वैदिकत्वं लौकिकत्वं कापट्यात्तेषु नान्यथा ॥ २० ॥

वैष्णवत्वं हि सहजं ततोन्यत्र विपर्ययः ॥ २०½ ॥

वैदिकत्वम्, लौकिकत्वम्, कापट्यात्, तेषु, न, अन्यथा ॥ २ ॥

वैष्णवत्वम्, हि, सहजम्, ततः, अन्यत्र, विपर्ययः ॥ २०½ ॥

तेषु–પુષ્ટિમાર્ગીય જીવોમાં, **वैदिकत्वम्**–વૈદિકપણું, **लौकिकत्वम्**–લૌકિકપણું, **कापट्यात्**–દેખાવની રીતથી છે. **अन्यथा, न**–બીજી રીતે નથી, **वैष्णवत्वम्, हि,** આ પુષ્ટિ જીવોમાં વૈષ્ણવતા, **सहजम्**–સ્વાભાવિક છે. **ततः**–તેથી **अन्यत्र**–બીજે **विपर्ययः**–વિપરીતતા છે.

પુષ્ટિમાર્ગીય જીવોમાં વૈદિકપણું અને લૌકિકપણું દેખાવની રીતેથી છે, અર્થાત્ ભગવાનને ત્યજી લૌકિક, વૈદિક કર્મોમાં પ્રીતિ ન હોવા છતાં માત્ર દેખાવ પુરતું જ તે કર્મોમાં પ્રવૃત્તિ રહે છે, બીજી રીતે તેમાં રુચિ હોતી નથી. આ પુષ્ટિ જીવોમાં વૈષ્ણવતા સ્વાભાવિક છે, તેથી બીજે વિપરીતતા છે.

કર્મમાં આસક્તિવાળા જેવું કર્મ કરે છે તેવાં કર્મ કરવામાં જે આસક્ત ન હોય અને લોકપ્રવાહને શિખામણ આપવા–તે દિશામાં પ્રેરવા, કર્મ કરે, તેમ પોતાનું ભક્તપણું ગુપ્ત રાખવા વૈદિક તથા લૌકિક કર્મ કરીને પોતાનુ વૈદિકપણું તથા લૌકિકપણું બીજાઓને જણાવે છે એવા ભક્તને વૈદિક, લૌકિક કર્મ કરવામાં કશું પ્રયોજન નથી; તથાપિ તેમને જોઈ ને બીજા લોક, વૈદિક, લૌકિક મર્યાદામાં રહે તેથી ભક્તે તે કર્મો કરવાં પરંતુ તેમાં આસક્તિ રાખવી નહીં. મર્યાદામાર્ગીય જીવમાં વૈષ્ણવપણું તથા લૌકિકપણું દેખાવનું છે અને વૈદિકપણું સ્વાભાવિક છે, તેમ પ્રવાહમાર્ગીય જીવમાં વૈષ્ણવપણું અને વૈદિકપણું દેખાવનું જ હોય છે અને લૌકિકપણું સ્વાભાવિક છે. તે વિનાનું બીજું દેખાવ માત્ર જ છે એમ તે તે લક્ષણોવડે તે તે જીવો જાણવા. ૨૦½

सम्बन्धिनस्तु ये जीवाः प्रवाहस्थास्तथापरे ॥ २१ ॥
चर्षणीशब्दवाच्यास्ते ते सर्वे सर्ववर्त्मसु ।

क्षणात् सर्वत्वमायान्ति रुचिस्तेषां न कुत्रचित् ॥ २२ ॥

तेषां क्रियानुसारेण सर्वत्र सकलं फलम् ॥ २२½ ॥

सम्बन्धिनः, तु, ये, जीवाः, प्रवाहस्थाः, तथा, अपरे ॥ २१ ॥
चर्षणीशब्दवाच्याः, ते, ते, सर्वे, सर्ववर्त्मसु ।
क्षणात्, सर्वत्वम्, आयान्ति, रुचिः, तेषाम्, न, कुत्रचित् ॥ २२ ॥
तेषाम्, क्रियानुसारेण, सर्वत्र, सकलम्, फलम् ॥ २२½ ॥

सम्बन्धिनः ત્રણે માર્ગના સંબંધમાં રહેનારા, **तु, ये, जीवाः**–તો જે જીવો, **प्रवाहस्थाः**–પ્રવાહમાર્ગમાં સ્થિતિવાળા છે તે, **तथा, अपरे**–તેવી રીતે બીજા હીન પ્રવાહમાર્ગમાં રહેલા તે, **चर्षणीशब्दवाच्याः**–ચર્ષણીશબ્દ વડે કહેવાય છે. **ते, सर्वे**–તે સર્વે, **सर्ववर्त्मसु**–સર્વ માર્ગોમાં, **क्षणात्**–પળ માત્ર માટે, **सर्वत्वम्**–તન્મયતાને, **आयान्ति**–પ્રાપ્ત થાય છે, **तेषाम्**–તેવા ચર્ષણી જીવોની, **कुत्रचित्**–ક્યાંયે પણ, **रुचिः, न**–રુચિ રહેતી નથી, **तेषाम्**–તેમને, **क्रियानुसारेण**–કર્મના પ્રમાણે, **सर्वत्र**–સર્વ સ્થાનોમાં, **सकलम्**–સર્વ પ્રકારનાં, **फलम्**– ફલ મળે છે.

ત્રણે માર્ગના સંબંધમાં રહેનારા તો જે જીવો પ્રવાહમાર્ગમાં રહેલા છે તે તથા બીજા હીનપ્રવાહ માર્ગમાં રહેલા તે ચર્ષણી જીવો કહેવાય છે. તે સર્વે સર્વ માર્ગોમાં પળમાત્રને માટે તન્મયતાને પ્રાપ્ત થાય છે. તેમની ક્યાંયે પણ રુચિ, સ્થિરતા, રહેતી નથી. તેમને કર્માનુસાર સર્વ સ્થાનોમાં સર્વ પ્રકારનાં ફલ મળે છે.

ચર્ષણી શબ્દનો અર્થ આમતેમ ભટકનાર જીવો–કડછી જેમ રાંધવાના અથવા પીરસવાના સમયે જમણના દરેક પદાર્થો સાથે તન્મય–એક થઈ–જાય છે પણ વાસ્તવિક રીતે તેને કોઈ પણ પદાર્થ સાથે દૃઢ સંબંધ નથી, તેના જેવા ચર્ષણી જીવો છે. તે પ્રેમ વગરના હોય છે તેથી કોઈ પણ માર્ગમાં તેમની પ્રીતિ થતી નથી. તેઓ જેવી ક્રિયા કરે તે પ્રમાણે સર્વ માર્ગનું કાંઈક કાંઈક ફલ મળે છે. પંચરાત્રમાં જે મધ્યમ અને અધમ જીવો કહેલા છે તે આ ચર્ષણી જીવો છે. તેમની ગતિ યમને આધીન છે. ત્રણ માર્ગના સંબંધવાળા જે જીવો છે તે જન્મમરણની ઘટમાળમાં ફરનારા છે. બીજા જે હીનપ્રવાહમાં છે તેમની ગતિ નરક છે. ૨૨½

प्रवाहस्थान् प्रवक्ष्यामि स्वरूपाङ्गक्रियायुतान् ॥ २३ ॥
जीवास्ते ह्यासुराः सर्वे प्रवृत्तिं चेति वर्णिताः ।
ते च द्विधा प्रकीर्त्यन्ते ह्यज्ञदुर्ज्ञविभेदतः ॥ २४ ॥
दुर्ज्ञास्ते भगवत्प्रोक्ता ह्यज्ञास्ताननु ये पुनः ॥ २४ १/२ ॥

प्रवाहस्थान्, प्रवक्ष्यामि, स्वरूपाङ्गक्रियायुतान् ॥ २३ ॥
जीवाः, ते, हि, आसुराः, सर्वे, प्रवृत्तिम्, च, इति वर्णिताः ।
ते, च, द्विधा, प्रकीर्त्यन्ते, हि, अज्ञदुर्ज्ञविभेदतः ॥ २४ ॥
दुर्ज्ञाः, ते, भगवत्प्रोक्ताः, हि, अज्ञाः, तान्, अनु, ये, पुनः ॥ २४ १/२ ॥

स्वरूपाङ्गक्रियायुतान्–સ્વરૂપ, અંગ, ક્રિયાસહિત, **प्रवाहस्थान्**–પ્રવાહમાં રહેનારા જીવોને હવે, **प्रवक्ष्यामि**–કહીશ, **ते सर्वे**– તે પ્રવાહી સર્વે, **जीवाः, हि**–જીવ નિશ્ચય, **आसुराः**–અસુર છે, “**प्रवृत्तिञ्च**”–ગીતાના આ શ્લોકથી, **इति, वर्णिताः**–આ પ્રમાણે વર્ણવેલા છે, **हि**–તથા, **अज्ञदुर्ज्ञविभेदतः**–અજ્ઞ અને દુર્જ્ઞના ભેદથી, **ते द्विधा**–તે જીવો બે પ્રકારથી, **प्रकीर्त्यन्ते**–સ્પષ્ટરૂપથી કહેવાયા છે, **ते, दुर्ज्ञाः**–તે દુર્જ્ઞ જીવો, **भगवत्प्रोक्ताः**–ભગવાનદ્વારા ગીતાજીમાં કહેલા છે, **तान्, अनु**,–તે અસુર જીવોનું અનુકરણ કરનારા જે છે, **अज्ञाः**–તે અજ્ઞ જીવો છે.

સ્વરૂપ, અંગ, ક્રિયાસહિત પ્રવાહમાં રહેનારા જીવોને હવે કહીશ. તે પ્રવાહી સર્વે જીવ નિશ્ચય અસુર છે. ભગવાને ગીતાના ૧૬ મા અધ્યાયમાં ૭થી૨૦ શ્લોક સુધીમાં કહ્યું છે કે “ **प्रवृत्तिं च निवृत्तिञ्च जना न विदुरासुराः । न शौचं नापि चाचारो न सत्यं तेषु विद्यते ।** આસુરીજીવ પ્રવૃત્તિ, કરવા જેવું, શું અને નિવૃત્તિ, ન કરવા જેવું, શું તે જાણતા નથી, તેમ પવિત્રતા, શ્રેષ્ઠ આચરણ કે સત્ય પણ તેઓમાં જણાતાં નથી વગેરે વગેરે આસુરી સંપત્તિનાં લક્ષણ વર્ણવેલાં છે. અજ્ઞ અને દુર્જ્ઞના ભેદથી તે જીવો બે પ્રકારથી સ્પષ્ટ રૂપથી કહેવાય છે. ગીતાજીમાં જણાવેલા જીવો દુર્જ્ઞ સમજવા. તે અસુરોનું અનુકરણ કરનારા જે જીવો છે તે અજ્ઞ જીવો છે.

આ કહેવાનું પ્રયોજન એટલુંજ કે પુષ્ટિમાર્ગીય જીવ જે દૈવી જીવ છે તે પ્રવાહી જીવને ઓળખી તેમનાથી સાવધ રહે, અને પોતાના જીવનમાં પ્રવાહી જીવોનાં લક્ષણ અથવા કર્મ ન આવી જાય તેને માટે સદા જાગ્રત રહે. અજ્ઞ જીવને દુર્જ્ઞ જીવના સંગથી ભગવાન તથા ભકતમાં દ્વેષ થાય છે તેથી તેઓને ભગવાન મારે છે ત્યારે તેઓ

મુક્ત થાય છે. તેઓનામાં દ્વેષ હોય તેનો ત્યાગ થાય તો પણ તેમની મુક્તિ છે, તેમ તેઓમાં અજ્ઞાન રહેલું હોય તે બીજા કારણથી જતું રહે ત્યારે પણ તે મુક્તિ છે. તે બધા અજ્ઞ જીવો જાણવા.

प्रवाहेपि समागत्य पुष्टिस्थस्तैर्न युज्यते ॥ २६ ॥
सोपि तैस्तत्कुले जातः कर्मणा जायते यतः ॥ २६ १/२ ॥

प्रवाहे, अपि, समागत्य, पुष्टिस्थः, तैः, न, युज्यते ॥ २६ ॥
सः, अपि, तैः, तत्कुले, जातः, कर्मणा, जायते, यतः ॥ २६ २/६ ॥

पुष्टिस्थः–પુષ્ટિમાર્ગવાળા, **प्रवाहे**–પ્રવાહમાર્ગમાં, **समागत्य**–આવીને, **अपि, तैः**,–પણ તેમની સાથે, **न, युज्यते**–મળતા નથી, **सः, अपि**–તે અસુર પણ, **तैः**–તેમની સાથે, **तत्कुले**–તેમના કુલમાં, **जातः**–જન્મેલા છે, **यतः**–કેમ કે, **कर्मणा**–વેદવિરોધિ કર્મોથી, **जायते**–અસુર થાય છે.

પુષ્ટિમાર્ગવાળા, પ્રવાહમાર્ગમાં આવીને પણ તેમની સાથે મળતા નથી. તે અસુર પણ તેમની સાથે તેમના કુલમાં જન્મેલા છે, કેમકે વેદવિરોધાદિ કર્મોથી અસુર થાય છે.

જે પુષ્ટિમાર્ગીય જીવ ભગવાનનો અથવા ભક્તનો અપરાધ કરે તેનો અસુર કુલમાં જન્મ થાય છે તથાપિ પ્રવાહમાં આવવા છતાં તે આસુર ધર્મમાં આસક્ત થતા નથી, અને જન્મ થવો તે તો દેહને કર્માધીનપણું હોવાથી જેવું કર્મ તેવો દેહ થાય છે. ભક્તિમાર્ગમાં પણ જે વેદની નિંદા કરે અથવા અધર્મ કરે તેનો હીનયોનિમાં જન્મ થાય છે. ૨૬ १/२

इतिश्रीमद्वल्लभाचार्यप्रकटितः पुष्टिप्रवाहमर्यादाभेदः सम्पूर्णः ॥ ४ ॥

इति–આ પ્રમાણે, **श्रीमद्वल्लभाचार्यप्रकटितः**–શ્રીમદ્‌વલ્લભાચાર્યજીએ પ્રકટ કરેલો, **पुष्टिप्रवाहमर्यादाभेदः**–પુષ્ટિ, પ્રવાહ અને મર્યાદાભેદનો ગ્રન્થ, **सम्पूर्णः**–સમ્પૂર્ણ થયો.

આ પ્રમાણે શ્રીમદ્‌વલ્લભાચાર્યજીએ પ્રકટ કરેલો પુષ્ટિપ્રવાહમર્યાદાભેદ નામનો ગ્રન્થ સમ્પૂર્ણ થયો. ૪

श्रीकृष्णार्पणमस्तु ॥

૧–ભક્તિના ભેદો–

ભક્તિ.

- મર્યાદા (સામાન્ય અનુગ્રહ)
- પુષ્ટિ (વિશેષ અનુગ્રહ)
  - મિશ્ર–
    - ૧ પ્રવાહ
    - ૨ મર્યાદા
    - ૩ પુષ્ટિ
  - શુધ્ધ (કેવલ પ્રેમ)

૨ સૃષ્ટિના પ્રકાર

સૃષ્ટિ

- દૈવી
  - પુષ્ટિ
    - કેવલ ભકિત દ્વારા પ્રભુપ્રાપ્તિ
  - મર્યાદા
    - કર્મ, જ્ઞાન દ્વારા મોક્ષ
- આસુરી
  - દુર્જ્ઞ
    - જગદ્રૂપનો દ્વેષ કરનારા સહજાસુર, ઉધ્ધાર નથી
  - અજ્ઞ
    - વિભૂતિનો કે અવતારનો દ્વેષ કરનાર
    - મૂલરૂપનો દ્વેષ કરનાર
    - (બંને:) પ્રભુ સંહાર કરી ઉધ્ધાર કરે છે.

ભક્તના દશ પ્રકાર

ભક્ત

- પુષ્ટિ
  - ૧ શુદ્ધ પુષ્ટિ નિર્ગુણ ભક્ત
  - મિશ્ર પુષ્ટિ
    - ૨ પુષ્ટિમિશ્ર પુષ્ટિ
    - ૩ પુષ્ટિમિશ્ર મર્યાદા
    - ૪ પુષ્ટિમિશ્ર પ્રવાહ
- મર્યાદા
  - ૫ મર્યાદામિશ્ર પુષ્ટિ
  - ૬ મર્યાદામિશ્ર મર્યાદા
  - ૭ મર્યાદામિશ્ર પ્રવાહ
- પ્રવાહ
  - ૮ પ્રવાહમિશ્ર પુષ્ટિ
  - ૯ પ્રવાહમિશ્ર મર્યાદા
  - ૧૦ પ્રવાહમિશ્ર પ્રવાહ

૫ सिद्धान्तरहस्यम्

ગ્રંથપરિચય–શ્રીકૃષ્ણ પૂર્ણપુરુષોત્તમ, પૂર્ણાનંદ, નિર્દોષ અને પૂર્ણગુણ-શરીરવાળા છે; જ્યારે મનુષ્યો, કાલદેશાદિના અનેકવિધ દોષોથી પૂર્ણ છે. તેથી તેમણે કરેલી સેવારૂપ ભક્તિ શ્રીપ્રભુ અંગીકાર કરે નહીં અને તેનું ફલ થાય નહીં એવી ચિન્તા શ્રીમહાચાર્યચરણને થઇ. તે નિવૃત્ત કરવા ભગવાને પ્રકટ થઇ તેમને જે આજ્ઞા કરી તેના અર્થના સંગ્રહરૂપ સિદ્ધાન્તરહસ્ય નામનો ગ્રન્થ પોતે પ્રકટ કર્યો છે.

પ્રથમ આજ્ઞા–બ્રહ્મસંબંધની–પ્રભુમાં ભક્તિવાળા જીવને સર્વમાં ભગવાનનો સ્વામી તરીકેનો સંબંધ કરાવવો, એટલે આત્મનિવેદન વડે પોતાના આત્મા-સહિત સર્વ પદાર્થનું ભગવાનને નિવેદન કરવું તે. આવી રીતે રસાત્મક પ્રભુ સાથે નિત્ય સંબંધ કરવાથી જીવ, દેહ, વગેરે જેમને દોષ લાગે છે તે ભગવદીય થઇ જાય છે અને ભગવદીયત્વનું અનુસંધાન રાખવાથી તેના દોષો નિવૃત્ત થાય છે અને તે પ્રભુ-સેવાનો અધિકાર પ્રાપ્ત કરે છે.

બીજી આજ્ઞા–સમર્પણની–બ્રહ્મસંબંધ થયા પછી પણ દોષો તો પ્રત્યક્ષ અનુભવમાં આવે છે તેથી દોષોના પ્રકાર કહેલા છે. આ દોષો જીવનપર્યન્ત સેવામાં પ્રવેશ ન થાય તે સારૂ પ્રભુ સાથેનો સેવ્યસેવકનો ભાવ વિચારી અસમર્પિત વસ્તુઓનો ત્યાગ કરવાનું, અર્ધ ભોગવેલી વસ્તુ પ્રભુને સમર્પણ નહીં કરવાનું, અને પ્રભુને સમર્પણ કરીનેજ સર્વ કરવાની આજ્ઞા છે. આ પ્રમાણે કરવાથી જેમ ગંગાજીમાં મળેલા અશુદ્ધ જલાદિના દોષ ગંગાજીરૂપ થાય છે, તેમ સર્વ સમર્પિત વસ્તુઓ ભગવદ્રૂપ થાય છે. સમર્પણ કર્યા પછી તે સર્વ, પ્રભુની પ્રસાદી સમજી પોતાના ઉપયોગમાં લઈ શકાય છે. વસ્તુતઃ સર્વ ભગવદ્રૂપ છે, પરંતુ જીવનો તેના પરનો અહંમમભાવ છુટવા સારૂ બ્રહ્મસંબંધ અને સમર્પણનો પ્રકાર ભગવદાજ્ઞાનુસાર શ્રીમહાચાર્યચરણે આ ગ્રન્થમાં ઉપદેશેલો છે.

श्रावणस्यामले पक्ष एकादश्यां महानिशि ।
साक्षाद् भगवता प्रोक्तं तदक्षरश उच्यते ॥ १ ॥

श्रावणस्य, अमले, पक्षे, एकादश्याम्, महानिशि ।
साक्षात्, भगवता, प्रोक्तम्, तत्, अक्षरशः, उच्यते ॥ १ ॥

श्रावणस्य–શ્રાવણ માસના, **अमले, पक्षे**–શુક્લ પક્ષમાં, **एकादश्याम्**–એકાદશીની, **महानिशि**–મધ્યરાત્રિએ (પ્રકટ થઇને), **साक्षात् भगवता**–સાક્ષાત્ ભગવાને, **प्रोक्तम्**–ઉપદેશેલું–વિશેષ રૂપથી કહેલું, **तत्, अक्षरशः**–તે અક્ષરે અક્ષર, **उच्यते**–કહેવાય છે.

શ્રાવણ માસના શુક્લ પક્ષમાં એકાદશીની મધ્ય રાત્રિએ પ્રકટ થઇને સાક્ષાત્ ભગવાને ઉપદેશેલું તે અક્ષરે અક્ષર કહેવાય છે. ૧

શ્રવણ નક્ષત્રના દેવતા વિષ્ણુ છે તેથી શ્રાવણ માસ વૈષ્ણવ એટલે ભગવત્સંબંધી થયો, તે મનુષ્યને પવિત્ર કરે છે. પક્ષ પણ અમલ–અંધકારરહિત–દોષરહિત છે. જેમ શુકલ પક્ષમાં ચંદ્રમાની કલા પ્રતિદિન વધતી જાય છે અને અંધકારનો નાશ કરે છે તેમ આ પક્ષ શરણાગતના આધિભૌતિક દોષનો નાશ કરે છે. વળી એકાદશ ઇંદ્રિયો–પાંચ જ્ઞાનેન્દ્રિય, પાંચ કર્મેન્દ્રિય અને મનના દોષોની નિવૃત્તિ કરવાવાળી એકાદશી તિથિ છે. તે ઉપવાસવડે આધ્યાત્મિક દોષોને હરી લે છે. સમય મધ્યરાત્રિનો છે. જેમ શ્રીગોકુલમાં અંતરંગ ભકતોના પુરુષાર્થની સિદ્ધિ સારૂ મધ્યરાત્રિએ શ્રીપ્રભુનો પ્રાદુર્ભાવ છે તેમ શ્રીઆચાર્યજી દ્વારા ભકતોના પુરુષાર્થ સિદ્ધ કરવાને શ્રીગોકુલમાં યમુનાજીના ઘાટ ઉપર પૂર્ણ પુરુષોત્તમ પ્રભુનું પ્રાકટ્ય થયું છે. મધ્ય રાત્રિનો સમય આધિદૈવિક દોષને નિવૃત્ત કરવા વાળો છે. આવા સંજોગોમાં શ્રીપ્રભુએ પ્રકટ થઇને જે ઉપદેશ આપેલો તે સાધનરૂપ બની ભક્તના ત્રણ પ્રકારના દોષોની નિવૃત્તિ કરે છે. શ્રીમહાચાર્ય-ચરણને આપેલી આજ્ઞા બે પ્રકારની છે. આસુરાવેશવાળા પુષ્ટિજીવોને પોતાના સ્વરૂપનું ભાન થાય તેવો ગદ્યાત્મક મંત્ર, જે બ્રહ્મસંબંધ મંત્ર, કહેવાય છે તે, અને (૨) આ મંત્ર મળ્યા પછી ભકતોએ શી રીતે વર્તવુ તે. પંચાક્ષર મંત્ર, તેની ટીકારૂપ ગદ્ય તથા શ્લોકરૂપ વાકય કહયાં છે. તેમાં ગદ્ય મંત્ર, મંત્રની રીતિએ, ગૂઢ રાખવો જોઇએ, તેથી તે આ ગ્રન્થમાં દર્શાવ્યો નથી, પણ સિદ્ધાન્તના શ્લોકનું નિરૂપણ કરેલું છે.

ब्रह्मसम्बन्धकरणात् सर्वेषां देहजीवयोः ।
सर्वदोषनिवृत्तिर्हि दोषाः पञ्चविधाः स्मृताः ॥ २ ॥

ब्रह्मसम्बन्धकरणात्, सर्वेषाम्, देहजीवयोः ।
सर्वदोषनिवृत्तिः, हि, दोषाः, पञ्चविधाः, स्मृताः ॥ २ ॥

એક કવિએ બ્રહ્મસંબંધ કાવ્ય લખેલું છે અને તેના ગદ્યમંત્રાષ્ટકમાં તેમણે બ્રહ્મસમ્બન્ધ મંત્ર ગૂઢ રાખવાની પ્રણાલિકાને માન્ય રાખી તે મંત્રના ભાવના શ્લોકો રચેલા છે. તેનો ઉતારો આ નીચે આપેલો છે.

શ્રીપ્રભુ સમક્ષની પ્રતિજ્ઞા :—

स्वामिन्सहस्रमितवर्षगताञ्च काला—
त्त्वत्तोवियुक्त इह संसृतिमागतोऽस्मि ।
क्लेशोऽभवन्मम भृशं भृशमास ताप
आनंद ईश लयमाप तदुद्भवो यः ॥ १ ॥

હે સ્વામિન્ ! હજારો વર્ષના ગયેલા અનંત કાલથી હું આપથી જુદો પડી આ સંસારમાં આવ્યો છું. આપના વિયોગથી મને ઘણો કલેશ થયો છે, ઘણો તાપ થયો છે અને તે થતા તાપ કલેશનો આનંદ થતો તે પણ અત્યારે તિરોહિત થઇ ગયો છે.

सोऽहं प्रभो भगवते भवदीयदासः
कृष्णाय गोपवनिताजनवल्लभाय ।
देहेन्द्रियाण्यसुमनांसितदीयधर्मा—
न्दारागृहाप्तसुतवित्ततृषादियुक्तान् ॥ २ ॥

હે પ્રભો ! એવો હું આપનો દાસ છું, તે ગોપીજનવલ્લભ આપ શ્રીકૃષ્ણને મારાં દેહ, પ્રાણ, ઇન્દ્રિયો, અંતઃકરણ અને તેના ધર્મોને, જે દારા, ગૃહ, આપ્ત, પુત્ર અને વિત્તની ઇચ્છામાં પર છે તે—

सर्वं सहात्ममपि मेऽत्र समर्पयामि
दासोऽहमस्मि तव कृष्ण तवाऽस्मि दासः ।
श्रीकृष्ण एव शरणं मम तत् त्रिरुक्त्या
सर्वं समर्पितमिदं विमृशात्रहे भोः ॥ ३ ॥

સર્વ મારા આત્માસહિત અર્પણ કરૂં છું. હે શ્રીકૃષ્ણ! હું આપનો દાસ છું. શ્રીકૃષ્ણઃ શરણં મમ, શ્રીકૃષ્ણઃ શરણં મમ, શ્રીકૃષ્ણઃ શરણં મમ એમ ત્રણ વાર કરીને જે સમર્પણ કર્યું છે તેનો હવે હે જીવ ! લે આપણે બન્ને વિચાર કરીએ. ૩

ब्रह्मसम्बन्धकरणात्-બ્રહ્મસંબંધ કરવાથી—પ્રભુસમક્ષ પ્રભુના સ્વામિત્વનો શુદ્ધ અંતઃકરણથી સ્વીકાર કરી પ્રભુ સાથે નિત્ય સંબંધ કરવો તે, **सर्वेषाम्**—સર્વના, પ્રભુનું ભજન કરનારાઓના, **देहजीवयोः** સ્થૂળ અને સૂક્ષ્મ શરીરના અને, અવિદ્યા—અજ્ઞાનથી યુક્ત જીવના, **हि**—નિશ્ચય, **सर्वदोषनिवृत्तिः**—સર્વ દોષોની નિવૃત્તિ થાય છે, **दोषाः**—દોષ, **पञ्चविधाः**—પાંચ પ્રકારના, **स्मृताः**—સ્મૃતિશાસ્ત્રમાં કહ્યા છે.

બ્રહ્મસંબંધ કરવાથી સર્વના દેહના અને જીવના સર્વ દોષોની નિવૃત્તિ થાય છે. દોષ પાંચ પ્રકારના સ્મૃતિશાસ્ત્રમાં કહયા છે. ૨

આ બધું પ્રભુએ પોતાનામાંથી પ્રકટ કર્યું છે અને તેથી તેના માલિક—સ્વામી તો વસ્તુતઃ પ્રભુજ છે. ફકત જીવ મારૂં, તારૂં, માની બેઠો છે, માટે અહંમમભાવના ત્યાગપૂર્વક પ્રભુના ખરા સ્વામિત્વનું પ્રભુ પાસે વિજ્ઞાપન કરવું, એટલે પ્રભુસમક્ષ પ્રભુના સ્વામિત્વનો શુધ્ધ અંતઃકરણથી સ્વીકાર કરી લેવો, તેજ બ્રહ્મસંબંધકરણ. તેથીજ આત્મસમર્પણવાળા સર્વના દેહ અને જીવના સ્થૂલ અને સૂક્ષ્મ શરીરના સેવામાં વિક્ષેપ પડાવનારા સર્વ દોષની નિવૃત્તિ થાય છે. સર્વ બ્રહ્મરૂપ હોવાથી તેમાં ભગવદીયત્વબુદ્ધિ થાય એટલે પ્રાકૃત ગુણોને લઇને ઉત્પન્ન થતા દોષો અટકે છે, માટે જીવ પોતાની પ્રકૃતિથી દોષ કરી બેસે અને તે દોષને લઇને પ્રભુ તેની સેવાનો અંગીકાર કરશે કે નહીં તે બાબતની કશીએ પણ ચિન્તા કરવી નહીં. ભકિતમાર્ગમાં ભગવદીયપણાથીજ સર્વદોષની નિવૃત્તિ થાય છે અને સેવાની યોગ્યતા પણ થાય છે.

પુષ્ટિમાર્ગમાં દીક્ષાના બે ભાગ છે. પ્રથમ ભાગની દીક્ષા શરણમંત્રોપદેશ આપવાની હોય છે. તે આચાર્યજીના વંશજ, બાલકના કાનમાં અષ્ટાક્ષરમંત્ર "શ્રીકૃષ્ણઃ શરણં મમ" આપી પછી કંઠમાં તુલસીમાલા ધારણ કરાવે છે અને તેથી તેને વૈષ્ણવપણું પ્રાપ્ત થાય છે. બીજા ભાગની દીક્ષા પણ આચાર્યજીના વંશજદ્વારા અપાય છે અને તેમાં દીક્ષા લેનાર વૈષ્ણવને પ્રભુની સમક્ષ હાથમાં તુલસીપત્ર રખાવી શ્રીકૃષ્ણને પોતનું સર્વસ્વ નિવેદન કરી હું આપનો દાસ છું અને આપનોજ છું એવી મતલબની ઉપરના શ્લોકોમાં બતાવેલા ભાવાર્થવાળી પ્રતિજ્ઞા બ્રહ્મસંબંધ-આત્મ-

નિવેદનના મંત્રદ્વારા લેવરાવવામાં આવે છે અને પછી તુલસીપત્ર પ્રભુના ચરણમાં ધરવામાં આવે છે. આ પ્રમાણે કરવાથી જીવના દોષો નિવૃત્ત થાય છે અને તે શ્રીપ્રભુની સેવાનો અધિકારી થાય છે. માર્ગમાં એકલા શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યજીને આચાર્ય માને છે અને તેમના વંશજ દીક્ષા આપે છે તે ગુરુદ્વાર કહેવરાવે છે. વળી જેઓ પ્રભુમાં પ્રેમ રાખનારા, પછી, તે શૂદ્ર,સ્ત્રી, બાલક કે ગમે તે હો તે બધાને પ્રભુસેવાના અધિકારી માનેલા છે, અને તે ભક્તિ વડે ક્રમે ક્રમે આસક્તિ અને વ્યસનની અવસ્થા સુધી પહોંચી પ્રભુની લીલાનો અનુભવ કરી શકે છે.

सहजा देशकालोत्था लोकवेदनिरूपिताः ।
संयोगजाः स्पर्शजाश्च न मन्तव्याः कथञ्चन ॥ ३ ॥

सहजाः, देशकालोत्थाः, लोकवेदनिरूपिताः ।
संयोगजाः, स्पर्शजाः, च, न, मन्तव्याः, कथञ्चन ॥ ३ ॥

लोकवेदनिरूपिताः-લોકમાં અને વેદમાં નિરૂપણ કરેલા, **सहजाः**-(જીવની) સાથેજ ઉત્પન્ન થતા, **देशकालोत्थाः**-દેશ અને કાલથી થયેલા, **संयोगजाः**-સંયોગથી થયેલા, **स्पर्शजाः**-સ્પર્શથી થયેલા દોષ, **कथञ्चन**-કોઇ રીતે (ભક્તિમાર્ગમાં,) **न**-નહીં, **मन्तव्याः**-માનવા જોઇએ.

લોકમાં અને વેદમાં નિરૂપણ કરેલા સહજ, દેશજ, કાલજ, સંયોગજ અને સ્પર્શજ દોષ કોઇ રીતે નહીં માનવા જોઇએ ૩

સહજ દોષ તે છે જે જીવની સાથે ઉત્પન્ન થાય છે. સૂક્ષ્મદેહના સહજ દોષ, કામક્રોધાદિ, ક્ષુધા, તૃષા વગેરે છે. સ્થૂલદેહના સહજ દોષ જન્મ સાથે આવેલા રોગાદિ તથા દેહ સાથે ઉત્પન્ન થનારા બીજા દોષો. તે પંચવિધ છે, અને તેનું કારણ દેહ પંચ મહા ભૂતનો છે, તેથી તેના તે દોષો છે. દેશજ દોષ-કેટલાક દેશ અપવિત્ર ગણેલા છે, તેથી તેમાં રહેવાથી જે દોષો થાય તે. કાલજ દોષ-નિત્યકર્મ માટે નક્કી કરેલા સમય વિનાનો સમય, ખરાબ મુહૂર્ત, કલિકાલ વગેરે કારણને લીધે થતા દોષ છે. સંયોગજ દોષ-સંગથી થતા દોષો છે. સ્પર્શજ દોષ-સ્પર્શ કરવાથી જે દોષ થાય છે તે. આ ઉપરાંત કર્મજ દોષ છે, તે કર્મથી જે દોષ થાય તે છે. વેદમાં નિરૂપિત કરેલા દોષો- અગ્નિહોત્રવાળાને ઉષર ભૂમિમાં જવું, મલયુક્ત હોય ત્યારે બોલવું, અમાસ, પૂર્ણિમા વગેરે તિથિઓમાં સ્ત્રીપાસે જવું ઇત્યાદિ છે. લોકપ્રસિધ્ધ

દોષ સંધ્યાસમય બજારમાં બેસવું, મ્લેચ્છનો સ્પર્શ, મથુન, દ્વાર વિનાના ઘરમાં પ્રવેશ કરવો ઇત્યાદિ છે. આવી રીતના દોષો જે કોઈ પણ રીતે નિવૃત્ત થાય તેવા નથી તો પણતેને માનવા નહીં, કેમકે ભક્તિમાર્ગમાં દેહ, ઇન્દ્રિય, અંતઃકરણ અને તેના ધર્મસહિત સર્વ શ્રીપ્રભુને સમર્પણ કર્યું છે, તેથી તે બધું ભગવાનનું થયેલું છે, તેથી તે સેવામાં પ્રતિબંધ નહીં કરે, તેથી તે દોષોની નિવૃત્તિ માટે પ્રયત્ન કરવો નહીં, કેમકે સર્વ ભગવત્સ્વરૂપ છે આવી ભાવના રહે ત્યારે તે દોષ બાધ કરતા નથી.

अन्यथा सर्वदोषाणां न निवृत्तिः, कथंचन । ३½ ।

अन्यथा, सर्वदोषाणाम्, न, निवृत्तिः, कथंचन । ३½ ।

अन्यथा,-નહીં તો-નિવેદન વિના, **कथञ्चन**-કોઇ પણ પ્રકારે, પ્રાયશ્ચિત્ત કે કર્મો વડે, **सर्वदोषाणाम्**-(પ્રથમ કહેલા) સર્વ દોષોની, **निवृत्तिः**-નિવૃત્તિ, **न**-નથી થતી.

નહીં તો કોઇપણ પ્રકારે સર્વદોષોની નિવૃત્તિ થતી નથી. ૩½

ભક્તિમાર્ગમાં નિવેદનજ સેવાના પ્રતિબંધોને તોડનાર છે. જેને બ્રહ્મસંબંધ થાય છે તેના દેહ, જીવાદિ ભગવાનના થઇ જાય છે. તેના ઉપર પોતાનો હક રહેતો નથી, માટેજ તેને દોષો સ્પર્શ કરી શકતા નથી, તેથી નિવેદન સ્વતંત્ર દોષ નાશ કરનાર છે.

असमर्पितवस्तूनां तस्माद्वर्जनमाचरेत् ॥ ४ ॥
निवेदिभिः समर्प्यै[illegible] र्वं कुर्यादिति स्थितिः ॥ ४½ ॥

असमर्पितवस्तूनाम् [illegible], वर्जनम्, आचरेत् ॥ ४ ॥
निवेदिभिः, समर्प्य, एव, सर्वम्, कुर्यात्, इति, स्थितिः ॥ ४½ ॥

तस्मात्-તેથી બ્રહ્મસંબંધ કર્યા પછી પણ, **असमर्पितवस्तूनाम्**-પ્રભુને સમર્પણ નહીં કરેલી વસ્તુઓનો, **वर्जनम्**, **आचरेत्**-ત્યાગ કરવો, **निवेदिभिः**-પ્રભુને નિવેદન કરી ચુકેલા વૈષ્ણવોએ, **समर्प्य**-પ્રભુને સમર્પણ કરીને, **एव**-જ,

सर्वम्–સર્વ લૌકિક વૈદિક કાર્ય, સર્વ કોઇ વસ્તુદ્વારા, **कुर्यात्**–કરવું જોઇએ, પોતાનો નિર્વાહ કરે, **इति स्थितिः**–એ પ્રમાણે ભક્તિમાર્ગની મર્યાદા છે.

તેથી અસમર્પિત વસ્તુઓનો ત્યાગ કરવો. પ્રભુને નિવેદન કરી ચુકેલા વૈષ્ણવોએ પ્રભુને સમર્પણ કરીનેજ સર્વ કરવું એવી ભક્તિમાર્ગની મર્યાદા છે. ૪$\frac{૧}{૨}$

વસ્તુઓ અસમર્પિત રહે તો જ દોષ ઉત્પન્ન થાય. સમર્પિત હોય તો દોષ લાગે નહીં, કેમકે તે તો ભગવદીય થઇ, માટે નિવેદન કરેલી વસ્તુઓથી સમર્પણ કરીનેજ સર્વ કરવું. પોતાના સમર્પણ વખતે પ્રભુને નિવેદન કરેલા દારા વગેરે ચેતન તથા ગૃહ, દ્રવ્ય વગેરે અચેતન વસ્તુઓથી જે કરવામાં આવે તે સર્વ પ્રભુને વિનિયોગ-રૂપ સમર્પણ કરીને કરવું. શાસ્ત્રમાં નિવેદન, દાન અને અર્પણના અર્થ અને ભેદ કહેલા છે. અમુક ઉદ્દેશથી દ્રવ્ય વાપરવું અથવા વસ્તુનું નામ લઇને તે આપની છે એમ પ્રભુને જણાવવું તે નિવેદન. સ્વકીયતાનો ત્યાગ અને પરકીયતાનું સ્થાપન તે દાન. સ્વામીયોગ્ય વસ્તુનું સ્વામીને જણાવવું તે અર્પણ. જેમ રસોઇઓ રસોઇ તૈયાર કરીને માલિકને અર્પણ કરે છે તેમ સ્વામીને ભોગવવાયોગ્ય પ્રથમ નિવેદન કરેલી વસ્તુ ઉપયોગમાં લેવાલાયક સુધારી તૈયાર કરી સ્વામીને ભાવપૂર્વક અર્પણ કરવી, ધરાવવી, તે સમર્પણ.

દાન કરેલી વસ્તુ પોતાના ઉપયોગમાં ન આવે, પણ નિવેદન કરેલી વસ્તુ સ્વામીને અર્પણ કર્યા બાદ તેમની પ્રસાદી સેવકના ઉપયોગમાં આવે છે, કારણકે નિવેદન અને અર્પણ એ બન્ને દાન નથી. સમર્પણક્રિયાથી પ્રભુનું સ્મરણ સમજાય છે, તેથી એ પ્રમાણે ભગવત્પ્રસાદ વડે પોતાનો તથા પોતાના સર્વનો નિર્વાહ કરવાથી સ્વામીએ નિર્વાહ માટે પોતાની વસ્તુઓ પ્રસાદરૂપે આપેલી છે એમ અનુસંધાન રહે છે, તેથી તે વસ્તુઓના ભોગોથી દોષ થતો નથી. સમર્પણ કર્યા પહેલાં પણ સર્વ ભગવદીય તો છે જ, પણ તેને વિષે પોતાના અભિમાનનો ત્યાગ કરવ સારી રીતે ભગવદીય થાય, માટે સમર્પણ કહેલું છે.

न मतं देवदेवस्य सामिभुक्तसमर्पणम् ॥ ५ ॥

न, मतम्, देवदेवस्य, सामिभुक्तसमर्पणम् ॥ ५ ॥

देवदेवस्य–દેવોના પણ દેવ શ્રીકૃષ્ણને, **सामिभुक्त**–અર્ધી ભોગવેલી વસ્તુનું, **समर्पणम्**–સમર્પણ કરવું તે, **न, मतम्**–સંમત નથી.

દેવોના પણ દેવ શ્રીકૃષ્ણને અર્ધી ભોગવેલી વસ્તુનું સમર્પણ કરવું તે સંમત નથી.

પ્રભુ માટે જે પદાર્થ સિદ્ધ કર્યો હોય તેમાંથી થોડો ભાગ કોઈ અજ્ઞાનથી કે જાણીને પોતાના ઉપયોગમાં લે અને બાકીનો રહે તે અસમર્પિત સમજી પ્રભુને ધરે તે યોગ્ય નજ ગણાય. આવી વસ્તુ અર્ધભુક્ત છે. વસ્તુ સારી છે કે નરસી છે એની પરીક્ષા કરવા માટે તે મુખમાં નાખવી કે સુંઘવી તે અર્ધભુક્તપણું ન કહેવાય. કદાચ પ્રભુને સમર્પવાની વસ્તુ તે પોતાના ઉપયોગ માટે વાપરવાની મનમાં ઇચ્છા થઇ જાય તો તે માટે પ્રભુને દીનતાપૂર્વક પ્રાર્થના કરવી અને ફરીથી આવો અપરાધ મારાથી ન થાય તે સારૂ બુધ્ધિ આપો. અથવા પ્રભુના ચરણકમલનું ધ્યાન કરવું. દીનતા એજ પ્રભુના સંતોષનું કારણ છે.

तस्मादादौ सर्वकार्ये सर्ववस्तुसमर्पणम् ।

दत्तापहारवचनं तथा च सकलं हरेः ॥ ६ ॥

न ग्राह्यमिति वाक्यं हि भिन्नमार्गपरं मतम् ॥ ६$\frac{१}{२}$ ॥

तस्मात्, आदौ, सर्वकार्ये, सर्ववस्तुसमर्पणम् ।

दत्तापहारवचनम्, तथा, च, सकलम्, हरेः ॥ ६ ॥

न, ग्राह्यम्, इति, वाक्यम्, हि, भिन्नमार्गपरम्, मतम् ॥ ६$\frac{१}{२}$ ॥

तस्मात्–તેટલા માટે, **आदौ**–પ્રથમ, **सर्वकार्ये**–સર્વ કાર્યમાં, **सर्ववस्तु-समर्पणम्**–સર્વ વસ્તુ શ્રીપ્રભુને સમર્પણ કરવી, **दत्तापहारवचनम्**–આપેલી વસ્તુ પાછી લેવાનું (નિષેધાત્મક વાક્ય), **तथा**–તેમજ, **हरेः**–શ્રીહરિનું, **सकलम्**–સર્વ છે તે, **ग्राह्यम्**–ગ્રહણ કરવા યોગ્ય, **न, इति**–નથી એવા પ્રકારનું **वाक्यम्**–વચન–**भिन्नमार्गपरम्**–અન્ય માર્ગમાં **मतम्**–માનેલું છે.

તેટલા માટે પ્રથમ સર્વકાર્યમાં સર્વ વસ્તુ શ્રીપ્રભુને સમર્પણ કરવી. આપેલી વસ્તુ પાછી લેવાનું નિષેધાત્મક વચન–શ્રીપ્રભુને સમર્પિત વસ્તુનો ઉપયોગ જીવ પોતાના માટે ન કરે એ વચન–તેમજ શ્રીહરિનું સર્વ ગ્રહણ કરવા યોગ્ય નથી એવા પ્રકારનું વચન અન્ય માર્ગમાં માનેલું છે. ૬॥

જે પ્રભુને અર્પણ થયેલું છે તે વસ્તુ પ્રભુની છે એવી બુદ્ધિ રહેવાથી અભિમાન છૂટી જાય છે અને પ્રભુના સંબંધથી તેમાં આસક્તિ રહેવાથી ભક્તિની

દઢતા થાય છે. કર્મમાર્ગાદિમાં નિવેદન, અને સમર્પણનો પ્રકાર નથી, કેવળ દાનનો પ્રકાર છે, તેથી ભગવાનને જે પદાર્થ આપ્યો તે પોતે નહીં લેવો એવા અભિપ્રાયનાં વાક્યો છે. ભક્તિમાર્ગનાં તે વાક્યો નથી. ભક્તિમાર્ગમાં તો સર્વ વસ્તુ શ્રીપ્રભુને સમર્પીને પછી ઉપયોગમાં લેવી એવી મર્યાદા છે.

सेवकानां यथा लोके व्यवहारः प्रसिद्ध्यति ॥ ૭ ॥

कार्यं तथा समर्प्यैव सर्वेषां ब्रह्मता ततः ॥ ૭½ ॥

सेवकानाम्, यथा, लोके, व्यवहारः, प्रसिद्ध्यति, ॥ ૭ ॥

कार्यम्, तथा, समर्प्य, एव, सर्वेषाम्, ब्रह्मता, ततः ॥ ૭½ ॥

यथा, लोके–જેવી રીતે, લોકમાં, **सेवकानाम्**–સેવકોનો (પોતાના સ્વામી પ્રત્યે), **व्यवहारः**–વ્યવહાર, **प्रसिद्ध्यति**–પ્રસિદ્ધ છે, **तथा**–તેવી રીતે, **समर्प्य**–પ્રભુને સમર્પણ કરીને, **एव**–જ, **कार्यम्**–બધું કાર્ય કરવું, **ततः**–તેથી ભગવત્સમર્પણથી, **सर्वेषाम्**–સર્વ વસ્તુઓને, **ब्रह्मता**–બ્રહ્મપણું–નિર્દોષપણું પ્રાપ્ત થાય છે.

જેવી રીતે લોકમાં સેવકોનો પોતાના સ્વામી પ્રત્યે વ્યવહાર સિદ્ધ થાય છે તેવી રીતે પ્રભુને સમર્પણ કરીને જ બધું કાર્ય કરવું. તેથી સર્વ વસ્તુઓને બ્રહ્મપણું પ્રાપ્ત થાય છે. ૭½

સેવક સ્વામીની આજ્ઞા પ્રમાણે સર્વ કાર્ય કરે છે, સ્વામીને પૂછ્યા વગર કરતો નથી, તેમ સમર્પણ કરીને સર્વ વ્યવહાર કરવો. અશક્ય અથવા સુશક્યમાં સર્વથા હરિ શરણ છે એમ ભાવના રાખવી. પ્રભુના ચરણનું ધ્યાન કરવું. તેમ કરવાથી મનના દોષ નિવૃત્ત થાય છે. ઉપર કહેલી રીતિએ બ્રહ્મસંબંધથી શરૂ કરીને સાધન કરવાથી સર્વ આત્મનિવેદીઓની બ્રહ્મતા એટલે દોષથી રહિત-પણું, સર્વત્ર સમતા, થાય છે. બ્રહ્મ નિર્દોષ અને સમાન છે એ વાક્યથી બ્રહ્મ તેવું હોવાથી તેની-પ્રભુની આજ્ઞામાં પ્રમાદ નહીં કરવાથી એમ થાય છે.

गङ्गात्वं सर्वदोषाणां गुणदोषादिवर्णना ॥ ૮ ॥

गङ्गात्वेन निरूप्या स्यात्तद्वदत्रापि चैव हि ॥ ૮½ ॥

गङ्गात्वम्, सर्वदोषाणाम्, गुणदोषादिवर्णना ॥

गङ्गात्वेन, निरूप्या, स्यात्, तद्वत्, अत्र, अपि, च, एव, हि ॥ ૮½ ॥

सर्वदोषाणाम्–ગંગાજીમાં મળેલાં અશુદ્ધ જલાદિ બધા દોષોનું, **गङ्गात्वम्**–ગંગાજીપણું પ્રાપ્ત થાય છે, **च**–અને, **गुणदोषादिवर्णना**–ગુણ–દોષાદિકોનું વર્ણન, **गङ्गात्वेन**–ગંગાજીના રૂપથી જ, **निरूप्या**-નિરૂપણ યોગ્ય છે, **तद्वत्**, **एव**–તેમજ, **अत्रापि**–અહીં પણ–બ્રહ્મસંબંધમાં, **हि**–પ્રસિદ્ધ છે.

ગંગાજીમાં મળેલા અશુદ્ધ જલાદિના દોષ ગંગાજીરૂપ થઈ જાય છે અને ગંગાજીરૂપ થવાથી તેના ગુણદોષનું વર્ણન ગંગાજીના રૂપથી જ નિરૂપણ થાય છે, તેમજ અહીં પણ સમજવું. એટલે બ્રહ્મસંબંધ લેનાર સર્વ નિવેદીઓને બ્રહ્મતા–નિર્દોષપણું અને સમપણું પ્રાપ્ત થાય છે.

ગટર, ખાળકુંડી વગેરેનાં મળેલાં જલ ગંગાજીમાં મળે તો તેના દોષો તે ગંગારૂપ થયા પછી જણાતા નથી, તેવી રીતે બ્રહ્મસંબંધ થયા પછી બધાને બ્રહ્મપણું થાય છે. એટલે જે મેલા જલના સ્પર્શથી સ્નાન કરવું પડે તે જલ ગંગાજીમાં મળે તો પણ તેના પાનથી પાપનિવૃત્તિ થાય છે, કેમકે બધું ગંગારૂપ થઈ ગયું છે, તેવી રીતે બ્રહ્મસંબંધ કરવાવાળામાં જે દોષ તથા ગુણ હોય છે તે બધા બ્રહ્મરૂપ થાય છે, તેથી તેના જે દોષ હોય તે બધા નાશ પામે છે.

પ્રથમ બ્રહ્મસંબંધથી દોષનિવૃત્તિ જણાવી પછી ભાવી દોષના સંબંધના અભાવ માટે સમર્પણ ઉપદેશ્યું. તે સમર્પણ ભગવદ્ધર્મની અનુસાર અને લૌકિક વ્યવહારની અનુસાર એમ બે પ્રકારનાં છે. તેમાં પહેલા સમર્પણનું ફલ બ્રહ્મતારૂપ જણાવ્યું. બીજાનું ફલ ગંગાજીના દૃષ્ટાંતથી સર્વદોષનિવૃત્તિરૂપ દર્શાવ્યું. બીજા માર્ગોમાં દોષનિવૃત્તિ એમને એમ થતી નથી. તેમાં ઘણાં સાધનોની અપેક્ષા રાખવી પડે છે. અહિં તો સેવાનો અધિકાર આપનાર દીક્ષાજ દોષનિવૃતિ કરે છે.

इतिश्रीमद्वल्लभाचार्यप्रकटितं सिद्धान्तरहस्यं सम्पूर्णम् ॥ ૬ ॥

इति–આ પ્રમાણે, **श्रीमद्वल्लभाचार्यप्रकटितम्**–શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યજીએ પ્રકટ કરેલો, **सिद्धान्तरहस्यम्**–સિદ્ધાન્તરહસ્ય ગ્રન્થ, **सम्पूर्णम्**–પૂર્ણ થયો.

આ પ્રમાણે શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યજીએ પ્રકટ કરેલ સિદ્ધાંતરહસ્યગ્રન્થ સંપૂર્ણ થયો. પ.

॥ श्रीकृष्णार्पणमस्तु ॥

૬–नवरत्नम्

ગ્રન્થપરિચય—જીવને આત્મનિવેદન-બ્રહ્મસંબંધ થવાથી ભગવદીયપણું પ્રાપ્ત થએલું છે, પણ કોઈ પ્રતિબંધને લીધે તે સંશયાત્મા બની ચિન્તાગ્રસ્ત થાય છે. સૌથી પ્રથમ દુઃખ અને ચિન્તાનું કારણ લૌકિક અહંતામમતા છે. તેનાથી ભગવત્સેવામાં ચિત્ત સર્વાંશે પરોવાતું નથી અને અંતરાય પડે છે. આ ન્યૂનતા જીવની કૃતાર્થતામાં બાધક છે જેથી ચિન્તાની શાન્તિના ઉપાય સારૂ નવગ્રહના રત્નરૂપ રક્ષા કરવાવાળા નવ શ્લોક શ્રીમદાચાર્યજીએ ઉપદેશેલા છે.

૧. આત્મનિવેદનવાળા જીવે એવો અચળ વિશ્વાસ રાખવો કે પ્રભુ તેની લૌકિકના જેવી ગતિ તો નહીંજ કરે.

૨. તાદૃશી ભક્તો સાથે સર્વ પ્રભુનું છે એવા અનુસંધાનપૂર્વક નિવેદન-મંત્રનું સ્મરણ કરવું. પ્રભુ પોતાની ઇચ્છાથી સર્વ કાર્ય કરશે.

૩. નિવેદનથી સર્વને પ્રભુની સાથે સરખો સંબંધ થાય છે, જેથી અન્યના વિનિયોગમાં કે અન્ય વિનિયોગમાં પ્રભુ ઇચ્છા માનવી.

૪. નિવેદન કર્યા પછી પ્રભુ પ્રેમલક્ષણા ભક્તિ આપી સ્વરૂપદર્શનનું દાન કરશે એમ સાધનદશામાં વિચારવું.

૫. આત્મનિવેદનનો પ્રભુએ અંગીકાર કર્યો કે નહીં તે બાબતમાં અવિશ્વાસ લાવવો નહીં, તેમજ લોકભયાદિમાં જીવસ્વભાવ વડે અન્યવિનિયોગ થઈ જાય તેથી પ્રભુ તેનો ત્યાગ કરતા નથી. પોતે સર્વ સમર્થ છે અને સર્વનાં દુઃખ અને પાપ નિવૃત્ત કરે છે.

૬. નિવેદિતાત્મા લૌકિક વૈદિકમાં આસક્ત થઈ જાય અને તેનાં કાર્યોમાં વિઘ્નો આવે તેથી ભય ન પામતાં તેમાં પણ ભગવત્કૃપા માનવી.

૭. ગુરુની આજ્ઞા પ્રમાણે સેવા કરવી. ભગવદિચ્છાથી વિશેષ આજ્ઞા થાય તો તે પ્રમાણે કરવું, પણ સેવામાં ચિત્ત રાખીને રહેવું.

૮. સેવામાં ચિત્ત ઉદ્વેગ પામે તો પણ પ્રભુ જે કરે તેમાં તેમની લીલા માનવી.

૯. ઉપરના ઉપાયોથી જીવની ચિન્તા નિવૃત્ત ન થાય તો એક સરલ ઉપાય શરણાગતિના અષ્ટાક્ષરમંત્રનું રટણ નિત્ય નિરંતર કરવું. શરણમંત્રથી દીનતા આવે છે અને પ્રભુ સર્વાત્મભાવે કરી જીવનાં સર્વ કાર્ય સિદ્ધ કરે છે. તેથી ચિન્તાનો ત્યાગ કરી ભગવત્સેવા કરી કૃતાર્થ થવું એજ પરમ સાધન છે. એ પ્રમાણે નવરત્નગ્રન્થમાં નિરૂપણ કરવામાં આવેલું છે.

चिन्ता काऽपि न कार्या निवेदितात्मभिः कदापीति ।
भगवानपि पुष्टिस्थो न करिष्यति लौकिकीं च गतिम् ॥ १ ॥

चिन्ता, का, अपि, न, कार्या, निवेदितात्मभिः, कदा, अपि, इति ।
भगवान्, अपि, पुष्टिस्थः, न, करिष्यति, लौकिकीम्, च, गतिम् ॥ १ ॥

निवेदितात्मभिः–આત્મનિવેદન કરેલા ભક્તોએ, **कदा, अपि**–ક્યારે પણ **इति**–એ પ્રકારે, **का, अपि**–કશી પણ, **चिन्ता**–ચિન્તા, **न, कार्या**–ન કરવી **पुष्टिस्थः**–અનુગ્રહપરાયણ, **भगवान्, अपि**–ભગવાન પણ, **लौकिकीम्, गतिम्**–લૌકિક ગતિ, **न करिष्यति**–નહીં કરશે.

આત્મનિવેદન–જેમણે પોતાનું માનેલ સર્વસ્વ ભગવાનને નિવેદન કરેલું છે એવા ભક્તોએ ક્યારેય પણ એ પ્રકારે કાંઈ પણ ચિન્તા ન કરવી. અનુગ્રહ-પરાયણ ભગવાન પણ અંગીકાર કરેલા જીવોની લૌકિક ગતિ કરશે નહીં. ૧

ચિન્તાનું સ્થાન અંતઃકરણ છે. તેમાં ૧–મન–સંકલ્પ વિકલ્પ કરે છે ૨–બુદ્ધિ–મને કરેલા સંકલ્પ વિકલ્પના સામસામી જવાબ કરે છે ૩–ચિત્ત–મળેલા જવાબ પરથી નિશ્ચય કરે છે. ૪–અહંકાર–તે નિશ્ચયનો અમલ કરે છે. આ નવરત્નને અંતઃકરણમાં ધારણ કરવાથી ચિન્તારૂપ અંધકાર નાશ પામે છે. જે જીવોના સર્વસ્વ-નિવેદનનો ભગવાને અંગીકાર કરેલો છે તેમણે લૌકિક તેમજ ભગવત્સેવા સારૂ જોઇતા પદાર્થની ચિન્તા કરવી યોગ્ય નથી. નિવેદન થયા પછી તો સર્વ ભગવાનજ કરશે એવો અચલ વિશ્વાસ રાખવો. પરીક્ષા માટે કે પ્રારબ્ધયોગ ભોગવાવવા સારૂ પ્રભુ વિલંબ કરે પણ ખરા. તનુજા સેવા શરીર સુખો ન હોવાના કારણે ના પણ બની શકે, તોપણ તેમની લૌકિક કે વૈદિક ગતિ પ્રભુ કદાપિ નહીં કરે. આત્મનિવેદનવાળા જીવનો યોગક્ષેમનો ભાર સાક્ષાદ્ વ્રજાધિપ ઉપર છે, એટલે ભગવદીયોને કશી ચિન્તાનો અવકાશજ નથી.

निवेदनं तु स्मर्तव्यं सर्वथा तादृशैर्जनैः ।
सर्वेश्वरश्च सर्वात्मा निजेच्छातः करिष्यति ॥ २ ॥

निवेदनम्, तु, स्मर्तव्यम्, सर्वथा, तादृशैः, जनैः, ।
सर्वेश्वरः, च, सर्वात्मा, निजेच्छातः, करिष्यति ॥ २ ॥

सर्वथा–સર્વ પ્રકારે, **तादृशैः, जनैः**–તાદૃશી ભગવદીયોએ–નિવેદિતાત્માઓએ **निवेदनम्, तु**–નિવેદનમંત્રનું તો, **स्मर्तव्यम्**–સ્મરણ કરવું જોઇએ, **सर्वेश्वरः**–સર્વના નિયામક, **च**–અને, **सर्वात्मा**–સર્વના આત્મારૂપ ભગવાન, **निजेच्छातः**–પોતાની ઇચ્છાથી, **करिष्यति**–સેવકનાં સર્વ કાર્ય કરશે.

સર્વ પ્રકારે આત્મનિવેદન કરનારા ભગવદીયોએ નિવેદનમંત્રનું તો સ્મરણ કરવું જોઇએ. સર્વના નિયામક અને સર્વના આત્મારૂપ ભગવાન પોતાની ઇચ્છાથી સેવકનાં સર્વ કાર્ય કરશે. ૨

આ સર્વ ભગવાનનું છે, ભગવદીય છે, એવું અનુસંધાન નિરંતર નિવેદનમંત્રનું સ્મરણ કરી રાખવું; અથવા જેઓ નિવેદિતાત્મા થયા હોય તેમની સાથે નિવેદનનું સ્મરણ કરતા રહેવું તેથી બહિર્મુખતા નહીં થાય. સેવાના અધિકાર સારૂ આત્મનિવેદન સંસ્કાર છે અને આત્મનિવેદન પછી સર્વદા સેવાજ કર્તવ્ય છે. અશક્તિ વગેરે કારણને લીધે સેવા ન બની શકતાં પણ નિવેદન તો અવશ્ય સ્મરવું. લૌકિક અથવા અલૌકિક અર્થની પ્રાપ્તિ સારૂ પ્રભુને પ્રાર્થના કરવી નહીં, કેમકે જેમણે નિવેદન કર્યું છે તે બધાના ઇશ્વર સમર્થ છે અને બધાના આત્મા છે, તે પોતાની ઇચ્છાથી સર્વ કરશે; અથવા જે ભક્તોની ઇચ્છામાં વિકાર નહીં હોય તે ભક્તની ઇચ્છાનુસાર શ્રીપ્રભુ કરશે.

सर्वेषां प्रभुसम्बन्धो न प्रत्येकमितिस्थितिः ।
अतोऽन्यविनियोगेऽपि चिन्ता का स्वस्य सोऽपि चेत् ॥ ३ ॥

सर्वेषाम्, प्रभुसम्बन्धः, न, प्रत्येकम्, इति, स्थितिः ।
अतः, अन्यविनियोगे, अपि, चिन्ता, का, स्वस्य, सः, अपि, चेत् ॥ ३ ॥

सर्वेषाम्–સર્વને, **प्रभुसम्बन्धः**–પ્રભુની સાથે સમ્બન્ધ છે, **प्रत्येकम् न**–મુખ્યત્વે એકનેજ નથી, **इति स्थितिः**–એ પ્રકારની માર્ગની મર્યાદા છે, **अतः**–

એટલા માટે, **अन्यविनियोगेऽपि**–અન્યના વિનિયોગમાં પણ, **चिन्ता, का**–ચિન્તા શી છે? **स्वस्य**–પોતાનો, **सः**–અન્યમાં વિનિયોગ, **अपि, चेत्**–જો હોય તો (ચિન્તા શી?).

સર્વને પ્રભુની સાથે સંબંધ છે. મુખ્યત્વે એકનેજ નથી. એ પ્રકારની માર્ગની મર્યાદા છે. એટલા માટે અન્યના વિનિયોગમાં પણ ચિન્તા શી છે? તેમજ પોતાનો અન્યમાં વિનિયોગ હોય તો પણ ચિન્તા કરવી યોગ્ય નથી. ૩

નિવેદનથી જડચેતન સર્વને ભગવત્સંબંધ તો એક સરખો થાય છે. કોઇને મુખ્ય અને કોઇને ગૌણ એવું કાંઈ નથી. પ્રભુ સર્વના પતિ છે, તેમનુંજ આ સર્વ છે. એટલે પ્રભુનું સર્વ થયા પછી દોષ ક્યાં રહે? સર્વસ્વ સમર્પણ કરનારની સમર્પણમાં મુખ્યતા છે, પણ સમર્પણ થઈ ગયા પછી અન્ય સમર્પિત કરતાં તે કાંઈ અધિક યોગ્યતા નથી મેળવતો. પ્રભુને સમર્પેલા અચેતન પદાર્થો જેમ પરસ્પર* વિનિયુક્ત થતાં ચિન્તાને અવકાશ નથી તેમ ચેતન પદાર્થનો પરસ્પર* વિનિયોગ થાય તો પણ શું? એમાં એટલું આવશ્યક છે કે પ્રભુને સમર્પણ કરેલા પદાર્થોમાં પછી મમત્વ-સ્વત્વાભિમાન રાખવું તે અયોગ્ય છે, તે કદાપિ નજ કરવું જોઇએ એવું મનમાં દૃઢ રાખવું. નિવેદનમાં સર્વનો અંગીકાર સમાન છે, પણ કોઇનો સેવામાં વિશેષ અંગીકાર થાય તો તેના ઉપર ભગવદનુગ્રહ વિશેષ થયો છે એમ માનવું. તેથી અન્યમાં ભગવત્સંબંધ નષ્ટ થતો નથી. આત્મનિવેદનમાં સ્ત્રીપુત્રાદિનું સમર્પણ થયું, પણ તેમની જે સ્વતંત્ર સત્તા રહી તેના સમર્પણ માટે સ્ત્રીપુત્રાદિએ જૂદાં આત્મનિવેદન કરવાં જોઇએ. તેનાથી તેમના પાંચ દોષની નિવૃત્તિ થાય અને ધનાદિ જડ તથા સ્ત્રીપુત્રાદિ ચેતનમાં પોતાનું મમત્વ રહે નહીં, અને તે સર્વ પદાર્થો પણ દોષરહિત થાય.

---

*જડ પદાર્થના સંબંધમાં–એક પદાર્થ વસ્ત્રાભરણ છે. બીજો પદાર્થ પેટી છે. પેટીનો વિનિયોગ વસ્ત્રાભરણ રાખવામાં થાય તેમાં આપણને ચિન્તા થતી નથી. તેવીજ રીતે ચેતન પદાર્થના સંબંધમાં–આત્મનિવેદન પ્રસંગે સમર્પિત થયેલા અન્ય સ્ત્રીપુત્રાદિનો વિનિયોગ પ્રભુસેવામાં ન થતાં સમર્પિત પોતામાં થાય, અને સમર્પિત થએલા પોતાનો વિનિયોગ અન્યમાં–સમર્પિત સ્ત્રીપુત્રાદિના ભરણપોષણ સારૂ થાય તેમાં ચિન્તાનું કારણ નથી. ધનદેહાદિ પ્રભુના વિનિયોગમાં આવે તે ઉપરાંત ઇંદ્રિયાદિના ઉપયોગમાં આવે, અને સ્ત્રીપુત્રાદિનો પ્રભુકૃત અંગીકાર વિશેષ અથવા થોડો થાય તેમાં પ્રભુઇચ્છા માનવી, પણ મમત્વ રાખ્યા વિના સર્વ કાર્ય કરવાં.

अज्ञानादथवा ज्ञानात् कृतमात्मनिवेदनम् ।
यैः कृष्णसात्कृतप्राणैस्तेषां का परिदेवना ॥ ४ ॥

अज्ञानात्, अथवा, ज्ञानात्, कृतम्, आत्मनिवेदनम् ।
यैः, कृष्णसात्कृतप्राणैः, तेषाम्, का, परिदेवना ॥ ४ ॥

अज्ञानात्–અજ્ઞાનથી, **अथवा**, **ज्ञानात्**–અથવા જ્ઞાનથી, **यैः**–જેઓએ, **आत्मनिवेदनम्**–આત્મનિવેદન–બ્રહ્મસંબંધ, **कृतम्**–કર્યું છે, **कृष्णसात्कृतप्राणैः**–જેમણે કૃષ્ણમય પોતાના પ્રાણ બનાવ્યા છે એવા, **तेषाम्**–તેઓને, **का**–શી, **परिवेदना**–ચિન્તા.

અજાણપણાથી અથવા સમજપૂર્વક જેઓએ આત્મનિવેદન–બ્રહ્મસંબંધ કર્યું છે અને જેમણે પોતાનાં પ્રાણો શ્રીકૃષ્ણને સમર્પણ કર્યાં છે તેઓને કોઇ પણ વિષયની ચિન્તા કરવી જોઇએ નહીં. ૪

ભગવાન સર્વરૂપ છે, સચ્ચિદાનંદરૂપ છે, તથા ભગવાનને સર્વ નિવેદન કરવું તે પરમ ફલ છે એવું જેને જ્ઞાન નથી તેવા હીનાધિકારીઓએ, જેમને તેવું જ્ઞાન હોય તેવા મધ્યમાધિકારીએ જેમણે આત્મસમર્પણ કરેલું છે તેવાઓને ચિન્તા કરવાની નથી; ત્યારે જેઓએ કેવળ પ્રભુનેજ પ્રાણાધીન કર્યાં છે એવા ઉત્તમ અધિકારીઓને તો ચિન્તા શાનીજ હોય ! શ્રવણાદિ નવધા ભકિતમાં શ્રવણ, કીર્તન, સ્મરણ એ જીવના આધીન છે. પાદસેવનના બે ભેદ છે, એક પોતાના પગે કરીને ભગવન્મંદિરાદિમાં જવું તે જીવને આધીન છે, અને બીજું ભગવાનના ચરણારવિન્દનું સેવન કરવું તે પ્રભુને આધીન છે. તેવી રીતે અર્ચન, વંદન, દાસ્ય ભક્તિ સેવ્ય સ્વરૂપમાં ચૈતન્યનું પ્રાકટ્ય ન હોય તો પણ બની શકે છે પરંતુ સખ્ય અને આત્મનિવેદન તો સેવ્ય સ્વરૂપમાં ચૈતન્યનું પ્રાકટ્ય હોય અને શ્રીપ્રભુ સ્વીકાર કરે ત્યારેજ થઈ શકે. ભગવત્સ્વરૂપમાં ચૈતન્યનું પ્રાકટ્ય તો પ્રેમલક્ષણા ભકિતથીજ થાય અને ભગવાનનો સાનુભાવ થાય. અત્યારે તો પ્રેમલક્ષણા ભકિત નથી, તેની સાધનદશા છે, તે સિદ્ધ કરવાની અવસ્થા છે, તેથી ભગવત્સ્વરૂપ પણ ચિત્પ્રાકટ્ય-વાળું નથી, તો નિવેદન કર્યા છતાં શ્રીપ્રભુ તેનો અંગીકાર કેમ કરે એવી ચિન્તા થાય છે, તો તે સારૂ પ્રભુ સર્વસમર્થ છે એમ સમજી ચિન્તાનો ત્યાગ કરવો.

तथा निवेदने चिन्ता त्याज्या श्रीपुरुषोत्तमे ।
विनियोगेऽपि सा त्याज्या समर्थो हि हरिः स्वतः ॥ ५ ॥

तथा, निवेदने, चिन्ता, त्याज्या, श्रीपुरुषोत्तमे ।
विनियोगे, अपि, सा, त्याज्या, समर्थः, हि, हरिः, स्वतः ॥५॥

तथा–તેવી રીતે, **श्रीपुरुषोत्तमे**–શ્રીપુરુષોત્તમમાં, **निवेदने**–નિવેદનવિષયક, **चिन्ता, त्याज्या**–ચિન્તા ત્યજી દેવી, **सा**, **विनियोगे** તે–ચિન્તા વિનિયોગમાં, **अपि, त्याज्या**–પણ ત્યજવી, **हि, हरिः**–કારણ કે શ્રીહરિ, **स्वतः, समर्थः**–પોતે સમર્થ છે.

તેવી રીતે શ્રીપુરુષોત્તમમાં નિવેદનવિષયક ચિન્તા ત્યજી દેવી. અન્યના વિનિયોગમાં પણ ચિન્તાનો ત્યાગ કરવો, કારણ કે શ્રીહરિ પોતે સમર્થ છે. ૫.

નિવેદિત થયેલાઓએ નિવેદનમાં ભક્તયુક્ત શ્રીપુરુષોત્તમે પોતાનો અંગીકાર કર્યો કે નહીં એવી ચિન્તા યોગ્ય નથી, કેમકે પોતે સર્વાત્મ કરીને સર્વ પ્રભુને નિવેદન કર્યું છે તેથી શ્રીપ્રભુ પોતાના સ્વરૂપનું દાન કરીને ભક્તનું પોષણ કરે છે. કોઈ વખતે લોકભયાદિ આવી જાય, તેનું નિવારણ કરવા જીવના સ્વભાવ વડે અન્યવિનિયોગ થઈ જાય, તેથી ભગવદ્ધર્મ નાશ થતો નથી અને શ્રીપ્રભુ તેનો ત્યાગ કરતા નથી. જીવના સ્વભાવથી જીવ દોષવાળો થયો, તેનો ઉદ્ધાર કરવામાં સાધનની અપેક્ષા પ્રભુ રાખતા નથી. આપ પોતે સર્વનાં દુ:ખ અને દોષોને નિવૃત્ત કરે છે.

लोके स्वास्थ्यं तथा वेदे हरिस्तु न करिष्यति ।
पुष्टिमार्गस्थितो यस्मात् साक्षिणो भवताऽखिलाः ॥ ६ ॥

लोके, स्वास्थ्यम्, तथा, वेदे, हरिः, तु, करिष्यति ।
पुष्टिमार्गस्थितः, यस्मात्, साक्षिणः, भवत, अखिलाः ॥ ६ ॥

हरिः, तु–શ્રીપ્રભુ તો, **लोके, तथा, वेदे**–લોકમાં તેમજ વેદમાં **स्वास्थ्यम्**–સુખપૂર્વક સ્થિતિ, **न, करिष्यति**–નહીં કરશે, **यस्मात्**–કારણ કે (ભગવાન) **पुष्टिमार्गस्थितः** પુષ્ટિમાર્ગમાં રહેલા છે માટે, **अखिलाः, साक्षिणः** સર્વે સાક્ષીઓ **भवत**–થાઓ.

શ્રીપ્રભુ તો લોકમાં તેમજ વેદમાં સુખપૂર્વક સ્થિતિ કરશે નહીં, કારણ કે તે અનુગ્રહમાર્ગમાં રહેલા છે. તેથી આ વિષયમાં સર્વ પુષ્ટિ માર્ગીય ભક્તો ! તમે સાક્ષી થાવ. ૬

કોઈક વખતે પ્રવાહને વશ થઈને વ્યાપારાદિમાં અને આશ્રમધર્મમાં કાયા, વાણી તથા મનથી સ્થિતિ થાય તો વિઘ્ન આવી પડે અને ફલનો સંભવ રહે નહીં. પ્રભુએ જે જીવને સ્વીકાર્યો તે લૌકિક વૈદિક કર્મોમાં આસકત થઈ જાય તો પ્રભુ તે કેમ સહન કરે! માટે નિવેદિત ભગવદીયને જેમ જેમ લૌકિક, વૈદિક કાર્યોમાં સંકટ આવતાં જાય તેથી ભય ન પામતાં ભગવત્કૃપાજ માની લઈ આનંદિત થવું, અને સમજવું કે તે હવે ભગવત્‌કૃપાપાત્ર થવા યોગ્ય છે અને પ્રભુએ તેનો અંગીકાર કરવા માંડયો છે. આવો જેને બોધ થયો છે તે સર્વ ભકતોને સાક્ષિરૂપ થઈ ભગવલ્લીલા અવલોકવાનું ઉપદેશે છે.

सेवाकृतिर्गुरोराज्ञा बाधनं वा हरीच्छया ।
अतः सेवापरं चित्तं विधाय स्थीयतां सुखम् ॥ ७ ॥

सेवाकृतिः, गुरोः, आज्ञा, बाधनम्, वा, हरीच्छया ।
अतः, सेवापरम्, चित्तम्, विधाय, स्थीयताम्, सुखम् ॥ ७ ॥

गुरोः आज्ञा–શ્રીગુરુની આજ્ઞાનુસાર, **सेवाकृतिः**–સેવા કરવી, **वा**–અથવા **हरीच्छया**–ભગવદિચ્છાથી, **बाधनम्**–વિશેષાજ્ઞા થાય તો તે પ્રમાણે કરવુ, **अतः**–એટલા માટે, **सेवापरम्**–સેવાપરાયણ, **चित्तम्**–ચિત્તને, **विधाय**–કરીને, **सुखम्**–સુખપૂર્વક, **स्थीयताम्**–રહેવું.

શ્રીગુરુદેવની આજ્ઞા પ્રમાણે પ્રભુની સેવા કરવી જોઇએ, અથવા કોઈ વખતે ભગવદિચ્છાથી વિશેષાજ્ઞા થાય તો તે પ્રમાણે કરવું એટલા માટે સેવા પરાયણ ચિત્તને કરીને સુખપૂર્વક રહેવું. ૭

સાક્ષાત્‌ હરિની ઇચ્છાથી ગુરુની આજ્ઞાનો બાધ કરવામાં હરકત નથી. જ્યાં સુધી ઠાકુરજી સાનુભાવ ન થાય ત્યાં સુધી ગુરુઆજ્ઞાનો લોપ ન કરવો. જ્યારે પ્રભુ પ્રત્યક્ષ થઇને વિશેષ આજ્ઞા કરે ત્યારે તો તે પ્રમાણે કરવું. પણ સેવા તો કરવી જ. આત્મનિવેદન ધર્મનો અર્થ પ્રભુસેવામાં નિરંતર અત્યંત આસકિત.

चित्तोद्वेगं विधायापि हरिर्यद्यत् करिष्यति ।
तथैव तस्य लीलेति मत्वा चिन्तां द्रुतं त्यजेत् ॥ ८ ॥
चित्तोद्वेगम्, विधाय, अपि, हरिः, यत्, यत्, करिष्यति,
तथा, एव, तस्य, लीला, इति, मत्वा, चिन्ताम्, द्रुतम्, त्यजेत् ॥८॥

हरिः–ભકતના દુઃખ હરનાર પ્રભુ, **चित्तोद्वेगम्**–ચિત્તમાં ઉદ્‌વેગ, **विधाय**, **अपि**–કરીને પણ, **यत्, यत्**–જે, જે, **करिष्यति**–કરશે, **तथा एव**–તે પ્રકારે **तस्य**–શ્રીભગવાનની, **लीला**–લીલા છે, **इति, मत्वा**–એમ માનીને, **चिन्ताम्**, **द्रुतम्**–ચિન્તાને સત્વર, **त्यजेत्**–ત્યજી દેવી.

શ્રીભગવાનની સેવા કરતાં કોઇ વખતે ભગવાન ચિત્તમાં ઉદ્વેગ કરાવીને જે જે કરશે તે પ્રકારે તે શ્રીભગવાનની લીલા છે એમ માની ચિન્તાનો સત્વર ત્યાગ કરવો. ૮

ભક્તનાં પ્રારબ્ધાદિકરૂપ પાપ હરવા સારૂ હરિ ભગવાન જે જે શુભ, અશુભ, ચિત્તને ઉદ્વેગ કરાવીને કરે તેમાં ભક્તનું મોટુ પાપ હશે તેનો નાશ કરવા તે હરિની લીલા છે એમ સમજીને ઉદ્વેગથી થયેલી ચિન્તા ત્યજવી, કેમકે બહુ સમય ચિન્તા રહે તો તેમાં કાલ, કર્મ અને સ્વભાવની પ્રબલતાથી આસુરાવેશ આવી જાય અને ફલમાં પ્રતિબંધ અને વિલંબ થાય.

तस्मात् सर्वात्मना नित्यं "श्रीकृष्णः शरणं मम" ।
वदद्भिरेव सततं स्थेयमित्येव मे मतिः ॥ ९ ॥
तस्मात्, सर्वात्मना, नित्यम्, श्रीकृष्णः, शरणम्, मम, ।
वदद्भिः, एव, सततम्, स्थेयम्, इति, एव, मे, मतिः ॥ ९ ॥

तस्मात्–તે સારૂ, **सर्वात्मना**–સર્વાત્મપણે–સર્વાત્મ:ભાવથી, **नित्यम्**–નિરંતર, **श्रीकृष्णः शरणम् मम**–શ્રીકૃષ્ણ મારૂં શરણ છે એમ, **सततम्**–નિત્ય સર્વકાલ, **वदद्भिः, एव**–બોલતાં બોલતાં જ, **स्थेयम्**–રહેવું, **इति, एव**–એવી જ, **मे** મારી શ્રીમદ્‌વલ્લભાચાર્યજીની, **मतिः**–સમ્મતિ છે.

તે સારૂ સર્વાત્મભાવથી નિરન્તર "શ્રીકૃષ્ણ: શરણં મમ" એ અષ્ટાક્ષરમંત્ર પ્રતિપળ બોલતા બોલતાજ રહેવું એવીજ શ્રીમદાચાર્યચરણની આજ્ઞા છે. ૯

ભક્તિમાર્ગમાં પ્રવેશ અને પછી તેમાં રુચિ થવી તેમાં શ્રીભગવાનનો અનુગ્રહજ કારણ છે. સેવામાં પ્રતિબંધ પ્રારબ્ધ અને કાલાદિ વડે છે. તેની નિવૃત્તિ પ્રભુથીજ થાય છે. તેમાં શરણાગતિ સાધન છે. તેથી જે જીવ પ્રભુને શરણ ગયો હોય તેની સેવા કરવા વગેરેમાં અશક્તિ જુએ ત્યારે સર્વાત્મભાવે કરીને પ્રભુ તેનાં સર્વ કાર્ય સિદ્ધ કરશે એવો ગૂઢ અભિપ્રાય છે.

इति श्रीमद्वल्लभाचार्यप्रकटितः नवरत्नग्रन्थः सम्पूर्णः ॥ ९ ॥

इति–આ પ્રમાણે, **श्रीमद्वल्लभाचार्यप्रकटितः**–શ્રીમદ્‌ વલ્લભાચાર્યજીએ પ્રકટ કરેલો, **नवरत्नग्रन्थः**–નવરત્નનો ગ્રન્થ, **सम्पूर्णः**–સમ્પૂર્ણ થયો.

આ પ્રમાણે શ્રીમદ્‌વલ્લભાચાર્યજીએ પ્રકટ કરેલો નવરત્નનો ગ્રન્થ સમ્પૂર્ણ થયો. ૯

॥ श्रीकृष्णार्पणमस्तु ॥

૭. अंतःकरणप्रबोध.

ગ્રન્થપરિચય-શ્રીમદાચાર્યચરણને શ્રીપ્રભુએ શ્રીમદ્ભાગવતનો ગૂઢાર્થ પ્રકટ કરવાની આજ્ઞા કરી હતી. તે પ્રમાણે તેઓશ્રીએ શ્રીસુબોધિનીજીની વિવૃતિ ત્રણ સ્કંધ પર કર્યા પછી તેમને દેહત્યાગની આજ્ઞા થઇ. તે પછી દશમ સ્કંધ પર વિવૃતિ કરવાની વિશેષ આજ્ઞા કરી. તે પૂર્ણ થતાં તેમને બીજી આજ્ઞા દેશ-પરિત્યાગની થઈ, પણ આચાર્યજીને પોતાના પર ભગવત્કૃપા છે અને શ્રીમદ્-ભાગવત પર સમ્પૂર્ણ વિવરણ કરવાની પ્રભુની મૂલ આજ્ઞા છે જેથી તે પૂર્ણ કરવા બન્ને આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન કરેલું છે. પ્રભુને પોતાની પાસે આચાર્યજીને બોલાવવાના અત્યંત આગ્રહપૂર્વકની ત્રીજી આજ્ઞા સંન્યાસ કરવાની થતાં તેનું પાલન કરી સંન્યાસ લીધો, પણ પ્રભુની બન્ને આજ્ઞા પાલન નહીં કરનાર અંતઃકરણ છે, તેથી તેને પ્રબોધ થવા સારૂ શ્રીમહાપ્રભુજીએ અંતઃકરણપ્રબોધ નામનો ગ્રન્થ પ્રકટ કરેલો છે. તેમાં દર્શાવ્યું છે કે:-

શ્રીકૃષ્ણ પરબ્રહ્મ છે, દોષરહિત છે, જીવો એ વરવા યોગ્ય છે. તે પોતે અંતઃકરણમાં રહેલા દોષો પૂર્ણ રીતે કાઢી નાખવા સમર્થ છે. જીવને બ્રહ્મ-સંબંધ થયા પછી પોતાના તરીકે અંગીકાર કરે છે, અને તે પોતાને જીંદગીના અંત સુધી અને તે પછી પણ પોતાના અંગીકૃતની ગણનામાંથી બહાર મૂકતા નથી. વખતે જીવસ્વભાવથી કરેલાં નીચ કૃત્યોથી જીવના હિત માટે તેની માન-હાનિ થાય, અથવા તો ફલ મળવામાં વિલંબ થાય, તો પણ જીવ બ્રહ્મસંબંધ લીધા પહેલાં જે દયાપાત્ર સ્થિતિમાં હતો તે સ્થિતિમાં તો હવે પછી નહીંજ મુકાય. તે ચાણ્ડલીના દૃષ્ટાંતથી સમજાવેલું છે. શ્રીપ્રભુ સ્વામી છે અને જીવ સેવક છે એમ સમજી તેમની આજ્ઞા પ્રમાણેજ નિરંતર કરવું. શ્રીકૃષ્ણને લૌકિક પ્રભુ જેવા જોવા નહી. દેહ પ્રભુએ આપેલો છે અને તેમને સમર્પણ કર્યો છે જેથી દેહ-શરીરને શ્રમ પડશે એમ વિચારી તેના પર સ્નેહ રાખી તે પ્રભુસેવામાં જોડવામાં ન આવે તો પ્રભુ પ્રસન્ન થાય નહીં. તે યુવાવસ્થાવાળી પુત્રીને સ્નેહવશ થઈ પોતાના પતિને ત્યાં નહીં મોકલવાના દૃષ્ટાન્તથી કહે છે. અસમર્થ અવસ્થામાં જીવે પોતાના દોષોનું સ્મરણ કરી શ્રીપ્રભુની કૃપામાં ન્યૂનતા થવાની ચિન્તાનો ત્યાગ કરી સમ્પૂર્ણ વિશ્વાસ રાખી તન, મન

અને ધનથી શ્રીહરિની શરણભાવના કરી શ્રીહરિની સેવામાં સઘળી ઇન્દ્રિયોનો ઉપયોગ હોવાથી તેમને બોધ કરવાનું યોગ્ય છે, પણ સર્વ ઇંદ્રિયો અંતઃકરણને અધીન છે, એટલે તેમને પ્રબોધિત થવા રૂબરૂ અંતઃકરણને ઉદ્દેશીને બોધનિરૂપણ કરેલો છે.

अन्तःकरण मद्वाक्यं सावधानतया शृणु ।
कृष्णात् परं नास्ति दवं वस्तुतो दोषवर्जितम् ॥ १ ॥

अन्तःकरण ! मद्वाक्यम्, सावधानतया, शृणु, ।
कृष्णात्, परम्, न, अस्ति, दैवम्, वस्तुतः, दोषवर्जितम् ॥१॥

अन्तःकरण !-હે અંતઃકરણ **मद्वाक्यम्**-મારા વાકયને, **सावधानतया**-સાવધાનપણે, **शृणु**-સાંભળ, **वस्तुतः**-ખરી રીતે, **कृष्णात्**-શ્રીકૃષ્ણથી **दोषवर्जितम्**-દોષરહિત, **परम्, दैवम्**-બીજું દૈવત, **न, अस्ति**-નથી.

હે અન્તઃકરણ! મારાં વચનને સાવધાન થઇને સાંભળ. ખરી રીતે "શ્રીકૃષ્ણથી" દોષરહિત બીજું દૈવત નથી. ૧

જો કે ભગવાનની સેવામાં સર્વ ઇન્દ્રિયોનો ઉપયોગ છે, એટલે ઇંદ્રિયોને બોધ કરવો યોગ્ય છે, પણ મનને અધીન ઇંદ્રિયો છે, અને તે વશ થયે ઇંદ્રિયો વશ થાય છે, તેથી ભકતના અંતઃકરણના બોધ સારૂ શ્રીમદાચાર્યચરણ પોતાના અંતઃકરણને ઉદ્દેશીને બોધ આપે છે.

चाण्डाली चेद् राजपत्नी जाता राज्ञा च मानिता ।
कदाचिदपमानेऽपि मूलतः का क्षतिर्भवेत् ॥ २ ॥

चाण्डाली, चेत्, राजपत्नी, जाता, राज्ञा, च, मानिता, ।
कदाचित्, अपमाने, अपि, मूलतः, का, क्षतिः, भवेत् ॥ २ ॥

चाण्डाली-ચંડાલ જાતની સ્ત્રી, **चेत् राजपत्नी**-જો રાજાની રાણી, **जाता**-થાય, **राज्ञा च**-અને રાજાએ **मानिता**-બધી રાણીઓમાં તેને અધિક માનિતી કરી, **कदाचित्**-અને પછી કોઈ વખતે, **अपमाने, अपि**-પોતાના જ અપરાધથી રાજા તરફથી તેનું અપમાન થયું હોય તો પણ, **मूलतः**-રાણીપણા-માંથી, **का, क्षतिः**-શી હાનિ, **भवेत्**-થાય.

ચાણ્ડાલ જાતની સ્ત્રી જો રાણી થાય અને રાજાએ તેને અધિક માનીતી કરી હોય અને પછી કોઇ વખતે પોતાનાજ અપરાધને લીધે તેનું અપમાન થયું હોય તો પણ તેને રાણીપણામાંથી શી હાનિ થાય ? કાંઇજ નહીં. ૨

અંતઃકરણમાં ભાવની મોટાઇ આવી જાય, તેની નિવૃત્તિ જીવની દીનતા સિદ્ધ કરવા સારૂ ચાણ્ડાલીના દૃષ્ટાન્તથી બતાવે છે કે જીવ દુષ્ટ સ્વંભાવવાળો છે અને પ્રભુએ તેનો અંગીકાર કરેલો છે. અંગીકૃત જીવોના ગંભીર અપરાધો માટે ક્ષમા આપવી એ પ્રભુનો સહજ સ્વભાવ છે, તો પણ સંયોગરૂપ ફલ મેળવવામાં થતા વિલંબથી શોક કરવો નહીં.

समर्पणादहं पूर्वमुत्तमः किं सदा स्थितः ।
का ममाधमता भाव्या पश्चात्तापो यतो भवेत् ॥ ३ ॥

समर्पणात्, अहम्, पूर्वम्, उत्तमः, किम्, सदा, स्थितः, ।
का, मम, अधमता, भाव्या, पश्चात्तापः, यतः, भवेत् ॥ ३ ॥

अहम्, समर्पणात्–હું સમર્પણ થયાથી, **पूर्वम्**–પહેલાં, **किम्**–શું, **सदा, उत्तमः**–બધા વખતમાં ઉત્તમ, **स्थितः**–રહેલો હતો, **मम अधमता**–મારૂં હલકાપણું, **का भाव्या**–કેવું વિચારવા જેવું છે, **यतः**–કે જેથી, **पश्चात्तापः**–પશ્ચાત્તાપ, **भवेत्**–થાય

હું નિવેદન થયા પહેલાં શું બધા વખતમાં ઉત્તમજ રહેલો હતો ? મારૂં હલકાપણું વિચારવા જેવું છે કે જેથી પશ્ચાત્તાપ થાય ? ૩

શ્રીપ્રભુની કૃપાથી માન મેળવવાની યોગ્યતા બ્રહ્મસંબંધથી થયેલી છે, પણ તે પહેલાં તે યોગ્યતા નહીં હતી એ વિચાર કરવા યોગ્ય છે. પ્રભુએ અંગીકાર કરીને જીવના હિત માટે માનની હાનિ કરી હોય તો તે પશ્ચાત્તાપનું કારણ નથી.

सत्यसङ्कल्पतो विष्णुर्नान्यथा तु करिष्यति ।
आज्ञैव कार्या सततं स्वामिद्रोहोऽन्यथा भवेत् ॥ ४ ॥

सत्यसंकल्पः, विष्णुः, न, अन्यथा, तु, करिष्यति, ।
आज्ञा, एव, कार्या, सततम्, स्वामिद्रोहः, अन्यथा, भवेत् ॥ ४ ॥

विष्णुः–શ્રીભગવાન, **सत्यसंकल्पतः**–સત્યસંકલ્પવાળા છે માટે, **अन्यथा**–ફલની બાબતમાં વિચારેલા ફલથી બીજી રીતે, **तु, न, करिष्यति**–તો નહીં કરશે માટે, **सततम्**–સદા સર્વદા, **आज्ञा, एव**–પ્રભુની આજ્ઞાજ, **कार्या**–માન્ય કરવી યોગ્ય છે, **अन्यथा, स्वामिद्रोहः**–નહીં તો સ્વામિદ્રોહ, **भवेत्**–થાય.

શ્રીભગવાન સત્યસંકલ્પવાળા હોવાના કારણે ફલની બાબતમાં વિચારેલા ફલથી બીજી રીતે તો ફલ નહીં આપે, માટે સદા સર્વદા પ્રભુની આજ્ઞાજ માન્ય કરવી યોગ્ય છે, નહીં તો સ્વામિદ્રોહ થાય. ૪

ફલના વિલંબનો સંદેહ નહીં રાખીને શ્રીપ્રભુની આજ્ઞા પ્રમાણે વર્તવું, પણ શ્રીભગવાને તેનો અંગીકાર કરેલો છે એવી મોટાઇ રાખી તેમની આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન કરવું નહીં.

सेवकस्य तु धर्मोऽयं स्वामी स्वस्य करिष्यति ॥ ४½ ॥

सेवकस्य, तु, धर्मः, अयम्, स्वामी, स्वस्य, करिष्यति ॥ ४½ ॥

सेवकस्य, तु–સેવકનો તો, **अयम्, धर्मः**–આ આજ્ઞાપાલનરૂપ ધર્મ છે, **स्वामी**–પ્રભુ, **स्वस्य,**–પોતાના ભક્તનું **करिष्यति**–બધું કરશે

સેવકનો તો આજ્ઞાપાલનરૂપ ધર્મ છે. પ્રભુ પોતાના ભકતનું બધું કરશે. ૪½

પ્રભુ પ્રત્યે સેવકનો ધર્મ જીવનો હોય તો પ્રભુ સ્વામીપણાનો ધર્મ સેવકમાં કરશે અથવા પ્રભુ પોતાના સ્વામી છે અને જીવ સેવક છે તેથી સર્વાત્મારૂપે પણ ભગવાને જે વિચાર્યું હશે તે તેના હિતનુંજ હશે અને તેજ કરશે એમ સમજવું તે સેવકધર્મ છે.

आज्ञा पूर्वं तु या जाता गङ्गासागरसङ्गमे ॥ ५ ॥
यापि पश्चान् मधुवने न कृतं तद् द्वयं मया ।
देहदेशपरित्यागस्तृतीयो लोकगोचरः ॥ ६ ॥
पश्चात्तापः कथं तत्र सेवकोऽहं न चान्यथा ॥ ६½ ॥

आज्ञा, पूर्वम्, तु, या, जाता, गंगासागरसंगमे ॥ ५ ॥

या, अपि, पश्चात्, मधुवने, न, कृतम्, तत्, द्वयम्, मया, ।
देहदेशपरित्यागः, तृतीयः, लोकगोचरः ॥ ६ ॥
पश्चात्तापः, कथम्, तत्र, सेवकः, अहम्, न, च, अन्यथा॥ ६½ ॥

पूर्वम्, तु-પ્રથમ તો, **गंगासागरसंगमे**-ગંગા અને સાગરના સંગમપર, **या, आज्ञा**-જે આજ્ઞા, **जाता**-થઈ, **पश्चात्**-તે પછી, **अपि**-પણ, **या, मधुवने**-જે આજ્ઞા મધુવનમાં થઈ, **तत् द्वयम्**-તે બન્ને આજ્ઞાનું પાલન, **मया, न, कृतम्**-મેં કર્યું નહીં. **देहदेशपरित्यागः**-દેહ અને દેશનો પરિત્યાગ, **तृतीयः**-ત્રીજી આજ્ઞા, **लोकगोचरः**-લોકપ્રસિદ્ધ છે-સંન્યાસ લેવાની, **तत्र**-તે વિષયમાં, **पश्चात्तापः**-પશ્ચાત્તાપ, **कथम्**-કેમ થાય, **अहम् सेवकः**-હું સેવક છું, **च, अन्यथा, न**-અને કોઈ બીજો નથી.

શ્રીઆચાર્યચરણ અહીં જણાવે છે કે તેમને પ્રથમ તો ગંગા અને સાગરના સંગમપર પ્રભુની જે આજ્ઞા થઈ તે અને પછી પણ જે આજ્ઞા મધુવનમાં થઈ તે બન્ને આજ્ઞાનું પાલન તેમણે કર્યું નહીં. તેમને પ્રથમ આજ્ઞા દેહપરિત્યાગ કરવાની અને બીજી આજ્ઞા દેશના પરિત્યાગની હતી. ત્રીજી આજ્ઞા લોકના જાણવામાં આવે તેવો પરિત્યાગ-સંન્યાસ લેવાની હતી. તેમાં તેમને પશ્ચાત્તાપ કેમ થાય, કેમ કે પોતે પ્રભુના સેવક છે, બીજો કોઈ નથી. ૬½

પ્રભુની બે આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન કર્યું તેથી અપરાધનો સંભવ છે, તો પણ ત્રીજી આજ્ઞા પ્રમાણે સંન્યાસ લીધો. તેમ કરવાથી બન્ને આજ્ઞાની સિદ્ધિ થઇ એમ માની પશ્ચાત્તાપ કરવો યોગ્ય નથી. વખતે આજ્ઞાના ઉલ્લંઘનમાં અપરાધ થયો તેથી ફલમાં વિલંબ આપવારૂપ તાપ, શિક્ષા કરી છે એમ સમજીને સેવકે પશ્ચાત્તાપ કરવો જોઇએ નહીં. જો પ્રભુ તેમને સેવક ન માનતા હોત તો આ બંને અપરાધથી તેમની ઉપેક્ષા કરત, પણ ત્રીજી આજ્ઞા કરે છે તેથી તે તેમને સેવક માને છે માટે પણ પશ્ચાત્તાપ કરવો યોગ્ય નથી.

लौकिकप्रभुवत् कृष्णो न द्रष्टव्यः कदाचन ॥ ७ ॥
सर्वं समर्पितं भक्त्या कृतार्थोसि सुखी भव ॥ ७½ ॥

लौकिकप्रभुवत्, कृष्णः, न द्रष्टव्यः, कदाचन ॥ ७ ॥
सर्वम्, समर्पितम्, भक्त्या, कृतार्थः, असि, सुखी, भव ॥ ७½ ॥

लौकिकप्रभुवत्-લૌકિક સ્વામીના જેવા, **कृष्णः**-શ્રીકૃષ્ણભગવાન, **कदाचन**-કોઇપણ વખતે, **न, द्रष्टव्यः**-માનવા યોગ્ય નથી, **भक्त्या**-ભક્તિપૂર્વક, **सर्वम्**-બધું, **समर्पितम्**-સમર્પણ કર્યું છે તેથી, **कृतार्थः, असि**-તું કૃતાર્થ છે, **सुखी, भव**-સુખી થા.

શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન લૌકિકસ્વામી જેવા, રાજા કે શેઠની પેઠે, કોઇપણ વખતે માનવા યોગ્ય નથી. ભક્તિપૂર્વક બધું સમર્પણ કર્યું છે, તેથી તું કૃતાર્થ છે અને સુખી થા. ૭½

લૌકિક પ્રભુ અંગીકૃતનો અપરાધને લીધે ત્યાગ કરે તે સંભવિત છે, પણ અહી તો શ્રીપ્રભુનું અલૌકિકસ્વામીપણું હોવાથી તેમનો થયેલો અંગીકાર ત્રણે કાલમાં નિત્ય છે.

प्रौढाऽपि दुहिता यद्वत् स्नेहान्न प्रेष्यते वरे ॥ ८ ॥
तथा देहे न कर्तव्यं वरस्तुष्यति नान्यथा ॥ ८½ ॥

प्रौढा, अपि, दुहिता, यद्वत्, स्नेहात्, न, प्रेष्यते, वरे, ।
तथा, देहे, न, कर्तव्यम्, वरः, तुष्यति, न, अन्यथा ॥ ८½ ॥

प्रौढा अपि दुहिता-જુવાન એવી પણ પોતાની દીકરી, **स्नेहात्**-સ્નેહથી, **यद्वत्**-જેવી રીતે, **वरे**-તેના પતિ પાસે, **न, प्रेष्यते**-મોકલવામાં આવતી નથી, **तथा, देहे**-તેમ દેહમાં (મમત્વ), **न, कर्तव्यम्**-કરવું નહીં, અને નહીં કરવાથીજ, **वरः**-પતિ અથવા શ્રીપ્રભુ, **तुष्यति**-પ્રસન્ન થાય છે, **अन्यथा, न**-પણ બીજા પ્રકારે પ્રસન્ન થતા નથી.

જેમ માતા પિતા યુવાવસ્થાસમ્પન્ન પુત્રીને સ્નેહવશ થઇને તેના સ્વામી પાસે મોકલતા નથી તેમ પોતાના શરીરમાં મમતા કરવી નહીં, અને એમ

નહીં કરવાથીજ પુત્રીના સંબંધમાં પતિ અને દેહના સંબંધમાં શ્રીપ્રભુ પ્રસન્ન થાય છે, પણ બીજા પ્રકારે પ્રસન્ન થતા નથી. ૮½

યુવાન પુત્રીના દૃષ્ટાંતથી ઉપદેશે છે કે શ્રીપ્રભુને પોતાની સર્વ પ્રકારે અપેક્ષા છે એમ જાણવા છતાં પણ જો તેમની આજ્ઞા પ્રમાણે કાર્ય કરવામાં ના આવે તો પ્રભુ અસંતુષ્ટજ રહે છે. દેહ પ્રભુને સમર્પિત થયેલો હોવાથી તેને પ્રભુ-સેવામાં ઉપયોગ કરવો જોઇએ, તોજ તેના પતિ સ્વામી ભગવાન પ્રસન્ન થાય છે. પ્રભુએ પોતાની સેવા સારૂ દેહ આપેલો છે, તે શરીરને શ્રમ થશે એમ વિચારી તેના પર સ્નેહ રાખી પ્રભુની સેવામાં લગાડે નહીં તો પ્રભુ પ્રસન્ન થા નહીં.

लोकवच्चेत् स्थितिर्मे स्यात् किं स्यादिति विचारय ॥ ९ ॥

अशक्ये हरिरेवास्ति मोहं मा गाः कथञ्चन ॥ ९½ ॥

लोकवत्, चेत्, स्थितिः, मे, स्यात्, किम्, स्यात्, इति, विचारय, अशक्ये, हरिः, एव, अस्ति, मोहम्, मा, गाः, कथंचन ॥९½॥

चेत्–જો, **लोकवत्**–લોકની પેઠે, **मे, स्थितिः**–મારી સ્થિતિ, **स्यात्, किम्**–રહે તો શું, **स्यात्**–થાય, **इति, विचारय**–એ પ્રમાણે વિચાર કર, **अशक्ये**–અશક્ય અવસ્થામાં, **हरिः, एव**–શ્રીહરિજ, **अस्ति**–શરણ છે, એટલા માટે, **कथंचन**–કોઇ રીતે, **मोहम्**–મોહને, **मा, गाः**,–પ્રાપ્ત થા નહીં.

જો લોકની પેઠે મારી સ્થિતિ રહે તો શું થાય એનો વિચાર કર. અશકય અવસ્થામાં શ્રીહરિજ શરણ છે, એટલા માટે કોઈ રીતે મોહને પ્રાપ્ત થાય નહીં. ૯½

લોકતુલ્ય હું હતો, પરંતુ લોકના જેવી મારી સ્થિતિ થઈ નથી તેથી મારા ઉપર ભગવાન દયા કરે છે એવો વિચાર કરવો, અને શ્રીભગવાને જે પ્રમાણે આજ્ઞા કરી છે તે પ્રમાણે થાય નહીં એવું જણાય તો શ્રીહરિજ શરણ છે, અને તે સ્મરણ કરવાવાળાઓનાં બધાં પાપોનો નાશ કરે છે, તે અંગીકાર કરેલા જીવનું રક્ષણ કરનારા છે, એમ વિચારી કોઇ રીતે મોહમાં બુદ્ધિ નહીં કરવી.

इति श्रीकृष्णदासस्य वल्लभस्य हितं वचः ॥ १० ॥

चित्तं प्रति यदाकर्ण्य भक्तो निश्चिततां व्रजेत् ॥ १०½ ॥

इति, श्रीकृष्णदासस्य, वल्लभस्य, हितम्, वचः ॥ १० ॥

चित्तम्, प्रति, यद्, आकर्ण्य, भक्तः, निश्चितताम्, व्रजेत् ॥ १०½ ॥

इति–એ પ્રમાણે, **श्रीकृष्णदासस्य**–શ્રીકૃષ્ણના દાસ, **वल्लभस्य**–શ્રીવલ્લભાચાર્યના, **चित्तम्, प्रति**–અંતઃકરણ પ્રત્યે **यत्, हितम्, वचः**–જે હિતકારક વચન છે તેને, **आकर्ण्य**–સાંભળીને, **भक्तः**–ભક્તજન, **निश्चिंतताम्**–નિશ્ચિન્તપણાને, **व्रजेत्**–પ્રાપ્ત થાય.

એ પ્રમાણે શ્રીકૃષ્ણના દાસ શ્રીવલ્લભાચાર્યજીનાં પોતાના અંતઃકરણ પ્રત્યે જે હિતકારી વચન કહ્યાં છે તેને સાંભળીને ભક્તજન ચિન્તારહિત બને. ૧૦½

પ્રભુપ્રત્યે દાસપણાના ભાવથી રહેનારાને કોઇ પ્રકારથી ચિન્તા કરવાની નથી. ચિન્તા ન હોય ત્યારે અંતઃકરણ પ્રસન્ન રહે છે અને દાસધર્મ પણ પ્રસન્ન અંતઃ-કરણથી સારી રીતે થાય છે. જ્યાં દાસધર્મ ચુકાતો નથી ત્યાં સ્વામી પોતાના સેવક પ્રત્યે બજાવવાના સર્વધર્મ બજાવે છે.

इतिश्रीमद्वल्लभाचार्यप्रकटितः अन्तःकरणप्रबोधः सम्पूर्णः ॥ ७ ॥

इति–આ પ્રમાણે **श्रीमद्वल्लभाचार्यप्रकटितः**–શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્ય ચરણનો પ્રકટ કરેલો, **अन्तःकरणप्रबोधः**–અંતઃકરણપ્રબોધ નામનો ગ્રન્થ, **सम्पूर्णः**–સમાપ્ત થયો છે.

આ પ્રમાણે શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યચરણનો પ્રકટ કરેલો અંતઃકરણપ્રબોધ નામનો ગ્રન્થ સમાપ્ત થયો છે. ૭

॥ **श्रीकृष्णार्पणमस्तु** ॥

૮ विवेकधैर्याश्रय

ગ્રન્થપરિચયઃ–ભક્તિની દૃઢતા વિશેષ થવા સારૂ શ્રીમદાચાર્યચરણોએ આ ગ્રન્થ પ્રકટ કરેલો છે. તેમાં વિવેક, ધૈર્ય અને આશ્રયનું સ્વરૂપનિરૂપણ કરેલું છે.

શ્રીપ્રભુથી ચિત્તને વિમુખ ન થવા સારૂ શ્રીપ્રભુજ પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે સર્વ કરશે એવું દૃઢ અનુંસંધાન સદા સર્વદા રાખવાથી ચિત્ત વ્યગ્ર થશે નહીં એ વિવેકનું મુખ્ય સ્વરૂપ છે. તેવું અનુસંધાન રાખતાં કોઇ પદાર્થની અપેક્ષા થાય તો પણ પ્રભુને પ્રાર્થના કરવી નહીં પણ એકાગ્ર ચિત્તે પ્રભુની સેવાજ કર્યાં કરવી એમ વિવેકનાં નવ સ્વરૂપ બતાવેલાં છે. ગમે તેવી આપત્તિ આવી પડે તો પણ ધૈર્યનો ત્યાગ કરી પ્રભુસેવાથી વિમુખ થવું નહીં. કેવી કેવી આપત્તિમાં ધૈર્ય રાખવું તે જણાવવા ધૈર્યનું સ્વરૂપ સમજાવેલું છે. પોતે ચલાવીને ઇન્દ્રિયોના કાર્યોમાં પ્રવૃત્ત થવું નહીં અને જ્યાં પોતાથી ધૈર્ય ન રહી શકે ત્યાં શ્રીપ્રભુની શરણભાવના કરવી. શ્રીપ્રભુની સેવામાં જે મનુષ્યો પ્રભુથી વિમુખ હોય તે દુઃખ આપે તો પણ તેમનો અપરાધ નહીં ગણતાં પોતાનો જ દોષ ગણી શ્રીપ્રભુનો આશ્રય રાખવો એ આશ્રયના સ્વરૂપમાં કહેલું છે. ત્રિવિધદુઃખો આવવાથી આશ્રય છૂટી જાય છે, તેથી તે દુઃખોની નિવૃત્તિના ઉપાયો જણાવીને શ્રીપ્રભુના આશ્રયનો ત્યાગ નહીં કરતાં પ્રભુ પર વિશ્વાસ રાખી પ્રભુઇચ્છાએ જે પ્રાપ્ત થાય તેટલામાં નિર્વાહ કરી સેવા કરવી. લૌકિક અને વૈદિક કાર્યો પણ લોકસંગ્રહ માટેજ કરવાં. કર્મ, જ્ઞાન, અને ભક્તિ એ ત્રણ માર્ગો ભક્તિ માટે કહેલા છે તે યથાર્થ રીતે થઇ શકે તેવો આજનો સમય નથી. તેથી કેવલ શ્રીપ્રભુનો આશ્રય રાખવો અને સર્વાત્મભાવે કરીને શરણભાવના કરવી, બીજું કશું કરવું નહીં એવો પોતાનો અભિપ્રાય દર્શાવેલો છે.

विवेकधैर्ये सततं रक्षणीये तथाश्रयः ।
विवेकस्तु हरिः सर्वं निजेच्छातः करिष्यति ॥ १ ॥

विवेकधैर्ये, सततम्, रक्षणीये, तथा, आश्रयः ।
विवेकः, तु, हरिः, सर्वम्, निजेच्छातः, करिष्यति ॥ १ ॥

विवेकधैर्ये–વિવેક અને ધૈર્ય–ધીરજ, **सततम्**–નિરંતર, **रक्षणीये**–રક્ષણ કરવા યોગ્ય છે, **तथा, आश्रयः**–તેમ, ભગવાનનો આશ્રય રક્ષણ કરવા યોગ્ય છે.

विवेकः तु–વિવેક તો એ સમજવો કે, **हरिः, सर्वम्**–ભગવાન, સર્વ, **निजेच्छातः**–પોતાની ઇચ્છાથી, **करिष्यति**–કરશે.

જે પ્રકારે નિરંતર વિવેક અને ધૈર્ય રાખવું યોગ્ય છે તેમ ભગવાનનો આશ્રય પણ રાખવો યોગ્ય છે. વિવેક તો એ સમજવો કે શ્રીહરિ પોતાની ઇચ્છાથી સર્વ કાંઇ કરશે. ૧

પ્રથમ વિવેક–શ્રી હરિએ તેનો અંગીકાર કર્યો છે માટે તેને જે પદાર્થ અપેક્ષિત હશે તે તે પોતેજ સિદ્ધ કરશે એવો વિશ્વાસ રાખીને ભગવત્સેવા કર્યા જવી, પણ પોતાનું પ્રયત્નાદિ કરવું નહીં. બીજો વિવેક–સર્વના ઇશ્વર અને આત્મા શ્રીપ્રભુ ભક્તની ઇચ્છા વિકારવાળી હોય તો પોતાની ઇચ્છાથી સર્વ કરશે અને પ્રભુસંબંધીની હશે તો ભક્તની ઇચ્છા પ્રમાણે કરશે.

प्रार्थिते वा ततः किं स्यात् स्वाम्यभिप्रायसंशयात् ।
सर्वत्र तस्य सर्वं हि सर्वसामर्थ्यमेव च ॥ २ ॥

प्रार्थिते, वा, ततः, किम्, स्यात्, स्वाम्यभिप्रायसंशयात् ।
सर्वत्र, तस्य, सर्वम्, हि, सर्वसामर्थ्यम्, एव, च ॥ २ ॥

स्वाम्यभिप्रायसंशयात्–સ્વામીના અભિપ્રાયમાં સંશય હોવાના કારણે **वा, प्रार्थिते**–અથવા પ્રાર્થના કરવામાં, **ततः किम्**–પણ શું, **स्यात्**–થાય? **तस्य, सर्वत्र**–તે પ્રભુને તો સર્વત્ર, **सर्वम्, हि**–નિશ્ચય સર્વ સિદ્ધ છે, **च**–અને, **सर्वसामर्थ्यम्, एव**–સર્વ સિદ્ધ કરવાનું સામર્થ્ય છે જ.

સ્વામીના અભિપ્રાયમાં સંશય હોવાના કારણે, અથવા પ્રાર્થના કરવાથી પણ શું થાય? તે પ્રભુને તો સર્વત્ર નિશ્ચય સર્વ સિદ્ધ છે અને તેમનામાં સર્વ સામર્થ્ય સિદ્ધ કરવાનું સામર્થ્ય છે જ. ૨

ત્રીજો વિવેક—ભગવાનની ઇચ્છા જીવને કંઈપણ આપવાની હશે તો આપશેજ, પણ પોતાની ઇચ્છા આપવાની નહીં હશે તો કદીપણ આપશે નહીં. તો પછી પ્રાર્થના કરી ધર્મની હાનિ કરવી નહીં. ચોથો વિવેક—સર્વ વસ્તુ મેળવવાનું સામર્થ્ય ભગવાનમાં છે અને અસાધ્ય વસ્તુ પણ મેળવી આપે છે, માટે તેમની સેવા ત્યજીને જે કાંઈ પ્રયત્ન કરવામાં આવે તે નિષ્ફળ છે.

अभिमानश्च सन्त्याज्यः स्वाम्यधीनत्वभावनात् ।
विशेषतश्चेदाज्ञा स्यादन्तःकरणगोचरः ॥ ३ ॥
तदा विशेषगत्यादि भाव्यं भिन्नं तु दैहिकात् ॥ ३$\frac{1}{2}$ ॥

अभिमानः, च, सन्त्याज्यः, स्वाम्यधीनत्वभावनात्
विशेषतः, चेत्, आज्ञा, स्यात्, अन्तःकरणगोचरः ॥ ३ ॥
तदा, विशेषगत्यादि, भाव्यम्, भिन्नम्, तु, दैहिकात् ॥ ३$\frac{1}{2}$ ॥

स्वाम्यधीनत्वभावनात्-સ્વમીના અધીનતાના વિચારથી-**अभिमानः**, **च**-અભિમાન પણ, **सन्त्याज्यः**-વાસનાસહિત ત્યાગ કરવો યોગ્ય છે, **अन्तःकरणगोचरः**-પ્રભુ ભકતના અંતઃકરણમાં બિરાજેલા છે, તેમની, **विशेषतः**-વિશેષે કરીને, આજ્ઞા, **चेत्**-જો આજ્ઞા, **स्यात्**-થાય, **तदा**-ત્યારે તેમ કરવું, **दैहिकात्**-દેહસંબંધી સ્ત્રી પુત્ર વગેરેથી, **भिन्नम्**-જુદી જે હોય અને, **विशेषगत्यादि**-ભગવાનના સ્વરૂપ અને લીલાસંબંધી વિશેષ ગતિ-આજ્ઞા વગેરેની, **भाव्यम्**-ભાવના કરવી.

સ્વામીના અધીનતાના વિચારથી અભિમાન પણ વાસનાસહિત ત્યાગ કરવા યોગ્ય છે. પ્રભુ અન્તરાત્મા છે. તેમની વિશેષ કરીને સેવાસંબંધી વિશેષ આજ્ઞા થાય ત્યારે તેમ કરવું. જો તે આજ્ઞા દેહાદિકસંબંધથી જુદી હોય અને તે ભગવાનના સ્વરૂપ અને લીલાસંબંધની હોય તેવી આજ્ઞાની ભાવના કરવી. ૩$\frac{1}{2}$

પાંચમો વિવેક-જો દેહ અને ઇન્દ્રિય વગેરેને તેમના વિષયોમાં અભિમાનને લીધે સ્વતંત્રપણાથી રોકવામાં આવે તો તેમનો તે તે વિષયોમાં વિનિયોગ કર્યો ગણાય, માટે દેહાદિ ભગવાનને અર્પણ કર્યાં છે અને તે તેમને અધીન છે એવી ભાવના કરવી. બીજું કામ દોષરૂપ હોવાથી તે ત્યાગ કરવો યોગ્ય છે. છઠ્ઠો વિવેક-પ્રભુની સેવોપયોગી વિશેષ આજ્ઞા થાય તે પ્રમાણે કરવા તત્પર રહેવું.

आपद्गत्यादिकार्येषु हठस्त्याज्यश्च सर्वथा ॥ ४ ॥
अनाग्रहश्च सर्वत्र धर्माधर्माग्रदर्शनम् ।
विवेकोऽयं समाख्यातो धैर्यं तु विनिरूप्यते ॥ ५ ॥

आपद्गत्यादिकार्येषु, हठः, त्याज्यः, च, सर्वथा ॥ ४ ॥
अनाग्रहः, च, सर्वत्र, धर्माधर्माग्रदर्शनम् ।
विवेकः, अयम्, समाख्यातः, धैर्यम्, तु, विनिरूप्यते ॥ ५ ॥

आपद्गत्यादिकार्येषु-દુઃખાદિના પ્રસંગોમાં, **च**-પણ, **हठः**, **सर्वथा**-દુરાગ્રહ સર્વ પ્રકારે, **त्याज्यः**-ત્યાગ કરવો જોઇએ, **धर्माधर्माग्रदर्शनम्**-ધર્મ અને અધર્મનું સૂક્ષ્મ અવલોકન કરવું, **च**-અને, **सर्वत्र**-સર્વ ઠેકાણે-સર્વ વિષયોમાં **अनाग्रहः**-આગ્રહ કરવો નહીં, **अयम्**-આ, **विवेक**-વિવેકનું સ્વરૂપ, **समाख्यातः**-કહેલું છે, **तु**-હવે, **धैर्यम्**-ધૈર્યનું સ્વરૂપ, **विनिरूप्यते**-નિરૂપણ કરવામાં આવે છે.

દુઃખાદિ પ્રસંગોમાં દુરાગ્રહ સર્વ પ્રકારે ત્યાગ કરવો. ધર્મ અને અધર્મનું સૂક્ષ્મ અવલોકન કરવુ. સર્વ વિષયોમાં આગ્રહ કરવો નહીં. આ વિવેકનું સ્વરૂપ કહેલું છે. હવે ધૈર્યનું સ્વરૂપ કહેવામાં આવે છે. ૫

સાતમો વિવેક-આપત્તિકાલમાં પ્રભુસંબંધમાં તેમજ લૌકિકસંબંધમાં વિના પ્રયત્ને જે મળે તેનાથી ચલાવવું. તે વિના ચાલશે નહીં એવી હઠ કરવી નહીં. આઠમો વિવેક-ભગવત્સેવાનો ત્યાગ કરી બીજા વિષયોમાં સ્માર્ત તથા વૈદિક કાર્યો કરવામાં આગ્રહ કરવો નહીં. નવમો વિવેક-જે કર્મો કરવાથી પાપ લાગે અને અધર્મ થાય તે કરવાં નહીં.

त्रिदुःखसहनं धैर्यमामृतेः सर्वतः सदा ।
तक्रवद् देहवद् भाव्यं जडवत् गोपभार्यवत् ॥ ६ ॥

त्रिदुःखसहनम्, धैर्यम्, आमृतेः, सर्वतः, सदा ।
तक्रवत्, देहवत्, भाव्यम्, जडवत्, गोपभार्यवत् ॥ ६ ॥

आमृतेः-મરણપર્યન્ત, **सर्वतः**-સર્વ પ્રકારથી, **सदा**-નિરંતર, **त्रिदुःखसहनम्**-ત્રિવિધ દુઃખોને સહન કરવાં **धैर्यम्**-તે ધૈર્ય, ધીરજ કહેવાય, **तक्रवत्**, **देहवत्**-દેહસંબંધી દુઃખોમાં છાસની માફક, **जडवत्**-ઇંદ્રિયસંબંધી દુઃખોમાં જડભરતની માફક, **गोपभार्यवत्**-પ્રારબ્ધ ભોગવવામાં કે પ્રભુએ ફલ આપવા કરેલા વિલંબમાં ગોપીજનોની માફક, **भाव्यम्**-ભાવના કરવી.

મરણપર્યન્ત સર્વ પ્રકારથી નિરન્તર ત્રિવિધ દુઃખો સહન કરવાં તે ધૈર્ય કહેવાય. દેહસંબંધી દુઃખોમાં છાશની માફક, ઇંદ્રિયસંબંધી દુઃખોમાં જડભરતની માફક, પ્રારબ્ધ ભોગવવામાં કે પ્રભુએ ફલ આપવા કરેલા વિલંબમાં ગોપીજનોની માફક ભાવના કરવી. ૬

દુઃખો ત્રણ પ્રકારનાં છે. ૧. આધિભૌતિક દુઃખ–દેહ સંબંધીનું, જેમ છાશમાંથી માખણ લઈ લીધા પછી છાશ સારરહિત થઈ જાય છે અને પછી તે ઢોળાઈ જાય તેમાં કશું દુઃખ થતું નથી તેમ દેહના સંબંધમાંથી, છાશની માફક, અભિમાન છોડવાથી અપમાનાદિ થાય તેનું દુઃખ ન થાય, તેવા અભિપ્રાયથી દેહના સંબંધી સ્ત્રી પુત્રાદિમાં છાશની જેમ નિઃસાર દૃષ્ટિથી જોવું. દેહાદિથી ભગવત્સંબંધી કાર્યમાં માખણ માફક અભિમાન રાખવું. એ આધિભૌતિક દુઃખ સહન કરવામાં છાશ દૃષ્ટાન્તરૂપ છે.

૨–આધ્યાત્મિક દુઃખ—કામક્રોધાદિ વડે ઇન્દ્રિયોસંબંધીનું, જેમ જડભરતને ભગવદ્ભાવવાળી બધી ઇન્દ્રિયો થઈ હતી તેથી તેમને દુઃખનું ભાન નહોતું અને જડપણું થયું હતું, તે પ્રમાણે સેવામાં પ્રવૃત્ત થયેલાની બધી ઇન્દ્રિયો ભગવત્સંબંધી છે એવું અનુસંધાન રાખી તેને ભગવાનમાં વિનિયોગ કરે તેથી તેનો ભગવાનની સેવા, ગુણ, કીર્તન, સ્મરણાદિમાં આવેશ રહે, એટલે કામક્રોધાદિનું દુઃખ થાય નહીં. એવા અભિપ્રાયથી આધ્યાત્મિક દુઃખ સહન કરવામાં જડભરત–દૃષ્ટાન્તરૂપ છે.

૩ આધિદૈવિક દુઃખ—પ્રારબ્ધાદિ ભોગવવા કે પ્રભુએ ફલ આપવા કરેલા વિલંબના સંબંધિનું–જેમ અન્તર્ગૃહમાં રહેલાં ગોપભાર્યાઓને સકામબુદ્ધિરૂપ પ્રારબ્ધભોગ હતો, તેથી તેમને પ્રભુની સાથે રાસમાં મળવાના ફલમાં વિલંબ કારણરૂપ હતું, અને તેમને ઘરમાંથી નીકળવાનો માર્ગ જડયો નહીં, ત્યારે શ્રીભગવાનનું ધ્યાન ધર્યું અને વિરહનું દુઃખ નરકભોગ જેટલું થયું, એટલે તેમના પાપની નિવૃત્તિ થઈ, અને તેમના ધ્યાનમાં પ્રભુ પધાર્યા. પ્રભુનો આશ્લેષ કર્યો તેથી હજારો વર્ષના સ્વર્ગના સુખ જેવું સુખ થયું. તે પછી સગુણ દેહનો ત્યાગ કર્યો અને ભગવત્પ્રાપ્તિ થઈ તેમ જીવને પણ પ્રારબ્ધભોગ પૂરા થયા પછી શ્રીભગવાન ઇચ્છિત ફલ આપશે એમ માની ધૈર્ય રાખી દુઃખ સહન કરવું. જે ગોપીજનોનો નિર્ગુણ દેહ હતો તેમને રાસમાં આવવા સારૂ કાંઈ પ્રતિબંધ ન થયો અને ભગવાન પાસે આવ્યાં, અને તેમને ઘેર જવા સારૂ કેટલાંક વચનો કહ્યાં. તેથી યજ્ઞપત્નીના જેમ ઘેર ગયાં નહીં, પણ મનની ઇચ્છા પુરી નહીં પડવાનો સંભવ થવાથી તેમને દુઃખ થયું, તે સહન કરીને વળતો જવાબ આપ્યો અને ઘેર જવાની ઇચ્છા કરી નહીં. માટે વિલંબથી થતાં દુઃખો સહન કરીને પણ પૂર્ણ સ્નેહથી માર્ગની મર્યાદામાં રહેવાથી ભગવાન ઇચ્છિત ફલ આપશે એવું ધૈર્ય રાખીને દુઃખ સહન કરવાં. એવા અભિપ્રાયથી આધિદૈવિક દુઃખ સહન કરવામાં ગોપીજનો દૃષ્ટાન્તરૂપ છે.

प्रतीकारो यदृच्छातः सिद्धश्चेन्नाग्रही भवेत् ।
भार्यादीनां तथान्येषामसतश्चाक्रमं सहेत् ॥ ७ ॥

प्रतीकारः, यदृच्छातः, सिद्धः, चेत्, न, आग्रही, भवेत् ।
भार्यादीनाम्, तथा, अन्येषाम्, असतः, च, आक्रमम्, सहेत् ॥ ७ ॥

यदृच्छातः–ભગવદિચ્છાએ **चेत्**, **प्रतीकारः**–જો દુઃખનિવૃત્તિનો ઉપાય **सिद्धः**–સિદ્ધ થાય તો, **आग्रही**, **न**–આગ્રહી નહીં, **भवेत्**–થવું, **भार्यादीनाम्**–સ્ત્રીપુત્રાદિના, **तथा**, **अन्येषाम्**–તથા બીજાઓના, **असतः**–નીચ મનુષ્યના, **आक्रमम्**–તિરસ્કારને, **सहेत्**–સહન કરવા.

ભગવદિચ્છાએ જો દુઃખનિવૃત્તિનો ઉપાય સિદ્ધ થાય તો દુઃખ ભોગવવાનો આગ્રહ રાખવો નહીં. સ્ત્રીપુત્રાદિના તથા બીજા નીચ મનુષ્યોના તિરસ્કારોને સહન કરવા. ૭

આધિભૌતિક દુઃખ મટાડવાની વ્યવસ્થા—શ્રીભગવાનની ઇચ્છાથી દુઃખની નિવૃત્તિનો ઉપાય સિદ્ધ થાય, એટલે કે સ્ત્રી વગેરે સેવામાં અનુકૂલ અથવા ઉદાસીન હોઈ આવરણરૂપ ન હોય તો તેમનો ત્યાગ કરવાની હદ પર જવું નહીં, એટલું જ નહીં પણ તેઓ અનુકૂલ હોય તો તેમની પાસે પણ સેવા કરાવવી, ઉદાસીન હોય તો જાતે કરવી, પણ તેમનું સઘળી રીતનું યોગક્ષેમ તો કરવું જ જોઇએ, તેઓનો ત્યાગ નહીં કરવો. સ્ત્રીપુત્રાદિ સેવામાં પ્રતિકૂલ હોય તોજ તેમનો ત્યાગ કરવો. નીચ મનુષ્યના તિરસ્કારને સહન કરવો.

આધ્યાત્મિક દુઃખ નિવૃત્ત કરવાની વ્યવસ્થા—પોતાના વિષયરૂપ ભોગ્ય વસ્તુનો ત્યાગ કરતા જતાં દુઃખ થાય છે. જો ભગવદિચ્છાથી ઇંદ્રિયોને ભોગ્ય વસ્તુ ભોગવવા તરફ પ્રવૃત્તિ ન થાય તો ઇંદ્રિયોના ભોગો સેવામાં અંતરાયરૂપ થતા નથી, તેથી તેમનો ત્યાગ કરવા આગ્રહ ન કરવો, કારણ કે તેવો ત્યાગ કરવાનો આગ્રહ નહીં રાખનારાને સઘળા ભોગની સામગ્રી પ્રભુનિમિત્તે હોઈ જરૂરની છે. માટે તેનો પ્રભુમાં ઉપયોગ થયા પછી મહાપ્રસાદરૂપ તથા પોતાના સૌભાગ્યરૂપ હોવાથી તે ભોગો ભોગવવામાં આવે તો ભગવદીય જનોમાં બહારની અને આંતર શુદ્ધિ થઈ ભગવાનનો આવેશ થાય છે.

આધિદૈવિક દુઃખનિવૃત્તિની વ્યવસ્થા—પ્રારબ્ધભોગ પછી અથવા પ્રભુએ કસોટી કર્યા પછી ભગવત્કૃપાથી પોતાના પ્રયત્ન વિના–બાપદાદાથી

જે ધન મળે તે શુદ્ધ છે, માટે તેનો ત્યાગ કરવા આગ્રહ કરવો નહીં, કારણ કે પ્રારબ્ધ પણ ભગવાનને અધીન છે. આ ધન પ્રભુએ સેવાના ઉપયોગ માટે આપ્યું છે એમ માની તેનો વિનિયોગ પ્રભુસેવામાં કરવો. દેહાદિસંબંધી દુઃખ દેનારામાં સ્ત્રી વગેરેનું ભરણપોષણ અપેક્ષિત છે, ધર્મ અપેક્ષિત નથી, તેથી તેમનું ભરણપોષણ ન હોય તો તે તિરસ્કાર કરે. તે સહન કરવો, ક્રોધાદિ કરવા નહીં. મિત્રાદિ ઈર્ષ્યા કરે, ભાઈઓ દ્વેષ કરે, નોકરો તિરસ્કાર કરે, ધર્મના અનુરોધી ભક્તાદિ પ્રમાદથી જીવસ્વભાવે કરી તિરસ્કાર કરે, તો તે બધા પ્રારબ્ધાદિભોગ છે એવી ભાવના રાખી ધૈર્ય ધારણ કરી તે દુઃખો સહન કરવાં, પણ તેમના પર ક્રોધાદિ કરવા નહીં.

स्वयमिन्द्रियकार्याणि कायवाङ्मनसा त्यजेत् ।
अशूरेणापि कर्तव्यं स्वस्यासामर्थ्यभावनात् ॥ ८ ॥
स्वयम्, इन्द्रियकार्याणि, कायवाङ्मनसा, त्यजेत् ।
अशूरेण, अपि, कर्तव्यम्, स्वस्य, असामर्थ्यभावनात् ॥

स्वयम्–પોતે, **कायवाङ्मनसा**–કાયા, વાણી અને મન વડે, **इन्द्रियाणि**–સર્વ ઇન્દ્રિયોનાં કાર્યોને, **त्यजेत्**–ત્યાગ કરવાં, **स्वस्य**–પોતાની, **असामर्थ्यभावनात्**–અશક્યતાનો વિચાર કરીને, **अशूरेण, अपि**–અશક્ત પુરુષે પણ, **कर्तव्यम्**–શક્તિ પ્રમાણે ઇન્દ્રિયોના વિષયભોગનો ત્યાગ અવશ્ય કરવો.

પોતે, મન, વચન અને કર્મથી સર્વ ઇંદ્રિયોના વિષયોને ત્યાગ કરવા. પોતાની અશક્તિનો વિચાર કરીને અને ભગવાનના સામર્થ્યનો વિચાર કરી અશક્ત પુરુષે પણ વિષયભોગનો ત્યાગ અવશ્ય કરવો. ૮

ઇન્દ્રિયોને જીતવા–દમન કરવામાં જે શૌર્યની આવશ્યકતા છે તે સર્વમાં નથી, તેથી તેવા લોકો ભગવાનનો આશ્રય લઈને પોતાની ઇન્દ્રિયો પર વિજય પ્રાપ્ત કરી શકે છે. પ્રાકૃત વિષયમાં ઇન્દ્રિયો જાય તેને અલૌકિક–પ્રભુ સેવાના કાર્યોમાં પ્રવૃત્ત કરાવવી અને તેમાં જે દુઃખ થાય તે સહન કરવું. પ્રારબ્ધભોગ સારૂ કે પરીક્ષા સારૂ પ્રભુ વિલંબ કરે તેમાં પ્રભુની લીલા માની ધૈર્યજ રાખવું

अशक्ये हरिरेवास्ति सर्वमाश्रयतो भवेत् ।
एतत् सहनमत्रोक्तमाश्रयोऽतो निरूप्यते ॥ ९ ॥

अशक्ये, हरिः, एव, अस्ति, सर्वम्, आश्रयतः, भवेत् ।
एतत्, सहनम्, अत्र, उक्तम्, आश्रयः, अतः, निरूप्यते ॥ ९ ॥

अशक्ये–અશક્ય અવસ્થામાં, ન બની શકે તેવાં કાર્યો કરવામાં, **हरिः, एव**–હરિ ભગવાનજ રંક્ષણ કરનારા છે. **आश्रयतः**–તેમના આશ્રયથી **सर्वम्**–સર્વ **भवेत्**–થાય છે, **अत्र, एतत्**–અહીં આ, ધૈર્ય, **सहनम्, उक्तम्**–સહન કરવાનું કહ્યું છે, **अतः** હવે, **आश्रयः**–આશ્રય–શરણ, **निरूप्यते**–નિરૂપણ કરાય છે.

અશકય અવસ્થામાં હરિ ભગવાનજ રક્ષણ કરનારા છે. તેમના આશ્રયથી સર્વ થાય છે. અહીં ધૈર્ય–સહન કરવાનું કહ્યું છે. હવે આશ્રય–શરણ નિરૂપણ કરાય છે. ૯

જે જીવ સેવામાં પ્રવૃત્ત થયો છે અને જેની વિવેકધૈર્યાદિમાં શક્તિ નથી તેણે શ્રીહરિ શરણ છે એવી ભાવના કરવી, એટલે જે બની શકે તેવાં કાર્ય પણ હરિના આશ્રયથી સિદ્ધ થાય છે. જો આશ્રય ન હોય તો પોતાથી શકય હોય પણ સિદ્ધ થતું નથી. અર્થાત્ નિઃસાધનપણાથી શરણાગતિ થાય તો પ્રભુકૃપાથી વિવેક, ધૈર્ય બધાં એકજ સમયમાં સિદ્ધ થાય છે.

ऐहिके पारलोके च सर्वथा शरणं हरिः ॥ ९½ ॥
ऐहिके, पारलोके, च, सर्वथा, शरणं, हरिः ।

ऐहिके, च–આ લોકસંબંધી અને, **पारलोके**–પરલોકસંબંધી કાર્યોમાં, **सर्वथा**–સર્વ પ્રકારે, **हरिः**–શ્રીહરિજ, **शरणम्**–મારૂ શરણ થાઓ.

આ લોકસબંધી અને પરલોકસંબંધી કાર્યોમાં સર્વપ્રકારે શ્રીહરિજ મારૂં શરણ થાઓ. ૯½

પારલૌકિક સુખો મેળવવામાં અને સાંસારિક સુખો પ્રાપ્ત ન થતાં તે મેળવવામાં, એમ બધા પ્રકારે શ્રીહરિજ શરણરૂપ છે.

दुःखहानौ तथा पापे भये कामाद्यपूरणे ॥ १० ॥
भक्तद्रोहे भक्त्यभावे भक्तैश्चातिक्रमे कृते ।

अशक्ये वा सुशक्ये वा सर्वथा शरणं हरिः ॥ ११ ॥

दुःखहानौ, तथा, पापे, भये, कामाद्यपूरणे ॥
भक्तद्रोहे, भक्त्यभावे, भक्तैः, च, अतिक्रमे, कृते ।
अशक्ये, वा, सुशक्ये, वा, सर्वथा, शरणम्, हरिः ॥ ११ ॥

दुःखहानौ–દુઃખની નિવૃત્તિ થવામાં, **तथा, पापे, भये**–તથા પાપ અને ભયમાં, **कामाद्यपूरणे**–ઇચ્છાઓ નહીં પૂરી થવામાં, **भक्त्यभावे**–ભકિતના અભાવમાં, **च, भक्तैः**–અને ભકતોદ્વારા, **अतिक्रमे, कृते**–અનાદર થાય ત્યારે, **अशक्ये, वा**–અશકય કામમાં અથવા, **सुशक्ये वा**–બની શકે તેવા કામમાં, **हरिः सर्वथा**–શ્રીહરિ સર્વ પ્રકારે, **शरणम्**–મારૂં શરણ થાઓ.

દુઃખની નિવૃત્તિ થવામાં તથા પાપ અને ભયમાં, ઇચ્છાઓ પુરીનહીં થવામાં, ભકતદ્રોહમાં, ભકિતના અભાવમાં, ભકતોદ્વારા અનાદર થાય ત્યારે, નબનીશકે અથવા બની શકે તેવાં કાર્યોમાં શ્રીહરિ સર્વપ્રકારે મારૂં શરણ થાઓ. ૧૧

ભકિતમાર્ગના જીવને સેવામાં પ્રવૃત્ત હોય અને તેમાં કોઇ ભગવદપરાધ થઇ જાય ત્યારે ચિત્તમાં ઉદ્વેગ ન થાય તે સારૂ શરણભાવના કરવી. આ માર્ગમાં પ્રવેશ થતા પહેલાં પ્રમાદથી કોઇ પાપ થયું હોય તો પોતાના દોષ વિચારી તેની નિવૃત્તિ માટે શરણની ભાવના કરવી. પ્રાયશ્ચિત્તાદિ જેવું કશું કરવા જરૂર નથી. ભગવત્સ્વરૂપમાં સ્નેહ ઉત્પન્ન ન થાય તે સારૂ ભકત અપમાન કરે તો શરણની ભાવના કરવી. પોતાના સામર્થ્યથી આ કાર્ય થયું તેવું અભિમાન કરે તો શરણધર્મ જાય છે. માટે સર્વાત્મભાવથી હરિના સ્મરણની ભાવના કરવી.

अहंकारकृते चैव पोष्यपोषणरक्षणे ।
पोष्यातिक्रमणे चैव तथान्तेवास्यतिक्रमे ॥ १२ ॥
अलौकिकमनःसिद्धौ सर्वार्थे शरणं हरिः ।
एवं चित्ते सदा भाव्यं वाचा च परिकीर्तयेत् ॥ १३ ॥

अहंकारकृते, च, एव, पोष्यपोषणरक्षणे ।
पोष्यातिक्रमणे, च, एव, तथा, अन्तेवास्यतिक्रमे ॥ १२ ॥
अलौकिकमनःसिद्धौ, सर्वार्थे, शरणम्, हरिः ॥
एवम्, चित्ते, सदा, भाव्यम्, वाचा च, परिकीर्तयेत् ॥ १३ ॥

अहंकारकृते–અહંકાર કર્યો હોય તેમાં, **च, एव**–અને, **पोष्यपोषणरक्षणे**–પોષણ કરવા યોગ્યનું પોષણ અને રક્ષણ કરવામાં, **पोष्यातिक्रमणे**–પોષણ કરવા યોગ્ય એવા મનુષ્યોદ્વારા અનાદર થવામાં, **च, एव**–તેમજ, **अन्तेवास्यतिक्रमे**–શિષ્યવર્ગદ્વારા પેતાના થયેલા તિરસ્કારમાં, **अलौकिकमनःसिद्धौ**–માનસી સેવાની સિધ્ધિમાં, **सर्वार्थे**–સર્વ અર્થોમાં, **हरिः, शरणम्**–શ્રીહરિજ મારૂં શરણ છે, **एवम्**–એ પ્રકારે, **चित्ते, सदा**–ચિત્તમાં નિરન્તર, **भाव्यम्**–ભાવના કરવી, **च, वाचा**–અને વાણી વડે, **परिकीर्तयेत्**–કીર્તન કરવું.

જીવસ્વભાવથી કોઇની સાથે અહંકાર કર્યો હોય તેમાં, પોષણ કરવા યોગ્યનું પોષણ અને રક્ષણ કરવા સારૂ, સેવકોદ્વારા અનાદર થવામાં, તેમજ પોતાના શિષ્યે કરેલા તિરસ્કાર માટે અભિમાન થાય તેથી આસુરાવેશ આવી જાય છે. પછી વિવેક બુદ્ધિ વડે પશ્ચાત્તાપ થાય છે ત્યારે માનસી સેવાની સિદ્ધિમાં, તેમજ સર્વ અર્થોમાં, શ્રીહરિજ મારૂં શરણ છે એવી ભાવના કરવી અને વાણીદ્વારા હરિકીર્તન કરવું. ૧૩

આવા પ્રસંગોમાં કાયા, વાચા અને મનસા એ ત્રણ પ્રકારથી પ્રભુની શરણાગતિ લેવી અને એમ કરવાથી આગળ જે અશકય કહેવામાં આવ્યું છે તે પણ શકયરૂપે પરિણામ પામે છે.

अन्यस्य भजनं तत्र स्वतो गमनमेव च, ।
प्रार्थनाकार्यमात्रेऽपि ततोन्यत्र विवर्जयेत् ॥ १४ ॥

अन्यस्य, भजनम्, तत्र, स्वतः, गमनम्, एव, च ।
प्रार्थनाकार्यमात्रे, अपि, ततः, अन्यत्र, विवर्जयेत् ॥ १४ ॥

अन्यस्य–શ્રીભગવાન વિના બીજા દેવતાઓનું, **भजनम्**–ભજન–સેવન કરવું, **च, तत्र**–અને તેમની પાસે, **स्वतः एव**–પોતાની મેળેજ, **गमनम्**–જવું તે અને, **प्रार्थनाकार्यमात्रे**–બીજા દેવતાઓની કેવળ પ્રાર્થનામાં અને દરેક કામમાં, **अपि, ततः**–પણ ભગવાન વિના, **अन्यत्र**–બીજા દેવતાઓનો, **विवर्जयेत्**–સર્વથા ત્યાગ કરવો.

શ્રીભગવાન વિના બીજા દેવતાઓનું ભજન, અને પોતે ત્યાં જવું તે, અને કોઈ કામ સારૂ તેમને પ્રાર્થના કરવી, આ ત્રણ વાતનો સર્વથા ત્યાગ કરવો. ૧૪.

જો તેમ કરવામાં ન આવે તો શરણભાવના જતી રહે છે. શ્રીભગવાનને અનન્ય ભક્તોજ પ્રિય છે, અને જો અન્યાશ્રય થાય તો તે તેમને પોતાનો આશ્રય આપતા નથી.

अविश्वासो न कर्तव्यः सर्वथा बाधकस्तु सः ।
ब्रह्मास्त्रचातकौ भाव्यौ प्राप्तं सेवेत निर्ममः ॥ १५ ॥
अविश्वासः, न, कर्तव्यः, सर्वथा, बाधकः, तु, सः ।
ब्रह्मास्त्रचातकौ, भाव्यौ, प्राप्तम्, सेवेत, निर्ममः ॥ १५ ॥

अविश्वासः–અવિશ્વાસ, **न, कर्तव्यः**–કરવો નહીં, **सः तु**–તે તો, **सर्वथा, बाधकः**–સર્વ પ્રકારે બાધ કરનારો છે, **ब्रह्मास्त्रचातकौ**–બ્રહ્માસ્ત્ર અને ચાતક–બપૈયા પક્ષી, **भाव्यौ**–ભાવના કરવા યોગ્ય છે, **निर्ममः**–મમતારહિત થઇને, **प्राप्तम्**–પ્રાપ્ત વસ્તુઓનું, **सेवेत**–સેવન કરવું.

શરણાગતિમાં અવિશ્વાસ કરવો નહીં. તે તો સર્વ પ્રકારે બાધક છે. અવિશ્વાસમાં બ્રહ્માસ્ત્ર અને ચાતક પક્ષીનું દૃષ્ટાન્ત વિચારવા યોગ્ય છે, અને જે પ્રાપ્ત થયેલું છે તેનું મમતારહિત થઇને સેવન કરવું. ૧૫

જેમ રાવણના પુત્ર ઇન્દ્રજીતે સુતરના દોરામાં બ્રહ્માસ્ત્રની ભાવના કરી તે વડે હનુમાનજીને બાંધી રાવણ પાસે લાવ્યા, પણ રાવણને તેમાં અવિશ્વાસ આવ્યો અને તેમને લોખંડની મોટી સાંકળોથી બાંધ્યા, પણ તે તોડી નાસી છૂટી ગયા. ચાતક પક્ષી સ્વાતિ નક્ષત્રનું જ જળ પીવું એવો દૃઢ નિશ્ચય કરે છે, તો તેનો વિશ્વાસના બળથી સ્વાતિના વરસાદનું જલ મળે છે, અને તે પીવાને પણ ભાગ્યશાળી થાય છે માટે અવિશ્વાસ છોડી દઈ, લૌકિક વિષયોમાં મમતાનો ત્યાગ કરી, દૈવેચ્છાથી જે કાંઈ સુખદુ:ખ અથવા તેનાં સાધનો મળે તો તેનો અનુભવ કરવો, પણ તેમાં અભિનિવેશ રાખવો નહીં.

यथाकथञ्चित् कार्याणि कुर्यादुच्चावचान्यपि ।
किं वा प्रोक्तेन बहुना शरणं भावयेद्धरिम् ॥ १६ ॥
यथाकथञ्चित्, कार्याणि, कुर्यात्, उच्चावचानि, अपि ।
किम्, वा, प्रोक्तेन, बहुना, शरणम्, भावयेत्, हरिम् ॥ १६ ॥

उच्चावचानि-**उच्च**-વૈદિક અને, **अवच**-તેથી હલકાં, લૌકિક, **अपि**-પણ, **कार्याणि**-કાર્યો પ્રભુની આજ્ઞા સમજી, **यथाकथंचित्**-જે કોઇ બને તેવી રીતે, **कुर्यात्**-કરવાં, **वा, बहुना**-અથવા ઘણું, **प्रोक्तेन**-કહેવાથી, **किम्**-શું પ્રયોજન છે, **हरिम्**-શ્રીહરિના, **शरणम्**-શરણની, **भावयेत्**-ભાવના કરવી.

લૌકિક અને વૈદિક કાર્યો પણ પ્રભુની આજ્ઞા સમજીને જે કાંઇ બને તેવી રીતે કરવાં. અથવા ઘણું કહેવાથી શું ? શ્રીહરિના શરણની ભાવના કરવી. ૧૬

વૈદિક કાર્યો સેવાના અનવસરમાં નિષ્કામપણાથી કરવાં. લૌકિક કાર્યો પણ મમતા રાખ્યા વિના કરવાં. સેવાનાં કાર્યો તથા લૌકિક એ બંને જાતનાં કર્મો બની શકે ત્યાં સુધી કરવાં, પણ કરજ કરીને કે લોકલાજ સારૂ તે કર્મો કરવાં નહીં.

एवमाश्रयणं प्रोक्त सर्वेषां सर्वदा हितम् ।
कलौ भक्त्यादिमार्गा हि दुःसाध्या इति मे मतिः ॥ १७ ॥
एवम्, आश्रयणम्, प्रोक्तम्, सर्वेषाम्, सर्वदा, हितम् ।
कलौ, भक्त्यादिमार्गाः, हि, दुःसाध्याः, इति, मे, मतिः ॥

एवम्-આ પ્રકારે, **आश्रयणम्**-આશ્રયનું સ્વરૂપ, **प्रोक्तम्**-નિરૂપણ કર્યું તે, **कलौ**-કલિયુગમાં, **सर्वेषाम्, सर्वदा**-બધા વર્ણ, આશ્રમવાળાને નિરંતર, **हितम्**-હિતકારી છે, **भक्त्यादिमार्गाः**-ઉપાસનાદિ મર્યાદામાર્ગ, **दुःसाध्याः**-કઠિન સાધન વડે સિદ્ધ થાય તેવા છે, **इति**-એ પ્રમાણે, **मे**-મારી-શ્રીવલ્લભાચાર્યજીની, **मतिः**-મતિ છે.

આ પ્રકારે આશ્રયનું સ્વરૂપ નિરૂપણ કર્યું. તે કલિયુગમાં બધા વર્ણઆશ્રમ-વાળાને નિરંતર હિતકારી છે. ઉપાસનાદિ મર્યાદામાર્ગ કઠિન સાધન વડે સિદ્ધ થાય તેવા છે, એમ શ્રીમદાચાર્યચરણનું માનવું છે. ૧૭

બીજા યુગોમાં ધર્મ પ્રધાન હતો અને તેથી સાધન વડે ઉપાસના, કર્મ વગેરેનાં ફલ મળતાં હતાં, પણ કલિયુગ પાપપ્રધાન છે, તેથી સાધનના અભાવમાં ભકિત વગેરે થઇ શકે નહીં, માટે શરણાગતિ કરવાથી શ્રીભગવાન અનુગ્રહ કરશે એવી ભાવના કરવી, બીજું કશું કરવું નહીં.

इति श्रीमद्वल्लभाचार्यप्रकटितविवेकधैर्याश्रयनिरूपणं सम्पूर्णम् ॥ ८ ॥

આ પ્રમાણે શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યજીએ પ્રકટ કરેલો વિવેકધૈર્યાશ્રયનિરૂપણ નામનો ગ્રન્થ સમ્પૂર્ણ થયો. ૮

॥ श्रीकृष्णार्पणमस्तु ॥

९ श्रीकृष्णाश्रय

ગ્રન્થપરિચય-શ્રીકૃષ્ણનો આશ્રય જીવના સાધનબળથી પ્રાપ્ત થતો નથી, તેથી શ્રીમદાચાર્યચરણ સ્વીયજનોને તેનું વરપ્રદાન કરતા હોય તેમ શ્રીકૃષ્ણાશ્રય ગ્રન્થનું નિરૂપણ કરે છે. તેમાં ધર્મનાં છ સાધનોનું નષ્ટપણું બતાવે છે.

પ્રથમ ૧ કાલ-કલિયુગ છે. ૨. દેશ, મ્લેચ્છોથી ભરાઇ ગયા છે એટલે તે બન્નેનું શુદ્ધપણું નથી. ૩. અર્થ, લોકો પાપાત્મા અને નાસ્તિક થવાથી દેવતાનું આધિદૈવિક સ્વરૂપ તિરોધાન પામેલું છે. ૪. કર્તા, કર્મના અભિમાની અને દ્રવ્ય તથા માન, લાભ મેળવવાની વૃત્તિવાળા હોવાથી તેમની વિશુધ્ધિ નથી. ૫. મન્ત્રો, મન્ત્રના અર્થનું અજ્ઞાન અને તે સારૂ રાખવા જોઇતા વ્રતાનયમાદિનું પાલન નહીં થવાથી તેના અર્થ, ફલ અને દેવતાના સ્વરૂપનું જ્ઞાન રહ્યું નથી. ૬. કર્મ, વેદોક્તકર્મ, વ્રતાદિમાં મતભેદ થવાથી તેનું ખરૂં સ્વરૂપ તિરોધાન પામેલું છે. આ રીતે ધર્મનાં છ સાધનો નષ્ટ થઇ ગયાં છે. વસ્તુતાએ જગત ભગવદ્રૂપ છે. શ્રીપ્રભુથી તેની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને લય થાય છે. તેવી રીતે યજ્ઞાદિ અને તે સિધ્ધ કરવાનાં સાધનોથી યુક્ત અલૌકિક પુરુષાર્થ વેદમાં કહેલા છે, અને અમુક સાધનવડે ધર્મ સિધ્ધ થાય છે અને અમુક અમુક વડે અર્થ, કામ અને મોક્ષ સિધ્ધ થાય છે તેનું વેદમાં નિરૂપણ છે. પરંતુ તે દુઃસાધ્ય છે, જેથી ભક્તને ધર્મના સાધન અને પુરુષાર્થરૂપ શ્રીકૃષ્ણજ છે, અને તેમના અનુગ્રહ સારૂ સર્વાત્મભાવથી ભક્તિપૂર્વક શ્રીપ્રભુનું નિત્ય નિરંતર ભજન, સેવાસ્મરણ કરવું. તેથી આશ્રય સિધ્ધ થાય છે. આશ્રયની દ્રઢતા સારૂ શ્રીપ્રભુના નામ અને સ્વરૂપનું જ્ઞાન પણ સાથે સાથે કરાવે છે. જીવ સ્વભાવથી દોષોથી ભરેલ છે. તેના પર અનુગ્રહ કરી તેને શરણમાં લેવા પ્રભુને દીનતાપૂર્વક વિજ્ઞાપન કરે છે. આવી રીતે આ ગ્રન્થમાં પ્રાણાત્મક દશ શ્લોકથી શ્રીકૃષ્ણના આશ્રયનું નિરૂપણ કરી અગીયારમા શ્લોકથી સ્તોત્રના આત્મારૂપ ફલશ્રુતિનો બોધ આપી ગ્રન્થ પૂર્ણ કરેલો છે.

सर्वमार्गेषु नष्टेषु कलौ च खलधर्मिणि ।
पाषण्डप्रचुरे लोके कृष्ण एव गतिर्मम ॥ १ ॥
सर्वमार्गेषु, नष्टेषु, कलौ, च, खलधर्मिणि ।
पाषण्डप्रचुरे, लोके, कृष्णः, एव, गतिः, मम ॥ १ ॥

खलधर्मिणि-ઉપરથી દેખાતા સારા પણ અંદરથી દુષ્ટધર્મવાળા **कलौ**-કલિયુગમાં, **सर्वमार्गेषु**-ઉદ્ધારના સર્વ માર્ગ, **नष्टेषु**-નાશ થવાથી, **च**, **लोके**-અને લોકમાં, **पाषण्डप्रचुरे**-પાખંડની અધિકતા થવાથી, **कृष्णः**, **एव**-શ્રીકૃષ્ણ જ, **मम**, **गतिः**-મારી ગતિ આશ્રય હો.

ખલધર્મપ્રધાન કલિયુગમાં ઉદ્ધારના સર્વ માર્ગ-કર્મ, ઉપાસના અને જ્ઞાનાદિ માર્ગનો નાશ થવાથી, લોકમાં પાખંડની અધિકતા થવાથી તેવા સમયમાં શ્રીકૃષ્ણજ મારી ગતિ-આશ્રય હો. ૧

કર્મનાં છ સાધનો પૈકી (૧) કાલધર્મની અશુદ્ધિનું નિરૂપણ—કર્મ માર્ગમાં યજ્ઞાદિકર્મો ચિત્તશુદ્ધિ નહીં હોવાને લીધે નિષ્ફળ થઇ ગયાં છે, અને વેદના આત્મસુખવાચક શબ્દોના લોકસુખવાચક અર્થ કરી ભ્રમ ઉત્પન્ન કરવામાં આવે છે. જ્ઞાનમાર્ગમાં નિરીશ્વરવાદ ઉપસ્થિત થતાં જ્ઞાન તથા યોગ નાશ પામ્યા છે. વિભૂતિપરત્વે ઉપાસના હોવાથી ભક્તિ નષ્ટ થાય છે. એ પ્રકારે કર્મજ્ઞાનાદિ-માર્ગ નાશ થઈ ગયા છે. લોકમાં પાખંડ વધી ગયાં, તેથી પુરુષાર્થની સિદ્ધિના ઉપાય શોધવાના માર્ગ નષ્ટ થયા છે. શ્રીકૃષ્ણ-પરબ્રહ્મ-પૂર્ણપુરુષોત્તમ વિના, સર્વ કાલને આધીન છે. આ કલિ કાલ સર્વ કાલમાં કનિષ્ઠ છે. તેથી કાલની આ અશુદ્ધિના સમયે સર્વ કાલમાં અબાધિત શ્રીકૃષ્ણ જ મારો આશ્રય થાવ.

म्लेच्छाक्रान्तेषु देशेषु पापैकनिलयेषु च ।
सत्पीडाव्यग्रलोकेषु कृष्ण एव गतिर्मम ॥ २ ॥
म्लेच्छाक्रान्तेषु, देशेषु, पापैकनिलयेषु, च ।
सत्पीडाव्यग्रलोकेषु, कृष्णः, एव, गतिः, मम ॥ २ ॥

देशेषु-દેશ, **म्लेच्छाक्रान्तेषु**-મ્લેચ્છોથી ભરાયલા હોવાથી, **च**-અને, **पापैकनिलयेषु**-કેવલ પાપનાં સ્થાન બની જવાથી, **सत्पीडाव्यग्रलोकेषु**-સારા માણસોને થતી પીડાથી લોકો અધીરા થયા, તેવી દશામાં, **कृष्णः एव**-શ્રીકૃષ્ણજ **मम**, **गतिः**-મારી ગતિ આશ્રય હો.

સર્વ દેશો મ્લેચ્છોથી ભરાયલા હોવાથી અને કેવલ પાપનાં સ્થાન થઈ જવાથી, સારા માણસોને થતી પીડાથી, લોકો અધીરા થઈ રહ્યા છે. તેવી દશામાં શ્રીકૃષ્ણ જ મારી ગતિ-આશ્રય હો. ૨

(૨) **દેશની અશુદ્ધિનું નિરૂપણ**—યાત્રાનાં સર્વ સ્થલો મ્લેચ્છોથી ભરાઈ ગયાં છે અને પાપનાં સ્થાન બન્યાં છે. સજ્જનોને સદાચરણ અને ધર્મ પાળવામાં અને કર્મ કરવામાં અડચણો પડવા લાગી તે જોઈ લોકમાં ધર્મની શ્રધ્ધા રહેલી નથી અને તે અધીરા બની ગયા છે. આવી રીતે દેશની પણ અશુદ્ધિ થયા છતાં વિશુદ્ધ સ્થાનરૂપ શ્રીકૃષ્ણમાં મારૂં અંતઃકરણ સ્થિર થાવ.

गङ्गादितीर्थवर्येषु दुष्टैरेवावृतेष्विह ।
तिरोहिताधिदैवेषु कृष्ण एव गतिर्मम ॥ ३ ॥
गङ्गादितीर्थवर्यें,दुष्टैः, एव, आवृतेषु, इह ।
तिरोहिताधिदैवेषु, कृष्णः, एव, गतिः, मम ॥ ३ ॥

इह–આ લોકમાં, **गंगादितीर्थवर्येषु**–ગંગાજી વગેરે ઉત્તમ તીર્થો, **दुष्टैः, एव**–દુષ્ટો વડેજ **आवृतेषु**–ચારે તરફથી ઘેરાયાં છે, **तिरोहिताधिदैवेषु**–જેમનાં આધિદૈવિક સ્વરૂપ તિરોધાન થયાં હોવાથી, **कृष्णः, एव**–શ્રીકૃષ્ણ જ, **मम, गतिः**–મારી ગતિ–આશ્રય હો.

આ લોકમાં ગંગાજી વગેરે ઉત્તમ તીર્થો દુષ્ટો વડેજ ચારે તરફથી ઘેરાયલાં છે, અને તેમનું આધિદૈવિક સ્વરૂપ તિરોધાન થયેલું છે. તેથી શ્રીકૃષ્ણજ મારી ગતિ–આશ્રય હો. ૩

(૩) **દ્રવ્ય—અર્થના નષ્ટપણાનું નિરૂપણ**—તીર્થો દુષ્ટલોકોથી ઘેરાયાં છે. તેવાં તીર્થોમાં પુરુષાર્થ સિદ્ધ થાય નહીં. તીર્થમાં રહેનારાઓને તીર્થ પર ભાવ હોતો નથી અને ધૂતવાનુંજ સમજે છે. તેથી તે શ્રદ્ધારહિત, પાપાત્મા અને નાસ્તિક છે. દેવતારૂપ તીર્થનું આધિદૈવિક સ્વરૂપ તિરોધાન પામેલું છે, અને માત્ર સત્પુરુષોજ તેનું દર્શન કરી શકે છે, બીજાને થતું નથી. માટે તીર્થના તીર્થસ્વરૂપ, અર્થરૂપ, શ્રીકૃષ્ણમાંજ મારી બુદ્ધિ રહો.

अहङ्कारविमूढेषु सत्सु पापानुवर्तिषु ।
लाभपूजार्थयत्नेषु कृष्ण एव गतिर्मम ॥ ४ ॥
अहङ्कारविमूढेषु, सत्सु, पापानुवर्तिषु ।
लाभपूजार्थयत्नेषु, कृष्णः, एव, गतिः, मम ॥ ४ ॥

सत्सु–સતપુરુષો–પંડિતો, **अहंकारविमूढेषु**–અભિમાનથી વિશેષ મૂઢ બની જવાથી, **पापानुवर्तिषु**–પાપીઓને અથવા પાપને અનુસરનારા થઈ જવાથી, **लाभपूजार्थयत्नेषु**–લાભ તથા પૂજાના નિમિત્તે પ્રયત્નશીલ થઈ જવાની અવસ્થામાં, **कृष्णः, एव**–શ્રીકૃષ્ણ જ, **मम, गतिः**–મારી ગતિ–આશ્રય હો.

સત્ પુરુષો અભિમાનથી વિશેષ મૂઢ બનતા જાય છે, સ્વાર્થસિદ્ધિ સારૂ પાપી પુરુષોને અનુસરનારા થઈ જવાથી પોતાને કાંઈ લાભ થાય અથવા માન આબરૂ વધે તેવા ઉદ્દેશથી પૂજાનો યત્ન કરી રહ્યા છે. તેવી અવસ્થામાં શ્રીકૃષ્ણજ મારો આશ્રય હો. ૪

(૪) **કર્તાના નષ્ટપણાનું નિરૂપણ**—અંતઃકરણની શુદ્ધતાવાળો પુરુષ મળવો કાલમાં દુર્લભ છે. લોકમાં જે સારા ગણાતા હોય, તે ખરી રીતે તેવા હોતા નથી. તેમને અભિમાન થવાથી પોતાની યોગ્યતાનું ભાન નથી. દ્રવ્ય વગેરેનો લાભ અને માન મળવાની લાલસાવાળા હોવાથી પાપીને અનુસરનારા હોય છે. તેમનું દેવપૂજન, લૌકિક દ્રવ્ય અને માન પ્રતિષ્ઠા મેળવવા માટે પ્રયત્નવાળું હોય છે. તેથી કર્મમાર્ગમાં કર્તાની પણ વિશુદ્ધિ નથી. તેથી સર્વ જગતના કર્તા શ્રીકૃષ્ણમાં જ મારૂં મન સ્થિર થાઓ.

अपरिज्ञाननष्टेषु मन्त्रेष्वव्रतयोगिषु ।
तिरोहितार्थदेवेषु कृष्ण एव गतिर्मम ॥ ५ ॥
अपरिज्ञाननष्टेषु, मन्त्रेषु, अव्रतयोगिषु ।
तिरोहितार्थदेवेषु, कृष्णः, एव, गतिः, मम ॥ ५ ॥

अपरिज्ञाननष्टेषु–યથાર્થ જ્ઞાન નાશ પામેલા **अव्रतयोगिषु**–વ્રત અને નિયમ જેમાં યોગ્ય રીતે થતાં નથી એવા, **तिरोहितार्थदेवेषु**–અર્થ તથા દેવતાઓ તિરોહિત થઈ ગયા છે એવા, **मन्त्रेषु**–મન્ત્રો હોવાથી, **कृष्णः, एव**–શ્રીકૃષ્ણ જ, **मम गतिः**–મારી ગતિ–આશ્રય હો.

યથાર્થ જ્ઞાન નાશ પામેલા, વ્રત અને નિયમ જેમાં યોગ્ય રીતે થતાં નથી એવા, અર્થ તથા દેવતાઓ જેમાં તિરોહિત થઇ ગયા છે એવા મન્ત્રો હોવાથી શ્રીકૃષ્ણજ મારી ગતિ–આશ્રય હો. ૫

(૫) **મંત્રોનું નષ્ટપણું**—ગુરુસેવા નહીં થવાને લીધે, મંત્રોના પાઠ, અર્થ, વિનિયોગ આદિના અજ્ઞાનથી, અને યોગીઓનાં બ્રહ્મચર્યાદિ વ્રતો યોગ્ય રીતે નહીં થવાથી અને નિયમો નહીં પાળવાથી વૈદિક મન્ત્રોના અર્થ, ફલ, દેવતાના સ્વરૂપનું જ્ઞાન હોતું નથી, અને તેવાઓ પાસે આ મન્ત્રો રહેવાથી તે તિરોહિત થઇ ગયા છે. વ્રત અને નિયમ બરાબર રાખે તોજ મન્ત્રનું ફલ મળે, પણ તે રહ્યું નથી. તેથી વૈદિક મન્ત્રો ફલ આપતા નથી. તન્ત્રોકત મન્ત્રનું જ્ઞાન નહીં હોવાથી તેના અર્થ અને દેવતાનું તિરોધાન થવાથી તે ફલસાધક નથી. તેથી શ્રીકૃષ્ણનું શરણ એજ મંત્રની સિધ્ધિરૂપ છે.

नानावादविनष्टेषु सर्वकर्मव्रतादिषु ।
पाषण्डैकप्रयत्नेषु कृष्ण एव गतिर्मम ॥ ६ ॥
नानावादविनष्टेषु, सर्वकर्मव्रतादिषु ।
पाषण्डैकप्रयत्नेषु, कृष्णः, एव, गतिः, मम ॥ ६ ॥

सर्वकर्मव्रतादिषु—સર્વ કર્મો, વ્રતો વગેરે, **नानावादविनष्टेषु**—વિવિધ પ્રકારના વાદ–વિવાદ કરીને નાશ પામ્યા હોવાથી, **पाषण्डैकप्रयत्नेषु**—કેવલ પાખંડ માટેજ પ્રયત્ન થતો હોવાથી, **कृष्णः, एव**—શ્રીકૃષ્ણજ, **मम, गतिः**—મારી ગતિ–આશ્રય હો.

સર્વ કર્મો, વ્રતો વગેરે વિવિધ પ્રકારના વાદવિવાદે કરીને નાશ પામ્યા હોવાથી, કેવલ પાખંડના નિમિત્તેજ પ્રયત્ન હોવાથી શ્રીકૃષ્ણજ મારી ગતિ–આશ્રય હો. ૬

(૬) **કર્મનું નષ્ટપણું**—શાસ્ત્રવિરુધ્ધ અનેક પ્રકારના વાદવિવાદોથી વેદોકત સમ્પૂર્ણ કર્મ, વ્રતાદિની બાબતમાં મતભેદ થઈ જવાના કારણથી કર્મ, વ્રતાદિનું ખરૂં સ્વરૂપ તિરોધાન પામી ગયું છે. વસ્તુતાએ જે જગત્ જોવામાં આવે છે તે ભગવદ્રૂપ છે. શ્રીપ્રભુથી ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને લય થાય છે. તેથી તે સર્વથી પર બ્રહ્મ હોવાથી સેવનીય છે અને તે વિશુદ્ધ કર્મ છે એમ સમજી શ્રીકૃષ્ણનું શરણ લેવું.

अजामिलादिदोषाणां नाशकोऽनुभवे स्थितः ।
ज्ञापिताखिलमाहात्म्यः कृष्ण एव गतिर्मम ।
अजामिलादिदोषाणाम्, नाशकः, अनुभवे, स्थितः ।
ज्ञापिताखिलमाहात्म्यः, कृष्णः, एव गतिः, मम ॥ ७ ॥

अजामिलादिदोषाणाम्—અજામિલ વગેરે પાપીઓના દોષોને, **नाशकः**—નાશ કરનારા, **अनुभवे, स्थितः**—અનુભવમાં આવેલા, **ज्ञापिताखिलमाहात्म्यः**—સમગ્ર માહાત્મ્યને જણાવનારા, **कृष्णः, एव**—શ્રીકૃષ્ણજ, **मम, गतिः**—મારી ગતિ, આશ્રય છે.

અજામિલ વગેરે પાપીઓના દોષોને નાશ કરનારા, ભક્તોના અનુભવમાં આવેલા, શ્રીહરિનું નામ લેવા માત્રથી પાપ નિવૃત્ત થાય છે એવા તેમના માહાત્મ્યને જણાવનારા શ્રીકૃષ્ણ જ મારી ગતિ–આશ્રય હો. ૭

(૭) ચાર પુરુષાર્થ પૈકીના પ્રથમ પુરુષાર્થ ધર્મનું નિરૂપણ અને નામસ્વરૂપનું જ્ઞાન—શ્રીપ્રભુના નામસ્મરણમાત્રથી અજામિલ આદિ દુષ્ટ જીવોનાં મહા પાપોનો શ્રીહરિ નાશ કરે છે. એ રીતે પ્રભુ ભકતોના અનુભવમાં આવેલા છે અને દૈવી જીવોને પોતાના સમ્પૂર્ણ માહાત્મ્યને જણાવનારા છે. અજામિલે મરણ સમયે તેના પુત્રને નારાયણ નામથી બોલાવ્યો, એ રીતે અચાનક શ્રીભગવાનના નામના ઉચ્ચારથી તેની ઉત્તમ ગતિ થઈ, તો પછી બુદ્ધિપૂર્વક પ્રભુની શરણગતિ કરનારાઓનાં પાપોની નિવૃત્તિ થવામાં જરા પણ સંશય નથી. શ્રીપ્રભુ પ્રવચનો કરવાથી મળતા નથી પણ તે જેમનું વરણ કરે છે તેમને મળે છે. શ્રીપ્રભુ અનન્ય ભક્તિથી મળે છે અને તેમના અનુગ્રહથી દોષવાળાઓના દોષો નાશ થાય છે અને પ્રભુનું સ્વરૂપ જાણી શકાય છે. માટે દોષો થયા હોય તોપણ કેવળ શ્રીકૃષ્ણનું નિરંતર ભજન કરવું તેજ ધર્મ છે. તેથી પ્રથમ પુરુષાર્થ ધર્મરૂપ શ્રીકૃષ્ણજ છે, તે મારામાં સદૈવ હો.

प्राकृताः सकला देवा गणितानन्दकं बृहत् ।
पूर्णानन्दो हरिस्तस्मात् कृष्ण एव गतिर्मम ॥ ८ ॥
प्राकृताः, सकलाः, देवाः, गणितानन्दकम्, बृहत् ।
पूर्णानन्दः, हरिः, तस्मात्, कृष्णः, एव, गतिः, मम ॥ ८ ॥

सकलाः—સર્વ, **देवाः**—દેવતાઓ, **प्राकृताः**—પ્રકૃતિના કાર્યરૂપ છે, **बृहत्**—અક્ષર બ્રહ્મ, **गणितानन्दकम्**—ગણી શકાય તેવો જેનો આનંદ છે એવું છે, **हरिः**, **पूर्णानन्दः**—શ્રીકૃષ્ણ પૂર્ણ આનંદરૂપ છે, **तस्मात्**—તેથી, **कृष्णः, एव**—શ્રીકૃષ્ણજ, **मम, गतिः**—મારી ગતિ આશ્રય હો.

સર્વ દેવતાઓ પ્રકૃતિના કાર્યરૂપ છે. અક્ષર બ્રહ્મ ગણી શકાય તેવો જેનો આનંદ છે તેવું છે, કેવલ ભક્તોનાં દુઃખ હરનાર શ્રીકૃષ્ણજ પૂર્ણ આનંદરૂપ છે, તેથી શ્રીકૃષ્ણજ મારી ગતિ–આશ્રય છે. ૮

બીજા પુરુષાર્થ અર્થનું નિરૂપણ અને પ્રભુસ્વરૂપનું જ્ઞાન–બ્રહ્મા આદિ સર્વ દેવતાઓ શ્રીભગવાનની શક્તિ–પ્રકૃતિથી પ્રકટ થયા છે તેથી તે પ્રાકૃત છે. અક્ષર બ્રહ્મના આનંદની પણ ગણત્રી છે. પૂર્ણ–અગણિત આનંદવાળા એકજ શ્રીકૃષ્ણ છે, તેમના સ્વરૂપ સમાન કોઇ નથી, એટલે સર્વ કરતાં નામ અને સ્વરૂપ એ બન્ને રીતે શ્રીકૃષ્ણ સર્વોપરિ છે. શ્રીપ્રભુ અર્થોને પૂર્ણ કરનારા છે એટલે ભકતોના બીજા પુરુષાર્થ–અર્થરૂપ શ્રીકૃષ્ણજ છે. તે મારૂં શરણ હો.

विवेकधैर्यभक्त्यादिरहितस्य विशेषतः ।
पापासक्तस्य दीनस्य कृष्ण एव गतिर्मम ॥ ९ ॥

विवेकधैर्यभक्त्यादिरहितस्य, विशेषतः ।
पापासक्तस्य, दीनस्य, कृष्णः, एव, गतिः, मम ॥ ९ ॥

विवेकधैर्यभक्त्यादिरहितस्य–વિવેક, ધૈર્ય, ભક્તિ વગેરેથી રહિત, **विशेषतः**–વિશેષે કરીને, **पापासक्तस्य**–પાપમાં આસકત, **दीनस्य**–દીન–સાધન વિનાના, **मम**–મારી, **कृष्णः, एव**–શ્રીકૃષ્ણજ, **गतिः**–આશ્રય હો.

વિવેક, ધૈર્ય, ભકિત વગેરે શ્રીભગવાનના ધર્મોથી રહિત, પાપમાં અત્યન્ત આસકત, સાધન વિનાના એવા મારી શ્રીકૃષ્ણજ ગતિ–આશ્રય હો. ૯

ત્રીજા પુરુષાર્થ કામનું નિરૂપણ અને જીવની દીનતા–જીવના સ્વરૂપનો વિચાર કરીને કહે છે કે શ્રીભગવાન સર્વજ્ઞ છે અને પોતાની ઇચ્છાથી સર્વ કરશે એમ જાણીને ફલની પ્રાર્થના કરવી નહીં એવો નિશ્ચય તે વિવેક છે. ભકિતવિરોધી જે દુઃખ હોય તેની નિવૃત્તિનો ઉપાય નહીં કરતાં આધિભૌતિક, આધ્યાત્મિક, અને આધિદૈવિક એ ત્રણ પ્રકારનાં દુઃખોને સહન કરવાં તે ધૈર્ય છે; અને સાધનરૂપ શ્રવણાદિ ભકિત છે. આ ત્રણે જીવમાં નથી. જીવ સ્વભાવથી પાપમાં આસકત છે, વિપરીત સાધન કરે છે એટલે સાધનરહિત છે, વળી દીન છે. દીનદયાલ તો અક્ષરાતીત પૂર્ણપુરુષોત્તમ શ્રીકૃષ્ણજ છે.

તેમના વિના બીજા કોણ સર્વ કામ–મનોરથ પૂરા કરનાર છે? તેથી ત્રીજા પુરુષાર્થ કામરૂપ શ્રીકૃષ્ણજ છે. તે સદૈવ મારા હૃદયમાં બિરાજો.

सर्वसामर्थ्यसहितः सर्वत्रैवाखिलार्थकृत् ।
शरणस्थसमुद्धारं कृष्णं विज्ञापयाम्यहम् ॥ १० ॥

सर्वसामर्थ्यसहितः, सर्वत्र, एव, अखिलार्थकृत् ।
शरणस्थसमुद्धारम्, कृष्णम्, विज्ञापयामि, अहम् ॥ १० ॥

सर्वसामर्थ्यसहितः–સર્વ પ્રકારના સામર્થ્યથી યુકત, **सर्वत्र, एव**–સર્વ સ્થાનમાંજ **अखिलार्थकृत्**–સર્વ મનોરથોને સિદ્ધ કરનારા, **शरणस्थसमुद्धारम्**–શરણમાં રહેલાઓને વિના પ્રયત્ને ઉદ્ધાર કરનારા, **कृष्णम्**–શ્રીકૃષ્ણભગવાનને, **अहम्**–હું, શ્રીવલ્લભાચાર્યજી, **विज्ञापयामि**–વિજ્ઞાપન–પ્રાર્થના કરૂં છું.

સર્વ પ્રકારના સામર્થ્યવાળા, સર્વ જગાએ ભકતોના સર્વ મનોરથોને પૂર્ણ કરનારા, શરણમાં આવેલા જીવોનો વિના પ્રયત્ને ઉદ્ધાર કરનારા શ્રીકૃષ્ણને હું પ્રાર્થના કરૂં છું. ૧૦

(૧૦) ચતુર્થ પુરુષાર્થ મોક્ષનું નિરૂપણ અને શરણ માટે વિજ્ઞાપન–શ્રીપ્રભુ પોતાના સામર્થ્યથી સર્વ કરી શકે છે. જો મર્યાદા રાખવાની હશે તો જ્ઞાન, વૈરાગ્યાદિનું દાન કરીને ફલ આપશે, અથવા સુદર્શનાદિ વડે ભક્તોનાં અનિષ્ટોને નિવૃત્ત કરશે. સર્વ દેશોમાં, વર્ણ, આશ્રમ અને કર્મમાં સઘળા અર્થને કરનારા છે. જે જીવ શ્રીપ્રભુને શરણે આવે છે અને નિત્ય સેવા, સ્મરણ કરે છે તેને તેઓ મોક્ષથી પણ અધિક ભક્તિનું દાન કરે છે. માટે મને શરણમાં લેવા, અને ભગવદ્રસનું દાન કરવા હું દીન થઇ વિજ્ઞાપન કરૂં છું.

આ પ્રમાણે કર્મ, ઉપાસના અને જ્ઞાનમાર્ગનાં છ સાધનો, અંગો, અને ચાર પુરુષાર્થ મળી દસ વસ્તુઓ દુઃસાધ્ય છે. કેવલ ભક્તિમાર્ગમાં આ સાધનો શ્રીભગવાન પોતેજ છે. નિઃસાધન જીવ ઉપર ભગવદનુગ્રહ થાય તો તેને શરણાગતિરૂપ પરમ ફલ પ્રાપ્ત થવું સુલભ છે એમ ઉપરના દસ શ્લોકથી બતાવેલું છે.

कृष्णाश्रयमिदं स्तोत्रं यः पठेत् कृष्णसन्निधौ ।
तस्याश्रयो भवेत् कृष्ण इति श्रीवल्लभोऽब्रवीत् ॥ ११ ॥

कृष्णाश्रयम्, इदम्, स्तोत्रम्, यः, पठेत्, कृष्णसन्निधौ ।
तस्य, आश्रयः, भवेत्, कृष्णः, इति, श्रीवल्लभः, अब्रवीत् ॥ ११ ॥

इदम्–આ, **कृष्णाश्रयम्**–શ્રીકૃષ્ણાશ્રયનામના, **स्तोत्रम्**–સ્તોત્ર ગ્રન્થ, **यः**–જે કોઈ, **कृष्णसन्निधौ**–શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનની સંનિધાન–સમીપમાં, **पठेत्**–પાઠ કરે, **तस्य**–તેને, **कृष्णः**–શ્રીકૃષ્ણ, **आश्रयः**–આશ્રયરૂપ, **भवेत्**, **इति**–થાય એમ, **श्रीवल्लभः**–શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યજીએ, **अब्रवीत्**–કહ્યું.

આ શ્રીકૃષ્ણાશ્રય નામના સ્તોત્રગ્રન્થનો જે કોઈ શ્રીકૃષ્ણભગવાનની સંનિધાન – સમીપમાં પાઠ કરે તેને શ્રીકૃષ્ણ પોતે આશ્રયરૂપ થાય એમ શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યજીએ કહ્યું. ૧૧

(૧૧) ફલશ્રુતિનિરૂપણ—શ્રીકૃષ્ણના આશ્રયનું નિરૂપણ કરવાવાળું આ જ સ્તોત્ર છે. તેનો શ્રીકૃષ્ણની સમીપમાં અથવા શ્રીકૃષ્ણના નિમિત્ત પાઠ કરવામાં આવે તો શ્રીકૃષ્ણનો આશ્રય દૃઢ થાય છે. શ્રીમદાચાર્યચરણને ભગવત્સ્વરૂપનું સમ્પૂર્ણ જ્ઞાન છે, અને દૈવી જીવોના ઉદ્ધાર માટે આપનું પ્રાકટ્ય છે. તેથી તેમના નિરૂપણમાં દૃઢ વિશ્વાસ રાખવો કે જેથી ભગવાન કોઈ સાધનની ઇચ્છા નહીં રાખી ભક્તને આશ્રયરૂપ પરમ ફલ આપે છે.

इति श्रीमद्वल्लभाचार्यप्रणीतः श्रीकृष्णाश्रयः समाप्तः ॥ ९ ॥

इति–આ પ્રમાણે, **श्रीमद्वल्लभाचार्यप्रणीतः**–શ્રીમદ્ વલ્લભાચાર્યજીએ પ્રકટ કરેલો, **श्रीकृष्णाश्रयः**–શ્રીકૃષ્ણાશ્રય નામનો ગ્રન્થ, **समाप्तः**–સમ્પૂર્ણ થયો.

આ પ્રમાણે શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યજીએ પ્રકટ કરેલો શ્રીકૃષ્ણાશ્રય નામનો ગ્રન્થ સમ્પૂર્ણ થયો. ૯

॥ श्रीकृष्णार्पणमस्तु ॥

શ્રીકૃષ્ણાશ્રયના દશ શ્લોકનું તાત્પર્ય.

(૧) સગુણ ભક્તના નવ પ્રકાર છે અને એક નિર્ગુણ ભકત મળી દસ પ્રકારના ભકતોના સેવ્ય શ્રીકૃષ્ણ છે.

- ભક્ત
  - સગુણ
    - સાત્ત્વિક
      - સાત્ત્વિક સાત્ત્વિક ૧
      - સાત્ત્વિક રાજસ ૨
      - સાત્ત્વિક તામસ ૩
    - રાજસ
      - રાજસ સાત્ત્વિક ૪
      - રાજસ રાજસ ૫
      - રાજસ તામસ ૬
    - તામસ
      - તામસ સાત્ત્વિક ૭
      - તામસ રાજસ ૮
      - તામસ તામસ ૯
  - નિર્ગુણ (૧)

(૨) શ્રીકૃષ્ણની દશ લીલા છે. ૧ સર્ગ ૨ વિસર્ગ ૩ સ્થિતિ ૪ પુષ્ટિ ૫ ઊતિ (સદ્અસદ્વાસના) ૬ મન્વંતર ૭ ઇશાનુકથા ૮ નિરોધ ૯ મુક્તિ ૧૦ આશ્રય. આ પ્રમાણે દશલીલારૂપ શ્રીકૃષ્ણ છે.

(૩) ધર્મનાં છ સાધન અને ચાર પુરુષાર્થ મળી દશ વસ્તુઓરૂપ ભગવાન છે. ધર્મનાં ૬ સાધન. ૧ કાલ ૨ દેશ ૩ અર્થ ૪ કર્તા ૫ મન્ત્ર ૬ કર્મ; અને ચાર પુરુષાર્થ–૧ ધર્મ ૨ અર્થ ૩ કામ ૪ મોક્ષ મળી દશ છે. તેમાં ધર્મના સાધનનું નષ્ટપણું તથા પુરુષાર્થનું દુઃસાધ્યપણું હોવાથી ભકતને તે રૂપ પરબ્રહ્મ શ્રીકૃષ્ણ છે એમ બતાવેલું છે.

(૪) પ્રાણ દસ છે, ૧ પ્રાણ ૨ અપાન ૩ વ્યાન ૪ સમાન ૫ ઉદાન ૬ નાગ ૭ કૂર્મ ૮ કૃકલ ૯ દેવદત્ત ૧૦ ધનંજય. આ પ્રમાણેના પ્રાણાત્મક દશ શ્લોક આ ગ્રન્થમાં છે અને અગીયારમો શ્લોક ફલશ્રુતિ આત્મારૂપ કહેલો છે.

१०—चतुःश्लोकी.

ગ્રન્થપરિચય-પરમ પુરુષાર્થ ભક્તિવિષયક સ્વસિદ્ધાન્તનો બોધ થવા સારૂ શ્રીમહાચાર્યચરણોએ ચતુઃશ્લોકી નામનો ગ્રન્થ પ્રકટ કર્યો છે, અને તેના ચાર શ્લોકથી પુષ્ટિમાર્ગીય અલૌકિક ચાર પુરુષાર્થ દર્શાવ્યા છે.

ભગવાન અંશી છે, અને જીવમાત્ર ભગવાનના અંશ છે. અંશે અંશીની સેવા કરવી જોઇએ. આજ કારણથી પુષ્ટિ જીવે વ્રજના પતિ-નિ:સાધન જીવોના પતિ-પૂર્ણ પુરુષોત્તમનું સર્વાત્મભાવથી-સર્વત્ર પ્રભુ છે એવા ભાવથી-પ્રભુ પ્રસન્ન થાય એવી રીતે, ભક્તિપૂર્વક, ભજન, સદા સર્વદા કરવું એજ જીવનો પોતાનો મુખ્ય ધર્મ છે. કોઇ પણ દેશમાં કે કોઇ પણ કાલમાં તે વિના બીજો ધર્મ જ નથી. ભગવાનમાં સમગ્ર જગત જોવું એ પુષ્ટિભક્તિનું લક્ષણ છે, અને ભજન ભાવાત્મક હોવાથી ભજનાનન્દજ ફલ છે. એજ ભક્તિરૂપ ધર્મ તે મહાપુરુષાર્થ છે.

૨ ભજનરૂપ ધર્મ યથાર્થ રીતે બને તો પ્રભુ જે ભક્તોના સ્વામી છે અને સર્વરૂપ છે તેજ અર્થરૂપ થઈ જાય, અને જીવનું આ લોક અને પર લોકનું સર્વકાર્ય પોતેજ કરી લે છે. ધનાદિની પ્રાપ્તિ સારૂ ચિન્તા કરવી નહીં, તેમજ પ્રભુ પાસે યાચના કરવાનો અવિવેક પણ કરવો નહીં, કેમકે સર્વસમર્થ પ્રભુ જ ખરો અર્થ છે. બીજા બધા અર્થ દુઃખદાયી કે અસ્થિર છે, માટે બીજા પુરુષાર્થ અર્થરૂપ તો ભગવાન જ છે.

૩ ભગવદાશ્રય સિદ્ધ કરવાના માર્ગમાં જો સર્વાત્મભાવથી શ્રીગોકુલેશ પ્રભુને હૃદયમાં ધારણ કરવામાં આવે તો પ્રભુજ સર્વ મનોરથ, કામનાઓ, પૂર્ણ કરનારા છે. ભગવાનના સ્વરૂપદર્શનની સ્નેહપૂર્વક મનની ઉત્કટ ઇચ્છા તે જ મુખ્ય કામના-કામપુરુષાર્થ છે. આ કામ, અલૌકિક હોવાથી પ્રભુદર્શનરૂપ હોઈ પરમ ફલ છે, અને તે ત્રીજા પુરુષાર્થરૂપ છે.

૪. કામભાવથી ભગવત્સંબંધ થયા પછી તે સંબંધ પ્રભુની સાથે તુલ્યતાનું ભાન કરાવે છે, અને તેથી જે મદ થાય તેનાથી અન્યથા ભાવ થાય ત્યારે માનાદિ થાય. માનભાવથી દોષભાવ વડે ભાવાત્મક ભક્તિમાંથી

પતન થાય છે. તેટલા માટે સર્વાત્મભાવથી નિરંતર ભજન કરવું. એક ક્ષણ પણ બીજી રીતે કરવાથી સર્વથા આસુરાવેશ આવી જાય છે. વિપ્રયોગ સમયે પણ ભગવન્મય થઈ પ્રભુસ્મરણ કરવું. સેવા પણ નિત્ય કરવી, તેથી પ્રભુ પોતે જીવમાં પ્રવેશ કરે છે અને ભગવદાનન્દનું દાન કરે છે, ભગવલ્લીલામૃતનું પાન કરાવે છે. તેજ ઉત્તમ ફલરૂપ પુષ્ટિમાર્ગીય મોક્ષનું સ્વરૂપ છે. ભક્તિમાર્ગમાં ભકિત જ પરમ પુરુષાર્થ છે, અને ભજન મોક્ષ છે. આ પ્રમાણે ભગવદીયોના અલૌકિક ચાર પુરુષાર્થરૂપ પરબ્રહ્મ શ્રીકૃષ્ણ જ છે એમ આ ગ્રન્થમાં નિરૂપણ કરેલું છે.

सर्वदा सर्वभावेन भजनीयो व्रजाधिपः ।
स्वस्यायमेव धर्मो हि नान्यः क्वापि कदाचन ॥ १ ॥

सर्वदा, सर्वभावेन, भजनीयः, व्रजाधिपः ।
स्वस्य, अयम्, एव, धर्मः, हि, न, अन्यः, क्व, अपि, कदाचन ॥१॥

सर्वदा-નિરંતર, **सर्वभावेन**-સર્વભાવથી, **व्रजाधिपः**-વ્રજના અધિપતિ શ્રીકૃષ્ણ, **भजनीयः**-ભજન કરવા યોગ્ય છે, **स्वस्य अयम्**-પોતાનો, આ **एव, हि**-જ, નિશ્ચય, **धर्मः**-ધર્મ છે, **क्व, अपि**-કોઈ સ્થળે, પણ, **कदाचन**-ક્યારેય, **अन्यः, न**-બીજો ધર્મ નથી.

નિરંતર સર્વભાવથી વ્રજના અધિપતિ-શ્રીકૃષ્ણ ભજન કરવા યોગ્ય છે. પોતાનો-જીવાત્માનો આ જ ધર્મ છે. કોઈ સ્થળે પણ ક્યારેય બીજો ધર્મ નથી. ૧,

જીવો શ્રીભગવાનના અંશ છે તેથી સહજ દાસ છે, અને નિસ્સાધન જીવોના પતિ શ્રીકૃષ્ણ છે. તેમનું પ્રાકટ્ય દૈવી સૃષ્ટિમાં આવેલા જીવો માટે છે. તેથી શ્રીકૃષ્ણનું સેવન અવશ્ય સર્વભાવથી એટલે દેહ, ઇન્દ્રિય, પ્રાણ, સ્ત્રી, પુત્ર, ધન, ગૃહાદિક એ બધું મારૂં નથી પણ શ્રીભગવાનનું છે, એવા અહંતામમતાત્મક સંસારને નાશ કરનારા ભાવદ્વારા કરવું. ભકતોને ભગવદ્ભજન જ ધર્મ છે-સ્વધર્મપણાથી જ ભગવાન સેવ્ય છે, તેથી અન્ય ધર્મમાં મનનો પ્રવેશ થવા દેવો નહીં. એ પ્રમાણે પ્રથમ પુરુષાર્થ ધર્મનુ સ્વરૂપ શ્રી પ્રભુ જ છે.

एवं सदा स्म कर्तव्यं स्वयमेव करिष्यति ।
प्रभुः सर्वसमर्थो हि ततो निश्चिततां व्रजेत् ॥ २ ॥

एवम् सदा, स्म, कर्तव्यम्, स्वयम्, एव, करिष्यति ।
प्रभुः, सर्वसमर्थः, हि, ततः, निश्चितताम्, व्रजेत् ॥ २ ॥

एवम्,–**सदा**–આ પ્રકારે, સદૈવ, **स्म**–સિદ્ધાર્થવાચક શબ્દ છે **कर्तव्यम्**–કરવું જોઇએ, **स्वयम्**, **एव**–પોતે જ (ભકતના કાર્યને) **करिष्यति**–કરશે, **हि**, **प्रभुः**–નિશ્ચય, પ્રભુ, **सर्वसमर्थः**–સર્વ કાંઇ કરવાને સમર્થ છે, **ततः**–તેથી, **निश्चितताम्**–નિશ્ચિતપણું, **व्रजेत्**–પ્રાપ્ત કરવું.

આ પ્રકારે સદૈવ સેવારૂપ સ્વધર્મનું પાલન કરવું જોઇએ, અને પ્રભુ પોતે જ ભકતના કાર્યને કરશે. શ્રીપ્રભુ સર્વ કાંઇ કરવાને સમર્થ છે એમ સમજી ભકતે નિશ્ચિંત રહેવું. ૨

ભકતોને સેવા, સ્મરણ, પોતાનું નિત્યનું કર્તવ્ય છે એમ સમજી તે કરવું. તેમનાં લૌકિક અને વૈદિક કાર્યો તો આપ સર્વસામર્થ્યયુકત હોવાથી પ્રાર્થના કર્યા વગર પણ પૂર્ણ કરશે. માટે તેમણે આ લોક અને પરલોક સંબંધીની ચિન્તા ત્યજી નિશ્ચિંત રહેવું, એટલે શ્રીપ્રભુ ભકતોના અર્થોને સંપાદન કરશે. માટે પુષ્ટિમાર્ગીય જીવોને અર્થરૂપ બીજો પુરુષાર્થ પણ શ્રીપ્રભુ જ છે.

यदि श्रीगोकुलाधीशो धृतः सर्वात्मना हृदि ।
ततः किमपरं ब्रूहि लौकिकैर्वैदिकैरपि ॥ ३ ॥

यदि, श्रीगोकुलाधीशः, धृतः सर्वात्मना, हृदि ।
ततः, किम्, अपरम्, ब्रूहि, लौकिकैः, वैदिकैः, अपि ॥ ३ ॥

यदि–જો, **श्रीगोकुलाधीशः**–શ્રીગોકુલના અધિપતિ–શ્રીકૃષ્ણને, **सर्वात्मना**–સર્વભાવ વડે **हृदि**–હૃદયમાં, **धृतः**–ધારણ કરવામાં આવે, **ततः**–તો પછી, **लौकिकैः**–લૌકિક કર્મથી અને, **वैदिकैः**, **अपि**, વૈદિક કર્મથી પણ, **अपरम्**–બીજું **किम्**–શું પ્રયોજન છે, તે, **ब्रूहि**–તું મને કહે.

જો શ્રીગોકુલના અધિપતિ—શ્રીકૃષ્ણને સર્વાત્મભાવ દ્વારા હૃદયમાં ધારણ કરી લેવામાં આવે તો પછી લૌકિક અને વૈદિક કર્મોનાં ફલોથી બીજું શું પ્રયોજન છે તે તું મને કહે. ૩

શ્રીપ્રભુને હૃદયમાં ધારણ કરી લેવામાં આવે તો પછી શ્રીપૂર્ણપુરુષોત્તમથી બીજો કોણ સર્વકામ પૂર્ણ કરવાવાળો છે? અર્થાત્ શ્રીપ્રભુ ભક્તના સર્વકામ–મનોરથ પૂર્ણ કરે છે. લૌકિક સિદ્ધ કરવાવાળી યુક્તિઓ અને વૈદિક યાગાદિક સાધનનું તેને શું કામ છે? માટે જેમના હૃદયમાં શ્રીહરિ બિરાજે તેમને સેવાના ફલમાં શી ન્યૂનતા રહે? તેના સર્વ મનોરથ પૂર્ણજ થાય છે. એ પ્રમાણે કામરૂપ ત્રીજો પુરુષાર્થ પણ શ્રીભગવાનજ છે.

अतः सर्वात्मना शश्वद् गोकुलेश्वरपादयोः ।
स्मरणं भजनं चापि न त्याज्यमिति मे मतिः ॥ ४ ॥

अतः, सर्वात्मना, शश्वत्, गोकुलेश्वरपादयोः ।
स्मरणम्, भजनम्, च, अपि, न, त्याज्यम्, इति, मे, मतिः ॥ ४ ॥

अतः–એટલા માટે, **सर्वात्मना**–સર્વ પ્રકારથી, **शश्वत्**–નિરન્તર, **गोकुलेश्वरपादयोः**–શ્રીગોકુલેશ્વરના ચરણકમલોનું, **स्मरणम्**, **च**–સ્મરણ, અને, **भजनम्**–**अपि**–ભજન પણ, **त्याज्यम्**–તજવું, **न**–નહીં, **इति**–આ પ્રકારે, **मे**, **मतिः**–મારી મતિ છે.

એટલા માટે સર્વ પ્રકારથી નિરન્તર શ્રીગોકુલેશ્વરના ચરણકમલોનું સ્મરણ, તેમજ ભજન પણ તજવું યોગ્ય નથી. આ પ્રકારે મારી–શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યજીની મતિ છે. ૪

સર્વાત્મરૂપ ભાવાત્મક ભક્તિથી ભગવત્સંબંધ થાય છે, પણ તે સંબંધનો સ્વભાવ એવો છે કે તે તેમની તુલ્યતાનું ભાન કરાવે છે અને તેથી જે મદ, અભિમાન, થાય તેનાથી અન્યથાભાવ થાય ત્યારે માનાદિક થાય છે. માનભાવથી થયેલા દોષ વડે તે ભાવમાંથી પડવાનું થાય છે. એટલા માટે શ્રીગોકુલેશ્વર હૃદયમાં બિરાજે તે પછી પણ સર્વાત્મભાવદ્વારા તેમના ચરણકમલનું સ્મરણ, ભજન, સેવા છોડવાં નહીં. જીવને આસુરી જીવના સંગથી આસુરાવેશ ના આવે તે સારૂ શ્રીપ્રભુનું

સ્મરણ, ભજનરૂપ સાધન સદા કર્તવ્ય છે. શ્રીપ્રભુની સેવા મોક્ષ કરતાં અધિક છે. તેથી મોક્ષનું નિરૂપણ કરતાં ભજનનો ત્યાગ ન કરવો એમ કહેલું છે. તેથી જણાય છે કે પૂર્વે કહેલા ધર્મ, અર્થ અને કામથી શ્રીભગવાન સ્વાધીન થતા નથી એવી મારી મતિ છે એમ કહી એવો ભાવ દર્શાવ્યો છે કે નિજજનોએ તો આજ પ્રમાણે કરવું. એ રીતે મોક્ષરૂપ ચોથો પુરુષાર્થ પણ શ્રીભગવાનજ છે.

इतिश्रीमद्वल्लभाचार्यविरचिता चतुःश्लोकी समाप्ता ॥ ४ ॥

इति–આ પ્રમાણે, **श्रीमद्वल्लभाचार्यविरचिता**–શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્ય વિરચિત, **चतुःश्लोकी**–ચતુઃશ્લોકી ગ્રન્થ, **समाप्ता**–પૂર્ણ થયો.

આ પ્રમાણે શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યવિરચિત ચતુઃશ્લોકી ગ્રન્થ પૂર્ણ થયો. ૪

श्रीकृष्णार्पणमस्तु ।

११ भक्तिवर्धिनी ।

ગ્રન્થપરિચય—શ્રીમદાચાર્યજીએ ભક્તિનો વધારો કેમ થાય તેના ઉપાય આ ગ્રન્થમાં નિરૂપણ કરેલા છે. આ માર્ગમાં આત્મનિવેદન થયા પછી શ્રીપ્રભુ જીવનું શરણ સ્વીકારે છે. તેને બીજભાવનું સ્વરૂપ કહેલું છે. તેની દૃઢતા સારૂ જીવે શ્રીકૃષ્ણની સેવા કરવી, સેવાના પ્રતિકૂલ વ્યવહારનો ત્યાગ કરવો. કાંઈ ઉદ્યોગ કરવો પડે તો શ્રીપ્રભુમાં ચિત્ત રાખીને કરવો. તે ભક્તિ વધારવાનો ઉપાય છે. જીવનું શરણ સિદ્ધ થયે પ્રભુમાં સ્નેહ આપોઆપ સ્ફુરે છે, તેથી લૌકિકમાં સ્નેહ રહેતો નથી. પછી મનમાં પ્રભુમાં અસક્તિ થાય છે ત્યારે સ્ત્રીપુત્રાદિ અને ઘર વગેરેમાં આસક્તિ છૂટે છે. આવી રીતે ભક્તિ વધારવામાં બાધકરૂપ દોષ નિવૃત્ત થાય છે. તે પછી પ્રભુ વિના એક ક્ષણ પણ કાલ નિર્વાહ થાય નહીં તેવું વ્યસન થાય છે, ત્યારે પૂર્ણ ત્યાગ થયો કહેવાય, અને તેથી પ્રભુના ફલરૂપ સંબંધ થાય છે. તે બીજભાવની દૃઢતા ગણાય છે. વ્યસન અવસ્થા સુધી પહોંચેલો જીવ લૌકિક આસક્તિરૂપ ઘરનો ત્યાગ કરી પ્રભુ મિલનની ઇચ્છા રાખી ભક્તિભાવ વધારતો જાય છે અને સુદૃઢ ભક્તિ થયે સર્વાત્મ-ભાવરૂપ સાક્ષાત્ સ્વરૂપના અનુભવનું ફલ પ્રાપ્ત કરે છે.

વ્યસન સુધી નહીં પહોંચેલા જીવે—અપક્વ ભાવવાળાએ—ઘર છોડવું નહીં, પણ પોતાને દુઃસંગ અને અન્નદોષ ન લાગે તે સારૂ પ્રભુના સ્થાનમાં અથવા ભગવદીયોના સંગમાં, સમીપ કે દૂર, જેમ યોગ્ય લાગે તેમ, રહેવું અને તેથી પ્રભુમાં ભાવ વધશે અને ઘર વગેરે છૂટશે. જેમને લૌકિક આસક્તિ છે અને તેથી થતા ઉદ્વેગથી સેવામાં દૃઢતા ન હોય પણ સેવાકથામાં પ્રીતિ હોય અને તે જીવનપર્યન્ત છોડે નહીં, તેવાઓ પણ દેહ છોડયા પછી કૃતાર્થ થાય છે. લૌકિક આસક્તિ સેવામાં બાધક છે. તેમાંથી બચવા ઘરનો ત્યાગ કરવો નહીં, પણ નિઃશંક રહી બને તેટલું સેવાકથામાં મન જોડવું. શ્રીપ્રભુ તેવા જીવોની સેવામાં દૃઢતા કરશે, મન નિશ્ચલ કરશે, એવો બોધ ભક્તિમાર્ગીય જીવોને ઉદ્દેશીને કરેલો છે.

यथा भक्तिः प्रवृद्धा स्यात् तथोपायो निरूप्यते ।
बीजभावे दृढे तु स्यात् त्यागाच्छ्रवणकीर्तनात् ॥ १ ॥

यथा, भक्तिः, प्रवृद्धा, स्यात्, तथा, उपायः, निरूप्यते ।
बीजभावे, दृढे, तु, स्यात्, त्यागात्, श्रवणकीर्तनात् ॥ १ ॥

यथा, भक्तिः–જેવી રીતે પ્રભુમાં પ્રેમ, **प्रवृद्धा, स्यात्**–વૃદ્ધિ પામેલો થાય, **तथा, उपायः**–તેવી રીતના ઉપાય, **निरूप्यते**–બતાવવામાં આવે છે, **बीजभावे**–ભકિતના બીજરૂપ ભગવત્કૃપાથી પ્રાપ્ત થયેલ પ્રભુમાં પ્રેમ, **दृढे, तु**,–મજબુત થાય ત્યારે, **त्यागात्**–પ્રભુ અથવા પ્રભુસંબંધ શિવાયના ત્યાગપૂર્વક **श्रवणकीर्तनात्**–શ્રવણકીર્તનથી **स्यात्**–ભકિત વૃદ્ધિ પામેલી થાય.

જેવી રીતે પ્રભુમાં પ્રેમ–ભક્તિ વૃદ્ધિ પામેલ થાય તેવી રીતના ઉપાય બતાવવામાં આવે છે. ભક્તિના બીજરૂપ ભગવત્કૃપાથી પ્રાપ્ત થયેલ પ્રભુમાં પ્રેમ દઢ થાય ત્યારે ત્યાગપૂર્વક ભગવાનની કથાઓનું શ્રવણ તથા કીર્તન કરવાથી ભક્તિ વૃદ્ધિ પામેલી થાય. ૧

માહાત્મ્યજ્ઞાનપૂર્વક સુદઢ સ્નેહને ભક્તિ કહેવામાં આવે છે. ભક્તિનાં બે અંગ છેઃ–૧ માહાત્મ્ય, અને ૨ સુદઢ સ્નેહ. પ્રભુનું માહાત્મ્યજ્ઞાન શ્રવણ, કીર્તનથી થાય છે અને માહાત્મ્યજ્ઞાન જે પ્રમાણમાં થાય તે પ્રમાણમાં સ્નેહ વધે, અને જે પ્રમાણમાં સ્નેહ વધે તેટલી ભક્તિ વધેલી ગણાય છે, અને પ્રભુમાં સ્નેહ લૌકિકમાં ત્યાગની લાગણીથી થાય છે.

बीजदार्ढ्यप्रकारस्तु गृहे स्थित्वा स्वधर्मतः ।
अव्यावृत्तो भजेत् कृष्णं पूजया श्रवणादिभिः ॥ २ ॥
बीजदार्ढ्यप्रकारः, तु, गृहे, स्थित्वा, स्वधर्मतः ।
अव्यावृत्तः, भजेत्, कृष्णम्, पूजया, श्रवणादिभिः ॥ २ ॥

बीजदार्ढ्यप्रकारः, तु–(આગળ બતાવેલી ભકિતના) બીજની દઢતાનો પ્રકાર તો, **गृहे, स्थित्वा**-ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહીને, **स्वधर्मतः**–ભગવદ્ધર્મથી, **अव्यावृत्तः**-સેવામાં પ્રતિકૂલ થાય એવા વ્યવસાય રહિત થઇને, **पूजया, श्रवणादिभिः**–સ્વરૂપસેવા તથા શ્રવણાદિદ્વારા, **कृष्णम्, भजेत्**–શ્રીકૃષ્ણને ભજવા.

ભકિતના બીજની દઢતાનો પ્રકાર તો ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહીને ભગવદ્ધર્મથી, સેવામાં પ્રતિકૂલ વ્યવસાયમાત્રથી રહિત થઇને, સ્વરૂપસેવા તથા શ્રવણ, કીર્તન, સ્મરણ દ્વારા શ્રીકૃષ્ણભગવાનને ભજવા જોઈએ. ૨

પુષ્ટિમાર્ગીય સાધનમાં મુખ્ય પ્રભુસેવા છે તે ભજનાનુકૂલ ગૃહમાં રહ્યા વિના થતી નથી, તેથી ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહેવાનું કહેલું છે. **ધર્મ**—૧ શરીરધર્મ જેનો શરીરમાં અંત આવે છે. તેનાથી સંધ્યાવંદનથી લઈ યજ્ઞયાગ પર્યન્તના ધર્મ સ્વર્ગાદિ સુખ આપનારા છે. તે ફલ શરીરથી અનુભવાય છે. અને ૨ આત્મધર્મ જેનો આત્મામાં અંત આવે છે. તે ભગવત્સેવારૂપ ધર્મ છે. **શ્રીપ્રભુનું પ્રેમપૂર્વક દર્શન એજ તેમની સેવા છે.** શ્રવણ, કીર્તન, સ્મરણાદિ પ્રભુસેવાના સમય શિવાયના બીજા સમયમાં કરવાં જોઇએ.

व्यावृत्तोऽपि हरौ चित्तं श्रवणादौ यतेत् सदा ।
ततः प्रेम तथासक्तिर्व्यसनं च यदा भवेत् ॥ ३ ॥
बीजं तदुच्यते शास्त्रे दृढं यन्नापि नश्यति ॥ ३$\frac{१}{२}$ ॥

व्यावृत्तः, अपि, हरौ, चित्तम्, श्रवणादौ, यतेत्, सदा ।
ततः, प्रेम, तथा, आसक्तिः, व्यसनम्, च, यदा, भवेत् ॥ ३ ॥
बीजम्, तत्, उच्यते, शास्त्रे, दृढं, यत्, न, अपि, नश्यति ॥ ३$\frac{१}{२}$ ॥

व्यावृत्तः, अपि–આજીવિકાર્થ લૌકિક વ્યવહાર કરતો હોય તો પણ, **हरौ**–દુઃખને હરનારા પ્રભુમાં, **चित्तम्**–ચિત્ત રાખીને, **श्रवणादौ**–શ્રવણ, કીર્તન, સ્મરણ વગેરે માટે, **सदा, यतेत्**–નિરંતર પ્રયત્ન કરવો, **ततः, प्रेम**–તે સાધનથી સ્નેહભાવ થાય, **तथा**–તેમજ, **आसक्तिः च**–આસકિત–પ્રૌઢ સ્નેહ અને, **यदा**–જ્યારે, **व्यसनम्, भवेत्**–વ્યસન–પ્રભુના દર્શન વિના રહી ન શકાય તેવી અવસ્થા થાય છે, **तत्**-તેવી અવસ્થા–તેને, **शास्त्रे**–ભક્તિશાસ્ત્રમાં, **दृढम्, बीजम्**–અચલ બીજ, **उच्यते**–કહેવાય છે, **यत्, अपि**–જે દઢ બીજ, લૌકિક દુઃસંગ વગેરેથી પણ, **न, नश्यति**–નાશ પામતું નથી.

આજીવિકાર્થે લૌકિક વ્યવહાર કરતો હોય તો પણ દુઃખને હરનારા પ્રભુમાં ચિત્ત રાખીને શ્રવણ, કીર્તન, સ્મરણ વગેરે માટે નિરન્તર પ્રયત્ન કરવો. તે સાધનથી સ્નેહભાવ થાય, તેમજ આસક્તિ–પ્રૌઢ સ્નેહ થાય, અને જ્યારે વ્યસન–પ્રભુના દર્શન વિના રહી ન શકાય તેવી અવસ્થા–થાય તેને ભક્તિશાસ્ત્રમાં બીજની દઢતા–અચલ બીજ કહેવાય છે, જે લૌકિક દુઃસંગ વગેરેથી પણ નાશ પામતું નથી. ૩$\frac{૧}{૨}$

स्नेहाद् रागविनाशः स्यादासक्त्या स्याद् गृहारुचिः ॥ ४ ॥
गृहस्थानां बाधकत्वमनात्मत्वं च भासते ।
यदा स्याद् व्यसनं कृष्णे कृतार्थः स्यात् तदैव हि ॥ ५ ॥

स्नेहात्, रागविनाशः, स्यात्, आसक्त्या, स्यात्, गृहारुचिः ॥४॥
गृहस्थानाम्, बाधकत्वम्, अनात्मत्वम्, च, भासते ।
यदा, स्यात्, व्यसनम्, कृष्णे, कृतार्थः, स्यात्, तदा, एव, हि ॥५॥

स्नेहात्–પ્રભુમાં સ્નેહ થવાથી, **रागविनाशः**–અન્ય વસ્તુમાંથી પ્રીતિનો નાશ, **आसक्त्या**–અને આસકિતથી, **गृहारुचिः**, **स्यात्**–ઘરમાં અપ્રીતિ થાય, **गृहस्थानाम्**–ઘરમાં રહેનારાઓમાં **बाधकत्वम्**, **च**–બાધકપણું, અને, **अनात्मत्वम्**–અનાત્મપણું, **भासते**–જણાય છે, **यदा कृष्णे**–જ્યારે શ્રીકૃષ્ણમાં, **व्यसनम्**, **स्यात्**–વ્યસન થાય, **तदा**, **एव**–ત્યારે જ, **हि**–નિશ્ચય, **कृतार्थः**–કૃતાર્થ **स्यात्**–થાય છે.

પ્રભુમાં સ્નેહ થવાથી સાંસારિક અન્ય વસ્તુઓમાંથી પ્રીતિનો નાશ થાય છે, અને આસકિતથી ઘરમાં અરુચિ–અપ્રીતિ થાય છે. આવી અવસ્થામાં ઘરમાં રહેલા પદાર્થો (ચેતન, અચેતન) નું બાધકપણું અને અનાત્મપણું જણાય છે; અને જ્યારે શ્રીકૃષ્ણભગવાનમાં વ્યસન થાય ત્યારે જીવ નિશ્ચય કૃતાર્થ થાય છે. ૫

જ્યારે પ્રભુમાં આસકિત થાય ત્યારે ઘરની આસક્તિ છૂટી જાય છે, એટલુંજ નહીં પણ ઘરમાં સ્ત્રીપુત્રાદિ ભગવદીય ન હોય તો તે સર્વે ભગવદ્ધર્મ કરવામાં હરકતરૂપ છે એમ જાણી તેમનામાં અનાત્મતાની સ્ફૂર્તિ થાય છે, કેમકે ભગવદીયના આત્મા તો શ્રીકૃષ્ણજ છે, તેથી ભગવત્–સંબંધવાળા જીવમાં પોતાપણું જણાય છે. સ્ત્રીપુત્રોમાં તેમ જણાતું નથી, કેમકે તે લૌકિક આસક્તિના કારણરૂપ છે. પ્રભુમાં વ્યસન થાય તેવો જીવ ભક્તિમાર્ગની રીતિ અનુસાર પ્રભુના ફલરૂપ સંબંધવાળો થાય છે. તે કૃતાર્થ થયો કહેવાય છે.

तादृशस्यापि सततं गृहस्थानं विनाशकम् ।
त्यागं कृत्वा यतेद्यस्तु तदर्थार्थैकमानसः ॥ ६ ॥
लभते सुदृढां भक्तिं सर्वतोऽप्यधिकां पराम् ॥ ६½ ॥

तादृशस्य अपि, सततम्, गृहस्थानम्, विनाशकम् ।
त्यागम्, कृत्वा, यतेत्, यः, तु, तदर्थार्थैकमानसः ॥ ६ ॥
लभते, सुदृढाम्, भक्तिम्, सर्वतः, अपि, अधिकाम्, पराम् ॥ ६½ ॥

तादृशस्य, **अपि**–તેવા–ભગવદ્ભાવવાળાને પણ, **सततम्**–નિરંતર, **गृहस्थानम्**–ઘરમાં રહેવું તે, **विनाशकम्**–ભકિતનો વિનાશ કરનારૂં છે. **त्यागम्**, **कृत्वा**–માટે ઘર વગેરેનો ત્યાગ કરીને, **तु**–ફરી, **यः**–જે પુરુષ, **तदर्थार्थैकमानसः**–કેવલ ભગવાનની પ્રાપ્તિ સારૂ જેમનું મન છે એવો થઇને, **यतेत्**–પ્રયત્ન કરે તે, **सर्वतः**, **अपि**, **दृढाम्**–સર્વથી અધિક દૃઢ **पराम्**, **भक्तिम्**–પરમ ભકિત, **लभते**–પ્રાપ્ત કરે છે.

તેવા ભગવદ્ભાવવાળાને–પ્રભુમાં વ્યસન અવસ્થા સુધી પહોંચેલાને–પણ નિરન્તર ઘરમાં રહેવું તે ભક્તિનો વિનાશ કરનારૂ છે. માટે ઘર વગેરેનો ત્યાગ કરી જે પુરુષ પરમ ફલરૂપ શ્રીકૃષ્ણ જેમનું પ્રયોજન છે એવો થઇને ભકિતની વૃદ્ધિ માટે પ્રયત્ન કરે તે સર્વથી અધિક દૃઢ પરમ ભકિત પામે છે. ૬½

જેમ હિંસક વાઘ જેવાં પ્રાણી સામે દેહાભિમાનવાળો પુરુષ ઉભો રહેતો નથી, તેમ આવા ભકતો લૌકિક આસકિતવાળા પાસે રહેતા નથી, પણ શ્રીપ્રભુના મિલનની અભિલાષા રાખી પોતાના ભાવને વધારવા પ્રયત્ન કરે છે અને તેમ કરતાં કરતાં સુદૃઢ ભકિતને પામે છે. પહેલાં કહેલી ભકિત ફલરૂપ તો છે, પણ સુદૃઢ એટલે સર્વાત્મભાવ રૂપ–સાક્ષાત્સ્વરૂપના અનુભવરૂપ ફલ જેમાં છે તેવી ભકિત પામે છે. વ્યસન સુધી પહોંચેલા ભકતના વિદ્યમાન દેહનો નાશ થાય અને લીલામાં ઉપયોગી એવો અલૌકિક દેહ થાય, એટલે તે દેહથી સાક્ષાત્સ્વરૂપસંબંધી ફલને પામે છે.

त्यागे बाधकभूयस्त्वं दुःसंसर्गात् तथान्नतः ॥ ७ ॥
त्यागे, बाधकभूयस्त्वम्, दुःसंसर्गात्, तथा, अन्नतः ॥ ७ ॥

त्यागे–ત્યાગ કરવામાં, **दुःसंसर्गात्**–કાલ અને દુષ્ટ વગેરેથી થયેલા દુઃસંગથી, **तथा**–તેમજ, **अन्नतः**–પ્રભુને નહીં અર્પણ કરાયલા અન્ન ખાવાથી, **बाधकभूयस्त्वम्**–ભકિતની બુદ્ધિ થવામાં અતિબાધકપણું છે.

ત્યાગનું સ્વરૂપ જાણ્યા વગરનાઓએ ત્યાગ કરવામાં, દુઃસંગથી તેમજ શરીરનિર્વાહ સારૂ શ્રીપ્રભુને સમર્પિત થયા વિનાનું અન્ન ખાવાથી ,ભક્તિની વૃદ્ધિ થવામાં ઘણું બાધકપણું છે. ૭

વ્યસન અવસ્થા સુધી નહીં પહોંચેલા જીવે ભક્તિ વધારવા ઘર છોડવામાં બાધક ઘણાં છે. જેને વિશેષ ભાવ થયો નથી તેને દુઃસંગ અડચણરૂપ છે. અસમર્પિત વસ્તુનું ગ્રહણ કરવાથી બહિર્મુખપણું આવે છે, અને તેવા બીજા ઘણા દોષો હોય છે.

अतः स्थेयं हरिस्थाने तदीयैः सह तत्परैः ।
अदूरे विप्रकर्षे वा यथा चित्तं न दुष्यति ॥ ८ ॥
अतः, स्थेयम्, हरिस्थाने, तदीयैः, सह, तत्परैः ।
अदूरे, विप्रकर्षे, वा, यथा, चित्तम्, न, दुष्यति ॥ ८ ॥

अतः–એટલા માટે, **तत्परैः, तदीयैः, सह**–તત્પર એવા ભગવદ્ભક્તોની સાથે, **हरिस्थाने**,–ભગવત્સ્થાનમાં, **स्थेयम्**–રહેવું, **अदूरे, वा**–અથવા ભગવન્મંદિરની કે ભક્તની સમીપમાં, **विप्रकर्षे**–અથવા દૂરમાં રહેવું, **यथा, चित्तम्**–જે રીતે ચિત્ત, **न, दुष्यति**–દોષવાળું ન થાય.

એટલા માટે ભગવદ્ભક્તોની સાથે સેવાનો પ્રવાહ ચાલતો હોય તેવા પ્રભુના સ્થાનમાં, અથવા ભક્તની સમીપ કે દૂર રહેવું, જે રીતે ચિત્ત દોષવાળું ન થાય. ૮

અપક્વ ભાવવાળાએ કાલનિર્વાહ સારૂ યાત્રાનાં સ્થળોમાં, ખાસ કરીને ભગવદ્ભક્તનો સંગ હોય ત્યાં, નિરંતર રહેવું અને પ્રભુસેવા અને સ્મરણમાં પરાયણ થવું. કોઇ વખતે અતિપરિચયને લીધે દોષ જોવામાં આવે તો તે સારૂં નથી. તેથી પ્રભુમાં કે પ્રભુના ભક્તમાં દોષબુદ્ધિ ન આવે તે સારૂ સમીપમાં અથવા દૂર રહેવાનું જણાવે છે. પણ ભગવદીયના સંગ વિના ક્ષણવાર રહેવું નહીં. તેમ તેમના ઉપર અભાવ આવવા દેવો નહીં. રહેવાનું એવું પસંદ કરવું કે મનમાં કોઈ પ્રકારનો દોષ આવવા પામે નહીં.

सेवायां वा कथायां वा यस्यासक्तिर्दृढा भवेत् ।
यावज्जीवं तस्य नाशो न क्वापीति मतिर्मम ॥ ९ ॥
सेवायाम्, वा, कथायाम्, वा, यस्य, आसक्तिः, दृढा, भवेत्
यावज्जीवम्, तस्य, नाशः, न, क्व, अपि, इति, मतिः, मम ॥ ९ ॥

यस्य–જેને, **सेवायाम्, वा**–સેવામાં અથવા, **कथायाम्, वा**–કથામાં, **दृढ, आसक्तिः**–દૃઢ આસક્તિ **भवेत्**–થાય, **तस्य**–તેનો, **क्व, अपि**–કોઇ દેશ કે કાલમાં, **नाशः, न**–નાશ થતો નથી, **इति**–એ પ્રમાણે, **मम, मतिः**–મારી બુદ્ધિ છે.

જેને ભગવત્સેવામાં અથવા કથામાં જીવનપર્યન્ત દૃઢાસક્તિ રહે છે તેનો કોઇ દેશ કે કાલમાં નાશ નથી, એ પ્રકારે મારી–શ્રીમદ્ વલ્લભાચાર્યજીની–બુદ્ધિ છે. ૯

આવા ભક્તને ફલસિદ્ધિ છે, તેમાં સંશય નથી એવું કહેવાનો અભિપ્રાય છે.

बाधसम्भावनायां तु नैकान्ते वास इष्यते ।
हरिस्तु सर्वतो रक्षां करिष्यति न संशयः ॥ १० ॥
बाधसम्भावनायाम्, तु, न, एकान्ते, वासः, इष्यते ।
हरिः, तु, सर्वतः, रक्षाम्, करिष्यति, न, संशयः ॥ १० ॥

बाधसम्भावनायाम्–ભક્તિમાં અડચણ થવાનો સંભવ હોય તો, **एकान्ते**–એકાન્તમાં, **तु, वासः**–તો રહેવું તે, **न, इष्यते**–ઇચ્છવા જેવું નથી, **हरिः, तु**–શ્રીભગવાન તો, **सर्वतः**–ચારે તરફથી, **रक्षाम्**–રક્ષણ, **करिष्यति**–કરશે.

ભક્તિમાં અડચણ થવાનો સંભવ હોય તો—સેવામાં દૃઢતા ન હોય અને ઉદ્વેગ થતો હોય તો–એકાન્તમાં રહેવું તે ઇચ્છવા જેવું નથી. શ્રીભગવાન તો ચારે તરફથી રક્ષણ કરશે ૧૦

ગમે તે થાય પણ પ્રભુસેવા છોડવીનહીં. તે ઉદ્વેગનો નાશ કરી સેવામાં આસક્તિ કરશે અને ભક્તિભાવ વધારશે. કથામાં વિઘ્ન આવે તો પણ તે છોડવી નહીં, તેથી પ્રભુમાં મન નિશ્ચલ થશે એમ વિશ્વાસપૂર્વક સમજવું.

इत्येवं भगवच्छास्त्रं गूढतत्त्वं निरूपितम् ।
य एतत् समधीयीत तस्यापि स्याद् दृढा रतिः ॥ ११ ॥
इति, एवम्, भगवच्छास्त्रम्, गूढतत्त्वम्, निरूपितम् ।
यः, एतत्, समधीयीत, तस्य, अपि, स्यात्, दृढा, रतिः ॥ ११ ॥

इति, एवम्—આ પ્રકારે, **गूढतत्त्वम्**—ગુપ્ત રહસ્યવાળું, **भगवच्छास्त्रम्**—ભગવતશાસ્ત્ર, **मया**—મેં—શ્રીવલ્લભાચાર્યજીએ, **निरूपितम्**—નિરૂપણ કરેલું છે, **यः, एतत्**—જે ભકત તેનો, **समधीयीत**—સારી રીતે અભ્યાસ કરે, **तस्य, अपि**—તેની પણ, **दृढा, रतिः**—ભગવાનમાં દઢ પ્રીતિ, **स्यात्**—થાય છે.

આ પ્રકારે ગુપ્તરહસ્યવાળું ભગવતશાસ્ત્ર શ્રીવલ્લભાચાર્યજીએ નિરૂપણ કરેલું છે. જે ભકત તેનો સારી રીતે અભ્યાસ કરે તેની પણ પ્રભુમાં દઢ ભકિત થાય છે. ૧૧

જે કોઇ આ ગુપ્ત શાસ્ત્રનો અનુસંધાનપૂર્વક અભ્યાસ કરી પાઠ કરે તેની માર્ગમાં રુચિ થાય અને આચાર્યદ્વારા શરણાગતિ હોવાથી પ્રભુમાં દઢ પ્રીતિ એટલે રસયુક્ત ભાવ થાય.

इति श्रीमद्वल्लभाचार्यप्रकटिता भक्तिवर्धिनी सम्पूर्णा । ११ ।

આ પ્રમાણે શ્રીમદ્‌વલ્લભાચાર્યજીએ પ્રકટ કરેલ ભકિતવર્ધિની ગ્રન્થ સમ્પૂર્ણ થયો. ૧૧.

श्रीकृष्णार्पणमस्तु ।

૧૨—जलभेद

ગ્રન્થપરિચય:—ભગવાનના ગુણો સહજ રીતે, સ્વાભાવિક, આનન્દરૂપ છે, તો પણ જેમનામાં ભગવદ્‌ગુણો રહેલા છે તેમના સ્વભાવ અને ગુણદોષ પ્રમાણે તે ગુણો થાય છે. તે જલભેદના દષ્ટાન્તથી જલભેદ નામના ગ્રન્થમાં સમજાવેલું છે. જેમ જલ સ્વભાવથી શીતલ, ગુણવાળું, સ્વચ્છ, મધુર, શુદ્ધિ કરનાર અને તૃપ્તિ આપનાર છે અને તેનો ભાવ એકરસરૂપ છે, પણ તેને રહેવાના આધાર ઘણા છે, તેથી તે જેવા આધારમાં પડે છે તેવા સ્વભાવવાળું થાય છે અને તેવા ગુણદોષ ઉત્પન્ન કરે છે. જલના મુખ્યત્વે કરીને વીસ ભેદ કહેલા છે.

પૂર્ણ ભગવદીય વકતા—અમૃતસમુદ્રના જેવા. શ્રીકૃષ્ણ શરણ આવેલા જીવના ઉદ્ધારક છે એમ જાણી તેમના ગુણનું વર્ણન કરનારા—શુદ્ધોદક સમાન, ઉત્તમ, છે. ભગવદીયદ્વારા આગ્રહ વિના કહેલાં વચનો—અમૃતબિન્દુના પાનરૂપ છે. રાગ, અજ્ઞાન આદિના ભાવોનો નાશ થઇ પ્રભુકીર્તન ગાનાર વકતા—સ્વાદપ્રાપ્તિ, ચાટણ સમાન ઉત્તમ છે અને તેમનો સંગ ફલદાતા છે. પરમ્પરાથી કથા વાંચનારા—પરોપકાર માટે કરેલી નહેરના જલ જેવા, ભગવતશાસ્ત્રતત્પર પંડિતો—નદીની અંદરના ધરાના જલ જેવા, ગમ્ભીર મનવાળા—વાવના જલ જેવા, ભગવત્‌પ્રેમી પંડિતો—સરોવરના જલ જેવા, યોગધ્યાનવાળા—વૃષ્ટિના જલ જેવા, વેદના જ્ઞાનવડે હરિના ગુણ ગાવાવાળા—પર્વત પરથી પડતા ઝરાના જલ સમાન, નવધા ભકિતવડે પ્રેમથી પરિપૂર્ણ—ઝરણાના જલ જેવા, સ્થિર ભાવવાળા—સ્થાવર જલાશયના જલ સમાન, અનેક જન્મોથી સિધ્ધિ માટે પ્રયત્ન-શીલ—નદીના જલ સમાન, સ્વતંત્ર, સંગાદિના દોષવડે વૃધ્ધિ, ક્ષય વિનાના—મહા-નદના જલ જેવા ભાવવાળા મધ્યમ વકતા છે અને તે ભાવની વૃધ્ધિ કરનાર છે.

આજીવિકા, વૃત્તિ, માટે કથા વાંચનારા—ખેતરમાં, લાવેલી નહેરના જલ જેવા, વેશ્યાદિના સંગમાં રહેનારા ગાયકો—ખાડાના જલ જેવા, ગાયનથી જીવન ચલાવનારા— ખાડાના ગંદા પાણી જેવા, પ્રેમી પણ સ્વલ્પજ્ઞાનવાળા—નાના તલાવના જલ જેવા, શાસ્ત્રશ્રવણ અને અલ્પભકિતવાળા—નાના તલાવડાંના જલ જેવા, તપજ્ઞાનાદિભાવવાળા પણ ઇન્દ્રિયનિગ્રહ વિનાના—

પસીનાના જલ જેવા, કેવલ દેવાદિની ઉપાસના કરવા વાળા-ઝાકળના પાણી સમાન, ગ્રન્થમાં બતાવેલા વકતાઓથી જૂદાં વચન કહેનારા-વરાળના પાણી સમાન કનિષ્ઠ વકતા છે અને તેમનો સંગ હાનિકર્તા છે. જૂદા જૂદા ગાયકો-કૂવાના જલના ભેદ પ્રમાણે, અને લૌકિક વૈદિક ગુણોથી મિશ્રિત ભાવવાળા-જૂદા જૂદા સમુદ્રના જલભેદ પ્રમાણે, ઉત્તમ મધ્યમ અને કનિષ્ઠ ભાવવાળા વકતા કહેવાય છે.

આ પ્રમાણે આધારથી જલના સ્વભાવ અને ગુણદોષ છે અને તે પ્રમાણેનું ફલ આપે છે. માટે ભગવદ્‌ગુણોને જાણવા સારૂ ભગવદ્‌ભકતોએ કોનો સંગ કરવો, કોનો ન કરવો તે વકતાઓના ઉપરના ભેદથી સમજી લેવું જોઇએ.

नमस्कृत्य हरिं वक्ष्ये तद्‌गुणानां विभेदकान् ।
भावान् विंशतिधा भिन्नान् सर्वसन्देहवारकान् ॥ १ ॥
नमस्कृत्य, हरिम्, वक्ष्ये, तद्‌गुणानाम्, विभेदकान् ।
भावान्, विंशतिधा, भिन्नान्, सर्वसन्देहवारकान् ॥ १ ॥

हरिम्-ભગવાન શ્રીહરિને, **नमस्कृत्य**-નમન કરીને, **तद्‌गुणानाम्**-વકતાના ગુણોના, **विभेदकान्**-ભેદ બતાવનારા, **सर्वसन्देहवारकान्**-સર્વ સન્દેહો દૂર કરનારા, **विंशतिधा**-વીસ પ્રકારના, **भिन्नान्** જૂદા જૂદા ભાવોને, **वक्ष्ये**-કહું છું.

શ્રીહરિને નમન કરીને વકતાઓના ગુણોના ભેદ દર્શાવનારા સર્વ સન્દેહો દૂર કરનારા વીસ પ્રકારના ભાવોને હું કહું છું. ૧

શ્રીકૃષ્ણ કેવલ ભાવ વડે પ્રાપ્ત થઇ શકે છે. ભાવ વગરનાં જ્ઞાનાદિ પ્રભુપ્રાપ્તિમાં બાધક છે. ભાવરહિતકૃતિ, અસ્નેહ-ઘીવગરના-ભોજનના જેવું, ફલ આપતી નથી. તેથી ભાવની વૃદ્ધિ થાય તે સારૂ રજોગુણ, તમોગુણ અને સત્ત્વગુણની નિવૃત્તિ કરનારા જુદાજુદા ભાવોનું નિરૂપણ કરે છે. ભગવાન સર્વમાં સમ છે ઇત્યાદિ જે ભગવાનના ધર્મો છે તેને મટાડનાર તે ભાવો છે, એટલે ભકત ભાવને વધારવા ભકિત કરે તો પ્રભુ પોતાનો સમત્વ ગુણ છોડીને તે જીવ પર પૂર્ણ કૃપા કરે છે. ભાવ એટલે સ્નેહ અને તેનાથી થનારી અવસ્થાઓ છે.

गुणभेदास्तु तावन्तो यावन्तो हि जले मताः ॥ १½ ॥

गुणभेदाः, तु, तावन्तः, यावन्तः, हि, जले, मताः ॥ १½ ॥

यावन्तः, जले-જેટલા જલના ગુણોમાં ભેદ છે, **तावन्तः, हि**-તેટલાજ **गुणभेदाः तु**-વકતાઓના ગુણભેદ, **मताः**-માનેલા છે.

જેટલા જલના ગુણોમાં ભેદ છે તેટલા જ વકતાઓના ગુણભેદ માનેલા છે. ૧½.

જેમ જલમાં શીતલતા, સ્વચ્છતા, મધુરતા વગેરે સ્વભાવથી છે તેમ ભાવમાં પણ રસરૂપતા છે. જેવી રીતે ગુણ અને પાત્રના ભેદથી જલ તેવા સ્વભાવવાળું થાય છે અને તેવા ગુણદોષને ઉત્પન્ન કરે છે તેવી રીતે ભગવાનના ગુણો પણ સ્વભાવથી એક પ્રકારના આનન્દરૂપ જ છે. સૂર્યથી સૂર્યનો પ્રકાશ જેમ જુદો નથી અને ભેગો પણ નથી તેવી રીતે ભગવાનના ગુણો ભગવાનથી જૂદા અને ભેગાય નથી, તો પણ જેમનામાં ભગવદ્‌ગુણો રહેલા છે તેમનો સ્વભાવ અને તેમના ગુણદોષવાળા તે ગુણો થાય છે. તેનું જ્ઞાન જલના દૃષ્ટાન્તથી કરાવે છે.

गायकाः कूपसङ्काशा गन्धर्वा इति विश्रुताः ॥ २ ॥
कूपभेदास्तु यावन्तस्तावन्तस्तेऽपि सम्मताः ॥ २½ ॥
गायकाः, कूपसङ्काशाः, गन्धर्वाः, इति, विश्रुताः ॥ २ ॥
कूपभेदाः, तु, यावन्तः, तावन्तः, ते, अपि, सम्मताः ॥ २½ ॥

गायकाः-ગાયક જનો, **गन्धर्वाः**-ગન્ધર્વો છે, **इति, विश्रुताः**-એમ પ્રસિદ્ધ છે તે, **कूपसङ्काशाः**-કૂવાના જલ જેવા છે, **यावन्तः**-જેટલા, **कूपभेदाः**-કૂવાના ભેદ છે, **तावन्तः**,-તેટલા ભેદ, **ते, अपि**-તે-ગંધર્વોના પણ, **सम्मताः**-માનેલા છે.

ગાયકજનો ગન્ધર્વના નામથી પ્રસિદ્ધ છે. તે કૂવાના જલ જેવા છે. જેટલા કૂવાના ભેદ છે તેટલા ભેદ ગંધર્વોના પણ માનેલા છે. ૨½

પ્રથમ ભાવ—પ્રભુને સંગીત વિશેષ પ્રિય છે, તેથી પ્રથમ ગાયકના ભાવ કહે છે. કૂવાનું જલ શીયાળામાં ગરમ અને ઉનાળામાં ઠંડુ હોય છે, તાપને દૂર કરે છે, વાપરવાથી વધે અને સારૂ રહે છે, તેમ ગાયકનો ભાવ જડ પુરુષની જડતાને મટાડે છે, સંસારતાપથી તપેલાનો તાપ નાશ કરે છે, અને ગાયન કરવાથી વધે છે, અને સારો થાય છે. દોરડાથી કૂવાનું જલ લેવામાં આવે છે તેમ ગાનદ્વારાજ તેના ભાવ ગ્રહણ થાય છે. જેમ કોઈ કૂવાનું

જલ મીઠું હોય તો તે સુખ આપનારૂં છે, કોઇનું ખારૂં, ફીકું કે ગરમ હોય તો તે અંતમાં દુઃખજ આપનારૂં છે, તેવી રીતે ગાયકો પણ કોઇ પૂર્ણપુરુષોત્તમની, કોઇ તેમની વિભૂતિ, ગુણાવતાર અને અંશાદિની લીલાના ભેદવડે ગાયન કરે છે, તેમ સત્વાદિ ગુણોના ભેદથી કોઈ સકામ, કોઈ નિષ્કામ અને કોઇ લૌકિક કામનાવાળાઓ હોય છે. જો સ્ત્રીપુત્રાદિ માટે ગાન કરે તો તે સંસારઉત્પત્તિના કારણરૂપ થાય છે. તેથી તેમના ભાવ કૂવાના જલસમાન છે. કેટલાક કૂવાઓ તીર્થરૂપ છે, કેટલાક અમુક દિવસેજ તીર્થમય થાય છે, તે પ્રમાણે સાધારણ અને પ્રયોજન વિનાના કૂવાઓ પણ હોય છે. તેમ ગાયકો પણ ઉત્તમ, મધ્યમ અને હીન હોવાથી તેમનો જેવો ભાવ હોય તે ભાવનેજ મળતા તે ભગવદ્‌ગુણો થાય છે. લૌકિક અર્થે હોય તો ગુણ તેવા થાય છે અને તેને અનુકૂલ ફલ મળે છે. ભાવના ભેદથી ભકિતના પણ ૮૨ પ્રકાર છે.

कुल्याः पौराणिकाः प्रोकूताः पारम्पर्ययुता भुवि ॥ ३ ॥

कुल्याः, पौराणिकाः, प्रोकूताः, पारम्पर्ययुताः, भुवि ॥ ३ ॥

भुवि–ભૂમંડલમાં, **पारम्पर्ययुताः**–પરમ્પરાવાળા, **पौराणिकाः**–પુરાણ વાંચનારાઓ, **कुल्याः**–નહેરના જલ જેવા, **प्रोक्ताः**–કહેલા છે.

ભૂમંડલમાં પરમ્પરાવાળા પુરાણ વાંચનારાઓ નહેરના જલ જેવા છે. ૩

બીજો ભાવ—મૂલ જલાશયથી સંબંધવાળું નહેર-કૃત્રિમનદી-નું જલ પ્રવાહયુક્ત હોય છે તેમ પુરાણી લોકો પરમ્પરાથી છે, તેવો ભાવ પુરાણ વાંચનારાઓનો હોય છે. જેમ પ્રવાહયુક્ત નહેરનું પાણી, પીવાના, સ્નાન કરવા આદિના પરોપકાર માટે છે તેમ પુરાણની કથા પરોપકારને માટે થાય છે. નહેર સદૈવ પ્રયત્ન કરવાથી સારી રીતે વહે છે તેમ પુરાણી લોકોને નિત્ય પુરાણનો પાઠ કરવાથી તેમના ભાવનો ઉદય થાય છે. સદ્‌ગુરુ પાસેથી પુરાણના અર્થ શીખ્યા વગર પુરાણ કહે તો વકતા અને શ્રોતાને કાંઇ લાભ થાય નહીં.

क्षेत्रप्रविष्टास्ते चापि संसारोत्पत्तिहेतवः ॥ ३½ ॥

क्षेत्रप्रविष्टाः, ते, च, अपि, संसारोत्पत्तिहेतवः ॥ ३½ ॥

क्षेत्रप्रविष्टाः–ક્ષેત્રમાં પ્રવેશ કરેલા જલના સમાન, **ते**, **अपि**–તે વકતા પણ **संसारोत्पत्तिहेतवः**–સંસારની ઉત્પત્તિના કારણરૂપ છે.

જે વકતા પોતાના કુટુમ્બના ભરણ પોષણ સારૂ કથાદિ કરે છે તે ખેતરમાં પ્રવેશ કરેલા જલના જેવા છે. ૩½

ત્રીજો ભાવ–જેમ નહેરનું જલ ખેતરમાં જાય તો અનાજ ઉત્પન્ન કરવામાં ઉપયોગી થાય છે તેમ વૃત્તિને માટે પુરાણ કહેવામાં આવે અને તે ભાવરહિત હોય તો તે સંસારની ઉત્પત્તિનું કારણ થાય છે.

वेश्यादिसहिता मत्ता गायका गर्तसंज्ञिताः ॥ ४ ॥

वेश्यादिसहिताः, मत्ताः, गायकाः, गर्तसंज्ञिताः ॥ ४ ॥

वेश्यादिसहिताः–વેશ્યાદિના સંગમાં રહેનારા, **मत्ताः**–ઉન્મત્ત, **गायकाः**–ગાયન કરનારા, **गर्तसंज्ञिताः**–ખાડાના પાણી જેવા છે.

વેશ્યાદિના સંગમાં ઉન્મત્ત ગાન કરનારા ખાડાના પાણીના જેવા છે. ૪

ચોથો ભાવ–વારાંગનાઓના સંસર્ગથી જેવો મોહ અને બંધ થાય છે તેવો બીજા કોઈ પ્રસંગમાં થતો નથી, તેથી તેનો સંગ મહા બાધક છે. સ્ત્રીનો પ્રસંગ કરીને જો પ્રભુનું ભજન કરે તો સારૂં, પણ તે ભજન કરતા નથી કેમકે જે ઉન્મત્ત થયા હોય તેને સ્વામિસેવકભાવનું અનુસંધાન રહેતું નથી. એવા ગાયક શ્રીકૃષ્ણનું ગાન કરે તે પણ તેમનું માહાત્મ્ય જાણીને નહીં, પરન્તુ ઉત્તમ સ્વર અને ગીતને વશ થઈ કોઈ વખત ગાન કરે છે, તે ખાડાના પાણીના જેવા છે; અને જે મદ વગરના હોઇને પ્રભુનું ગુણગાન કરવાવાળા છે તેનો ભાવ તો કૂવાના જલસમાન જાણવો.

जलार्थमेव गर्तास्तु नीचा गानोपजीविनः ॥ ४½ ॥

जलार्थम्, एव, गर्ताः, तु, नीचाः, गानोपजीविनः ॥ ४½ ॥

गानोपजीविनः–ગાયનથી આજીવિકા ચલાવનારા, **नीचाः**–નીચ (વકતા), **जलार्थम्**–ગન્દુ પાણી ભરી રાખવા સારૂ બનાવેલા, **एव**, **गर्ताः**–ખાડાના જેવાજ છે.

ગાયનથી આજીવિકા ચલાવનારા નીચ વકતા ખાડાના ગન્દા જલ જેવા છે. ૪½

પાંચમો ભાવ–મેલું પાણી સર્વ ઠેકાણે ફેલાઈ જાય નહીં તે સારૂ તે પાણી ભરી રાખવા માટે જે ખાડા કરેલા છે તેમાં જે પાણી ભર્યું રહે છે તેના જેવા

નીચ ગાયકો છે. જેમ આ ખાડાનું પાણી શુદ્ધિના કામમાં આવતું નથી તેમ આવા નીચ પુરુષનો ભાવ પણ સારા પુરુષોમાં આદર કરવા યોગ્ય નથી. અથવા જલ કાઢવા સારૂ ખાડા-વેરડા-કર્યા હોય છે તેના જલ જેવા છે, એટલે તે જલ ઉલેચવાથી ડોહોળું થાય, ગમે તે માણસો લે, તેમાંથી પીને ઉચ્છિષ્ટ કર્યું હોય, તેનો સંસર્ગદોષ પણ તેમાં લાગ્યો હોય, તેથી તે જલ સારા માણસોને ગ્રહણ કરવા યોગ્ય નથી, તેમ નીચ ગાયકના ભાવમાં આવેલા ભગવાનના ગુણો સ્વરૂપથી તથા ફલથી દૂષિત છે તેથી તેવાઓનો સંગ ન કરવો.

ह्रदास्तु पण्डिताः प्रोक्ता भगवच्छास्त्रतत्पराः ॥ ५ ॥

ह्रदाः, तु, पण्डिताः, प्रोक्ता, भगवच्छास्त्रतत्पराः ॥ ५ ॥

भगवच्छास्त्रतत्पराः-ભગવત્શાસ્ત્રમાં તત્પર એવા, **पण्डिताः, तु**-પંડિતો તો, **ह्रदाः**-નદીના ધરા, **प्रोक्ताः**-કહેવાય છે.

ભગવત્શાસ્ત્રમાં તત્પર પંડિત જનો તો નદીના ધરાના જલ જેવા કહેવાય છે. ૫

છઠ્ઠો ભાવ--નદીના એક ભાગમાં રહેલો અને નદીને લાગેલો ધરો જેનું જલ બહુ ઊંડું હોય છે અને નિત્ય ટંડુ રહે છે, પશુ આદિથી મલિન થતું નથી, તેમ પંડિત લોકોનો ભાવ પણ સંસારતાપથી તપેલો નથી અને કુતર્કોથી સંશયવાળો હોતો નથી. જેમ ધરાનું જલ ઉત્તમ છે તેમ પંડિતો પાસેથી સાંભળેલા ભગવાનના ગુણો પણ સ્વરૂપથી અને ફલથી ઉત્તમ છે.

सन्देहवारकास्तत्र सूदा गम्भीरमानसाः ॥ ५½ ॥

सन्देहवारकाः, तत्र, सूदाः, गम्भीरमानसाः ॥ ५½ ॥

तत्र-તેમાં, **गम्भीरमानसाः**-ગંભીર મન વાળા, **सन्देहवारकाः**-સંદેહને મટાડનારા, **सूदाः**-વાવના જલ જેવા છે.

જે વક્તા ગંભીર મનવાળા તથા શ્રોતાઓના સર્વ પ્રકારના સંદેહોને નિવારણ કરવાવાળા છે તે વાવના જલ જેવા છે. ૫½

સાતમો ભાવ—જેમ વાવનું ગંભીરપણું અને સુંદર જલ જોતાંજ મન પ્રસન્ન થાય છે તેમ અંતર્નિષ્ઠાવાળા પંડિતોનો ભાવ પણ મનની પ્રસન્નતાના કારણરૂપ છે.

सरःकमलसम्पूर्णाः प्रेमयुक्तास्तथा बुधाः ॥ ६ ॥

सरःकमलसम्पूर्णाः, प्रेमयुक्ताः, तथा, बुधाः ॥ ६ ॥

तथा प्रेमयुक्ताः-તેવા પ્રેમી, **बुधाः**-પંડિતજનો, **सरःकमलसम्पूर्णाः**-સરોવરના કમલોથી સુશોભિત જલ જેવા છે.

તેવા પ્રેમી પંડિતજનો કમલોથી સુશોભિત સરોવર સમાન છે. ૬

આઠમો ભાવ—જેમાં કમલ પ્રફુલ્લિત હોય તેવું સરોવર દર્શનમાત્રથી સુખ આપે છે, સરોવરનું જલ સુગંધિત હોય છે, ભમરો કમલ પર ગુંજારવ કરતા હોય છે, અને સારસ આદિ પક્ષીઓ પણ સરોવરની સુંદરતા વધારે છે. તેમ પ્રભુમાં પ્રીતિવાળા પંડિત જનોનો ભાવ શ્રોતામાં જ્ઞાન, ભકિત વડે આનંદ કરનારો થાય છે, અને ફલથી પણ મોટો છે, તેમાં રહેલા ગુણો પણ તેવાજ હોય છે.

अल्पश्रुताः प्रेमयुक्ता वेशन्ताः परिकीर्तिताः ॥ ६½ ॥

अल्पश्रुताः, प्रेमयुक्ताः, वेशन्ताः, परिकीर्तिताः ॥ ६½ ॥

प्रेमयुक्ताः-પ્રેમી પણ, **अल्पश्रुताः**-અલ્પશાસ્ત્રના જ્ઞાનવાળા, **वेशन्ताः**-નાના તલાવના જેવા, **परिकीर्तिताः**-કહેલા છે.

ભગવત્પ્રેમમાં નિમગ્ન, સ્વલ્પશાસ્ત્રના જ્ઞાનવાળા, નાના તલાવના જેવા કહેવાય છે. ૬½

નવમો ભાવ—જેમ નાના તલાવનું જલ પશુઓના પેસવાથી ડોહોળા-મેલું થઇ જાય છે તેમ તે પુરુષો જો કે પ્રેમવાળા છે પણ શાસ્ત્રાધ્યયન બહુ નથી તેથી દુઃસંગાદિદોષ થવાથી તેમનો ભાવ ક્ષીણ થઇ જાય છે. તેથી તેવાઓનો સંગ કામનો નથી.

कर्मशुद्धाः पल्वलानि तथाल्पश्रुतभक्तयः ॥ ७ ॥
कर्मशुद्धाः, पल्वलानि, तथा, अल्पश्रुतभक्तयः ॥ ॥ ७ ॥

कर्मशुद्धाः–કર્મશુદ્ધ, तद्दा, **अल्पश्रुतभक्तयः**–તથા અલ્પ જ્ઞાન અને ભક્તિવાળા, **पल्वलानि**–નાના તલાવડાં સમાન છે.

કર્મથી શુદ્ધ તથા અલ્પજ્ઞાન અને ભક્તિવાળા નાનાં તલાવડાં સમાન છે. ૭

દશમો ભાવ–જેમ નાનાં તલાવડાંનું જલ પ્રથમ શુદ્ધ હોય છે અને તેમાં ડુક્કર વગેરે ફરવાથી કીચ્ચડવાળું થઈ જાય છે અને પીવા લાયક રહેતું નથી તેમ કર્મ કરી ઈશ્વરને અર્પણ કરવાથી ચિત્ત શુદ્ધ થાય છે પણ તેનામાં શાસ્ત્રશ્રવણ અને ભક્તિ થોડી હોવાથી લૌકિક, પારલૌકિક યજ્ઞાદિ કરવાની ઇચ્છાથી સાધનબલનું અભિમાન થવાથી મનનો ભાવ હલકો થાય છે, તેમ દુઃસંગથી ભાવ બગડે છે. તેથી જલના સ્વાદભેદથી તેમનો ભાવ સમજવો.

योगध्यानादिसंयुक्ता गुणा वर्ष्याः प्रकीर्तिताः ॥ ७½ ॥

योगध्यानादिसंयुक्ताः, गुणाः, वर्ष्याः, प्रकीर्तिताः ॥ ७½ ॥

योगध्यानादिसंयुक्ताः–યોગ અને ધ્યાનાદિ સંપન્નના, **गुणाः**–ભાવ **वर्ष्याः**–વરસાદના જલ સમાન, **प्रकीर्तिताः**–કહેવાય છે.

યોગ અને ધ્યાનાદિસંપન્નના ભાવ વરસાદના જલ સમાન કહેવાય છે. ૭½

અગીઆરમો ભાવ–જેમ વૃષ્ટિનું જલ સર્વ સ્થલમાં મળે છે અને ખેતરોમાં પડે તો ધાન્ય ઉત્પન્ન કરી શકે છે, તેમ યોગીઓનો ભાવ યોગ કરતી વખતે દેહ, ઇન્દ્રિયોમાં વ્યાપક થાય છે અને સત્પાત્રને યોગાભ્યાસ કરાવે તો પોતાના જેવો તેનો ભાવ પણ કરી શકે છે.

तपोज्ञानादिभावेन स्वेदजास्तु प्रकीर्तिताः ॥ ८ ॥
तपोज्ञानादिभावेन, स्वेदजाः, तु, प्रकीर्तिताः ॥ ८ ॥

तपोज्ञानादिभावेन–કેવલ તપ, જ્ઞાન, આદિ ભાવદ્વારા વકતા, **तु**–તો,

स्वेदजाः–પસીનાના પાણી જેવા, **प्रकीर्तिताः**–કહેવાય છે.

કેવલ તપ અને જ્ઞાન આદિ ભાવ દ્વારા–ઇન્દ્રિયનિગ્રહ વિનાના–દેહદમન પસીનાના પાણી સમાન કહેવાય છે. ૮

બારમો ભાવ–તપ પંચાગ્નિ સહન કરવો, ભક્તિ વિનાનું કેવલ જ્ઞાન હોય તેવા, વર્ણાશ્રમધર્મ ભગવત્સંબંધરહિત હોય તેવા ઘણા હલકા ભાવવાળા પસીનાના પાણી જેવા છે. પસીનાનું પાણી તાવ મટાડવાના અને બીજા ઉપયોગનું નથી પણ ક્લેશ આપનારૂં છે તેવી રીતનો તેમનો ભાવ સમજવો.

अलौकिकेन ज्ञानेन ये तु प्रोक्ता हरेर्गुणाः ।
कादाचित्काः शब्दगम्याः पतच्छब्दाः प्रकीर्तिताः ॥ ९ ॥
अलौकिकेन, ज्ञानेन, ये, तु, प्रोक्ताः, हरेः, गुणाः ।
कादाचित्काः, शब्दगम्याः, पतत्शब्दाः, प्रकीर्तिताः ॥ ९ ॥

ये–જે, **अलौकिकेन, ज्ञानेन**–અલૌકિક વેદના જ્ઞાન વડે, **कादाचित्काः**–કોઈ કોઈ વખત થનારા, **शब्दगम्याः**–શબ્દદ્વારા જાણવા યોગ્ય, **हरेः, गुणाः**–શ્રીહરિના ગુણ **प्रोक्ताः**– ગાવામાં આવે છે તે, **पतच्छब्दाः**–પર્વત પરથી પડતા ઝરાના શબ્દ જેવા, **प्रकीर्तिताः**–કહેવાય છે.

જે અલૌકિક વેદના જ્ઞાન વડે કોઈ કોઈ વખત થનારા, શબ્દદ્વારા જાણવા યોગ્ય, શ્રીહરિના ગુણ ગાવામાંઆવે છે તેપર્વત પરથી પડતા ઝરાના શબ્દ જેવા કહેવાય છે. ૯

તેરમો ભાવ–પર્વત પરથી જેજળ પડે છે તેનો બોધ શબ્દથી થાય છે. તે જળ જેવા તેમના ગુણો છે. જેમ ઝરાનું જલ નિર્મળ, શીતલ મધુર, પીવાથી મનને હરનારૂં અને તાપ મટાડનારૂં છે તેમ ભગવદ્ગુણવર્ણન કરનારાનો ભાવ કાવ્યાદિમાં મનોહર અનેતાપને મટાડનારો જણાય છે.

देवाद्युपासनोद्भूताः पृष्वा भूमेरिवोद्गताः ॥ ९½ ॥

देवाद्युपासनोद्भूताः, पृष्वाः, भूमेः, इव, उद्गताः ॥ ९½ ॥

देवाद्युपासनोद्भूताः–દેવાદિની ઉપાસનાથી ઉત્પન્ન થયેલો ભાવ, **भूमेः**–પૃથ્વીથી, **उद्गताः**–ઉત્પન્ન થનાર, **पृष्वाः**–સ્વલ્પ જલ–ઝાકળ–હિમકણના, **इव**–જેવો છે.

દેવાદિની ઉપાસનાથી ઉત્પન્ન થયેલા ભાવવાળા વકતા પૃથ્વીથી ઉત્પન્ન થનાર ઝાકળના જેવા છે. ૯½

ચૌદમો ભાવ–જેમ મનુષ્ય દેવાદિપૂજનમાં, માતાપિતાની સેવામાં, પ્રભુનું ભજન કરૂં છું એમ સમજે છે તેનો ભાવ ઝાકળના જલ જેવો અથવા જલમાં થતા બુદ્બુદ–પરપોટા–જેવો જાણવો. વિભૂતિનું આરાધન, માતાપિતાની સેવાનું ફલ સ્વર્ગાદિ છે અને પ્રભુભક્તિનુ ફલ સ્વરૂપાનન્દ છે. જેમ ઝાકળના પાણીથી કે જલના બુદ્બુદથી સ્નાન, આચમન, પાનાદિ થતું નથી તેમ દેવતાદિના પૂજનનો ભાવ પુરુષોત્તમની પ્રાપ્તિ કરાવનારો નથી.

साधनादिप्रकारेण नवधा भक्तिमार्गतः ॥ १० ॥
प्रेमपूर्त्या स्फुरद्धर्माः स्यन्दमानाः प्रकीर्तिताः ॥ १०½ ॥

साधनादिप्रकारेण, नवधा, भक्तिमार्गतः ॥ १० ॥
प्रेमपूर्त्या, स्फुरद्धर्माः, स्यन्दमानाः, प्रकीर्तिताः ॥ १०½ ॥

साधनादिप्रकारेण–સાધનાદિની રીતથી, **नवधा, भक्तिमार्गतः**– નવ પ્રકારની ભકિતદ્વારા, **प्रेमपूर्त्या**–પ્રેમથી પરિપૂર્ણ, **स्फुरद्धर्माः**–ભગવાનના સ્મરણ–રૂપ ધર્મ જેનો પ્રકટ થાય છે તે, **स्यन्दमानाः**–ઝરણાની તુલ્ય, **प्रकीर्तिताः**–કહેવાય છે.

સાધનાદિની રીતથી, નવ પ્રકારની ભક્તિદ્વારા પ્રેમથી પરિપૂર્ણ થતાં જેમને ભગવાનના સ્મરણરૂપ ધર્મ પ્રકટ થાય છે તે વકતાઓ પર્વતથી નીકળતા ઝરણાના પરમ પવિત્ર નિર્મલ જલ સમાન કહેવાય છે. ૧૦½

પંદરમો ભાવ–જે જીવનો પ્રભુએ મર્યાદામાં અંગીકાર કર્યો હોય તે સર્વ કામનાઓ ત્યજી વર્ણાશ્રમધર્મનું આચરણ કરે તેથી અંતઃકરણ શુદ્ધ થાય છે, ત્યારે તેને પ્રભુની ભક્તિ થાય છે એવી જેની માન્યતા હોય તેણે ઉપરના સાધનથી શ્રવણાદિમાં પ્રયાસ કરવો. તેમનો ભાવ ઝરણાના જલ સમાન છે, એટલે પર્વત પર વરસાદ પડે કે તળાવ વગેરે હોય તો ઝરણાનું જળ વધે છે અને ન હોય તો ઘટે છે, તેમજ એ જલની શુદ્ધિ, અશુદ્ધિ પણ વધારે કે ઓછા જલને લઇને છે. પ્રથમનો ભાવ સાધન પ્રમાણે થાય છે, તેથી તેમાં સ્નેહની ઉત્પત્તિ થાય ત્યાં સુધી શાસ્ત્રમાં કહેલો

વિધિજ કારણરૂપ છે, અને સ્નેહ ઉત્પન્ન થયાં પછી પોતાની મેળેજ પ્રીતિથીજ તે સંબંધી પદાર્થમાં યત્ન કરશે, પછી વિધિનું પ્રયોજન રહેશે નહીં.

याद्दशास्ताद्दशाः प्रोक्ता वृद्धिक्षयविवर्जिताः ॥ ११ ॥
स्थावरास्ते समाख्याता मर्यादैकप्रतिष्ठिताः ॥ ११½ ॥

याद्दशाः, ताद्दशा, प्रोक्ताः, वृद्धिक्षयविवर्जिताः ॥ ११ ॥
स्थावराः, ते, समाख्याताः, मर्यादैकप्रतिष्ठिताः ॥ ११½ ॥

याद्दशाः–જે પ્રથમ કહ્યા છે, **ताद्दशाः**–તેવાજ સાધનનિષ્ઠ, **वृद्धिक्षयविवर्जिताः**–પ્રભુપ્રેમમાં વૃદ્ધિ કે ક્ષયરહિત, અર્થાત્ સ્થિરભાવવાળા, **प्रोक्ताः**–કહેવાય છે **ते, मर्यादैकप्रतिष्ठिताः**–કેવલ મર્યાદાભાવમાં રહેલા, તે **स्थावराः**–તેઓ સ્થાવર, બંધીયારા જલાશયના જેવા, **समाख्याताः**–કહેવાય છે.

જેમ પ્રથમ કહ્યા છે તેવાજ સાધનનિષ્ઠ, પ્રભુપ્રેમમાં વૃધ્ધિ કે ક્ષય નથી, અર્થાત્ સ્થિરભાવવાળા છે તે કેવલ મર્યાદાભાવમાં રહેલા સ્થાવર જલાશયના જલ જેવા કહેવાય છે ૧૧½

સોળમો ભાવ–જેમ જલાશય બંધીઆર હોય અને તેમાંનું જલ સ્થિર હોય તો બહુ તાપ પડવાથી સુકાતું નથી, અને સ્નાનાદિના સર્વ કામમાં ઉપયોગી થાય છે, તેમ જેનો સ્થિર પ્રેમ છે તે પોતાને પ્રસિધ્ધ કરે છે, તેવી રીતે સાધનાદિથી સ્થિર રહેલા, શ્રવણાદિ ધર્મો પણ જેનામાં રહેલા હોય તે તેનેજ સુખ આપે છે. તેથી તેવાઓના સંગમાત્ર તેટલાજ ગુણવાળો છે, પણ વિશેષ અનુગ્રહરૂપ ફલ આપનારો નથી. તેઓને પુષ્ટિસ્વરૂપનું જ્ઞાન હોતું નથી તેથી મર્યાદાધર્મમાંજ તેને ઉત્તમ બુધ્ધિ રહે છે.

अनेकजन्मसंसिद्धा जन्मप्रभृति सर्वदा ॥ १२ ॥
सङ्गादिगुणदोषाभ्यां वृद्धिक्षययुता भुवि ।
निरन्तरोद्गमयुता नद्यस्ते परिकीर्तिताः ॥ १३ ॥
अनेकजन्मसंसिद्धाः, जन्मप्रभृति, सर्वदा ॥ १२ ॥
संगादिगुणदोषाभ्याम्, वृद्धिक्षययुताः, भुवि ।
निरन्तरोद्गमयुताः; नद्यः, ते, परिकीर्तिताः ॥ १३ ॥

अनेकजन्मसंसिद्धाः–જે અનેક જન્મોથી સિધ્ધિ માટે પ્રયત્નશીલ છે, **जन्मप्रभृति**–જન્મથી લઇ, **सर्वदा**–સદા, **भुवि**–પૃથ્વીમાં, **संगादिगुणदोषाभ्याम्**–સંગના ગુણદોષોથી, **वृद्धिक्षययुताः**–વૃધ્ધિ અને ક્ષયને પ્રાપ્ત થાય છે, તે, **निरन्तरोद्गमयुताः**–તે નિરંતર જન્મ લેનારા, **नद्यः**–નદીના સમાન, **परिकीर्तिताः**–કહેવાય છે.

જે અનેક જન્મોથી સિદ્ધિ માટે પ્રયત્નશીલ છે પરન્તુ જન્માંતરોના દુઃસંગ અને સત્સંગના ગુણદોષથી ઈશ્વરમાં જેમનો પ્રેમ કોઈ વખત ઓછો અને કોઈ વખત અધિક થઈ જાય છે તે નિરંતર જન્મ લેનારા પ્રવાહવાળી નદીના જલસમાન છે. ૧૩

સત્તરમો ભાવ—નદીનું જલ વરસાદ અને તાપથી વધે છે અને ઘટે છે. પૃથ્વી અને પર્વતાદિના ગુણ અને દોષ વડે જલ પણ તેવા ગુણદોષવાળું થાય છે. તે શુદ્ધિ અને તૃપ્તિ વગેરે કરે છે. તેમ ઉપર કહ્યા તેવા જીવનો ભાવ તપ, ધ્યાન, સમાધિ કરીને પાપના ક્ષય દ્વારા શુદ્ધિ ઉત્પન્ન કરે છે, સત્સંગ વડે ગુણ અને દુઃસંગ વડે દોષ ઉત્પન્ન કરે છે, અને તે વધે છે અને ઘટે છે. તેથી તેમને નદીના જલ પ્રમાણે ગણ્યા છે. નદીઓ, દેશ, કાલને લઇને સારી નઠારી થાય છે અને તેનું જલ પણ તેવા ગુણદોષવાળું સારૂં નઠારૂં થાય છે. તેથી તેવા સ્વભાવવાળા જીવનો સંગ ઉત્તમ ફલ આપનારો નથી.

एतादृशाः स्वतन्त्राश्चेत् सिन्धवः परिकीर्तिताः ॥ १३½ ॥

एतादृशाः, स्वतन्त्राः, चेत्, सिन्धवः, परिकीर्तिताः ॥ १३½ ॥

एतादृशाः–ઉપર કહેલા વકતાઓ (૧૭મા ભાવવાળા), **स्वतन्त्राः**, **चेत्**–જો સ્વતન્ત્ર હોય તો, અર્થાત્ મનની સર્વ ઉપાધિથી મુક્ત હોય તો, **सिन्धवः**–સાગરમાં મળનારી મોટી નદી સમાન, **परिकीर्तिताः**–કહેવાય છે.

ઉપર કહેલા સત્તરમા ભાવવાળા વકતાઓ જો સ્વતન્ત્ર, મનની સર્વ ઉપાધિથી મુક્ત, હોય તો તે સાગરમાં મળનારી મોટી નદીના સમાન છે ૧૩½

અઢારમો ભાવ—જેમ મહાન નદીનાં જલચર સમુદ્રમાં જઇ શકે છે તેમ ઉપર જણાવેલા સ્વતંત્ર, અર્થાત્ સંગાદિના ગુણદોષ વડે વૃધ્ધિક્ષયયુક્ત ન હોય તેવા નિષ્કામ, પ્રેમવાળા પણ દયાના સાગર પ્રભુમાં પ્રવેશ કરે છે. મહા નદીના જલની માફક આ ભાવ સર્વ પ્રકારની શુધ્ધિને ઉત્પન્ન કરવાવાળો છે.

पूर्णाः भगवदीया ये शेषव्यासाग्निमारुताः ॥ १४ ॥
जडनारदमैत्राद्यास्ते समुद्राः परिकीर्तिताः ॥ १४½ ॥

पूर्णाः, भगवदीयाः, ये, शेषव्यासाग्निमारुताः॥ १४ ॥
जडनारदमैत्राद्याः, ते, समुद्राः, परिकीर्तिताः ॥ १४½ ॥

ये, **पूर्णाः**–જે પૂર્ણ, **भगवदीयाः**–ભગવદીય–ભગવાનના સંબંધમાં કહેનારા, **शेषव्यासाग्निमारुताः**–શેષ, વ્યાસ, અગ્નિ, હનુમાનજી **जडनारदमैत्राद्याः**–જડભરત, નારદ, મૈત્રેય, આદિ, તે, **समुद्राः**–તે સમુદ્ર સમાન, **परिकीर्तिताः**–કહેવાય છે.

જે પૂર્ણ ભગવદીય–ભગવાનના સંબંધમાં કહેનારા શેષ, વ્યાસ, અગ્નિ, હનુમાનજી, તેવી રીતે જડભરત, નારદ, મૈત્રેય આદિ મહાનુભાવો છે તે સમુદ્રના જલ સમાન કહેવાય છે. ૧૪½

ઓગણીસમો ભાવ—ભગવદીય ભકિત વડે પૂર્ણ છે પણ આત્માને માટે ભગવાનની સેવા કરે છે. જેમકે શેષ ભગવાનની શય્યારૂપ થઇને સેવા કરે છે તેથી તે ભગવાનની વિભૂતિરૂપ છે. વ્યાસજી ભગવાનની જ્ઞાનકલાનો અવતાર છે. તેમનો અંતઃકરણનો અસંતોષ ભગવદ્ધર્મનું નિરૂપણ કરવાથી નિવૃત્ત થયો હતો અને આત્મા પ્રસન્ન થયો હતો. અગ્નિ–ભગવાનના મુખારવિન્દરૂપ આપશ્રીમહાપ્રભુજી છે, જેમને સર્વ અંશમાં સર્વરૂપ શ્રીકૃષ્ણજ છે. અથવા અગ્નિપુરાણના વક્તા અગ્નિ. હનુમાનજી–શ્રીરામના ગુણગાનમાં તત્પર છે. જડભરતજી–હૃદયમાં પૂર્ણ ભાવવાળા છે પણ બહારથી જડ જેવા દેખાય છે. નારદજી–શ્રીપુરુષોત્તમના ગુણગાનમાં એકતાનવાળા છે. મૈત્રેયજી–પરાશર ઋષિના શિષ્ય ભગવદ્ધર્મના વકતા છે. ઉધ્ધવજી પણ શ્રીપ્રભુના પરમ ભકત છે. જેમ ચંદ્રદર્શનથી સમુદ્રમાં નવા નવા તરંગો ઉઠે છે તેમ ઉપર કહેલા ભગવદીયોને ભગવાનના દર્શનથી હૃદયમાં નવા નવા ભાવો ઉત્પન્ન થાય છે. તેઓનો ભાવ સમુદ્રના જલ જેવો છે. જેમ સમુદ્રનું જલ અતિ ગંભીર, ક્ષોભ ન થાય તેવું અને રત્નની ખાણરૂપ છે, તેમ તેવાઓના ભાવ પણ અત્યંત ગંભીર, ક્ષોભ ન થાય તેવા અને નાના પ્રકારના ભાવની ખાણરૂપ છે. તેથી તેમાં રહેલા ગુણો પણ તેવાજ છે. માટે તેવાઓનો સંગ ઉત્તમ ફલરૂપ છે

लोकवेदगुणैर्मिश्रभावेनैके हरेर्गुणान् ॥ १५ ॥

वर्णयन्ति समुद्रास्ते क्षाराद्याः षट् प्रकीर्तिताः ॥ १५½ ॥

लोकवेदगुणैः, मिश्रभावेन, एके, हरेः, गुणान् ॥ १५ ॥

वर्णयन्ति, समुद्राः, ते, क्षाराद्याः, षट्, प्रकीर्तिताः ॥ १५½ ॥

लोकवेदगुणैः–લૌકિક અને વૈદિક ગુણોથી, **मिश्रभावेन**–મિશ્રભાવ દ્વારા **हरेः, गुणान्**–હરિના ગુણોને, **वर्णयन्ति**–જે વર્ણન કરે છે, **ते, क्षाराद्याः**–તે ક્ષારાદિ, **षट्, समुद्राः**–છ પ્રકારના સમુદ્ર સમાન, **प्रकीर्तिताः**–કહેવાય છે.

લૌકિક અને વૈદિક ગુણોથી મિશ્રિત ભાવ વડે જે વક્તા હરિના ગુણોનું વર્ણન કરે છે તે ક્ષારાદિ છ પ્રકારના સમુદ્ર સમાન કહેવાય છે. ૧૫½.

જેઓ રામકૃષ્ણાદિને ઉત્તમ મનુષ્ય તરીકે માને છે તેમનો ભાવ ક્ષાર સમુદ્રના જલના જેવો સમજવો. જેમ ખારા સમુદ્રનું જલ તૃષા મટાડતું નથી તેમ. જેઓ શ્રીકૃષ્ણને વરાહાદિ અવતાર વડે ઉદ્ધાર કરનારા અને જગત્કર્તા માને છે અને શ્રીપ્રભુનું ગુણગાન કરે છે તેમનો ભાવ દધિમંડ સમુદ્ર જેવો જાણવો. જેમ દહિંને વલોવી માખણ કાઢી લીધા પછીની છાશ હોય છે તેવા સારરહિત હોવાથી તે પોષણ કરવામાં નિરુપયોગી છે. માયાના ગુણ વડે શ્રીહરિ સર્વ કરે છે એમ માની ભગવદ્‌ગુણનું વર્ણન કરનારાનો ભાવ સુરોદક સમુદ્રના જેવો છે. જેમ સુરા–મદિરા, સ્વરૂપનું ભાન ભુલાવનારૂં અને દોષ ઉત્પન્ન કરનારૂં છે તેમ. પ્રભુ સર્વ કરવામાં સમર્થ છે એમ જાણીને પ્રભુનું વર્ણન કરનારાઓના ભાવ ક્ષીરોદક સમુદ્ર જેવા છે. દુધના ગુણસરખા ગુણ તે ભાવવાળાના હોય છે. પ્રભુ મહાન છે અને પોતાના ભક્તોને સાધનવાળા કરે છે તેવા ભાવવાળા ઘૃતોદક સમુદ્ર સમાન છે. તેમનો ભાવ ઘૃત–ઘીના સમુદ્રસમાન ગુણવાળો છે. પ્રભુ લક્ષ્મીજીના પતિ છે, સેવકોને ભોગ અને મોક્ષ આપવાવાળા છે એવા ભાવવાળા ઇક્ષુરસોદક–શેરડીના રસના સમુદ્ર જેવા છે, એટલે તે મધુર અને તાપને મટાડનાર છે. શરણ આવેલા જીવ ગમે તેવા હોય તો પણ તેમનો ત્યાગ નહીં કરતાં ઉદ્ધાર કરે છે તેથી શ્રીકૃષ્ણ સેવ્ય છે એમ જાણીને જે ભગવાનના ગુણોનું વર્ણન કરે છે તેવા વક્તા શુદ્ધોદક સમુદ્રના જેવા છે અને તેમનો ભાવ શુદ્ધ મીઠા જલના જેવો છે. જેમ મીઠું જલ નિર્મળ અને તૃપ્તિના કારણ

રૂપ છે. તેમ ભગવાન ચિદ્રૂપ, વિજ્ઞાનપૂર્ણ, સર્વસમ અને મોક્ષ સારૂ સેવન કરવા યોગ્ય છે એમ જાણીને વર્ણન કરનારા વક્તાનો ભાવ દધિમંડોદ સમાન છે. ભગવાન્ વૈરાગ્યપૂર્ણ હોઇ કોઈની પાસે કશું ગ્રહણ કરતા નથી અને કોઈ જાતની ઇચ્છા કરતા નથી, મનુષ્ય શુદ્ધ થવા ભગવાનને ભજે એવો પ્રકાર થવાથી લોક સ્વાર્થ સારૂ ભજન, સ્તુતિ અને અર્પણ આદિ કરે છે, તેને તે ગ્રહણ કરે છે એમ જાણી જે વક્તા ભગવાનના ગુણોનું વર્ણન કરે છે એવા ભાવવાળા વક્તા ખારા સમુદ્રના જેવા છે.

गुणातीततया शुद्धान् सच्चिदानन्दरूपिणः ॥ १६ ॥

सर्वानेव गुणान् विष्णोर्वर्णयन्ति विचक्षणाः ।

तेऽमृतोदाः समाख्यातास्तद्वाक्पानं सुदुर्लभम् ॥ १७ ॥

गुणातीततया, शुद्धान्, सच्चिदानन्दरूपिणः ॥ १६ ॥

सर्वान्, एव, गुणान्, विष्णोः, वर्णयन्ति, विचक्षणाः ।

ते, अमृतोदाः, समाख्याताः, तद्वाक्पानम्, सुदुर्लभम् ॥ १७ ॥

गुणातीततया–ભગવાન પ્રકૃતિના ગુણોથી પર, **शुद्धान्**–શુદ્ધ, **सच्चिदानन्दरूपिणः**–સચ્ચિદાનન્દ સ્વરૂપ છે (તેવું જાણીને), **विचक्षणाः**–બુધ્ધિમાન વક્તાઓ, **विष्णोः**–શ્રીવિષ્ણુના, **सर्वान्, गुणान्**–સમ્પૂર્ણ ગુણોનું, **वर्णयन्ति**–વર્ણન કરે છે, **ते, अमृतोदाः**–તે અમૃત આપનાર સમુદ્રની સમાન, **समाख्याताः**–કહેવાય છે, **तद्वाक्पानम्**–તેમનાં વચનામૃતનું પાન (શ્રવણ), **सुदुर्लभम्**–અત્યન્ત દુર્લભ છે.

ભગવાન પ્રકૃતિના ગુણોથી પર છે, શુધ્ધ છે, સચ્ચિદાનન્દસ્વરૂપ છે, તેવું જાણીને બુધ્ધિમાન વક્તાઓ શ્રીવિષ્ણુના સમ્પૂર્ણ ગુણોનું વર્ણન કરે છે. તે અમૃત આપનાર સમુદ્રની સમાન કહેવાય છે. તેમનાં વચનામૃતનું પાન, શ્રવણ, પરમ દુર્લભ છે. ૧૭

પૂર્ણ ભગદીયોમાં ઉત્તમની ગણના–ભગવાન ક્ષરથી પર છે અને અક્ષરથી ઉત્તમ છે. પ્રભુનું નામ, રૂપ અને તેમના નિર્ગુણપણાનો નિશ્ચય કરીને, તેમનું નામ સચ્ચિદાનન્દાત્મક છે, ભગવાન અક્ષરાતીત પૂર્ણ પુરુષોત્તમ છે, તેમની સર્વ સામગ્રી નિર્ગુણ છે, તેમની લીલા ફલરૂપ છે, તેમના નામસ્મરણથી મોક્ષ છે એવું નિરૂપણ કરીને પ્રભુના સર્વગુણ, નવનીતચોરી, વેણુનાદ, ગોવર્ધનધરણ આદિ લીલા ગુણાતીતપણાથી કરેલી છે એવું વર્ણન કરનારા વક્તાનો ભાવ અમૃતના સમુદ્ર જેવો છે. નવનીતચોરી આદિના પ્રયોજનને–ભાવને સમજનારા છે તે ચતુર હોય છે, તેથી

તેમની વાણી સાંભળીને હૃદયમાં તેવો ભાવ લાવવો તે દુર્લભ છે, તેથી નામનું સ્વરૂપ જાણવા ગુરુનું શરણ લેવા વેદાદિમાં આજ્ઞા છે. પોતાની મેળે અભ્યાસ કરવાથી જ્ઞાન કર્માદિ વ્યર્થ કહ્યાં છે, માટે ગુરુ પાસેથી ભકિતપૂર્વક ભગવદુપદેશ ગ્રહણ કરીને પ્રભુમાં પુરુષોત્તમપણાનું જ્ઞાન થાય ત્યારે સર્વજ્ઞતા થાય છે, અને તે બધું જાણનાર સર્વ-ભાવ વડે ભગવાનની સેવા કરે છે.

तादृशानां क्वचिद् वाक्यं दूतानामिव वर्णितम् ।
अजामिलाकर्णनवद् बिन्दुपानं प्रकीर्तितम् ॥ १८ ॥
तादृशानाम् , क्वचित् , वाक्यम् , दूतानाम् , इव, वर्णितम् ।
अजामिलाकर्णनवत् , बिन्दुपानम् , प्रकीर्तितम् ॥ १८ ॥

तादृशानाम्-ભગવદીયોનાં, **वाक्यम्**-વચનામૃત, **क्वचित्**-કોઈ વખત, **दूतानाम् , इव**-વિષ્ણુના પાર્ષદોના જેવા, **वर्णितम्**-વર્ણન કરાયાં છે, **अजामिलाकर्णनवत्**-અજામિલે સાંભળેલાં તેવાં, **बिन्दुपानम्**-અમૃતબિન્દુના પાન કરવા સમાન, **प्रकीर्तितम्**-કહેવાયાં છે.

આવા પ્રકારના ભગવદીયોનાં વચનામૃત કોઈ વખત વિષ્ણુના પાર્ષદોનાં વાક્યો જેવાં વર્ણન કરાયાં છે, જેવા પ્રકારે અજામિલે સાંભળેલાં તેવાં અમૃતબિન્દુના પાન કરવા સમાન છે. ૧૮

પૂર્ણ ભગવદીય કૃપા કરીને આગ્રહ વિના કહે તે વાકય પ્રભુનાં સમજવાં. જેમ રાજા ચાકરદ્વારા હુકુમ કરે છે તેમ ભગવાન ભગવદીયદ્વારા ઉપદેશ કરે છે. દૂત જેમ રાજાના ગુણવર્ણનમાં શંકા કરતા નથી તેમ ભગવદીયોને પ્રભુના ગુણવર્ણનમાં શંકા હોતી નથી. તેથી પ્રભુની કૃપા અને ભવિષ્યમાં ફલ મળવાનો યોગ હોય ત્યારેજ તેવા ભગવદીયનો સમાગમ થાય છે. તેમના મુખથી ઉપદેશ લેવો, તેમને સાંભળવા તે અમૃતબિન્દુના પાન કરવા રૂપ છે અને અજામિલના શ્રવણ બરાબર છે. જેમ અજામિલે ભગવાનના દૂતના મુખથી ભગવદ્ધર્મબલનું શ્રવણ કર્યું તે પછી તે નરકનો અધિકારી મટી ઉત્તમ ફલને પામ્યો તેવી રીતે અમૃતબિન્દુ પાન કરનારાને ઉત્તમ ફલ થાય છે.

रागाज्ञानादिभावानां सर्वथा नाशनं यदा ।
तदा लेहनमित्युक्तं स्वानन्दोद्गमकारणम् ॥ १९ ॥
रागाज्ञानादिभावानाम् , सर्वथा, नाशनम् , यदा ।
तदा, लेहनम् , इति उक्तम् , स्वानन्दोद्गमकारणम् ॥ १९ ॥

यदा-જ્યારે, **रागाज्ञानादिभावानाम्**-રાગ, અજ્ઞાન આદિ ભાવોનો, **सर्वथा**-સારી રીતે, **नाशनम्**-નાશ (થાય), **तदा**-ત્યારે, **स्वानन्दोद्गमकारणम्**-પોતાના આનન્દની ઉત્પત્તિના કારણરૂપ પ્રભુકીર્તન, **इति, लेहनम्**-એજ સ્વાદપ્રાપ્તિ (ચાટણ), **उक्तम्**-કહ્યું છે.

જ્યારે રાગ, અજ્ઞાનાદિ ભાવોનો સારી રીતે નાશ થાય ત્યારે પોતાના આનન્દની ઉત્પત્તિના કારણરૂપ પ્રભુકીર્તન એજ સ્વાદપ્રાપ્તિ-ચાટણ-જેવું કહ્યું છે. એવી રીતે વકતા પોતાની મેળે નિરન્તર ગુણગાનમાં તત્પર રહે છે. ૧૯

રાગ—ઘરમાં સ્નેહ, અજ્ઞાન—ભગવત્સ્વરૂપને નહીં જાણવું તે અથવા અવિદ્યા. શોક મોહનો જ્યારે નાશ થાય અને રાગાદિની વાસના ન રહે ત્યારે ઉપર કહેલા બિન્દુપાનને લેહન—ચાટણ—કહ્યું છે. તે ભગવદાનન્દનો અનુભવ કરાવનાર છે. જ્યારે શ્રવણાદિમાં વ્યસન થાય ત્યારે કથારસના આનન્દનો સ્વાદ અનુભવવામાં આવે છે તે અમૃતરૂપ છે, ત્યારેજ જીવમાં એ આનન્દનો તિરોભાવ થયો છે. તેનો ફરી આવિર્ભાવ થાય છે, અને પ્રભુમાં અનુક્રમે પ્રેમ, આસક્તિ અને વ્યસન થવાથી પ્રપંચની વિસ્મૃતિ થઈ જીવ કૃતકૃત્ય થાય છે, અને જીવને ભક્તિનું પૂર્ણ ફલ પ્રભુની સેવામાં વ્યસન થવાથી મળે છે.

उद्धृतोदकवत् सर्वे पतितोदकवत् तथा ।
उक्तातिरिक्तवाक्यानि फलं चापि तथा ततः ॥ २० ॥
उद्धृतोदकवत् , सर्वे, पतितोदकवत् , तथा ।
उक्तातिरिक्तवाक्यानि, फलम् , च, अपि, तथा, ततः ॥ २० ॥

उक्तातिरिक्तवाक्यानि-ઉપર કહેલા વકતાઓનાં વાકયોથી જૂદાં વચનો કહેનારા, **सर्वे**-અન્ય વકતાઓ, **उद्धृतोदकवत्**-વરાળના પાણી જેવા છે, **तथा**-તથા, **पतितोदकवत्**-પૃથ્વી પર પડેલા પાણી જેવા છે, **ततः, फलम्**-તેનાથી ફલ, **अपि, तथा**-પણ તેવુંજ છે.

ઉપર કહેલા વકતાઓનાં વચનોથી જૂદાં વચન કહેનારા બીજા સર્વ વકતાઓ (જેમનું નિરૂપણ આ ગ્રંથમાં કર્યું નથી તે) વરાળના પાણી જેવા અથવા જલાશયમાંથી પાત્રમાં લીધેલા જલ જેવા છે, તથા પૃથ્વી પર પડેલા પાણી જેવા છે, અને તેનાથી ફલ પણ તેવુંજ છે. ૨૦

વીસમો ભાવ—જેમ વરાળ હવામાં જતી રહે છે અને તેનું પાણી સ્નાન-પાનના ઉપયોગમાં આવતું નથી તેમ ડોળ ઘાલનારા મનુષ્યોનાં ખાલી વચનો તદ્દન નકામાં છે. અથવા જલાશયમાંથી પાત્રમાં લીધેલું જળ જેમ પાત્રના ગુણદોષવાળું

થાય છે તેમ વકતાનો ભાવ પણ મિશ્ર હોય છે. કેટલાકનાં વચનો પૃથ્વી પર પડેલા જલના જેવાં છે. જે જળ જે જમીનમાં થઇને જાય છે તે તમામ જમીનના ગુણવાળું થાય છે તેમ વકતાનો ભાવ જેવો હોય તેવી અસર શ્રોતાના મન પર થાય છે.

इति जीवेन्द्रियगता नानाभावं गता भुवि ।
रूपतः फलतश्चैव गुणा विष्णो निरूपिताः ॥ २१ ॥

इति, जीवेन्द्रियगताः, नानाभावम्, गताः, भुवि ।
रूपतः, फलतः, च, एव, गुणाः, विष्णोः, निरूपिताः ॥ २१ ॥

इति, रूपतः–આ પ્રકારે રૂપથી, **फलतः, भुवि**–ફલથી પૃથ્વી પર **नानाभावम्**–જુદા જુદા ભાવને, **गताः**–પામેલા, **जीवेन्द्रियगताः**–જીવ અને ઇન્દ્રિયો વિષે રહેલા, **विष्णोः, गुणः**–વિષ્ણુના ગુણો, **निरूपिताः**–નિરૂપણ કર્યા છે.

આ પ્રકારે રૂપથી અને ફલથી પૃથ્વી પર જુદા જુદા ભાવને પામેલા જીવ અને ઇન્દ્રિયો વિશે રહેલા વિષ્ણુના ગુણો નિરૂપણ કર્યા છે.

જેથી શરીરમાં ચેતન રહેલું છે તે જીવ કહેવાય છે, અને મન, વાણી, નેત્ર, વગેરે ઇન્દ્રિયો કહેવાય છે. તેમાં ભાવ રહેલા છે, એટલે તેમાં રહેવાથીજ રૂપ તથા ફલથી અનેક ભાવને પ્રાપ્ત થયેલા છે. વિષ્ણુના ગુણ કહેલા છે તેથી સર્વત્ર વ્યાપક ભગવાન્ હોવાથી તેમના ગુણો ભગવાનમાં રહેલા છે, માટે એક–રૂપપણું જ તે ગુણોને છે, તો પણ તે ગુણો જેનામાં આવેલા છે તે આધારના ભેદથી તેના જ ચિહનવાળા અને તેને અનુકૂલ ફલ આપનારા થાય છે. તેથી તે ગુણો જેનામાં રહેલા હોય તે પુરુષના સ્વરૂપનો વિચાર કરીને તે ભગવદ્ગુણોને જાણવા સારૂ ભગવદ્ભકતોએ તે પુરુષનો સંગ કરવો, પણ કોઈ પુરુષ ભગવદ્ગુણોનો ઉચ્ચાર કરતો હોય તેટલા માત્રથીજ તેની પાસે જઇને વગર વિચારે તેનો સંગ કરવો નહીં કે તેનો બોધ ગ્રહણ કરવો નહીં. અહીં ભગવાનના ગુણો નિરૂપણ કરવાનું કહેલું છે તેથી મુખ્ય ગુણોનું જ નિરૂપણ છે, અને ભાવ તથા તેના આધારનું નિરૂપણ તો પ્રસંગથી આવેલું છે.

इति श्रीमद्वल्लभाचार्यप्रकटितो जलभेदः संपूर्णः ॥ १२ ॥

इति–આ પ્રમાણે, **श्रीमद्वल्लभाचार्यप्रकटितः**–શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યજીનો પ્રકટ કરેલો, **जलभेदः**–જલભેદ ગ્રન્થ, **सम्पूर्णः**–સમ્પૂર્ણ થયો.

આ પ્રમાણે શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યજીનો પ્રકટ કરેલો જલભેદ ગ્રન્થ સમ્પૂર્ણ થયો. ૧૨.

॥ श्रीकृष्णार्पणमस्तु ॥

१३–पञ्च पद्य

ગ્રન્થપરિચય:–શ્રોતાના ભેદ. શ્રીમદાચાર્યચરણોએ આ ગ્રન્થમાં પુષ્ટિ અને મર્યાદા એમ બે માર્ગ વડે શ્રોતા ભકતોનું નિરૂપણ કરેલું છે. તેમાં પુષ્ટિ–માર્ગીય ઉત્તમ શ્રોતા અને મર્યાદામાર્ગીય મધ્યમ, અધમ અને ઉત્તમ શ્રોતાનાં લક્ષણો જણાવેલાં છે.

પુષ્ટિમાર્ગીય ઉત્તમ શ્રોતાનાં લક્ષણ—(૧) જેમનું મન શ્રીકૃષ્ણરસમાં લાગેલું હોય છે. (૨) ભગવચ્ચરિત્રના શ્રવણમાં નિરન્તર પ્રીતિવાળા છે. (૩) લૌકિક, વૈદિક ફલની ઇચ્છા વિનાના હોઈ કેવલ ભગવાનની કથા વાર્તાના શ્રવણાદિ માત્રમાં જ આસક્ત રહે છે. (૪) શ્રવણમાં જેમનો ભાવ સ્થાયી હોય છે.

મર્યાદામાર્ગીય મધ્યમ શ્રોતા—(૧) જેમનું મન શ્રીકૃષ્ણરસમાં સર્વદા લાગેલું હોતું નથી પણ ભગવદ્ગુણગાનના શ્રવણની અસર થાય તેવું કોમલ હોય છે. (૨) જ્યારે ભગવાનની સ્મૃતિ આવે તે સમયે વિહવલ થાય છે પણ નિરન્તર તેવા રહેતા નથી. (૩) વૈદિક ફલ મોક્ષાદિમાં નિષ્ઠાવાળા છે. (૪) ભગવાનના ગુણના શ્રવણમાં ઉત્સાહવાળા રહે છે.

અધમ શ્રોતા—(૧) જેમનું મન જ્ઞાનમાં વિશેષ આસકત હોવાથી તે પ્રભુની મહત્તાને–માહાત્મ્ય જ્ઞાનને–સંદેહરહિત જાણે છે એટલે પ્રભુમાં પ્રેમની શરૂઆત થયેલી હોય છે. (૨) શ્રવણથી આવેશવાળા થાય છે અથવા લૌકિક વૈદિક સંબંધથી નિરોધવાળા હોય ત્યારે વિકલ થાય છે, બીજે પ્રકારે વિકલ થતા નથી. (૩) કદાચિત્ પૂર્ણ ભાવ વડે પૂર્ણ અર્થવાળા છે પણ સર્વદા તેવા હોતા નથી. (૪) કેટલાક પ્રભુ વિના અન્ય લૌકિક વૈદિકમાં આસક્તિ વાળા હોય છે.

ઉત્તમ શ્રોતા—દેશ કાલાદિ પ્રકારથી જે અનન્ય મનવાળા છે, એટલે જેમને સર્વત્ર બહારના પદાર્થનું જ્ઞાન હોય તો પણ શ્રીપ્રભુ વિના બીજે જેમનું મન જતું નથી. આ શ્રોતા પર કાલની સત્તા છે. પુષ્ટિમાર્ગીય ઉત્તમ શ્રોતા પ્રભુ–કૃપાથી અનન્ય ભાવવાળા થવાથી તેમના પર કાલની સત્તા નથી.

જો પ્રથમ બતાવેલા ઉત્તમ શ્રોતા ન મળે તો મર્યાદામાર્ગીય ઉત્તમ શ્રોતા ભક્તિમાં સંગ કરવા શોધવા યોગ્ય છે.

શ્રોતા તરીકેની યોગ્યતા મેળવવા અન્યાશ્રયથી રહિત થવું જોઇએ અને ભકિતની સિદ્ધિ સારૂ પ્રભુમાહાત્મ્યનું જ્ઞાન મેળવવું. તે પછી પ્રભુમાં સુદૃઢ સ્નેહ થાય છે. તેમ થવાથી ભક્ત પુષ્ટિમાર્ગીય ઉત્તમ શ્રેણીમાં આવી. શકશે.

श्रीकृष्णरसविक्षिप्तमानसारतिवर्जिताः ।
अनिर्वृता लोकवेदे ते मुख्याः श्रवणोत्सुका ॥ १ ॥
श्रीकृष्णरसविक्षिप्तमानसाः, रतिवर्जिताः ।
अनिर्वृताः, लोकवेदे, ते, मुख्याः, श्रवणोत्सुकाः ॥ १ ॥

श्रीकृष्णरसविक्षिप्तमानसाः–શ્રીકૃષ્ણના ભજનાનન્દરૂપી રસમાં જેમનું મન ચોંટી ગયું છે–લગની લાગી રહી છે એવા મન વાળા, **रतिवर्जिताः**–રતિ–રમણથી રહિત, **लोकवेदे**–લોક તથા વેદમાં, **अनिर्वृताः**–આનન્દરહિત, **श्रवणोत्सुकाः**–ભગવત્કથાશ્રવણમાં ઉત્સાહવાળા એવા, **ते, मुख्याः**–તેઓ મુખ્ય શ્રોતા છે.

શ્રીકૃષ્ણના ભજનાનન્દરૂપી રસમાં જેમનુ મન લાગેલું છે એવા, રમણ વિનાના, લૌકિક વૈદિક ફલની મનમાં કાંઈ ઇચ્છા ન હોવાથી તેમાં જેમને આનન્દ આવતો નથી એવા, ભગવત્કથાશ્રવણમાં જેમનો ઉત્સાહ સદા સ્થાયી રહે છે એવા, તેઓ શ્રોતામાં મુખ્ય છે. ૧

શ્રીકૃષ્ણના ભજનમાં જેમને સ્વાર્થનુસંધાન રહેતું નથી, ભગવચ્ચરિત્રના શ્રવણમાં સહજ ભાવયુક્ત છે, પ્રવૃત્તિમાર્ગનો બોધ કરવાવાળા, અથવા ભગવાન વિના બીજાનું ભજન કરવાનું જણાવનારા લોકમાં અને વેદમાં જેમને આનન્દ નથી, અને ભગવાનની કથા વાર્તા શ્રવણમાત્રમાંજ એક બુદ્ધિવાળા છે, અને જેમને વ્યસન દશાની શરૂઆત થઈ હોય તેવા પુષ્ટિમાર્ગીય ભકત ભગવદ્ગુણગાન–શ્રવણમાં ઉત્તમ શ્રોતા છે.

विक्लिन्नमनसो ये तु भगवत्स्मृतिविह्वलाः ।
अर्थैकनिष्ठास्ते चापि मध्यमाः श्रवणोत्सुकाः ॥ २ ॥
विक्लिन्नमनसः, ये, तु, भगवत्स्मृतिविह्वलाः ।
अर्थैकनिष्ठाः, ते, च, अपि, मध्यमाः, श्रवणोत्सुकाः ॥ २ ॥

विक्लिन्नमनसः–વિશેષે કરીને જેનું મન કોમલ છે, **भगवत्स्मृतिविह्वलाः**–જ્યારે ભગવાનની સ્મૃતિ મનમાં થાય ત્યારે મન વિકલ બને તેવા, **श्रवणोत्सुकाः**–ભગવાનના ગુણગાનના શ્રવણમાં ઉત્સાહવાળા, **च, ये**–અને જે, **अर्थैकनिष्ठाः**–અર્થ, મોક્ષના અથવા બીજી રીતે કૃતાર્થ થવામાં નિષ્ઠાવાળા, **ते, अपि**–તે પણ **मध्यमाः**–મધ્યમ શ્રોતા છે.

વિશેષે કરીને જેમનું મન કોમલ છે, એટલે ભગવદ્ગુણના શ્રવણની અસર થાય તેવા મનવાળા, ભગવાનની સ્મૃતિ થાય ત્યારે વિકલ બની જાય તેવા, અને જે મોક્ષના અથવા બીજી રીતે કૃતાર્થ થવામાં નિષ્ઠાવાળા, ભગવાનના ગુણગાનના શ્રવણમાં ઉત્સાહવાળા છે, તે પણ મધ્યમ શ્રોતા છે. ૨

ભગવત્પરાયણ થવામાં જેમનું મન કોમલ છે અને જેમના સંબંધથી પોતાના સંબંધવાળાનું મન પણ કોમલ કરે છે, ભગવાન યાદ આવે ત્યારે વિકલ બની જાય પણ સર્વદા વિકલ રહેતા નથી તેવા, મોક્ષાદિપુરુષાર્થ અથવા પોતાની કૃતાર્થતા જેમાં હોય તેજ જેનું મુખ્ય પ્રયોજન છે અને તેમાં જેમની નિષ્ઠા છે, ફલની અપેક્ષાવાળા હોય છે પણ લૌકિક વગેરે અનિત્ય અર્થની નિષ્ઠાવાળા હોતા નથી, ભગવાનનાં ચરિત્ર સાંભળવામાં ઉત્કંઠાવાળા. તે મર્યાદામાર્ગીય ભકત મધ્યમ શ્રોતા છે.

निःसन्दिग्धं कृष्णतत्त्वं सर्वभावेन ये विदुः ।
ते त्वावेशात् तु विकला निरोधाद्वा न चान्यथा ॥ ३ ॥
निःसन्दिग्धम्, कृष्णतत्त्वम्, सर्वभावेन, ये, विदुः ।
ते, तु, आवेशात्, तु, विकलाः, निरोधात्, वा, न, च, अन्यथा ॥ ३ ॥

ये, निःसन्दिग्धम्–જેઓ સન્દેહરહિત, **कृष्णतत्त्वम्**–શ્રીકૃષ્ણતત્ત્વને, **सर्वभावेन**–સર્વભાવદ્વારા, **विदुः**, "**तेतु**–જાણે છે તેઓતો, **आवेशात्**–શ્રવણ વખતે આવેશથી, **वा निरोधाततु**–અથવા નિરોધથી, **विकलाः**–નિશ્ચય વિકલ થાય છે, **च, अन्यथा, न**–પરન્તુ બીજે પ્રકારે સર્વદા વિકલ હોતા નથી.

જેઓ સન્દેહરહિત શ્રીકૃષ્ણતત્ત્વને સર્વભાવદ્વારા જાણે છે તેઓ શ્રવણ વખતે આવેશથી અથવા નિરોધથી નિશ્ચય વિકલ થાય છે, પરન્તુ બીજે પ્રકારે સર્વદા વિકલ થતા નથી. ૩

पूर्णभावेन पूर्णार्थाः कदाचिन्न तु सर्वदा ।
अन्यासक्तास्तु ये केचिदधमाः परिकीर्तिताः ॥ ४ ॥
पूर्णभावेन, पूर्णार्थाः, कदाचित्, न, तु, सर्वदा ।
अन्यासक्ताः, तु, ये, केचित्, अधमाः, परिकीर्तिताः ॥ ४ ॥

कदाचित्–કોઈ વખત, **पूर्णभावेन**–પૂર્ણ ભાવ વડે, **पूर्णार्थाः**–પૂર્ણ અર્થ-વાળા (લૌકિક કામના રહિત થયેલા) છે, **न, तु, सर्वदा**–પણ સર્વદા તેવા થતા નથી, **केचित्**–કોઈ, **अन्यासक्ताः, तु**–અન્ય લૌકિક વૈદિકમાં પણ આસક્તિવાળા છે, **ते, अधमाः**–તેઓ અધમ શ્રોતા, **परिकीर्तिताः**–કહેવાય છે.

કોઇ વખત પૂર્ણભાવ વડે પૂર્ણઅર્થવાળા છે, પણ સર્વદા તેવા થતા નથી, કોઇ અન્ય લૌકિકવૈદિકમાં પણ આસકિતવાળા છે. તેઓ અધમ, હલકા પ્રકારના, શ્રોતા કહેવાય છે. ૪

હીન, હલકા, પ્રકારના શ્રોતાના મનમાં પ્રભુની મહત્તાનું જ્ઞાન હોય છે અને પ્રેમની શરૂઆતજ થયેલી હોય છે જેથી પ્રભુગુણના શ્રવણથી પ્રેમભાવથી શ્રવણમાં મન આવેશવાળું થાય ત્યારે અથવા પ્રભુના ગુણનું મનન કરતાં તે વખતમાં મન બીજી લૌકિક,વૈદિક સંબંધમાં નિરોધવાળું થાય તે વખતે મન વિકલ બને છે. શ્રવણની અસર વધારે થવાથી તે વખતે વિકલ થાય છે પણ કાયમ તેવું મન રહેતું નથી. શ્રવણની અસર કાયમની નહીં રહેવાથી પ્રથમના અભ્યાસને લીધે મન પ્રભુ વિના બીજી બાબતમાં લૌકિક, વૈદિક કાર્યોમાં આસકિતવાળું બની જાય છે. વળી ભગવદ્-ગુણનું જ્યારે શ્રવણ થાય ત્યારે પાછું ફરીથી થોડીવાર મન પૂર્ણઅર્થવાળું થઈ નિરપેક્ષ બને છે અને ફરી અન્યાસકત થાય છે. આવા અન્યાસકત થનારાની હીન શ્રોતામાં ગણના છે. જેમ એક સ્ત્રી પોતાના પતિને વિષે પૂર્ણભાવ ન રાખતાં જેટલું ન્યૂનપણું રાખી બીજાને વિષે આસકિત રાખે તો તેને જેવી ગણવામાં આવે તેવી તેની ગણના થાય છે.

अनन्यमनसो मर्त्या उत्तमाः श्रवणादिषु ।
देशकालद्रव्यकर्तृमन्त्रकर्मप्रकारतः ॥ ५ ॥
अनन्यमनसः, मर्त्याः, उत्तमाः, श्रवणादिषु ।
देशकालद्रव्यकर्तृमन्त्रकर्मप्रकारतः ॥ ५ ॥

देशकालद्रव्यकर्तृमन्त्रकर्मप्रकारतः–દેશ, કાલ, દ્રવ્ય, કર્તા, મંત્ર, અને કર્મના પ્રકારથી, **अनन्यमनसः**–અનન્ય મનવાળા, **मर्त्याः**–મરણ ધર્મવાન મનુષ્ય, **श्रवणादिषु**–શ્રવણાદિમાં, **उत्तमाः**–ઉત્તમ છે.

દેશ, કાલ, દ્રવ્ય, કર્તા, મન્ત્ર અને કર્મના પ્રકારથી અનન્યમનવાળા મરણ ધર્મવાન મનુષ્ય શ્રવણાદિમાં ઉત્તમ છે. આ શ્રોતા બાહ્યજ્ઞાનદષ્ટિવાળા શ્રોતા ગણાય છે.

પ્રથમ જણાવેલા શ્રોતા મળે નહીં તો દેશાદિ પ્રકારોને પ્રાપ્ત થઇને જે ભગવાનમાં એકમનવાળા હોય છે તે શ્રવણાદિ ભકિતમાં સંગ કરવા માટે શોધવા યોગ્ય છે, અને જ્યારે ઉત્તમ ભકતો મળે ત્યારે બાહ્યજ્ઞાનદષ્ટિવાળા શ્રોતાઓમાં આસકત થવું નહીં, કારણ દેશાદિની સ્ફુરણા થાય છે, પણ દેશાદિ વડે ભગવાનની સ્ફુરણા થતી નથી. અંતર્જ્ઞાનદષ્ટિવાળા ભગવાનના ભકતનું અંતઃકરણ કેવળ ભગવદાકાર થયું હોય છે તેથી સર્વ ઠેકાણેથી આવરણનો નાશ થાય છે. ભગવાન-પણાથી સર્વની સ્ફૂર્તિ થાય છે, અને ભગવદ્રૂપજ હોય છે.

॥ इति श्रीमद्वल्लभाचार्यविरचितानि पञ्चपद्यानि सम्पूर्णानि ॥ १३ ॥

इति–આ પ્રમાણે **श्रीमद्वल्लभाचार्यविरचितानि**–શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યજીએ રચેલાં **पञ्चपद्यानि**– પાંચ પદ્યો, **सम्पूर्णानि**–સમ્પૂર્ણ થયાં.

આ પ્રમાણે શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યચરણોએ રચેલાં પાંચ પદ્યો સમ્પૂર્ણ થયાં. ૧૩.

॥ श्रीकृष्णार्पणमस्तु ॥

૧૪–संन्यासनिर्णय

ગ્રન્થપરિચય—સંન્યાસનિર્ણય ગ્રંથ શ્રીમદાચાર્યજીએ નિજસેવક નરહરિ સંન્યાસીને સંન્યાસનું શુદ્ધ સ્વરૂપ ઉપદેશવાને અને ભકતોને સરલ રીતે સમજાવવાને પ્રકટ કરેલો છે. પશ્ચાત્તાપની નિવૃત્તિ માટે પરિત્યાગ–સંન્યાસ–વિશેષે ભક્તિમાર્ગમાં અને જ્ઞાનમાર્ગમાં કહેલો છે. કર્મમાર્ગમાં સંન્યાસનો નિષેધ છે. તેમાં ખાસ કરીને કલિયુગમાં તો નહિંજ લેવો. ભક્તિમાર્ગમાં સાધન દશામાં શ્રવણાદિની સિદ્ધિ માટે સંન્યાસ સુખ આપનારો નથી. ફલાર્થે–વિરહાનુભવ માટે-સંન્યાસ કર્તવ્ય છે, જો પ્રેરણા તેવી હોય તો. જો સ્ત્રીપુત્રાદિનું બંધન હોય તો સંન્યાસનાં બાહ્ય ચિહ્ન ત્રિદંડ વગેરેની જરૂર રહે છે. તેવું બંધન ના હોય તો બાહ્ય ચિહ્નની જરૂર નથી. આવા સંન્યાસનાં લક્ષણ (૧) વિકલપણું અને (૨) અસ્વસ્થપણું એ બે છે. ત્યાગના ગુરુ અક્ષરબ્રહ્મની અપેક્ષાએ કૌડિન્ય ઋષિ અને પુરુષોત્તમની પ્રાપ્તિ માટે શ્રી ગોપીજનોને માનેલાં છે. માટે તેમણે કરેલા સંન્યાસ પ્રમાણેનો સંન્યાસ કર્તવ્ય છે અને ભાવનાથી સિદ્ધ થયેલો ભાવ તેજ સાધન કહેલું છે. અંતરમાં રહેલા અંતર્યામી અંતરના દોષો નાશ કરતા નથી પણ ગુપ્ત રહેલા અંતરાત્મા પ્રભુ ભક્તના પૂર્ણ વિરહ વડે બહાર પ્રકટ થાય છે અને તે અંતર્યામી સાથે મળે છે ત્યારે અંતરના દોષો નાશ કરી ભગવદ્રૂપપણું આપે છે તેમ થતા સુધી જીવન ટકાવી રાખવા પ્રભુના ગુણગાન કરવાં. પ્રભુ પોતાના ભકતોને સ્વરૂપાનંદ આપવાવાળા છે તેથી તે તેમને મોહ પમાડતા નથી.

જ્ઞાનમાર્ગમાં (૧) વિવિદિષા સંન્યાસ, જ્ઞાન મેળવવાની ઇચ્છાથી ઘરનો ત્યાગ કરાય તે, (૨) અને વિદ્વત્ સંન્યાસ, જ્ઞાન થયા પછી ઘરનો ત્યાગ કરાય તે. આ બન્ને સંન્યાસ સેંકડો જન્મે સિદ્ધિ આપનારા છે. પ્રથમનાને યજ્ઞાદિના શ્રવણથી સાધનની અપેક્ષા માનેલી છે અને સંન્યાસમાં તે ત્યાજ્ય છે. બીજાને પણ જ્ઞાનથીજ મોક્ષ છે. જ્ઞાનવાળાને ઘણા જન્મે શરણાગતિ છે, તેથી ભકિત વિના મુકિતનું સાધન નથી. અને યજ્ઞ ચિત્તશુદ્ધિનું કારણ છે. તે નિષ્કામ કર્યો હોય તો ચિત્તશુદ્ધિ થાય અને જ્ઞાનપ્રાપ્તિ થાય છે. તેની સત્યલોકમાં સ્થિતિ છે. સકામવાળાની બીજા ઉતરતા લોકમાં ગતિ છે. તેથી કલિકાલમાં આ બન્ને પ્રકારના સંન્યાસમાં અનેક વિઘ્નો આવે છે અને તે દોષયુક્ત હોવાથી નિષિદ્ધ માનેલા છે.

આવી રીતે કર્મમાર્ગમાં અને જ્ઞાનમાર્ગમાં સંન્યાસ લેવો અયુક્ત છે. ભકિતમાર્ગમાં સાધન દશામાં સુખદાયક નથી, પણ અનંત વર્ષોથી પ્રભુનો આપણને વિયોગ થયો છે; તેના વિરહના કલેશાનંદ અનુભવવા માટે જો પ્રભુપ્રેરણા થાય તો તેવો સંન્યાસ ઇષ્ટ છે. નહિં તો તનુજા, વિત્તજા સેવા કરીને સ્વમર્યાદામાં રહેવું. આ પ્રમાણે આ ગ્રન્થનું સૂક્ષ્મ તાત્પર્યનિરૂપણ કરેલું છે.

पश्चात्तापनिवृत्त्यर्थं परित्यागो विचार्यते ।
स मार्गद्वितये प्रोक्तो भक्तौ ज्ञाने विशेषतः ॥ १ ॥

पश्चात्तापनिवृत्त्यर्थम्, परित्यागः, विचार्यते ।
सः, मार्गद्वितये, प्रोक्तः, भक्तौ, ज्ञाने, विशेषतः ॥ १ ॥

पश्चात्तापनिवृत्त्यर्थम्–પશ્ચાત્તાપની નિવૃત્તિ માટે, **परित्यागः**–પરિત્યાગ–સંન્યાસ, **विचार्यते**–વિચારાય છે, **सः**–તે–સંન્યાસ, **विशेषतः**–વિશેષે કરીને, **भक्तौ**–ભકિત માર્ગમાં, **ज्ञाने**–જ્ઞાન માર્ગમાં, **मार्गद्वितये**–એ બે માર્ગમાં, **प्रोक्तः**–કહેલો છે.

પશ્ચાત્તાપની નિવૃત્તિ માટે પરિત્યાગ–સંન્યાસનો–વિચાર કરવામાં આવે છે. સંન્યાસગ્રહણ વિશેષે કરીને ભકિતમાર્ગમાં (ભકિતમાર્ગીય સંન્યાસ) અને જ્ઞાન માર્ગમાં (જ્ઞાનમાર્ગીય સંન્યાસ) એ બન્ને માર્ગમાં કહેલો છે. ૧

ત્યાગાત્યાગનો વિચાર કર્યા વિના પરિત્યાગ થાય અથવા ન થાય તેથી પશ્ચાત્તાપ થાય છે, જેમકેઃ (૧) ભકિત માર્ગીય સંન્યાસથી બીજા સર્વ પદાર્થનો વિચાર કરીને ત્યાગ કરવો, એવો વિચાર કર્યા વિના સંન્યાસ કરવામાં આવે. (૨) ત્યાગ નહીં કરવાના સર્વ પદાર્થનો વિચાર કરીને ત્યાગનો વિચાર થાય નહીં. (૩) કર્મમાર્ગીયના સંગથી ભગવદીય પણ સંસારથી વૈરાગ્ય પામે નહીં. (૪) જ્યારે શરીર અશક્ત થઈ જાય તે વખતે પ્રથમની દશામાં ભગવત્પ્રાપ્તિ માટે પ્રયત્ન નહીં કરવાથી તાપ કલેશ થાય છે. (૫) પૂર્ણ વૈરાગ્ય હોય નહીં તો પણ સંન્યાસ લેવામાં આવે. (૬) રસાત્મક ભગવાનના વિરહનો અનુભવ સર્વાત્મભાવથી થયેલી શરણાગતિથીજ થાય છે, તે વિરહનો અનુભવ સર્વપરિત્યાગ વિના સંભવે નહીં અને ત્યાગનું ખરું સ્વરૂપ સમજ્યા વિના અવિચારથી પરિત્યાગ કરે.

આવી રીતે ત્યાગ અને અત્યાગ માટે પશ્ચાત્તાપ થાય છે. તે મટાડવા સારૂ શ્રીમદાચાર્યજીએ ભકિતમાર્ગીય સંન્યાસનો વિચાર કરેલો છે.

ભકિતમાર્ગમાં આરંભ સાધન દશામાં તેમજ સિદ્ધ દશામાં, અને જ્ઞાન માર્ગમાં વિવિદિષા દશામાં (જાણવાની ઇચ્છારૂપ દશામાં) અને વિદ્દદ્દશામાં (જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયા પછીની દશામાં) જ્યારે વૈરાગ્ય ઘણો થાય ત્યારે સંન્યાસ લેવાનું કહેલું છે. આવો ત્યાગ પુષ્ટિ સંપ્રદાયમાં રાસમંડલમંડનભૂત જે વ્રજભકતો છે તેમણે કર્યો છે. તેમણે પ્રભુને કહ્યું છે કે " અમે સર્વ વિષયોને છોડીને આપના ચરણાવિન્દને શરણ આવ્યાં છીએ " અને પ્રભુએ પણ તેમને કહ્યું છે કે " મારે સારૂ તમોએ લોક, વેદ અને સંબંધીઓનો ત્યાગ કર્યો છે ". ત્યાગની આ વિશેષતા છે.

कर्ममार्गे न कर्तव्यः सुतरां कलिकालतः ।
अत आदौ भक्तिमार्गे कर्तव्यत्वाद् विचारणा ॥ २ ॥
कर्ममार्गे, न, कर्तव्यः, सुतराम्, कलिकालतः ।
अतः, आदौ, भक्तिमार्गे कर्तव्यत्वात्, विचारणा ॥ २ ॥

सुतराम्–વિશેષે કરીને, **कलिकालतः**–કલિકાલને લીધે, **कर्ममार्गे**–કર્મ માર્ગમાં, **कर्तव्यः**, **न**–(સંન્યાસ) કરવા યોગ્ય નથી, **अतः**, **आदौ**–તેથી પ્રથમ, **भक्तिमार्गे**–ભક્તિ માર્ગમાં, **कर्तव्यत्वात्**–કરવા યોગ્ય હોવાથી, **विचारणा**–વિચાર કરાય છે.

વિશેષે કરીને કલિકાલને લીધે કર્મમાર્ગની પ્રણાલી અનુસાર ત્યાગ–સંન્યાસ–કરવા યોગ્ય નથી. ભકિતમાર્ગ અનુસાર તે કર્તવ્યરૂપ હોવાથી ભકિતમાર્ગીય સંન્યાસ પર વિચાર કરાય છે. ૨

કર્મમાર્ગમાં કર્મમાર્ગીયને અગ્નિહોત્ર કરવાનો વિધિ હોવાથી સંન્યાસ ગ્રહણ કરવાનો સમય આવતો નથી. જે વૈરાગ્યવાળા છે તે સંન્યાસના અધિકારી છે. તેમને આયુષ્યનો ચોથો ભાગ સંન્યાસાશ્રમમાં વ્યતીત કરવાનું કહેલું છે. પણ આ સમય કરાલ કલિકાલનો છે. તેના દોષવડે મનુષ્યનું અલ્પ સામર્થ્ય હોવાને લીધે અને ચોથો ભાગ બહુજ વૃદ્ધાવસ્થાનો હોવાથી આશ્રમધર્મ ઘણાં કષ્ટોથી પણ સિધ્ધ થઇ શકશે નહીં, અને વિપરીત ફલ થાય છે. સંસારમાં કામનાવાળા કર્માનાર્જ અધિકારી છે. આ પ્રમાણે કર્મમાર્ગમાં અકર્તવ્યતા જણાવી, ભક્તિ અને જ્ઞાન એ

બે માર્ગમાં કર્તવ્યતા કહેલી છે. પ્રથમ ભક્તિમાર્ગમા કર્તવ્યતા છે તો તેમાં પરિત્યાગ કયારે, કેમ અને શા માટે કરવો તેનો વિચાર કરાય છે.

श्रवणादिप्रसिद्ध्यर्थं कर्तव्यश्चेत् स नेष्यते ।
सहायसंगसाध्यत्वात् साधनानां च रक्षणात् ॥ ३ ॥
अभिमानान्नियोगाच्च तद्धर्मैश्च विरोधतः ॥ ३½ ॥
श्रवणादिप्रसिद्ध्यर्थम्, कर्तव्यः, चेत्, सः, न, इष्यते ।
सहायसंगसाध्यत्वात्, साधनानाम्, च, रक्षणात् ॥ ३ ॥
अभिमानात्, नियोगात्, च, तद्धर्मैः, च, विरोधतः ॥ ३½ ॥

श्रवणादिप्रसिद्ध्यर्थम्–શ્રવણાદિ સારી રીતે થઈ શકે તે સારૂ, **कर्तव्यः**–સંન્યાસ કરવો, કર્તવ્યરૂપ છે, **चेत्**–એમ જો કહેવામાં આવે તો, **सः**–તે, **न**, **इष्यते**–નહીં ઇચ્છવા યોગ્ય છે, **सहायसंगसाध्यत्वात्**–શ્રવણાદિ સહાયથી, અને સહાય સંગથી સિદ્ધ થાય છે તેથી, **साधनानाम्**–સાધનોનું, **रक्षणात्**–રક્ષણ કરવાથી, **अभिमानात्**–અભિમાન થવાથી, **नियोगात्**, **च**–અને નિયોગ–સંન્યાસીને પાળવાના નિયમથી, **तद्धर्मैः**–તે ધર્મો વડે, **विरोधतः**–વિરોધ હોવાથી કર્તવ્યરૂપ નથી.

શ્રવણાદિ સારી રીતે થઇ શકે તે સારૂ સંન્યાસ કરવો કર્તવ્યરૂપ છે એમ જો કહેવામાં આવે તો તે નહીં ઇચ્છવા યોગ્ય છે. શ્રવણાદિ સહાયથી અને સહાય સંગથી સિદ્ધ થાય છે, અને શ્રવણાદિના સાધનોનું રક્ષણ કરવું જોઇએ (જે ત્યાગમાં બને નહીં). વળી શ્રવણાદિમાં ઉત્તમતાનું અભિમાન અથવા અહંતા–મમતા રહે છે, અને શ્રવણાદિ નિરન્તર કરવું જોઇએ. તે સંન્યાસીને પાળવાના નિયમથી તે ધર્મો વડે વિરોધ હોવાથી કર્તવ્યરૂપ નથી. ૩½

શ્રવણાદિ સારૂ સંગ જોઇએ, અને તે સંગવાળા પોતપોતાના મતાનુસાર શ્રવણ કરાવે, પુષ્ટિમાર્ગીય શ્રવણ કરાવે નહીં. માયાવાદી જગતને કલ્પિત માનવાવાળા વેદમાં બ્રહ્મના જે ધર્મ પ્રતિપાદિત છે તે વ્યવહારૂ છે, પરમાર્થમાં નથી એમ કહે છે. નૈયાયિક જગતના કર્તાપણાથી ઇશ્વરની સિદ્ધિ માને છે તથાપિ જ્ઞાન, ઇચ્છા અને પ્રયત્નાદિ વિના બીજો ધર્મ નથી એમ કહે છે. મીમાંસક મંત્રમયા દેવતા માને છે, ફલ આપવાવાળો બીજો ઇશ્વર છે તેને માનતા નથી. આવી રીતે

આ બધા ભક્તિમાર્ગથી વિરુદ્ધ છે. તેવા ભિન્ન ભિન્ન મતવાળાનો સંગ હોવાથી ભક્તિમાર્ગીય શ્રવણ સિદ્ધ થતું નથી. આશ્રમધર્મ રાખવામાં પણ બધો કાલ વ્યતીત થઇ જાય છે, અને શ્રવણાદિનો સમય પણ મળતો નથી સંન્યાસાશ્રમથી પોતામાં શ્રેષ્ઠતાનું અભિમાન આવે છે, તે પણ ભક્તિમાર્ગથી વિરોધી છે. તેના ધર્મ તથા ભક્તિમાર્ગના શ્રવણ ધર્મમાં પરસ્પર વિરોધ છે. તેથી શ્રવણાદિ સારૂ સંન્યાસ કરવો યોગ્ય નથી.

गृहादेर्बाधकत्वेन साधनार्थं तथा यदि ॥ ४ ॥
अग्रेऽपि तादृशैरेव संगो भवति नान्यथा ।
स्वयं च विषयाक्रान्तः पाषण्डी स्यात् तु कालतः ॥ ५ ॥
गृहादेः, बाधकत्वेन, साधनार्थम्, तथा, यदि ॥ ४ ॥
अग्रे, अपि, तादृशैः, एव, संगः, भवति, न, अन्यथा ॥
स्वयम्, च, विषयाक्रान्तः, पाषण्डी, स्यात्, तु, कालतः ॥ ५ ॥

यदि-જો, **गृहादेः**-ઘર વગેરેનું, **बाधकत्वेन**-બાધકપણું હોવાથી, **साधनार्थम्**-સાધન માટે, **तथा**-તે પ્રમાણે (સંન્યાસ ગ્રહણ કરવો) તો, **अग्रे, अपि**-આગળ પણ, **तादृशैः, एव**-તેવાઓની સાથે, **संगः, भवति**-સંગ થાય છે, **न, अन्यथा**-બીજા પ્રકારે થતો નથી, **च, स्वयम्**-અને, પોતે, **विषयाक्रान्तः**-વિષયાસકત, **पाषण्डी, तु**-વળી પાખંડી, **कालतः**-કાલબળથી, **स्यात्**-થાય છે.

જો શ્રવણાદિમાં ઘર વગેરે બાધકપણું હોવાથી સાધન માટે સંન્યાસ ગ્રહણ કરવામાં આવે તો આગળ પણ પ્રથમ જણાવેલાઓની સાથે સંગ થાય છે. ભક્તિ-માર્ગના શ્રવણ ધર્મ બતાવનારાઓનો સંગ કલિકાલને લીધે થતો નથી. તેથી પોતે તેવાઓના સંગથી તેમના જેવા વિષયાસક્ત અને પાખંડી થાય છે. ૫

કદાચિત્ ભક્તિમાર્ગીય શ્રવણાદિના સ્વરૂપને જે જાણતો હોય તેને ગૃહસ્થાશ્રમને લીધે શ્રવણાદિ થતાં નથી એમ માની સંન્યાસ લે તો તેને પણ ભક્તિ-માર્ગની સાધન દશામાં જેવો પૂર્ણભાવ જોઇએ તેવો હોય નહીં. તેથી તેનાથી નિરન્તર શ્રવણાદિ થાય નહીં, અને ચિત્તની ચંચલતાને લીધે બીજા મતવાળાનો સંગ થાય છે. અને જેને ભગવદ્ભાવ હોય નહીં તેનું ચિત્ત વિષયાસકત થાય છે. એવાઓનો સંગ અલ્પ સમય માટે હોય તો પણ પ્રથમના ભાવનો નાશ કરીને પોતાને વિષયાસકત અને પાખંડી બનાવે છે.

विषयाक्रान्तदेहानां नावेशः सर्वदा हरेः ।
अतोऽत्र साधने भक्तौ नैव त्यागः सुखावहः ॥ ६ ॥
विषयाक्रान्तदेहानाम्, न, आवेशः, सर्वदा, हरेः ।
अतः, अत्र, साधने, भक्तौ, न, एव, त्यागः, सुखावहः ॥ ६ ॥

विषयाक्रान्तदेहानाम्-જેઓનો દેહ વિષયાસકત હોય છે તેમને, **हरेः, आवेशः**-શ્રીહરિનો આવેશ, **सर्वदा, न**-નિરન્તર નથી, **अतः अत्र**-તે માટે અહીં, **भक्तौ**-ભક્તિમાર્ગમાં, **साधने, त्यागः**-સાધન દશામાં સંન્યાસ, **सुखावहः, न**-સુખદાયી નથી, **एव**-જ.

જેઓનો દેહ વિષયાસક્ત હોય છે તેમને શ્રીહરિનો આવેશ નિરન્તર થઇ શકતો નથી. તે માટે અહીં ભકિતમાર્ગમાં સાધન દશામાં ત્યાગ-સંન્યાસ-ગ્રહણ કરવો તે સુખ આપનાર થતોજ નથી. ૬

જેમને ઇંદ્રિયોના વિષયમાં આસકિત હોય, મનની સ્થિરતા ન હોય તેવાના દેહમાં પ્રભુનો આવેશ કોઇપણ વખત થતો નથી. તેથી શ્રવણાદિ જે સાધનરૂપ નવધા ભકિત છે તે સારૂ સંન્યાસ, પુરુષાર્થ સિદ્ધ કરવાવાળો નથી.

विरहानुभवार्थं तु परित्यागः प्रशस्यते ।
स्वीयबन्धनिवृत्त्यर्थं वेषः सोऽत्र न चान्यथा ॥ ७ ॥
विरहानुभवार्थम्, तु, परित्यागः, प्रशस्यते ।
स्वीयबन्धनिवृत्त्यर्थम्, वेषः, सः, अत्र, न, च, अन्यथा ॥ ७ ॥

विरहानुभवार्थम्-ભગવાનના વિરહના અનુભવ માટે, **तु, परित्यागः**-તો સંન્યાસ, **प्रशस्यते**-પ્રશંસા પાત્ર છે, **स्वीयबन्धनिवृत्त्यर्थम्**-પોતાના સ્ત્રીપુત્રાદિથી થતું બન્ધન નિવૃત્ત કરવા સારૂ, **वेषः**-સંન્યાસનો વેષ છે, **सः, अत्र**-તે ભકિત-માર્ગમાં, **अन्यथा च, न**-બીજા કોઈ કારણ માટે નથી.

ભગવાનના વિરહનો અનુભવ કરવા માટે તો ત્યાગ-સંન્યાસ-લેવો તે પ્રશંસનીય છે. પોતાના સ્ત્રીપુત્રાદિના મોહરૂપી બન્ધન તોડવા અથવા સંબંધથી થનારી વિવિધ પ્રકારની ઉપાધિઓથી બચવા સંન્યાસનો વેષ છે. બીજા કોઇ કારણ માટે નથી. ૭

પુષ્ટિમાર્ગીય પરિત્યાગ-સંન્યાસ-સમ્પૂર્ણ ભગવદ્દભાવ થયા પછી હોય છે, કેમકે ભગવાનના વિરહનો અનુભવ કરવો તે પ્રથમ સંયોગ-સુખનો અનુભવ થાય ત્યારે વિયોગમાં વિરહ થાય છે. તેથી પ્રથમ ભાવપૂર્વક ભગવાનના શ્રીમુખનું દર્શન, શ્રીઅંગની સેવા કરતો હોય, તેમાં જે આનન્દ આવે તે સુખ વિયોગમાં નહીં મળવાથી વિરહ થાય છે તેનો અનુભવ કરવા ગૃહાદિનો ત્યાગ ઉત્તમ છે. આવા ત્યાગમાં શુદ્ધ પુષ્ટિમાર્ગીય ભાવવાળો હોય તેજ અધિકારી ગણાય.

વિરહનો અનુભવ, વિરહ સમયનો અનુભવ અથવા વિરહ થયા પછીનો અનુભવ આ ત્રણમાંથી કોઇ એકને માટે સંન્યાસ લઈ શકાય છે. (૧)-વિરહનો અનુભવ એ અર્થ લઇએ તો સૃષ્ટિની શરૂઆતમાં જીવ ભગવાનથી વિખુટો પડ્યો ત્યારે જે વિરહ થયો તે વિરહ ભગવાનમાં આસકિત થવાથી જાગ્રત થાય, તેનો ક્ષણે ક્ષણે અનુભવ કરવા માટે સંન્યાસ લેવો. (૨)-વિરહ સમયનો અનુભવ એ અર્થ લઇએ તો ભગવાનનો સાક્ષાત્કાર કરવા માટે સંન્યાસ કરવો. (૩)-વિરહ પછીનો અનુભવ-જે સાક્ષાત્કાર સ્વરૂપાનુભવ માટે સંન્યાસ લેવો. આ ત્રણ પ્રકારના વિરહાનુભવના પ્રયોજન માટે તે જેમ જેમ સિદ્ધ થાય તે પ્રમાણે સંન્યાસ લેવો. સ્ત્રીપુત્રાદિ તરફથી બંધન ન હોય તો સંન્યાસના વેષની જરૂર નથી.

कौण्डिन्यो गोपिकाः प्रोक्ता गुरवः साधनं च तत् ।
भावो भावनया सिद्धः साधनं नान्यदिष्यते ॥ ८ ॥
कौण्डिन्यः, गोपिकाः, प्रोक्ताः, गुरवः, साधनम्, च, तत् ।
भावः, भावनया, सिद्धः, साधनम्, न, अन्यत्, इष्यते ॥ ८ ॥

कौण्डिन्यः-કૌંડિન્ય ઋષિ અને, **गोपिकाः**-શ્રીગોપીજન, **गुरवः**-(ભક્તિ માર્ગમાં) ગુરુઓ, **प्रोक्ताः**-કહેલા છે, **साधनम्, च**-સાધન અને, **तत्, भावनया**-તે ભાવના દ્વારા, **सिद्धः, भावः**-સિધ્ધ ભાવ છે, **अन्यत्, साधनम्**-તેનાથી બીજું કોઈ સાધન, **न, इष्यते**-ઇષ્ટ નથી-સ્વીકારાતું નથી.

કૌંડિન્યઋષિ અને શ્રીગોપીજન ભક્તિમાર્ગમાં ગુરુઓ કહેલા છે. તેમણે જે સાધન કર્યાં તે સાધન શ્રેષ્ઠ છે. ભાવના દ્વારા ભાવ સિદ્ધ થાય છે. તેનાથી બીજું કોઇ સાધન સ્વીકારાતું નથી. ૮

કૌંડિન્ય ઋષિએ અનંતનો દોરો લીધેલો હતો. તે અગ્નિમાં નાખ્યો હતો. તે અપરાધથી તેમને દરિદ્રતા પ્રાપ્ત થઈ, તે પોતાની સ્ત્રીથી જાણીને વૈરાગ્ય પામીને અનંતનુ ધ્યાન કરવા માંડ્યું. અનંતના દર્શન સારૂ પોતે વનમાં ગયા, નિરશનવ્રત બ્રહ્મચર્ય, હરિના જપ કરવા માંડ્યા, નિર્જન વનમાં ઝાડો અને પશુઓને અનંત ભગવાન જોયા બાબત પૂછવા માંડ્યું અને તે સર્વેએ કહ્યું કે અમે અનંતને દીઠા નથી. તે સાંભળી વિહ્વલ થઇ જીવવાની આશા છોડી લાંબો નિશ્વાસ મૂકી પૃથ્વી પર પડયા, પછી ભાન આવતાં અનંત, અનંત બોલતાં અત્યન્ત વૈરાગ્યયુક્ત થયા, ત્યારે અનંત ભગવાને વૃદ્ધ બ્રાહ્મણના રૂપે પ્રત્યક્ષ થઇ પાતાલમાં પ્રવેશ કરી ઋષિને પોતાની નગરી બતાવી અને પોતાના આત્માનું દર્શન કરાવ્યું. આ સંન્યાસ, વેષ વગરનો, ફલ સિધ્ધ કરવામાં બીજા સાધનોની અપેક્ષા વિનાનો અને વિધિ વિનાનો છે.

શ્રીગોપીજનોએ ભગવાનની પ્રાપ્તિ માટે સર્વપરિત્યાગ કર્યો છે. ભગવાનની સાથે રાસ કર્યો ત્યારે તેમને સૌભાગ્યમદ થયો, પછી થયું માન, એટલે ભગવાન તિરોહિત થયા. પછી શ્રીગોપીજન ભગવાનને શોધવા લાગ્યાં પણ દર્શન થયાં નહીં, તેથી તેમને પ્રસન્ન કરવા ગાન કર્યું અને અન્તે કોઇ પણ સાધનથી ભગવાન પ્રાપ્ત થયા નહીં ત્યારે દીન થઇ રુદન કર્યું, એટલે તરત ભગવાન પ્રસન્ન થઇ પ્રકટ થયા. ભગવાને ગોપીજનના ત્યાગની પ્રશંસા કરી, ત્યાર પછી તેમને લીલાનો અનુભવ થયો, ત્યાં પણ સંન્યાસનો વેષ વગેરે હતું નહીં, આ પ્રમાણે કૌંડિન્ય ઋષિમાં અને શ્રીગોપીજનોમાં ત્યાગ સમાન છે તેથી તેમને ગુરુ કહ્યા છે. શ્રીગોપીજન ઉપદેશ કરવાવાળાં નથી પણ તે વિરહથી ત્યાગ કરી પ્રભુની પાસે ગયાં છે. પ્રભુને મેળવવામાં કોઇ સાધન ઉપયોગી નથી પણ નિઃસાધન થઇ દીનતા આવેથી પ્રભુ પ્રત્યક્ષ થાય છે.

विकलत्वं तथाऽस्वास्थ्यं प्रकृतिः प्राकृतं न हि ।
ज्ञानं गुणाश्च तस्यैवं वर्तमानस्य बाधकाः ॥ ९ ॥
विकलत्वम्, तथा, अस्वास्थ्यम्, प्रकृतिः, प्राकृतम्, न, हि ।
ज्ञानम्, गुणाः, च, तस्य, एवम्, वर्तमानस्य, बाधकाः ॥ ९ ॥

विकलत्वम्-વિકલતા, **तथा, अस्वास्थ्यम्**-અને અસ્વસ્થપણું, **प्रकृतिः**-વિરહપણાનો સ્વભાવ છે, **प्राकृतम्, न, हि**-તે પ્રાકૃત નથીજ, **तस्य, एवम् वर्तमानस्य**-તેનેજ, એવો ભાવ થયેલાને, **ज्ञानम्, च, गुणाः**-જ્ઞાન અને ગુણો, **बाधकाः**-બાધક છે.

વિકલતા અને અસ્વસ્થતા એ વિરહપણાનો સ્વભાવ છે, તે પ્રાકૃત નથીજ તેને–એવા ભાવમાં જે રહેલા છે તેને–જ્ઞાન અને ગુણો બાધક છે. ૯

જેને વિપ્રયોગ ભાવ થયો છે તેને વિકલતા થાય છે. કોઇ જગામાં સ્વસ્થતા રહેતી નથી, તેજ તેનો સ્વભાવિક ધર્મ છે, લૌકિક નથી, કેમકે પુરુષોત્તમનું સ્વરૂપ રસરૂપ છે અને રસ, સંયોગ તથા વિપ્રયોગ એમ બે પ્રકારનો હોવાથી વિપ્રયોગમાં રસપણું છે. જેમ શોકમાં અશ્રુ આવે તેમાં દુઃખપણું છે અને આનન્દમાં અશ્રુ આવે તેમાં સુખપણું છે. આ બન્નેમાં અશ્રુ સમાન છે પણ ફલ સમાન નથી, તેથી વિપ્રયોગમાં દુઃખરૂપ-પણું નથી. આવી વિકલ અવસ્થામાં રહેલા વિપ્રયોગભાવનાવાળાને સર્વજગત્ ભગવાનનુ શરીર છે અને સર્વત્ર ભગવાન બિરાજે છે એવું જ્ઞાન જતું રહે છે, તેવી રીતે શ્રવણ કીર્તનાદિના વિષયરૂપ જે ભગવાનના ગુણ છે તેવડે વિહ્વલતા થઇ છે તે જતા રહે છે. આવી રીતે જ્ઞાન તથા ગુણનું બાધકપણું છે, તેમ લૌકિક જ્ઞાન તથા મનની સ્વસ્થતાના કારણરૂપ ગુણ પણ વિપ્રયોગ રસના અનુભવમાં તથા ફલમાં બાધક છે. પ્રભુમાં સ્નેહ પૂરો ન થયો હોય ત્યાં સુધી જ્ઞાન અને ગુણો જરૂરના છે, પણ ત્યાર પછી સખ્ય અને આત્મનિવેદન ભક્તિ સિદ્ધ થવામાં વિરહ અગત્યનો હોવાથી તેમાં આ જ્ઞાન અનેગુણો બાધક–વિઘ્નરૂપ–છે એટલે અંતઃકરણમાં જ્યાં સુધી તે રહે ત્યાં સુધી અન્ય સર્વની વિસ્મૃતિ થાય તેવો વિરહ થતો નથી. જ્યારે તેવો વિરહ થાય ત્યારે જ્ઞાન અને ગુણો અંતઃકરણમાં રહી શકતા નથી.

सत्यलोके स्थितिर्ज्ञानात् संन्यासेन विशेषितात् ।
भावना साधनं यत्र फलं चापि तथा भवेत् ॥ १० ॥
सत्यलोके, स्थितिः, ज्ञानात्, संन्यासेन, विशेषितात् ।
भावना, साधनम्, यत्र, फलम्, च, अपि तथा, भवेत्, ॥ १० ॥

संन्यासेन–સંન્યાસથી, **विशेषितात्**–પ્રબલ થયેલા, **ज्ञानात्**–જ્ઞાનથી, **सत्यलोके**–સત્યલોકમાં, **स्थितिः**–સ્થિતિ (થાય છે) **यत्र, भावना**–જ્યાં ભાવનારૂપ, **साधनम्**–સાધન છે તેને, **फलम्, च, अपि**–ફલ પણ, **तथा, भवेत्**–તેવુંજ થાય છે.

સંન્યાસથી પ્રબલ થયેલા જ્ઞાન વડે સત્ય લોકમાં સ્થિતિ થાય છે, અને જે પુરુષમાં ભાવનારૂપ–ભક્તિરૂપ–સાધન છે તેને ફલ પણ સાક્ષાત્ પ્રભુદર્શનની પ્રાપ્તિરૂપ થાય છે. ૧૦

જ્ઞાનયુક્ત જે સંન્યાસી છે તેની બ્રહ્મલોકમાં સ્થિતિ થઇ બ્રહ્માની સાથે તેનો મોક્ષ થાય છે. તેથી બ્રહ્મલોકમાં જવા સારૂ જ્ઞાનનું મુખ્યપણું છે. અને મનની સ્વસ્થતા ન હોય તો જ્ઞાન સ્થિર થાય નહીં. તેથી મનની સ્વસ્થતા સિદ્ધ કરનારૂં જ્ઞાન જ છે. ભક્તિમાર્ગમાં સાક્ષાત્ પુરુષોત્તમનો સંબંધ તેજ ફલરૂપ છે, અને પુરુષોત્તમ રસાત્મક છે તેથી તેમના સંબંધમાં વિપ્રયોગરસાત્મકભાવનું સાધનપણું છે. જ્ઞાન અને મનની સ્વસ્થતા એ તો ભાવને નાશ કરનારાં છે. તેથી જ્યાં ભાવનારૂપ સાધન છે ત્યાં ફલ પણ છે.

तादृशाः सत्यलोकादौ तिष्ठन्त्येव न संशयः ।
बहिश्चेत्प्रकटः स्वात्मा वह्निवत् प्रविशेद्यदि ॥ ११ ॥
तदैव सकलो बन्धो नाशमेति न चान्यथा ॥ ११$\frac{१}{२}$ ॥

तादृशाः, सत्यलोकादौ, तिष्ठन्ति, एव, न, संशयः ।
बहिः, चेत्, प्रकटः, स्वात्मा, वह्निवत्, प्रविशेत्, यदि ॥ ११ ॥
तदा, एव, सकलः, बन्धः, नाशम्, एति, न, च, अन्यथा ॥ ११$\frac{१}{२}$ ॥

तादृशाः–તેવા પ્રબલ જ્ઞાનવાળા, **सत्यलोकादौ**–સત્યલોક વગેરેમાં, **तिष्ठन्ति, एव**, રહે છે જ, **न, संशयः**–તેમાં સંશય નથી, **बहिः, चेत्**–બહાર જો, **प्रकटः**–પ્રકટ, **स्वात्मा**–પોતાનો આત્મા, **वह्निवत्**–અગ્નિની માફક, **यदि, प्रविशेत्**–જો પ્રવેશ કરે, **तदा, एव**–ત્યારેજ, **सकलः, बन्धः**–સમસ્ત બન્ધન, **नाशम्, एति**–નાશ પામે છે, **च, अन्यथा, न**–અને બીજા પ્રકારે નહીં.

તેવા પ્રબલ જ્ઞાનવાળા સંન્યાસીઓ સત્યલોક વગેરેમાં રહે છેજ, તેમાં સંશય નથી. (ભક્તિમાર્ગમાં તો) જેમ લાકડામાં સર્વત્ર રહેલો અગ્નિ મંથનથી જો પ્રકટ થઇ પાછો લાકડામાં પ્રવેશ કરે ત્યારે લાકડું મટીને અગ્નિરૂપ થાય છે, તેવી રીતે સર્વત્ર વ્યાપ્ત પોતાનો આત્મા ભાવના વડે બહાર પ્રકટ થઈને પાછો અંદર પ્રવેશ કરે ત્યારેજ સમસ્ત સાંસારિક બન્ધન તૂટી જાય છે. બીજા કોઇ પ્રકારે નહીં. ૧૧$\frac{૧}{૨}$

સંન્યાસયુક્ત જે જ્ઞાની છે તે નિષ્કામ હોય તો સત્યલોકમાં રહે છે. સકામ હોય તો બીજા લોકમાં જાય છે, તેમાં સંશય નથી. તેથી જ્ઞાનમાર્ગમાં મુક્તિ મળ-

વામાં વિલમ્બ થાય છે અને ભક્તિમાર્ગમાં તો જેમ સઘળા લાકડામાં અગ્નિ વ્યાપક થઈ રહેલો હોય છે પણ તે અગ્નિ જેમ લાકડાને બાળવામાં સમર્થ નથી તેમ અન્તરમાં રહેલા અન્તર્યામી પ્રભુ, અન્તરના દોષ બાળવા ઇચ્છા કરતા નથી પરન્તુ લાકડાનું મંથન કરવાથી તેમાં ગુપ્ત રહેલો અગ્નિ બહાર પ્રકટ થઇ ફરી અન્તરના અગ્નિને મળી લાકડાને બાળી ભસ્મ કરે છે, તેમજ ગુપ્ત રહેલા અંતરાત્મા પ્રભુ પૂર્ણ વિરહવડે પ્રકટ થયેલ પ્રભુ પાછા અન્તર્યામી સાથે મળે છે ત્યારે અન્તરના સઘળા દોષોને બાળી નાખે છે અને પ્રતિબન્ધો દૂર કરીને ભગવદ્દરૂપપણું આપે છે. આવું ફલ સિદ્ધ કરવામાં બીજો પ્રકાર નથી

गुणास्तु सङ्गराहित्याज्जीवनार्थम् भवन्ति हि ॥ १२ ॥
गुणाः, संगराहित्यात्, जीवनार्थम्, भवन्ति, हि ॥ १२ ॥

गुणाः, **तु**–ભગવદ્દગુણો તો, **संगराहित्यात्**–(વિરહભાવના વાળાને) ભગવત્સંગ ન હોવાના કારણે, **जीवनार्थम्**–જીવન ટકાવી રાખવા માટે, **हि, भवन्ति**–નક્કી ઉપયોગ થાય છે.

ભગવદ્દગુણો તો વિરહભાવના વાળાને–લૌકિક આસક્તિ વિનાનાઓને–જીવન ટકાવી રાખવા માટે નક્કી ઉપયોગ થાય છે. ૧૨

જીવ જ્યારથી છૂટો પડયો છે ત્યારથી તેને ભગવાનનો સંગ નથી, પરન્તુ જ્યારે તેને ભગવાનના વિયોગની સ્ફૂર્તિ થાય છે ત્યારે તેને વિયોગનું દુઃખ થાય છે. તેવા સમયમાં તેની સ્વસ્થતા સારૂ ભગવાનના ગુણગાન ગાવા વિના બીજું સાધન નથી, તેથીજ ગુણગાનને જીવન ટકાવી રાખવારૂપ કહેલા છે.

भगवान् फलरूपत्वान्नात्र बाधक इष्यते ।
स्वास्थ्यवाक्यं न कर्तव्यं दयालुर्न विरुध्यते ॥ १३ ॥
दुर्लभोऽयं परित्यागः प्रेम्णा सिध्यति नान्यथा ॥ १३½ ॥
भगवान्, फलरूपत्वात्, न, अत्र, बाधकः, इष्यते ।
स्वास्थ्यवाक्यम्, न, कर्तव्यम्, दयालुः, न, विरुध्यते ॥ १३ ॥
दुर्लभः, अयम्, परित्यागः, प्रेम्णा, सिध्यति, न, अन्यथा ॥ १३½ ॥

भगवान्–શ્રીભગવાન, **फलरूपत्वात्**–ફલરૂપ હોવાથી તે, **अत्र बाधकः**–અહીં વિઘ્નકર્તા, **न इष्यते**–નહીં કહેવાય, **स्वास्थ्यवाक्यम्**–(ભકતને) સ્વસ્થતા થાય તેવું વાકય કહેવાનું, **न कर्तव्यम्**–(ભગવાનને) કર્તવ્ય નથી, **दयालुः**–તે દયાળુ છે, **न विरुध्यते**–દયાલુતાની વિરુદ્ધ કોઈ કાર્ય કરતા નથી, **अयम् परित्यागः**–આ પરિત્યાગ, **दुर्लभः**–દુર્લભ છે, **प्रेम्णा सिध्यति**–તે પ્રેમથી સિદ્ધ થાય છે, **अन्यथा, न**–બીજે પ્રકારે નહીં.

શ્રીભગવાન ફલરૂપ છે, તેથી તે અહીં વિઘ્નકર્તા નથી. ભક્તને સ્વસ્થતા થાય તેવું વાકય કહેવાનું ભગવાનને કર્તવ્ય નથી, કેમકે ભગવાન દયાળુ છે, તે દયાલુતાની વિરુદ્ધ નથી થતા. આ પરિત્યાગ દુર્લભ છે, તે પ્રેમથી સિદ્ધ થાય છે, બીજે પ્રકારે નહીં. ૧૩½

ભક્તિમાર્ગમાં શુદ્ધ ભક્તોના પ્રતિબન્ધોનો નાશ જે તે વખતે કરવાનો હોય છે તેથી વિરહદશાવાળાને સ્વસ્થતા થાય તેવું વાકય ભગવાન કહેજ નહીં. વિરહથી તીવ્રતાપ થતાં પાપજનિત દુઃખ ભોગવવાનું પ્રારબ્ધ નિવૃત્ત થાય છે, અને તે પાપ નિવૃત્ત થયા પછી હૃદયમાં ભગવાનનો આવિર્ભાવ થવાથી તેમના સુખ વડે પુણ્યરૂપ પ્રારબ્ધસુખ ભોગવવાનું હોય તે નિવૃત્ત થાય છે, કેમકે એ ભાવ ઘણો ઉત્કટ હોય છે. આવી સ્થિતિવાળાને સ્વસ્થતાવાળાં વચનો ભગવાનને કરવાં યોગ્ય નથી. તેવાં વચનો કહે તો ફલપ્રાપ્તિમાં પ્રતિબન્ધ કરનારાં થાય છે, અને ફલપણું સિદ્ધ થાય નહીં.

ज्ञानमार्गे तु संन्यासो द्विविधोऽपि विचारितः ॥ १४ ॥
ज्ञानार्थमुत्तराङ्गं च सिद्धिर्जन्मशतैः परम् ।
ज्ञानं च साधनापेक्षं यज्ञादिश्रवणान्मतम् ॥ १५ ॥
ज्ञानमार्गे, तु, संन्यासः, द्विविधः, अपि, विचारितः ॥ १४ ॥
ज्ञानार्थम्, उत्तरांगम्, च, सिद्धिः, जन्मशतैः, परम् ।
ज्ञानम्, च, साधनापेक्षम्, यज्ञादिश्रवणात्, मतम् ॥ १५ ॥

ज्ञानमार्गे, **तु**,–જ્ઞાનમાર્ગમાં તો **संन्यासः**–સંન્યાસ, **द्विविधः**, **अपि**–બે પ્રકારથી પણ, **विचारितः**–વિચાર કરેલો છે, **ज्ञानार्थम्**–જ્ઞાનને માટે વિવિદિષા સંન્યાસ, **उत्तरांगम्**, **च**,–અને વિદ્વત્ સંન્યાસ છે, **परम्**, **सिद्धिम्**–પરંતુ તેની સિદ્ધિ, **जन्मशतैः**–સેંકડો જન્મ પછી છે, **ज्ञानम्**, **च**–અને જ્ઞાનને

साधनापेक्षम्-સાધનની અપેક્ષાપણું છે, **यज्ञादिश्रवणात्**-તે યજ્ઞાદિના શ્રવણથી **मतम्**-માનેલું છે.

જ્ઞાનમાર્ગમાં તો સંન્યાસના બે પ્રકારથી વિચાર કરેલો છે. (૧)-જ્ઞાનપ્રાપ્તિ સારૂ વિવિદિષા સંન્યાસ,-વિશેષે કરીને જ્ઞાન મેળવવાની ઇચ્છાથી ઘરનો ત્યાગ કરાય તે અને (૨)-વિદ્વત્ સંન્યાસ-જ્ઞાન થયા પછી ઘરનો ત્યાગ કરાય તે. એવી રીતના છે, પરન્તુ તેની સિદ્ધિ સેંકડો જન્મ પછી છે. જ્ઞાનને સાધનની અપેક્ષાપણું યજ્ઞાદિના શ્રવણથી માનેલું છે. ૧૫

પહેલામાં-જ્ઞાનની ઉત્પત્તિમાં-સર્વ સાધનની અપેક્ષા રહે છે, કેમકે નિષ્કામને પણ યજ્ઞાદિ કરવાનું કહેલું છે. તેથી કેવલ શમ દમાદિ કરીને જ્ઞાન થતું નથી, પણ આશ્રમાનુસાર કર્મ થાય તો જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે. બીજામાં.-વિદ્વત્ સંન્યાસમાં-પણ જ્ઞાનથીજ મોક્ષ થાય છે, અને તેમાં મુકિતનું અંગપણું છે. જ્ઞાનવાળાને ઘણા જન્મના અંતે શરણાગતિ છે અને શરણાગતિમાં ભકિતપણું છે. તેથી ભકિતવિના જ્ઞાન મુકિતનું સાધન નથી અને યજ્ઞ ચિત્તની શુદ્ધિનું કારણ છે, તેથી તે નિષ્કામ કર્યો હોય તોજ ચિત્તની શુદ્ધિ કરે છે. એવો નિષ્કામ યજ્ઞ કરે ત્યારે ચિત્તશુદ્ધિ થાય અને જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થાય છે.

अतः कलौ स संन्यासः पश्चात्तापाय नान्यथा ।
पाषण्डित्वं भवेच्चापि तस्माज्ज्ञाने न संन्यसेत् ॥ १६ ॥
सुतरां कलिदोषाणां प्रबलत्वादितिस्थितिः ॥ १६½ ॥

अतः, कलौ, सः, संन्यासः, पश्चात्तापाय, न,अन्यथा ।
पाषण्डित्वम्, भवेत्, च, अपि, तस्मात्, ज्ञाने, न, संन्यसेत् ॥१६॥
सुतराम्, कलिदोषाणाम्, प्रबलत्वात्, इति, स्थितिः ॥ १६½ ॥

अतः-તેથી, **कलौ**-કલિયુગમાં, **सः**, **संन्यासः**-તે સંન્યાસ, **पश्चात्तापाय**-પશ્ચાત્તાપ કરાવે છે, **अन्यथा**, **न**-બીજા પ્રકારે ફલદાતા નથી, **च**, **अपि**-અને **पाषण्डित्वम्**-પાખંડીપણું, **भवेत्**-થાય છે, **तस्मात्**, **ज्ञाने**--તેથી જ્ઞાનમાર્ગમાં, **न संन्यसेत्**-સંન્યાસ ગ્રહણ નહીં કરવો, **कलिदोषाणाम्**-કલિયુગના દોષોનું **प्रबलत्वात्**-પ્રબલપણું હોવાથી, **सुतराम्**-વિશેષે કરીને, **इति स्थितिः**-એ પ્રમાણેનો નિર્ણય કરેલો છે.

તેથી કલિયુગમાં જ્ઞાનમાર્ગીય સંન્યાસ પશ્ચાત્તાપ કરાવે છે. બીજા પ્રકારે ફલદાતા નથી. અને વળી તે પ્રકારના સંન્યાસથી પાખંડીપણું થાય છે. તેથી જ્ઞાનમાર્ગમાં સંન્યાસ લેવો તે કોઇ પ્રકારે યોગ્ય નથી. તેમાં કલિયુગના દોષોનું પ્રબલપણું હોવાથી વિશેષે કરીને એ પ્રમાણેનો નિર્ણય કરેલો છે. ૧૬½

જ્ઞાનમાર્ગમાં સંન્યાસનું અકર્તવ્યપણું નક્કી છે, કારણ કે વિવિદિષા સંન્યાસમાં સાધનની અપેક્ષા ઘણી છે. તે વિના જ્ઞાન થાય નહીં, અને સંન્યાસ કરે તો પશ્ચાત્તાપને માટેજ છે, એટલુંજ નહીં, પણ તેમાં પાખંડીપણું હોય છે, કેમકે જો શમદમાદિ સિધ્ધ થયાં ન હોય અને સંન્યાસ લીધો હોય તો ભિક્ષાદિની શુધ્ધિના અભાવે અન્નદોષથી અંતઃકરણમાં મલિનતા વધારે થવાથી કામક્રોધાદિ થાય છે અને ધર્મમાંથી પતિત થવાય છે. વિદ્વત્સંન્યાસનો તો કલિયુગમાં સંભવજ નથી, તેથી તેનો નિષેધ કર્યો છે. પ્રતિષ્ઠા મેળવવા સારૂ સંન્યાસ ગ્રહણ કરે તો સંન્યાસાશ્રમના ધર્મ નભી શકતા નથી, એટલે વેષમાત્રમાંજ સંન્યાસનો અંત હોવાથી તેમાં માત્ર પાખંડીપણુંજ હોય છે, તેથી જ્ઞાનમાર્ગમાં સંન્યાસ ગ્રહણ કરવો નહીં. જ્ઞાનમાર્ગમાં આવી રીતે સંન્યાસ બાધક છે, તથાપિ આગ્રહનો સંન્યાસ કલિદોષના પ્રબલપણાને લીધે તો પતનરૂપ છે. ભક્તિમાર્ગમાં પ્રભુમાં પ્રેમ થયા પછી તો સ્વતઃ ત્યાગ સિદ્ધ થાય છે, તેમાં સંન્યાસની જરૂર નથી.

भक्तिमार्गेऽपि चेद्दोषस्तदा किं कार्यमुच्यते ॥ १७ ॥
अत्रारम्भे न नाशः स्याद् दृष्टान्तस्याप्यभावतः ।
स्वास्थ्यहेतोः परित्यागाद् बाधः केनास्य सम्भवेत् ॥ १८ ॥

भक्तिमार्गे, अपि, चेत्, दोषः, तदा, किम्, कार्यम्, उच्यते ॥१७॥
अत्र, आरम्भे, न, नाशः, स्यात्, दृष्टान्तस्य, अपि, अभावतः ।
स्वास्थ्यहेतोः, परित्यागात्, बाधः, केन, अस्य, सम्भवेत् ॥ १८ ॥

भक्तिमार्गे अपि-ભક્તિમાર્ગમાં પણ, **चेत्**, **दोषः**, **तदा**-જો દોષ હોય તો, **किम्**, **कार्यम्**-શું કરવું તે, **उच्यते**-કહેવામાં આવે છે, **अत्र**, **आरम्भे**-અહીં આરંભમાં, **नाशः**, , **न स्यात्**-નાશ થતો નથી, **दृष्टान्तस्य**, **अपि**-વળી એવા

દૃષ્ટાન્તનો, **अभावतः**-અભાવ હોવાને લીધે (તેમાં નાશ નથી), **स्वास्थ्यहेतोः**-સ્વસ્થતા લાવનાર કારણોના, **परित्यागात्**-પરિત્યાગને લીધે, **केन, अस्य**-કોનાથી આના, **बाधः**-બાધ-વિઘ્નની, **संभवेत्**-સંભાવના છે?

ભક્તિમાર્ગમાં જો પરિત્યાગ કરવામાં (કલિ વગેરેથી પ્રાપ્ત થતો) દોષ આવતો હોય તો શું કરવું તે કહેવામાં આવે છે. અહીં આરંભદશામાં, પરિત્યાગ કરવામાં નાશ થતો નથી. વળી એવા દૃષ્ટાન્તનો પણ અભાવ છે, તેથી પણ તેમાં નાશ નથી. સ્વસ્થતા લાવનાર કારણો—ભિક્ષા વગેરે—નો ત્યાગ કરવાથી, પછી કોનાથી આના વિઘ્નની સંભાવના છે? ૧૮

ત્યાગનો આરંભ કરવાવાળો ભક્ત અલૌકિક ભગવદ્‌ભાવવડે પૂર્ણ હોય છે, એટલે તેને દુ:સંગની સંભાવના નથી, અને દુ:સંગ જેવો નાશ કરનાર બીજો કોઇ નથી. આવી રીતે ભગવદ્‌ધર્મના આરંભમાં ભલે નાશ થતો નથી, તથાપિ દેહરક્ષા સારૂ ભિક્ષાદિની આવશ્યકતા હોવાથી ફલમાં વિલંબરૂપ બાધ થાય તે કેવી રીતે નિવૃત્ત થાય, તેના સમાધાનમાં કહે છે કે ત્યાગ કરવાવાળાને લૌકિક સ્વસ્થતાના કારણરૂપ ચારે વર્ણમાં ભિક્ષાનોજ ત્યાગ કર્યો છે, અને માલા ચંદન વગેરેનો પણ ત્યાગ છે, તો પછી શાનાથી બાધ થવાનો છે? કેમકે ભગવાનના વિપ્રયોગના તાપથી ભક્તિમાર્ગીય ત્યાગ થાય છે, તે તાપક્લેશની નિવૃત્તિ બહારના પદાર્થોથી થતી નથી.

हरिरत्र न शक्नोति कर्तुं बाधां कुतोऽपरे ।
अन्यथा मातरो बालान् न स्तन्यैः पुपुषुः क्वचित् ॥ १९ ॥
हरिः, अत्र, न, शक्नोति, कर्तुम्, बाधाम्, कुतः, अपरे ।
अन्यथा, मातरः, बालान्, न, स्तन्यैः, पुपुषुः, क्वचित् ॥ १९ ॥

अत्र-અહીં, **हरिः**-ભગવાન, **बाधाम्**, **कर्तुम्**-વિઘ્ન કરવાને, **न, शक्नोति**-શક્તિમાન નથી, **कुतः, अपरे**-તો પછી કાલ વગેરે બીજા તો ક્યાંથીજ હોય?, **अन्यथा**-જો એમ ન હોય તો, **मातरः**-માતાઓ, **बालान्**-બાલકોને **क्वचित्**-કોઈ પણ વખતે, **स्तन्यैः**-સ્તનના દૂધથી-ધાવણથી, **न, पुपुषुः**-પોષણ કરે નહીં.

અહીં ભગવાન પોતે પણ આ પરિત્યાગ કરવામાં વિઘ્ન કરવાને શકિતમાન નથી, તો પછી કાલ વગેરે બીજાઓ તો ક્યાંથીજ વિઘ્ન કરી શકે? જો ભગવાન

બાધ કરે તો માતાઓ કોઇ પણ વખતે પોતાના બાલકનું ધાવણથી પોષણજ ના કરે. ૧૯

ભકિતમાર્ગીય પરિત્યાગમાં વિઘ્ન કરવા કોઇ શકિતમાન નથી. ભગવાન ભક્તના ભાવને અધીન છે, તે ભક્તનું અશક્તપણું જાણીને વિઘ્ન કરતા નથી, કેમકે સ્વધર્મને ઉત્પન્ન કરનારા તથા તેની રક્ષા કરવાવાળા ભગવાન છે. તે જો બાધા કરે તો બાલકને ઉત્પન્ન કરનારી તથા તેનું રક્ષણ કરનારી માતા પણ પોતાના બાલકનું ધાવણના દૂધથી પોષણ ના કરે.

ज्ञानिनामपि वाक्येन न भक्तं मोहयिष्यति ।
आत्मप्रदः प्रियश्चापि किमर्थं मोहयिष्यति ॥ २० ॥
ज्ञानिनाम्, अपि, वाक्येन, न, भक्तम्, मोहयिष्यति ।
आत्मप्रदः, प्रियः, च, अपि, किमर्थम्, मोहयिष्यति ॥ २० ॥

ज्ञानिनाम्-જ્ઞાનિઓના, **वाक्येन, अपि**-વાક્યોથી પણ, **भक्तम्**-ભક્તને, **न, मोहयिष्यति**-મોહ કરશે નહિ, **आत्मप्रदः**-આત્માનું દાન કરનારા, **प्रियः, च, अपि**-અને વળી પ્રિય, **किमर्थम्**-કેવા પ્રકારે, **मोहयिष्यति**-મોહ કરશે?

જ્ઞાનિઓના ઉપદેશવાક્યોથી પ્રભુ પોતાના ભક્તને મોહમાં નાંખશે નહીં, કેમકે તે પોતાના સ્વરૂપનું દાન કરનારા અને વળી પ્રિય છે. તે કેવા પ્રકારે ભક્તને મોહ કરે? ના જ કરે. ૨૦

જ્ઞાનિઓને માયા મોહ કરે છે એમ વાક્ય છે, ભક્તને મોહ કરે છે એવું વાક્ય નથી. સ્વરૂપાનંદ આપનારા ભગવાન ભકતને શા સારૂ મોહ કરે? તેના કાર્યમાં વિલંબ થવાનું પણ પ્રભુ સહન કરે નહીં. જ્યાં સ્વરૂપાનંદ કરવાની ઇચ્છા હોય ત્યાં જ્ઞાનીને પણ માયાથી રક્ષા કરે છે.

तस्मादुक्तप्रकारेण परित्यागो विधीयताम् ।
अन्यथा भ्रश्यते स्वार्थादिति मे निश्चिता मतिः ॥ २१ ॥
तस्मात्, उक्तप्रकारेण, परित्यागः, विधीयताम् ।
अन्यथा, भ्रश्यते, स्वार्थात्, इति, मे, निश्चिता, मतिः ॥ २१ ॥

तस्मात्-માટે, **उक्तप्रकारेण**-ઉપર કહેલા પ્રકારથી, **परित्यागः**-સંન્યાસ, **विधीयताम्**-કરવો, **अन्यथा**-નહીં તો જો એમ ન કરે તો, **स्वार्थात्**-ભગવદ્‌વિરહાનુભવ અને ભગવત્પ્રસાદરૂપ સ્વાર્થથી, **भ्रश्यते**-નષ્ટ પામે છે, **इति, मे, मतिः**-એમ મારી મતિ, **निश्चिता**-નિશ્ચયવાળી છે.

માટે ઉપર કહેલા પ્રકારથી ભક્તોએ પરિત્યાગ, સંન્યાસ, કરવો. જો એમ ન કરે તો સ્વાર્થ-ભગવદ્‌વિરહાનુભવ અને ભગવત્પ્રસાદ-ગુમાવી બેસે છે એમ મારી દૃઢ બુધ્ધિ છે. ૨૧

ઉપર જણાવેલી રીતિથી બીજી રીતિ પ્રમાણેનો સંન્યાસ કરવાવાળો પતિત થાય છે. બીજા પ્રકાર દોષવાળા છે અને અસંભવિત છે. જો એવો અધિકાર ન હોય છતાં પણ સંન્યાસ કરે તો તે સ્વાર્થથી ભ્રષ્ટ થાય છે.

इति कृष्णप्रसादेन वल्लभेन विनिश्चितम् ।
संन्यासवरणं भक्तावन्यथा पतितो भवेत् ॥ २२ ॥
इति, कृष्णप्रसादेन, वल्लभेन, विनिश्चितम् ।
संन्यासवरणम्, भक्तौ, अन्यथा, पतितः, भवेत् ॥ २२ ॥

इति-આ પ્રમાણે, **कृष्णप्रसादेन**-શ્રીકૃષ્ણની કૃપાથી, **वल्लभेन**-શ્રીમદાચાર્યજીએ, **भक्तौ**-ભક્તિમાર્ગમાં, **सन्यास वरणम्**-સંન્યાસનો અંગીકાર, **विनिश्चितम्**-નિશ્ચય કર્યો છે, **अन्यथा**-આજ્ઞા વિના સંન્યાસ ગ્રહણ કરે તો. **पतितः**-પતિત, **भवेत्**-થાય.

આ પ્રમાણે શ્રીકૃષ્ણની કૃપાથી શ્રીમદ્‌વલ્લભાચાર્યજીએ ભક્તિમાર્ગમાં સંન્યાસનો અંગીકાર નિશ્ચય કર્યો છે. આજ્ઞા વિના સંન્યાસ ગ્રહણ કરે તો પતનજ થાય. ૨૨

ભગવાનના વિરહ વડે જેનો આત્મા આતુર હોય તેજ તેમની કૃપાથી ત્યાગનું સ્વરૂપ જાણી શકે છે. સંન્યાસ ભગવાનના વરણરૂપજ છે, અને પ્રભુભક્તિ વિના સંન્યાસ કરે તો પતિત થાય છે. ગ્રન્થના આરંભમાં પરિત્યાગનો વિચાર કરવામાં અવેલો છે અને સમાપ્તિમાં ઉપર પ્રમાણેનો ત્યાગ કરવાનો કહેલો છે.

પછી ભગવાનની કૃપા વડે સંન્યાસનો નિશ્ચય કરવાનું જણાવે છે. તેથી એમ સૂચિત થાય છે કે આચાર્યચરણને દેહદેશપરિત્યાગ માટે ભગવાનથી બે આજ્ઞા થઈ હતી. તે પ્રમાણે નહીં કરવાનો પશ્ચાત્તાપ થયો હતો. ત્યાં જ્યારે લોકપરિત્યાગ વિષયની ત્રીજી આજ્ઞા થઇ તે સમયે વાક્યાર્થનો વિચાર કરી જે પ્રકારની આજ્ઞા થયેલી તે પ્રમાણે આચાર્યજીએ કર્યું. તેથી ભગવાન પ્રસન્ન થયા અને લોકપરિત્યાગ-એટલે સંન્યાસ એમ તેમના હૃદયમાં સ્ફુરણ કર્યું અને સંન્યાસગ્રહણ કરવાનો નિશ્ચય કર્યો. ભગવાને સંન્યાસની સ્ફુરણા કરવાથીજ આચાર્યજીએ ત્રિદંડ સંન્યાસ ધારણ કરેલો છે. એક માસ અનશન વ્રત કર્યું, આઠ દિવસ મૌનવ્રત રાખ્યું, તેથી દેશત્યાગ અને દેહત્યાગરૂપ બે આજ્ઞા સિદ્ધ થતાં દેશત્યાગ એવી રીતે કર્યો. આ દેશ અને દેહ યૌગિક અર્થમાં વપરાયલા હતા અને તેના અર્થ દિશ્-અતિદાન કરવું, તે પરથી દેશ શબ્દ થાય છે, અને દેશત્યાગ એટલે અતિદાનનો ત્યાગ છે. શ્રીમદ્‌ભાગવતની સૂક્ષ્મ ટીકા નિવૃત્ત થવાથી પોતે એ ટીકારૂપ અતિદાનનો ત્યાગ કર્યો હતો, એટલે દેશત્યાગ થયો હતો. તેમજ દિહ્-વૃદ્ધિ પામવું, તે પરથી દેહ થાય છે. માધવભટ્ટ કાશ્મીરી આચાર્યશ્રીના લેખક હતા, તેમના લેખોથી સર્વ ગ્રન્થાદિની વૃદ્ધિ થતી હતી. તેની નિવૃત્તિ થઇ એટલે વૃદ્ધિરૂપ દેહનો ત્યાગ થયો. તે બન્ને ત્યાગ શ્રીભગવાનેજ કરાવેલા છે અને બન્ને આજ્ઞા તેમણેજ સિદ્ધ કરાવેલી હતી, પણ પોતે તે પાળવા પ્રયત્ન કર્યો ન હોતો. તેનો તેમને પશ્ચાત્તાપ હતો, તે કેમ નિવૃત્ત થાય એમ વિચાર કરતાં ત્રીજી આજ્ઞા લોકત્યાગ બાબતના વિચારથીજ ભગવાન નિવૃત્ત કરશે એવો નિશ્ચય કરી પોતાની અવસ્થાના સૂચનપૂર્વક ત્યાગના નિરૂપણની પ્રતિજ્ઞા કરી આ ગ્રન્થ પ્રકટ કરેલો છે, અને સંન્યાસનું સ્વરૂપ પૂર્ણ રીતે દિગ્દર્શન કરાવેલું છે.

इति श्रीमद्वल्लभाचार्यप्रकटितः संन्यासनिर्णयः सम्पूर्णः ॥ १४ ॥

इति-આ પ્રમાણે, **श्रीमद्वल्लभाचार्यप्रकटितः**-શ્રીમદ્‌વલ્લભાચાર્યજીએ પ્રકટ કરેલો, **संन्यासनिर्णयः**-સંન્યાસનિર્ણય, **सम्पूर्णः**-સમ્પૂર્ણ થયો.

આ પ્રમાણે શ્રીમદ્‌વલ્લભાચાર્યજીએ પ્રકટ કરેલો સંન્યાસનિર્ણય નામનો ગ્રન્થ સમ્પૂર્ણ થયો. ૧૪

॥ श्रीकृष्णार्पणमस्तु ॥

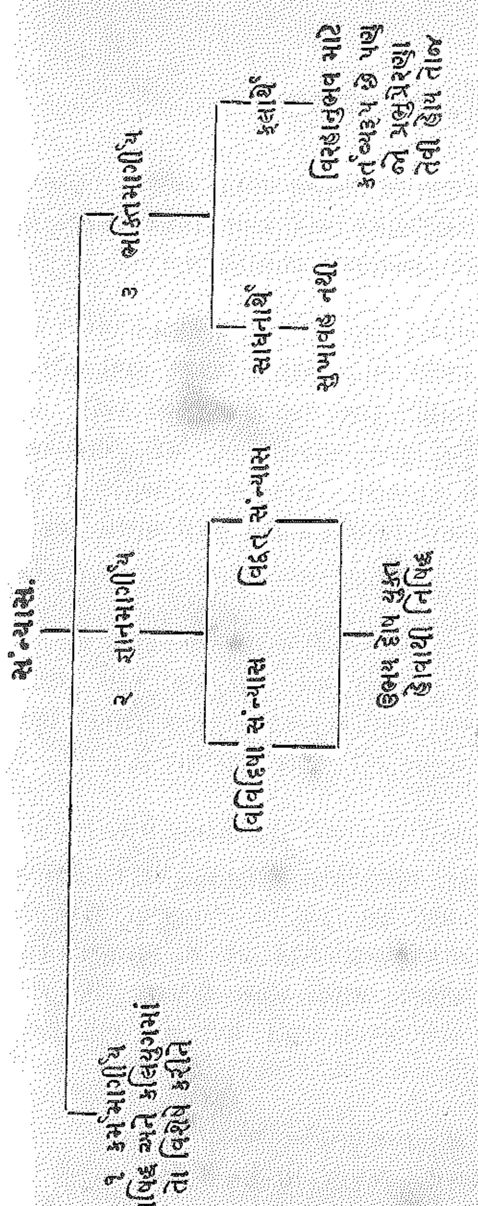

૧૫–નિરોધલક્ષણ

ગ્રન્થપરિચય–શ્રીમદાચાર્યજીએ નિરોધલક્ષણ નામના ગ્રન્થમાં નિરોધની પ્રથમ મધ્યમ અને ઉત્તમ દશા, તેનાં સાધન અને ફલનું નિરૂપણ કરેલું છે. નિરોધ એટલે પ્રપંચને ભૂલી જઇને ભગવાનમાં આસક્તિ થાય તે.

(૧) નિરોધની પ્રથમ દશા–જ્યારે હું પ્રભુનો દાસ છું, અને પ્રભુનો વિયોગ થયો છે એમ સમજવામાં આવે, ત્યારે હજારો વર્ષોનો પ્રભુનો વિયોગ પડવા સંબંધી સ્મૃતિવડે અંતઃકરણમાં થતા તાપથી દુઃખ થાય તેમ ઇચ્છા કરવી. (૨) સાધન–ભગવાનના પ્રકટ થવામાં એવું દુઃખ સાધનરૂપ છે, માટે મોટાઓની કૃપાવડે ભગવાન દયા કરે ત્યાં સુધી ભગવાનના નામોનું કીર્તન કરવું. (૩) ફલ–કીર્તનથી લજ્જા છૂટી જવાથી પ્રપંચની વિસ્મૃતિ વધારેને વધારે થાય છે અને તે પ્રભુમાં સ્નેહની વૃદ્ધિ કરે છે.

(૧) મધ્યમ દશા–વિરહના તાપકલેશ પછી અંતઃકરણના દોષો, સંસારની આસક્તિ, નાશ પામે છે. પ્રભુમાં આસક્તિ થઈ કોઈ પણ પ્રકારે પ્રભુનાં દર્શનથી જે સુખ થાય તેની ઇચ્છા કરવી. (૨) સાધન–પ્રભુનાં ગુણગાન કરવાં. (૩) ફલ–હૃદયમાં બિરાજતા પ્રભુ અનુગ્રહ કરી બહાર પ્રકટ થાય છે.

(૧) ઉત્તમ દશા–પ્રભુ સાક્ષાત્કાર થયા પછી પાછા હૃદયમાં બિરાજે છે ત્યારે ફલરૂપ વિરહદશા પ્રાપ્ત થાય છે. (૨) સાધન–કેવલ પ્રભુકૃપા, પ્રભુનાં ગુણગાન કરવાં. ગુણોનાં કીર્તન સાંભળીને પ્રભુ પૂર્ણ કૃપા વડે નિજ જનને અંદર અને બહાર રસમય કરે છે અને ભગવદાનન્દ પ્રકટ કરે છે. ભક્તોએ કરેલાં ગુણગાન અને કીર્તન, શ્રવણ કરવાની પ્રભુની ઇચ્છા હોય ત્યાં તેમને ગુણગાનમાં પ્રવૃત્તિ કરાવે છે. જ્યાં એવી ઇચ્છા પ્રભુને થતી નથી ત્યાં ભક્તોને ભાવનામાત્રમાં પ્રવૃત્તિ કરાવે છે.

મર્યાદામાર્ગીય ભક્ત માટે સાધન–સંસારાવેશ થયેલી ઇન્દ્રિયોનો નિગ્રહ કરવો. તેમ કરતાં ઇન્દ્રિયો ખળભળાટ મચાવે તો તેમના હિત માટે પોતાની સર્વ વસ્તુઓનો પ્રભુમાં વિનિયોગ કરવો. ભગવાનના સામર્થ્યથી વૈરાગ્ય

સ્થિરતાથી રહે છે. પ્રભુના ગુણગાનથી હરિસુખનો સ્પર્શ થવાથી દુઃખનું ભાન થશે નહીં. મત્સર અને લોભનો ત્યાગ કરી સર્વદા પ્રભુનાં ગુણગાન કરવાં.

પુષ્ટિમાર્ગીયભકત માટે સાધન-હરિમૂર્તિનું નિરન્તર ધ્યાન કરવું, એટલે તે સાક્ષાત્ ભગવાન છે એમ સમજી ધ્યાન કરવું. સ્વરૂપભાવથી દર્શન, સ્પર્શ, ચક્ષુ અને ત્વચાનાં કાર્યો થઈ શકે છે. જે ઇન્દ્રિયોનો ભગવદ્વિનિયોગ સ્પષ્ટ ન જણાય ત્યારે તેનો નિગ્રહ કરવો.

નિરોધની ઉત્તમતા-નિરોધની બરાબરી કોઈ મન્ત્ર, સ્તોત્ર, ઉપાસના, તીર્થ વગેરેથી થઈ શકતી નથી. તેથી મંત્રનો જપ, સ્તોત્રનો પાઠ વગેરે જે સેવાનાં અંગ છે તે સેવાના અનવસરમાં કરવાં યોગ્ય છે અને નિરોધજ સર્વોત્તમ છે એમ દર્શાવેલું છે.

यच्च दुःखं यशोदाया नन्दादीनां च गोकुले ।
गोपिकानां तु यद् दुःखं तद् दुःखं स्यान् मम क्वचित् ॥१॥
यत्, च, दुःखम्, यशोदायाः, नन्दादीनाम्, च, गोकुले ।
गोपिकानाम्, तु, यत्, दुःखम्, तत्, दुःखम्, स्यात्, मम, क्वचित् ॥१॥

गोकुले-શ્રીગોકુલમાં, **यशोदायाः**-શ્રીયશોદાજીને, **च**-અને, **नन्दादीनाम्**, શ્રીનંદરાયજી વગેરેને-**च**-અને સંબંધવાળાં બીજાંઓને, **यत्**, **दुःखम्**-જે દુઃખ આપ્યું છે અને, **गोपिकानाम्**-શ્રીગોપિકાઓને, **यत्**, **दुःखम्**-જે દુઃખ થયું છે **तत् दुःखम्**-તે દુઃખ, **मम**, **क्वचित्**-મને ક્યારેક, **स्यात्**-થાઓ.

શ્રીગોકુલમાં શ્રીયશોદાજીને અને શ્રીનંદરાયજી વગેરેને અને તેમના સંબંધવાળાં બીજાંઓને (પરમ ફલ આપવા વાળા શ્રીપ્રભુએ) જે દુઃખ આપ્યું છે, પુનઃ (તેથી પણ ઉત્કૃષ્ટ) શ્રીગોપીજનોને જે દુઃખ થયું તે દુઃખ મને ક્યારેક થાઓ. ૧.

નિરોધ-પ્રપંચને ભૂલી ભગવાનમાં આસકિત થાય તે. આવો નિરોધ શોધવાવાળા ભકતને, દુઃખ થવાનો સંભવ છે. તેથી તે મેળવવા સર્વ રીતે ઉત્કંઠા કરવી. શ્રીયશોદાજી અને શ્રીનંદરાયજી વગેરેને પુત્રોત્પત્તિ, તે પછી શ્રીપ્રભુનું લાલન પાલન, ક્રીડા અને અવલોકન વગેરે નાના પ્રકારના મનોરથરૂપ. શ્રીગોપીજનોને

શ્રીપ્રભુ પ્રકટ થવાની આશાથી થયેલા મનોરથરૂપ અને પ્રકટ થયા પછી પૂતનાની ક્રૂર દૃષ્ટિ, તેનું પોતાનું પતનરૂપ થવું તે, ક્રીડામાં આસકિતથી ભોજન કરવામાં વિલંબ થાય તે રૂપ લીલા, અને એવી અનેક લીલાઓ ભગવાને કરીને ભકતોને પ્રપંચ ભૂલાવી પોતામાં આસકિત કરેલી હતી. તેથી ભક્તનો નિરોધ થવામાં આવી લીલાઓ વખતે જે દુઃખ થયું હતું તેવું દુઃખ મને કોઈક વખત પણ થાવ. અર્થાત્ જે ભક્તો પ્રભુના બાલભાવમાં આસકત છે, જે કિશોરભાવમાં આસકત છે તથા જે પ્રૌઢભાવમાં આસકત છે તે સર્વનું દુઃખ જોઇને તે નિવારણ કરવાને તેવા તેવા બાલ, કિશોર અને પ્રૌઢરૂપથી ભગવાન તે તે ભાવને અનુસાર સુખ આપવાને પ્રકટ થાય છે. માટે ભગવાનના પ્રકટ થવામાં એવું દુઃખજ સાધનરૂપ છે. તેથી એવા દુઃખની ઇચ્છારૂપ નિરોધ એજ ત્યાગી ભકતોમાં નિરોધની પ્રથમ દશા છે. તે ભકિતની વૃદ્ધિનું લક્ષણ સમજવું.

गोकुले गोपिकानां तु सर्वेषां व्रजवासिनाम् ।
यत् सुखं समभूत तन्मे भगवान् किं विधास्यति ॥ २ ॥
गोकुले, गोपिकानाम्, तु, सर्वेषाम्, व्रजवासिनाम् ।
यत्, सुखं, समभूत, तत्, मे, भगवान्, किम्, विधास्यति ॥ २ ॥

गोकुले-શ્રીગોકુલમાં, **गोपिकानाम्**,-શ્રીગોપીજનોને, **तु**, **सर्वेषाम्** **व्रजवासिनाम्**-વળી સર્વ વ્રજમાં રહેનારાઓને, **यत्**, **सुखम्**-જે સુખ, **समभूत**-સારી રીતે થયું, **तत्**, **मे**,-તે સુખ મારા, **भगवान्**-ભગવાન, **किम्**, **विधास्यति**-શું કરશે. ?

શ્રીગોકુલમાં શ્રીગોપીજનોને, વળી સર્વ વ્રજમાં રહેનારાઓને, જે સુખ સારી રીતે થયું તે સુખ મારા ભગવાન શું મને આપશે ? ૨

પ્રથમ બતાવેલાં દુઃખો પ્રભુના પ્રાકટ્યમાં કારણ છે. કારણરૂપ દુઃખ પહેલાં થયા પછી પ્રભુ પ્રકટે છે, તે પછી બધું સુખરૂપ થાય છે. પ્રભુએ બાળલીલા, કુમાર લીલાઓ ભકતના મનોરથ પૂર્ણ કરવા સારૂ કરેલી છે તે સુખરૂપ છે, ત્યાર બાદ વિપ્રયોગ થયા પછી પણ પ્રભુની લીલાનું સ્મરણ કરવાથી તાદાત્મ્ય થઇ જતાં દુઃખનું ભાન રહેતું નથી. તેથી સર્વથી વિલક્ષણ વિપ્રયોગાત્મક સુખ શ્રીગોપીજનોને અને વ્રજવાસીઓને સારી રીતે મળ્યું હતું. તે સુખ અતિ દુર્લભ છે, તો પણ સર્વ-

સામર્થ્યવાન પ્રભુએ જેમ ભકતોને આપ્યું તેમ પોતાના સામર્થ્યથી મને આપશે. પ્રભુની આ લીલાઓ પ્રપંચ (જગત)ને ભૂલી જવા માટે અને ભક્તનો નિરોધ કરવા માટે હતી. વિરહાવસ્થામાં જે તાપકલેશ થાય તેનાથી અંતઃકરણમાં રહેલા દોષો નિવૃત્ત થાય છે, અને પ્રપંચમાંથી આસક્તિ મટી પ્રભુમાં થાય છે. તે ત્યાગી ભક્તોમાં ઉત્તમ અધિકારીનું ભક્તિની વૃદ્ધિનું લક્ષણ છે.

उद्धवागमने जात उत्सवः सुमहान् यथा ।
वृन्दावने गोकुले वा तथा मे मनसि क्वचित् ॥ ३ ॥

उद्धवागमने, जातः, उत्सवः, सुमहान्, यथा ।
वृन्दावने, गोकुले, वा, तथा, मे, मनसि, क्वचित् ॥ ३ ॥

वृन्दावने–શ્રીવૃન્દાવનમાં, **वा, गोकुले**–અથવા શ્રીગોકુલમાં, **उद्धवागमने**–ઉધ્ધવજી પધાર્યા ત્યારે, **यथा**–જેવો, **सुमहान्**–અત્યન્ત મોટો, **उत्सवः, जातः**–ઉત્સવ થયો, **तथा, मे**–તેવો મારા, **मनसि, क्वचित्**–મનમાં કોઈક વાર થાઓ.

શ્રીવૃન્દાવનમાં અથવા શ્રીગોકુલમાં ઉધ્ધવજી પધાર્યા ત્યારે જેવો અત્યન્ત મોટો ઉત્સવ થયો તેવો મારા મનમાં કોઈક વાર થાઓ. ૩

ભગવદ્‌ભાવવાળા અને શ્રીપ્રભુનો સંદેશ લઈ આવનાર ભકત ઉદ્ધવજી ઉત્સવરૂપ છે. ભગવદીયનું આગમન અને પ્રભુનો સંદેશ એ બધું અલૌકિક હોવાથી અત્યન્ત મોટો ઉત્સવ શ્રીવૃન્દાવનમાં શ્રીગોપીજનોને અને શ્રીગોકુલમાં માતાપિતાને થયો છે. તેમ ભગવદીયોએ પ્રભુના સંબંધવાળા ભકતના સમાગમમાં સાક્ષાત્ પ્રભુ પધારેલા છે એવો ઉત્સાહ સર્વ પ્રકારથી રાખવો જોઈએ. અંતઃકરણ પ્રભુવિષયમાં પૂર્ણ આસકત થતાં પ્રભુ બહાર પ્રકટ થઈ દર્શન આપે છે અને ફરીથી હૃદયમાં બિરાજે છે ત્યારે ભક્ત કૃતાર્થ થાય છે. આવા સ્મરણ, ઉત્સવ વગેરેની ઇચ્છા એજ પોતામાં તેવી ભક્તિની વૃધ્ધિને દર્શાવનાર નિરોધનું લક્ષણ છે. અને ઉપર કહેલા ભાવની આકાંક્ષા શ્રીવ્રજનાથના સ્વરૂપમાં આસકત થયેલા ભકતોનેજ થાય છે.

महतां कृपया यावद् भगवान् दययिष्यति ।
तावदानन्दसन्दोहः कीर्त्यमानः सुखाय हि ॥ ४ ॥

महताम्, कृपया, यावत्, भगवान्, दययिष्यति ।
तावत्, आनन्दसन्दोहः, कीर्त्यमानः, सुखाय, हि ॥ ४ ॥

महताम्, कृपया–મોટાઓની કૃપાથી, **यावत्, भगवान्**–જ્યાં સુધી ભગવાન, **दययिष्यति**–દયા કરશે, **तावत्**–ત્યાં સુધી **कीर्त्यमानः**–કીર્તન કરવા યોગ્ય, **आनन्दसंदोहः**–આનંદના સમુદાયરૂપ પ્રભુ, **हि सुखाय**– નિશ્ચય સુખરૂપ થાય છે.

મોટાઓની કૃપાથી જ્યાં સુધી ભગવાન દયા કરશે, ફલદાન કરશે, ત્યાં સુધી કીર્તન કરવા યોગ્ય આનંદરૂપ પ્રભુ નિશ્ચય સુખરૂપ થાય છે. ૪

પ્રથમ શ્રીપ્રભુ કીર્તનમાં સુખ આપે છે, પછી દયા કરીને ભકતને સ્વસ્વરૂપમાં એકતાન કરી દે છે. પુષ્ટિમાર્ગમાં વ્રજભકતો મોટા છે. તેમની કૃપાથી ભગવાન સ્વસ્વરૂપમાં એકતાન કરી દે ત્યાંસુધી સ્મરણપૂર્વક પ્રભુનામોનું કીર્તન કરવું. પ્રભુની લીલાકીર્તન વડે જે સુખ થાય છે તે પોતામાં વ્યસનના ઉત્કર્ષરૂપ નિરોધ દર્શાવનાર છે. કીર્તનમાં લજ્જા છૂટી જવાથી અને પ્રપંચની વિસ્મૃતિ વધારેને વધારે થવાથી આ અનુભવ થાય છે.

महतां कृपया यद्वत् कीर्तनं सुखदं सदा ।
न तथा लौकिकानां तु स्निग्धभोजनरूक्षवत् ॥ ५ ॥

महताम्, कृपया, यद्वत्, कीर्तनम्, सुखदम्, सदा ।
न, तथा, लौकिकानां, तु, स्निग्धभोजनरूक्षवत् ॥ ५ ॥

यद्वत्–જેવી રીતે, **महताम्**–મોટા પુરુષોની, **कृपया**–કૃપાથી, **कीर्तनम्**–ભક્તોએ કરેલું લીલાવિષયક ભગવદ્‌ગુણોનું કીર્તન, **सदा, सुखदम्**–નિરંતર સુખ આપનારૂં છે, **तथा**–તેવી રીતે. **लौकिकानाम्**–લૌકિક પુરુષોનું કીર્તન **तु, न**–તો સુખ આપતું નથી, **स्निग्धभोजनरूक्षवत्**–જેમ ઘીવાળું ભોજન બધી ઇંદ્રિયોનું પોષણ કરે છે તેમ લુખા ભોજનથી થતું નથી, અર્થાત્ સુખ આપતું નથી.

જેવી રીતે મોટાંઓની કૃપાથી તેમણે કરેલું લીલાવિષયક ભગવદ્‌ગુણોનું કીર્તન નિરન્તર સુખ આપે છે તેમ લૌકિકપુરુષોએ કરેલું લૌકિક વિષયનું કીર્તન સુખ આપતું નથી. જેમ ઘીવાળું ભોજન બધી ઇંદ્રિયોનું પોષણ કરે છે તેમ લુખા ભોજનથી થતું નથી, અર્થાત્ સુખ આપતું નથી. ૫

મોટાંઓ–અંતરંગ ભકતો–ની કૃપાથી ભગવાનના ગુણોનું શ્રવણ થયું હોય તે સંશયછેદક હોવાથી મનનદ્વારા અંતઃકરણ શુદ્ધ થઈ ભગવદાસક્તિ-

વાળું થઈ પ્રભુમાં સ્નેહની વૃદ્ધિ કરે છે. લૌકિક-દોષવાળા પ્રપંચ-માં આસક્ત લોકોએ કરેલું લૌકિક વિષયનું કીર્તન સુખ આપતું નથી. હર્ષથી રૂવાંટી ઉભી ન થાય, ચિત્ત દ્રવે નહીં, આનન્દના અશ્રુની ધારા વહે નહીં એવી ભક્તિ થાય નહીં ત્યાં સુધી હૃદય કેમ શુદ્ધ થાય? પ્રભુમાં સ્નેહ એજ ખરો સ્નેહ છે. પ્રપંચમાં સ્નેહ એ તો ખોટો ભાસ છે. માટેજ પ્રભુઆસક્તિથી થતા કીર્તનને ઘીવાળા ભોજન જેવું અને પ્રપંચઆસક્તિથી થતા લૌકિક કીર્તનને લુખા ભોજન જેવું ગણે છે.

गुणगाने सुखावाप्तिर्गोविन्दस्य प्रजायते ।
यथा तथा शुकादीनां नैवात्मनि कुतोऽन्यतः ॥ ६ ॥
गुणगाने, सुखावाप्तिः, गोविन्दस्य, प्रजायते ।
यथा, तथा, शुकादीनाम्, न, एव, आत्मनि, कुतः अन्यतः ॥ ६ ॥

गोविन्दस्य-શ્રીભગવાનના, **गुणगाने**-ગુણગાન કરવામાં, **यथा, सुखावाप्तिः प्रजायते**-જે પ્રકારનું સુખ થાય છે, **तथा**-તેવા પ્રકારનું સુખ, **शुकादीनाम्**-શ્રીશુકદેવજી વગેરેના, **आत्मनि**-હૃદયમાં, **न**-નથી થતું (તો), **अन्यतः**-બીજી કઈ રીતે-જ્ઞાન અને ભક્તિ વિના બીજા કયા હેતુથી, **कुतः**-ક્યાંથી થાય?

ગોવિન્દના ગુણગાનમાં જે સુખની પ્રાપ્તિ છે તે નિર્ગુણમાં નિષ્ઠાવાળા શ્રીશુકદેવજી વગેરેના હૃદયમાં પણ થતી નથી, તો બીજી કોઈ રીતે તો ક્યાંથી જ થાય? અથવા શુકાદિને ગોવિન્દના ગુણગાનમાં જેવું સુખ થયું તેવું સુખ તેમને નિર્ગુણના ધ્યાનમાં પોતાના આત્માને વિષે થયેલું નથી, તો બીજાને પણ ક્યાંથી થાય? ૬

શુકદેવજીએ કહ્યું છે કે જો કે પોતે નિર્ગુણમાં નિષ્ઠાવાળા છે તથાપિ ભગવાનની લીલાઓ વડે તેમનું ચિત્ત આકર્ષાયું છે અને પોતે શ્રીમદ્ભાગવત શીખ્યા છે. તેથી એમ સૂચિત થાય છે કે આત્મસુખથી પણ ભગવદ્ગુણગાનમાં અધિક આનન્દ છે. ભગવદ્ગુણગાનના અભ્યાસવાળું અંતઃકરણ થતાં અધિક સુખની પ્રાપ્તિ થાય છે.

क्लिश्यमानाञ्जनान् दृष्ट्वा कृपायुक्तो यदा भवेत् ।
तदा सर्वं सदानन्दं हृदिस्थं निर्गतं बहिः ॥ ७ ॥

क्लिश्यमानान्, जनान्, दृष्ट्वा, कृपायुक्तः, यदा, भवेत् ।
तदा, सर्वम्, सदानन्दम्, हृदिस्थम्, निर्गतम्, बहिः ॥ ७ ॥

क्लिश्यमानान्-પોતાની પ્રાપ્તિમાટે ક્લેશ પામતા, **जनान्**-ભક્તજનોને **दृष्ट्वा**-જોઈને, **यदा, कृपायुक्तः**-જ્યારે કૃપા વાળા, **भवेत्**-થાય, **तदा**-ત્યારે, **हृदिस्थम्**-હૃદયમા રહેલા, **सर्वम्**-સર્વાંશપૂર્ણ, **सदानन्दम्**-પરબ્રહ્મ શ્રીકૃષ્ણ **बहिः**-બહાર, **निर्गतम्**-પ્રકટ થાય છે.

પોતાની પ્રાપ્તિને માટે ક્લેશ પામતા ભક્તોને જોઈને જ્યારે પ્રભુ કૃપા કરે ત્યારે હૃદયમાં રહેલા સર્વાંશસંપૂર્ણ પરબ્રહ્મ શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્મા બહાર પ્રકટ થાય છે. ૭

કીર્તન કરનારા ભક્તોની ઉપર શ્રીભગવાનની કૃપા થાય છે ત્યારે ભાવનાની પ્રબલતાથી સર્વની અંદર રહેલા પ્રભુનું પ્રાકટ્ય બહાર થાય છે, અને તે વખતે ભગવાનનો સાક્ષાત્કાર થવાથી ભક્તના તાપક્લેશ નાશ પામે છે, અને ભક્ત પૂર્ણ આનન્દ પ્રાપ્ત કરે છે. આ મધ્યમ નિરોધની સિદ્ધિ કહેવાય છે.

सर्वानन्दमयस्यापि कृपानन्दः सुदुर्लभः ।
हृद्गतः स्वगुणाञ्छ्रुत्वा पूर्णः प्लावयते जनान् ॥ ८ ॥
सर्वानन्दमयस्य, अपि, कृपानन्दः, सुदुर्लभः ।
हृद्गतः, स्वगुणान्, श्रुत्वा, पूर्णः, प्लावयते, जनान् ॥ ८ ॥

सर्वानन्दमयस्य-સંપૂર્ણ આનન્દમય પ્રભુનો, **अपि**-પણ, **कृपानन्दः**-કૃપારૂપી આનન્દ, **सुदुर्लभः**-અત્યન્ત દુર્લભ છે, **हृद्गतः**-હૃદયમાં રહેલા પ્રભુ, **स्वगुणान्**-પોતાના ગુણોને, **श्रुत्वा**-ગવાતા સાંભળીને, **पूर्णः**-કૃપાપૂર્ણ થઈને **जनान्**-ભક્ત જનોને, **प्लावयते**-રસથી પૂર્ણ કરે છે.

સંપૂર્ણ આનન્દમય પ્રભુનો પણ કૃપારૂપી આનન્દ અત્યન્ત દુર્લભ છે. હૃદયમાં રહેલા પ્રભુ પોતાના ગુણો ગવાતા સાંભળીને કૃપાથી પૂર્ણ થઈને ભક્તજનોને રસથી પૂર્ણ કરે છે. ૮

મુક્તિ આદિનો આનન્દ સાધન વડે મળે છે અને પ્રભુકૃપારૂપી આનન્દ પ્રભુ દાન કરે તો જ મળે છે. એવા પ્રભુ મળવા સંબંધી ઇચ્છાથી વિરહ તાપ થાય છે. તેથી ભક્તો પરસ્પર ગુણગાન કરે છે. અને તે શ્રવણ કરીને હૃદયમાં બિરાજેલા પ્રભુ પૂર્ણ કૃપા વડે બહાર પ્રકટ થઈ અંદર અને બહાર રસથી વ્યાપ્ત કરે છે. ભગવદાનંદ થયા વિના કીર્તન થઈ શકતાં નથી. માટે જ એ અતિ દુર્લભ છે, તેથી જ તે ફલાત્મક નિરોધનું લક્ષણ છે.

तस्मात् सर्वं परित्यज्य निरुद्धैः सर्वदा गुणाः ।
सदानन्दपरैर्गेयाः सच्चिदानन्दता ततः ॥ ९ ॥
तस्मात्, सर्वम्, परित्यज्य, निरुद्धैः, सर्वदा, गुणाः ।
सदानन्दपरैः, गेयाः, सच्चिदानन्दता, ततः ॥ ९ ॥

तस्मात्-ભાવના કરતાં ગુણગાનથી ભગવાન વધારે પ્રસન્ન થાય છે તેથી, **सर्वम्**-સમ્પૂર્ણ, **परित्यज्य**-ત્યાગ કરીને, **निरुद्धैः**-પ્રપંચનું વિસ્મરણ કરીને ભગવદાસક્તિ વાળા થઇને, **सदानन्दपरैः**-હૃદયમાં રહેલી લીલાસૃષ્ટિમાં એકતાન થઇ, **सर्वदा, गुणाः**-સદા પ્રભુના ગુણો, **गेयाः**-ગાવા, **ततः**-તેથી, **सच्चिदानन्दता**-સત્, ચિત, આનંદપણું એની મેળે જ પ્રાપ્ત થાય છે.

ભાવના કરતાં ગુણગાનથી ભગવાન વધારે પ્રસન્ન થાય છે તેથી સર્વનો (પ્રપંચમાં મમતાબુદ્ધિનો) ત્યાગ કરીને પ્રપંચવિસ્મૃતિપૂર્વક ભગવદાસક્તિ-વાળા થઇને, હૃદયમાં રહેલી સૃષ્ટિમાં એકતાન થઇને સદા પ્રભુના ગુણોનું ગાન કર્યા કરવું. એથી એને મેળે જ બીજા કોઇ સાધન વિના સત્, ચિત્ અને આનન્દ-પણું પ્રાપ્ત થાય છે. ૯

ભગવાનના ગુણગાનથી સંસારના દુઃખોની નિવૃત્તિ અને બ્રહ્મબોધ એ અવાંતર ફલ મળે છે અને નિરોધની પ્રાપ્તિ થાય છે.

अहं निरुद्धो रोधेन निरोधपदवीं गतः ।
निरुद्धानां तु रोधाय निरोधं वर्णयामि ते ॥ १० ॥
अहम्, निरुद्धः, रोधेन, निरोधपदवीम्, गतः ।
निरुद्धानाम्, तु, रोधाय, निरोधम्, वर्णयामि, ते ॥ १० ॥

रोधेन-સંસારાવેશ રહિત થઇને ઇંદ્રિયનિગ્રહ કરીને, **अहम्**-હું, **निरुद्धः**-ભગવદાસક્ત થઇ, **निरोधपदवीम्**-નિરોધના માર્ગને, **गतः**-પ્રાપ્ત થયો છું, **निरुद्धानाम्**-સંસારમાં નિરોધની ઇચ્છાવાળા ભક્તોના, **रोधाय**-નિરોધને માટે **ते**-તને, **निरोधम्**-નિરોધનું, **वर्णयामि**-વર્ણન કરું છું.

સંસારાવેશરહિત થઇને, ઇંદ્રિયનિગ્રહ કરીને હું ભગવદાસક્ત થયો છું, અને નિરોધના માર્ગને પ્રાપ્ત થયો છું, અને સંસારમાં નિરોધની ઇચ્છાવાળા ભક્તોના નિરોધને માટે-સંસારાવેશરહિત કરવાને-તને નિરોધનું વર્ણન કરું છું. ૧૦

શ્રીમદાચાર્યચરણ આ પ્રમાણે નિરોધના વર્ણનની પ્રતિજ્ઞા કરીને તેનું વર્ણન કરતાં એવા ભક્તોને ઉપયોગી નિરોધનું સ્વરૂપ કહે છે.

हरिणा ये विनिर्मुक्तास्ते मग्ना भवसागरे ।
ये निरुद्धास्त एवात्र मोदमायान्त्यहर्निशम् ॥११॥
हरिणा, ये, विनिर्मुक्ताः, ते, मग्नाः, भवसागरे ।
ये, निरुद्धाः, ते, एव, अत्र, मोदम्, आयान्ति, अहर्निशम् ॥ ११ ॥

हरिणा-શ્રીહરિએ, **ये, विनिर्मुक्ताः** જેમનો વિશેષે કરીને ત્યાગ કર્યો છે, **ते, भवसागरे**-તે બધા ભવસાગરમાં, **मग्नाः**,-ડુબી ગયા છે અને **ये**-જે **निरुद्धाः**-ભગવાનમાં નિરોધ પામ્યા છે, **ते**-તેઓ, **एव, अत्र**-જ અહીં-ગુણગાનમાં, **अहर्निशम्**-રાત્રિ દિવસ, **मोदम्, आयान्ति**-આનંદ પ્રાપ્ત કરે છે.

શ્રીહરિએ જેમનો-સંસારમાં રચ્યા પચ્યા રહેનારાઓનો-ત્યાગ કર્યો છે તેઓ ભવસાગરમાં ડુબી ગયા છે, અને જે ભગવાનમાં નિરોધ પામ્યા છે-સંસારની બાબતમાં ભૂલી ગયેલા અને ભગવદ્વિષયમાં મગ્ન રહેલા છે-તેઓ પ્રભુના ગુણગાનમાં રાત્રિ દિવસ આનન્દ પ્રાપ્ત કરે છે. ૧૧

ગુણગાન અને ભાવનામાં સંસારાવેશ થવો તે ભગવાને અંગીકાર કર્યો નથી. સંસારાવેશથી વિરુદ્ધ ગુણગાન અને ભાવ, ભાવનામાં અહર્નિશ આનન્દની પ્રાપ્તિ થવી તે નિરોધ પામેલા ભક્તનું સામાન્ય લક્ષણ છે.

संसारावेशदुष्टानामिन्द्रियाणां हिताय वै ।
कृष्णस्य सर्ववस्तूनि भूम्न ईशस्य योजयेत् ॥१२॥

संसारावेशदुष्टानाम्, इन्द्रियाणाम्, हिताय, वै ।
कृष्णस्य, सर्ववस्तूनि, भूम्नः, ईशस्य, योजयेत् ॥ १२ ॥

संसारावेशदुष्टानाम्–સંસારના આવેશથી દુષ્ટ થયેલી, **इन्द्रियाणाम्**–ઇંદ્રિયોના, **हिताय**–હિતને માટે, **ईशस्य**–સર્વ ઇન્દ્રિયોને નિયમમાં રાખનાર ઈશ્વર, **भूम्नः**, સર્વત્ર વ્યાપક, **कृष्णस्य**–પુરુષોત્તમને વિષે, **सर्ववस्तूनि**–સર્વ વસ્તુઓ, **वै**–નિશ્ચયજ, **योजयेत्**–જોડવી.

સંસારના આવેશથી દુષ્ટ થયેલી ઇન્દ્રિયોના હિતને માટે સર્વ ઇંદ્રિયોને નિયમમાં રાખનાર ઈશ્વર, સર્વત્ર વ્યાપક શ્રીપુરુષોત્તમને વિષે સર્વ વસ્તુઓ નિશ્ચય જ જોડવી, ભગવાન સાથે સંબંધ કરવો, વિનિયોગ કરવો, ૧૨

નિરોધનું સુખ લેવાની ઇચ્છાથી જેમનો પુષ્ટિમાર્ગમાં અંગીકાર થયો છે તેવા જીવને અન્ય સાધનમાં પ્રવૃત્તિ નિવૃત્તિ હોતી નથી. તેથી વિષયભોગાદિમાં અહંતા મમતાવાળી ઇંદ્રિયોનો નિગ્રહ કરવો, અથવા સંસારાવેશમાંથી છોડાવી શ્રીકૃષ્ણમાં જોડવી તે ઇંદ્રિયોની સાર્થકતા છે.

गुणेष्वाविष्टचित्तानां सर्वदा मुरवैरिणः ।
संसारविरहक्लेशौ न स्यातां हरिवत् सुखम् ॥ १३ ॥
गुणेषु, आविष्टचित्तानाम्, सर्वदा, मुरवैरिणः ।
संसारविरहक्लेशौ, न, स्याताम्, हरिवत्, सुखम् ॥ १३ ॥

मुरवैरिणः–મુર નામના દૈત્યના શત્રુ–શ્રીભગવાનના, **गुणेषु**–ગુણોમાં, શ્રીગોવર્ધનધારણ વગેરે લીલાઓમાં, **सर्वदा**–નિરન્તર, **आविष्टचित्तानाम्**–જેમનું ચિત્ત એકતાન થયું છે એવા ભકતોને, **संसारविरहक्लेशौ**–અહંતામમતાત્મક સંસાર અને પ્રભુના વિરહથી થતો કલેશ, **न स्याताम्**–થતો નથી, **हरिवत्**–પ્રભુની માફક, **सुखम्**–સુખ થાય છે.

મુરદૈત્યના વૈરી પ્રભુના ગુણોમાં–લીલાઓમાં–નિરન્તર જેમનું ચિત્ત આસક્ત છે એવા ભક્તોને અહન્તામમતાત્મક સંસાર અને વિરહથી થતો કલેશ નહીં થાય, પણ પ્રભુની માફક સુખ થાય છે. ૧૩

ભાવ ભાવના કરનારા ભક્તોને દુઃખની આશંસા અને સુખની આકાંક્ષા હોવાથી અને ભગવાન અમારૂં સ્મરણ કરે એવી આકાંક્ષા હોવાથી વિરહથી થતું દુઃખ વિશેષ થાય છે, તેથી જ તેમનો જલદી લય થાય છે. ગુણગાન કરનારા ભક્તોને તો સંસારાવેશનો અભાવ હોવાથી લૌકિક દુઃખ થતું નથી. પ્રભુના વિરહની સ્ફૂર્તિ થતાં અંતર્નિષ્ઠા થાય છે. ભાવના કરનાર અને ગુણગાન કરનારા ભકતોમાં આ પ્રમાણેનો ભેદ છે.

तदा भवेद् दयालुत्वमन्यथाऽक्रूरता मता ।
बाधशङ्कापि नास्त्यत्र तदध्यासोपि सिद्धयति ॥ १४ ॥
तदा, भवेत्, दयालुत्वम्, अन्यथा, अक्रूरता, मता ।
बाधशंका, अपि, न, अस्ति, अत्र, तदध्यासः, अपि, सिद्धयति ॥१४॥

तदा, भवेत्–ઉપર કહ્યા પ્રમાણે થાય ત્યારે **दयालुत्वम्**–દયા સમજવી, **अन्यथा**–એમ ન થાય ત્યારે–ચિત્તમાં પ્રભુના ગુણોનો આવેશ ન થાય તો, **अक्रूरता**–અઘાતકતા–ભક્તિમાર્ગમાંથી પડે નહીં એટલો હેતુ, **मता**–માન્યાં છે, **अत्र**–અહીં અક્રૂરતામાં **बाधशंका**–નિરોધમાંથી પતન થવાની શંકા, **अपि, न, अस्ति**–પણ નથી અને, **तदध्यासः**–ભગવદાસકિત, **सिद्धयति**–સિદ્ધ થાય છે.

ઉપર કહ્યા પ્રમાણે થાય ત્યારે પ્રભુની કૃપા સમજવી. તેમ ન થાય તો–પ્રભુના ગુણોનો આવેશ ન થાય તો–ભક્તિના માર્ગમાંથી પડાય નહીં એટલું થાય. અહીં નિરોધમાંથી પડવાના કોઇ પ્રકારના બાધની શંકા કરવી નહીં, (અને પ્રભુસ્મરણ થાય તો પણ) ભગવાનમાં અધ્યાસ સિદ્ધ થાય છે. ૧૪

ભગવાનના ગુણગાનમાં પ્રવૃત્તિ થાય ત્યારે તેમની કૃપા સમજવી. પ્રભુના ગુણગાનમાં ચિત્તનો આવેશ ન થાય તો સતત આસકિતથી ભગવાનમાં ચિત્તનો અધ્યાસ સિદ્ધ થાય છે. ભગવાનના અજ્ઞાનથી નિરોધ જતા રહેવાની શંકા કરવી નહીં, તેમજ ભાવનાની પ્રબલતાથી નિરોધનો લય થઇ જશે એ પણ ન સમજવું.

भगवद्धर्मसामर्थ्याद् विरागो विषये स्थिरः ।
गुणैर्हरेः सुखस्पर्शान्न दुःखं भाति कर्हिचित् ॥ १५ ॥

भगवद्धर्मसाम्थ्यात्, विरागः, विषये, स्थिरः ।
गुणैः, हरेः, सुखस्पर्शात्, न, दुःखम्, भाति, कर्हिचित् ॥ १५ ॥

भगवद्धर्मसामर्थ्यात्–ભગવાનના ધર્મોના સામર્થ્યથી, **विषये**–વિષયોમાં, **विरागः**–વૈરાગ્ય, **स्थिरः**–સ્થિર થાય છે, **गुणैः**–પ્રભુના ગુણગાનથી, **हरेः,–सुख-स्पर्शात्**–પ્રભુના સુખનો સ્પર્શ થવાથી, **दुःखम्, कर्हिचित्**–દુઃખ કોઈ પણ સમયે, **न भाति**–જણાતું નથી,

ભગવાનના ધર્મોના સામર્થ્યથી વિષયોમાં વૈરાગ્ય સ્થિર થાય છે. પ્રભુના ગુણગાનથી, હરિસુખનો સ્પર્શ થવાથી દુઃખ કોઇ પણ સમયે જણાતુ નથી, દુઃખનું ભાન થતું નથી. ૧૫

પ્રભુનો ધર્મ ગુણગાનદ્વારા અંતઃકરણમાં પ્રવેશ કરવાનો છે. તે સામર્થ્ય વડે પ્રાકૃત વિષયમાં અને પ્રાકૃતપણાથી ભક્તને વૈરાગ્ય થાય છે. જેને જેના ગુણમાં આસક્તિ થાય તેને તેનામાં આસક્તિ થાય તે પ્રમાણે ભગવાનના ગુણમાં આસક્તિ થવાથી ભગવાનમાં આસક્તિ દૃઢ થાય છે. તેથી ગૃહ પર અરુચિ, ઘરમાં રહેનારાઓના બાધકપણાનું અને અનાત્મપણાનું ભાન થાય છે. એ પ્રમાણે પ્રભુનું ગુણગાન તે આસક્તિવાળા ભક્તના નિરોધનું લક્ષણ સમજવું.

एवं ज्ञात्वा ज्ञानमार्गादुत्कर्षो गुणवर्णने ।
अमत्सरैरलुब्धैश्च वर्णनीयाः सदा गुणाः ॥ १६ ॥
एवम्, ज्ञात्वा, ज्ञानमार्गात्, उत्कर्षः, गुणवर्णने ।
अमत्सरैः, अलुब्धैः, च, वर्णनीयाः, सदा, गुणाः ॥ १६ ॥

एवम्–એ પ્રમાણે, **गुणवर्णने**–પ્રભુના ગુણોનું ગાન કરવામાં **ज्ञानमार्गात्**–જ્ઞાનમાર્ગથી, **उत्कर्षः**–ઉત્તમતા, **ज्ञात्वा**–જાણીને **अमत्सरैः**–ઈર્ષ્યાનો ત્યાગ કરીને, **अलुब्धैः**–લોભરહિત થઇને, **सदा**–નિરન્તર, **गुणा**–પ્રભુના ગુણો, **वर्णनीयाः**–વર્ણન કરવા.

એ પ્રમાણે પ્રભુના ગુણગાનમાં જ્ઞાનમાર્ગથી ઉત્તમતા જાણીને, ઈર્ષ્યાનો અને લોભનો ત્યાગ કરીને સર્વદા પ્રભુના ગુણગાન કરવા. ૧૬

પારકાનો ઉત્કર્ષ સહન ન કરવો તે માત્સર્ય કહેવાય છે, તેમાં સૌહાર્દ ન હોય તેથી પ્રભુનું ગુણગાન થાય નહીં. માટે માત્સર્ય–ઈર્ષ્યા–નો ત્યાગ કરવો. લોભમાં પૈસાના સંચયનું જ જ્ઞાન રહે છે, તેથી તેવા મનમાં ભગવદાવેશ શાનો હોય? ભગવદાવેશ ન થાય, એટલું જ નહીં પણ ભગવદ્‌ભક્તને તો તેથી સર્વસ્વની હાનિ થાય છે. માટે ઈર્ષ્યા અને લોભનો ત્યાગ કરવો અને નિરન્તર પ્રભુના ગુણ ગાવા.

हरिमूर्तिः सदा ध्येया सङ्कल्पादपि तत्र हि ।
दर्शनं स्पर्शनं स्पष्टं तथा कृतिगती सदा ॥ १७ ॥
हरिमूर्तिः, सदा, ध्येया, संकल्पात्, अपि, तत्र, हि ।
दर्शनम्, स्पर्शनम्, स्पष्टम्, तथा, कृतिगती, सदा ॥ १७ ॥

हरिमूर्तिः–શ્રીભગવાનની મૂર્તિ–સ્વરૂપનું, **सदा**–નિરન્તર, **ध्येया**–ધ્યાન કરવું, **हि**–કેમકે, **संकल्पात्**–સંકલ્પમાત્રથી, **तत्र, सदा**–ત્યાં–મૂર્તિમાં સદા **दर्शनम्**–દર્શન, **स्पर्शनम्**–સ્પર્શ, **स्पष्टम्**–સ્પષ્ટ થાય છે, **तथा, कृतिगती**–તે પ્રમાણે હાથ પગનાં કાર્યો પણ સ્પષ્ટ થાય છે.

શ્રીભગવાનના સ્વરૂપનું નિરન્તર ધ્યાન કરવું, કેમકે સ્વરૂપમાં ભગવદ્‌ભાવથી દર્શન, સ્પર્શ–ચક્ષુ અને ત્વચાનાં કાર્ય–સ્પષ્ટપણે થઈ શકે છે, તે પ્રમાણે હાથ પગનાં કાર્ય પણ ભગવદ્‌વિનિયોગમાં આવે છે. ૧૭

श्रवणं कीर्तनं स्पष्टं पुत्रे कृष्णप्रिये रतिः ।
पायोर्मलांशत्यागेन शेषभागं तनौ नयेत् ॥ १८ ॥
श्रवणम्, कीर्तनम्, स्पष्टम्, पुत्रे, कृष्णप्रिये, रतिः ।
पायोः, मलांशत्यागेन, शेषभागम्, तनौ, नयेत् ॥ १८ ॥

श्रवणम्–શ્રવણ, **कीर्तनम्**–કીર્તન, **स्पष्टम्**–સ્પષ્ટ થાય છે, **कृष्णप्रिये, पुत्रे**–કૃષ્ણ જેને પ્રિય છે એવા પુત્રની કામનામાં, **रतिः**–પ્રીતિ કરવી, **पायोः**–પાયુ-ગુદા ઇંદ્રિયનુ કાર્ય, **मलांशत्यागेन**–મળત્યાગ કરવા વડે, **तनौ**–ભગવાનમાં વિનિયોગ થતાં શરીરમાં, **शेषभागम्**–ગૌણ ભાવને, **नयेत्**–પ્રાપ્ત કરાવવો.

શ્રવણ, કીર્તન પણ સ્પષ્ટપણે થઈ શકે છે. કૃષ્ણ જેને પ્રિય છે એવા પુત્રની કામનામાં પ્રીતિ કરવી. ગુદા ઇન્દ્રિયનું કાર્ય જે મલાંશ ત્યાગ કરવો તે વડે તેને શરીરમાં ગૌણભાવ પ્રાપ્ત કરાવવો. ૧૮

જે ભક્ત ભગવાનમાં વ્યસન પ્રાપ્ત કરવાને પ્રયત્ન કરતો હોય તેણે જે ભગવત્સ્વરૂપની પોતે સેવા કરતો હોય તેનું નિરન્તર ધ્યાન કરવું, એટલે તે સાક્ષાત્ ભગવાન છે એમ સમજવું કારણ કે અભિન્નપણાના વિચારથી દર્શન, સ્પર્શ, ચક્ષુ અને ત્વચાનાં કાર્ય સ્વરૂપદર્શન અને સ્વરૂપસ્પર્શથી સ્પષ્ટપણે ભગવત્સંબંધી સિદ્ધ થાય છે. મળ અંશનો ત્યાગ કરીને તે શિવાયના શરીરનો, બાકીનો ભાગ તથા તેને પોષણ કરતી દરેક વસ્તુને પ્રભુસેવામાં ઉપયોગી થવાનું કાર્ય કરે છે ઉપર પ્રમાણે ઇંદ્રિયો શિવાય પેટ, મસ્તક, છાતી વગેરે શરીરનાં બીજાં અવયવો પણ પ્રભુપરાયણ ઇંદ્રિયોને મદદ કર્તી થાય છે, તથા દંડવતાદિ દ્વારા પ્રભુસેવામાં ઉપયોગી થાય છે એવી ભાવના કરવી. ૧૭–૧૮.

यस्य वा भगवत्कार्यं यदा स्पष्टं न दृश्यते ।
तदा विनिग्रहस्तस्य कर्तव्य इति निश्चयः ॥ १९ ॥
यस्य, वा, भगवत्कार्यम्, यदा, स्पष्टम्, न, दृश्यते ।
तदा, विनिग्रहः, तस्य, कर्तव्यः, इति, निश्चयः ॥ १९ ॥

यस्य वा–જે ઇંદ્રિયનું અથવા, **भगवत्कार्यम्**–ભગવત્સંબંધી કાર્ય, **यदा, स्पष्टम्**–જ્યારે ખુલ્લી રીતે, **न, दृश्यते**–જણાતું નથી, **तदा तस्य**–ત્યારે તેનો, **विनिग्रहः कर्तव्यः**–વિશેષ નિગ્રહ કરવો, **इति, निश्चयः**–એવો નિશ્ચય છે.

જે ઇંદ્રિયનો અથવા ઇંદ્રિયોનો ભગવદ્વિનિયોગ સ્પષ્ટ ન જણાય ત્યારે તેનો અથવા તેમનો નિગ્રહ કરવો એમ નિશ્ચય છે. ૧૯

નાક અને જિહ્વાના વિનિયોગનો પ્રકાર કહેલો નથી. તેથી જે ઇંદ્રિયોનો ભગવાનમાં ઉપયોગ ન થાય તેનો નિગ્રહ કરવો આવશ્યક છે જો નિગ્રહ ન કરે તો વિષયરૂપી શત્રુઓમાં પડી સંસારાવેશરૂપી મહાન અનર્થ થાય, માટે નિગ્રહ જરૂરનો છે. આ પ્રમાણે કરવાથી ઉદ્વેગની નિવૃત્તિ થતાં ધીમે ધીમે સેવા આધિદૈવિકી થાય છે.

नातः परतरो मन्त्रो नातः परतरः स्तवः ।
नातः परतरा विद्या तीर्थं नातः परात् परम् ॥ २० ॥

न, अतः, परतरः, मन्त्रः, न, अतः, परतरः, स्तवः ।
न, अतः, परतरा, विद्या, तीर्थम्, न, अतः, परात्, परम् ॥ २० ॥

अतः, परतरः–આ સાધનસમુદાયથી વધારે ઉત્તમ, **मन्त्रः, न**–મન્ત્ર નથી, **अतः, परतरः**–આથી ઉત્તમ, **स्तवः, न**–સ્તોત્ર નથી, **अतः, परातरा**–આથી વધારે સારી, **विद्या, न**–વિદ્યા નથી, **अतः, परात्**–આનાથી બીજું, **परम्, तीर्थम्, न**–ઉત્તમ તીર્થ નથી.

આ સાધનસમુદાયથી વધારે ઉત્તમ ન તો કોઇ મંત્ર, કે સ્તોત્ર નથી. આથી વધારે સારી કોઇ વિદ્યા નથી કે કોઇ તીર્થ પણ નથી. ૨૦

અષ્ટાક્ષર મન્ત્ર કે કૃષ્ણાશ્રય પણ આનાથી વધારે ઉત્તમ નથી, તેમજ ઉપાસના કે ગંગાદિ તીર્થ પણ આ ઉત્તમ સાધન કરતાં વધારે ઉત્તમ નથી. મંત્રોના જપ વગેરે સેવાનાં અંગ કહેલાં છે અને તે સેવાના અનવસરમાં કરવાં યોગ્ય છે. શ્રીકૃષ્ણાશ્રયનું પણ તેમજ છે. વિદ્યા–ઉપાસના–અને તીર્થ ભગવત્કૃપા ન હોય તો બહુ કાલે વિલંબથી ફલ આપે છે.

इति श्रीमद्वल्लभाचार्यप्रकटितं निरोधलक्षणं सम्पूर्णम् ॥ १५ ॥

આ પ્રમાણે શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યજીનું પ્રકટ કરેલું નિરોધલક્ષણ સંપૂર્ણ થયું. ૧૫

॥ श्रीकृष्णार्पणमस्तु ॥

૧૬ सेवाफल

ગ્રન્થપરિચય—ભક્તિમાર્ગમાં પુષ્ટિપુષ્ટિ, પુષ્ટિમર્યાદા, અને પુષ્ટિપ્રવાહ એવા ભેદે કરીને પ્રભુ જીવોનો ત્રણ પ્રકારનો અંગીકાર કરે છે, તેથી અધિકારીના ભેદથી ત્રણ પ્રકારની સેવા થાય છે. તેનાં ત્રણ પ્રકારનાં ફલ જણાવ્યાં છે. પ્રતિબન્ધો પણ ત્રણ પ્રકારના છે અને તે નિવારણના ઉપાય નિરૂપણ કરેલા છે.

ફલના પ્રકાર:—પુષ્ટિપુષ્ટિ સેવાનું ફલ અલૌકિક સામર્થ્ય, સર્વાત્મભાવથી પ્રાપ્ત થનારો જે ભજનાનંદ તેનો અનુભવ થાય તે, અત્યંત અન્તરંગ સેવા મળવી તે. પુષ્ટિમર્યાદા સેવાનું ફલ:—શ્રીપુરુષોત્તમમાં સાયુજ્ય. પુષ્ટિપ્રવાહ સેવાનું ફલ:—વૈકુણ્ઠાદિપ્રાપ્તિ અથવા સેવા ઉપયોગી દેહની પ્રાપ્તિ.

પ્રતિબન્ધ:—આ ફલ મળવામાં (૧) ઉદ્વેગ (૨) પ્રતિબંધ (જીવકૃત અને પ્રભુકૃત) અને (૩) લૌકિક ભોગ એ ત્રણ વિઘ્નરૂપ છે.

પ્રતિબંધ નાશના ઉપાય:—(૧) ઉદ્વેગ ભગવદ્ભાવરૂપી ચિન્તન કરવાથી નાશ પામે છે. (૨) જીવકૃત પ્રતિબંધ બુદ્ધિ વડે ત્યાગ થઇ શકે છે. (૩) લૌકિક ભોગ સેવામાં મન વધારે લગાડવાથી અને ઇંદ્રિયનિગ્રહથી નાશ પામે છે. લૌકિક ભોગનો મન વડે ત્યાગ અથવા ગૃહાદિનો ભગવત્સેવામાં વિનિયોગ થાય તો પણ ભોગાભાવ થાય છે. (૪) ભગવત્કૃત પ્રતિબન્ધ:—તેના નાશ સારૂ કશો ઉપાય નથી. જે જીવને—આવેશી જીવને—ભગવત્કૃત પ્રતિબન્ધ હોય તેને પશ્ચાત્તાપ થઇ સેવા નહીં થવાના કારણે શોક થાય. તેને વિવેકાદિ સાધનો વડે શોકનિવૃત્તિ સારૂ સ્વસિદ્ધાન્તનું જ્ઞાન મેળવવું. તેથી તેનો આસુરાવેશ જતો રહેશે અને તે ભક્તોનો દ્વેષ કરશે નહીં એટલે તેને અક્ષર બ્રહ્મની પ્રાપ્તિ થાય છે. સહજ આસુરી જીવને જ્ઞાનમાર્ગની સ્થિતિમાં ફલ મળે નહીં તો પણ શરણવાળો જીવ સહજ આસુર થઇ ગયો હોય તો તેને શોકાભાવરૂપી ફલ તો જરૂર મળે છે. અલૌકિક ભોગ તો સેવાના મુખ્ય ફલ રૂપ છે, તે પ્રતિબન્ધરૂપ નથી. સેવાનાં ફલ મળવામાં સાધનનું કે કાલનું નિયામકપણું નથી પ્રભુ પોતે અનુગ્રહ કરીને ફલ આપે છે. તદીય ભક્તો જેમના અંતઃકરણમાં સાધનનું બળ નથી પણ પ્રભુકૃપાનું જ બલ છે તેમણે ફલપ્રતિબન્ધાદિની ભાવના કરવી તેમને તો પ્રભુ ફલ આપવામાં વિલંબ કરતા નથી. પ્રતિબન્ધનિવારણમાં શ્રીપ્રભુની શરણ

ભાવના વિના બીજા સાધન હશે એવા અવિશ્વાસરૂપી વિચારો મનમાંથી કાઢી નાખવા અને મન પ્રભુમાં જોડવું.

આ પ્રમાણે શ્રીમદાચાર્યચરણોએ સેવાફલ અને તેના વિવરણમાં ઉપદેશેલું છે.

यादृशी सेवना प्रोक्ता तत्सिद्धौ फलमुच्यते ।
अलौकिकस्य दाने हि चाद्यः सिध्येन् मनोरथः ॥ १ ॥
फलं वा ह्यधिकारो वा न कालोऽत्र नियामकः ॥ १½ ॥

यादृशी, सेवना, प्रोक्ता, तत्सिद्धौ, फलम्, उच्यते ।
अलौकिकस्य, दाने, हि, च, आद्यः, सिध्येत्, मनोरथः ॥१॥
फलम्, वा, हि, अधिकारः, वा, न, कालः, अत्र, नियामकः ॥१½॥

यादृशी—જે પ્રકારની, **सेवना**—સેવા, **प्रोक्ता**—ઉત્તમ રીતે કહેલી છે, **तत्सिद्धौ**—તેની સિદ્ધિ થવામાં, **फलम्, उच्यते, च**—ફલ કહેવાય છે, **अलौकिकस्य**—અલૌકિકના, **दाने**—દાનમાં, દાનથી, **हि, आद्यः**—પણ મુખ્ય ફલરૂપ, **मनोरथः**—મનોરથો, **सिद्धयेत्**—સિદ્ધ થાય છે, **फलम्**—ફલ મળવામાં, **वा, अधिकारः**—અથવા અધિકાર મળવમાં, **कालः, अत्र**—કાલ અહિં, **नियामकः, न**—નિયામક નથી.

જે પ્રકારની સેવા ઉત્તમ રીતે કહેલી છે તેના સિદ્ધિ થવામાં ફલ કહેવાય છે, અલૌકિકના દાનથી પણ મુખ્યફલરૂપ મનોરથો સિદ્ધ થાય છે. (અલૌકિકનું દાન ન કરે તો) ફલ મળવામાં અથવા અધિકાર મળવામાં કાલ અહિં નિયામક માનેલો નથી. (કેવલ પ્રભુજ તેના નિયામક છે). ૧½

विवरणम्—सेवायां फलत्रयम् । अलौकिकसामर्थ्यम् । सायुज्यम् । सेवौपयोगि-देहो वा वैकुण्ठादिषु ।

सेवायाम्—સેવામાં, **फलत्रयम्**—ફલ ત્રણ છે, **अलौकिकसामर्थ्यम्**—અલૌકિક સામર્થ્ય—ઉત્તમફલ, **सायुज्यम्**—સાયુજ્ય—મધ્યમફલ, **वा, वैकुण्ठादिषु**—

અથવા વૈકુંઠાદિમાં, **सेवा-उपयोगिदेहः**-સેવા ઉપયોગી દેહ મળવો તે-સાધારણ ફલ છે.

સેવામાં ત્રણ ફલ છે. (૧) અલૌકિક સામર્થ્ય (૨) સાયુજ્ય અને (૩) વૈકુંઠાદિમાં સેવા ઉપયોગી દેહ મળવો તે. એમ ઉત્તમ, મધ્યમ અને સાધારણ ફલ છે. (આ ત્રણે ફલ પ્રભુ અલૌકિક રીતે દાન કરે તોજ સિદ્ધ થાય છે.)

ભક્તિ માર્ગમાં પુષ્ટિપુષ્ટિ, પુષ્ટિમર્યાદા, પુષ્ટિપ્રવાહ એવા ભેદ કરીને જીવોના ત્રણ પ્રકારોના અંગીકાર છે, તેથી અધિકારીના ભેદથી ત્રણ પ્રકારની સેવા થાય છે અને તેનાં ફલ પણ ત્રણ પ્રકારનાં ક્રમે કરીને કહેલાં છે.

૧ પુષ્ટિપુષ્ટિ સેવાનું ફલઃ-કેવલ સર્વાત્મભાવથી પ્રાપ્ત થનારો જે ભજનાનંદ છે તેનો અનુભવ થાય તે, અથવા અત્યંત અંતરંગ સેવા મળવી તે. આ ઉત્તમ ફલ છે, તે જીવ વડે સાધ્ય નથી. શ્રી ભગવાનનો અત્યંત અનુગ્રહ થાય ત્યારે તે ફલનું દાન થાય છે. તેના અનુભવની યોગ્યતા કરવા વાળો જે અધિકાર છે તે, અથવા ભગવાનના વિપ્રયોગને સહન કરી શકે તે અલૌકિક સામર્થ્ય કહેવાય છે. તેના દૃષ્ટાન્તરૂપ વ્રજભક્તો છે. આ ફલમાં ભગવાન ભક્તના હૃદયમાં પધારે છે.

૨ પુષ્ટિમર્યાદા સેવાનું ફલ-શ્રીપુરુષોત્તમમાં સાયુજ્ય છે. તે પુષ્ટિમર્યાદામાં જેનો અંગીકાર છે તેને થાય છે. કેવળ મર્યાદાવાળાને તો જ્ઞાનાદિવડે અક્ષર બ્રહ્મનું સાયુજ્ય હોય છે, અને પુષ્ટિમાં વિશેષ ફલ એટલું કે તેને શ્રીપુરુષોત્તમમાં સાયુજ્ય છે. આવા સાયુજ્યવાળા ભક્તની સાથે ભગવાનને રમણ કરવાની ઇચ્છા થાય છે ત્યારે પોતે બહાર પ્રકટ થઇ તેમની સાથે રમણ કરે છે, અને રમણદ્વારા ભજનાનંદનું દાન કરી પછી સાયુજ્ય થાય છે, તે મધ્યમ ફલ છે. આ ફલમાં ભક્ત ભગવાનના હૃદયમાં સ્થિતિ કરે છે.

૩ પુષ્ટિપ્રવાહ સેવાનું ફલઃ- વૈકુંઠાદિમાં સેવા ઉપયોગી દેહની પ્રાપ્તિરૂપ છે. તે પુષ્ટિપ્રવાહમાં જેનો અંગીકાર છે તેને મળે છે. અહીં જે વૈકુંઠ કહેલું છે તે ભગવાને શ્રીલક્ષ્મીજીની પ્રાર્થનાથી 'રમા વૈકુંઠ' લોક સિધ્ધ કર્યો છે તેને સમજવું. આ વૈકુંઠમાં કે અક્ષરાત્મક વ્યાપિવૈકુંઠમાં અથવા શ્રીમથુરા, શ્રીવૃન્દાવન કે શ્રીગોવર્ધનાદિમાં સેવોપયોગી દેહ, વય, ગુણાદિની પ્રાપ્તિરૂપ અધિકાર તે સાધારણ સેવાનું સાધારણ ફલ છે. આ ફલમાં પ્રભુની સેવામાં ઉપયોગી દેહની પ્રાપ્તિ છે, જેનાથી પ્રભુસેવા થઇ શકે છે અને તેમાં કાલનો અધિકાર નથી.

આવી રીતે સેવાનાં ત્રણ ફલમાં કાલની સત્તા નથી. ભગવાન કાલના પણ નિયામક છે જેથી આ ફલ નિત્ય છે, અને ત્રણ પ્રકારના અનુગ્રહથી ત્રણ પ્રકારનાં ફલ મળે છે.

उद्वेगः प्रतिबन्धो वा भोगो वा स्यात्तु बाधकम् ॥ २ ॥

उद्वेगः, प्रतिबन्धः, वा, भोगः, वा, स्यात्, तु, बाधकम् ॥ २ ॥

तु-પણ, **उद्वेगः**—ઉદ્વેગ, **प्रतिबन्धः**—પ્રતિબન્ધ, **वा, भोगः**—અથવા ભોગ, **बाधकम्**—વિઘ્નકર્તા, **स्यात्**-થાય છે.

પણ (સેવાના ફલમાં) ઉદ્વેગ, પ્રતિબન્ધ, અથવા ભોગ એ ત્રણ વિઘ્નકર્તા થાય છે. ૨

विवरणम्-सेवायां प्रतिबन्धकत्रयम् । उद्वेगः प्रतिबन्धो भोगो वा । त्रयाणाम् साधनपरित्यागः कर्तव्यः । भोगो द्विविधः । लौकिकोऽलौकिकश्च । तत्र लौकिकस्त्याज्य एव । अलौकिकस्तु फलानां मध्ये प्रविशति । प्रतिबन्धोऽपि द्विविधः । साधारणो भगवत्कृतश्च । तत्र आद्यो बुद्ध्या त्याज्यः ।

सेवायाम्-સેવામાં, **प्रतिबन्धकत्रयम्**-ત્રણ પ્રતિબન્ધ છે, **उद्वेगः, प्रतिबन्धः**-ઉદ્વેગ, પ્રતિબન્ધ, **भोगः, वा**-અને ભોગ, **त्रयाणाम्**-તે ત્રણના, **साधनपरित्यागः**-સાધનોનો પરિત્યાગ, **कर्तव्यः** કરવો, **भोगः, द्विविधः**—ભોગ બે પ્રકારનો છે, **लौकिकः**, **च**- લૌકિક અને, **अलौकिकः**-અલૌકિક, **तत्र, लौकिकः** તેમાં લૌકિક ભોગનો, **त्याज्य एव**-ત્યાગ કરવો જ, **अलौकिकः, तु**-અલૌકિક ભોગનો, **फलानाम्, मध्ये**-ફલોની મધ્યમાં, **प्रविशति**-પ્રવેશ કરે છે, **प्रतिबन्धः, अपि**-પ્રતિબન્ધ પણ, **द्विविधः**--બે પ્રકારના છે, **साधारणः**, સાધારણ, **भगवत्कृतः च**-અને ભગવત્કૃત, **तत्र, आद्यः**--તેમાં સાધારણ, **बुद्ध्या, त्याज्यः**-બુદ્ધિથી ત્યાગ કરવા યોગ્ય છે.

સેવામાં ત્રણ પ્રતિબન્ધ છે-ઉદ્વેગ, પ્રતિબન્ધ અને ભોગ. તે ત્રણનાં સાધનોનો પરિત્યાગ કરવો. ભોગ બે પ્રકારનો છે. લૌકિક અને અલૌકિક, તેમાં લૌકિક

ભોગનો ત્યાગ કરવો જ. અલૌકિક ભોગ તો ફલોની મધ્યે ફલમાં પ્રવેશ કરે છે. પ્રતિબન્ધ પણ બે પ્રકારનો છે, સાધારણ અને ભગવત્કૃત. તેમાં સાધારણ પ્રતિબન્ધનો બુદ્ધિથી ત્યાગ કરવો.

સેવામાં પ્રથમ વિઘ્નકર્તા–ઉદ્વેગ–દુઃખરૂપ છે. તે અતિભયથી, પાપથી, બુદ્ધિમાં થતી ચંચલતાથી અને અદૃષ્ટથી ઉત્પન્ન થાય છે. આવો ઉદ્વેગ મનમાં રહે તો સેવામાં ચિત્તજ રહે નહીં, એટલે ભગવાનમાં ચિત્ત પરોવવારૂપ જે સેવા છે તે સિદ્ધ થાય નહીં, તો પછી તેનું ફલ ક્યાંથી મળે?

બીજો વિઘ્નકર્તા–પ્રતિબન્ધ–સેવાથી પ્રતિકૂલ નિગ્રહ. તે સાધારણ અને ભગવત્કૃત એમ ભેદથી બે પ્રકારનો છે. તેમાં સાધારણ પ્રતિબન્ધ સુખદુઃખરૂપ છે. દા. ત. સેવાના સમયમાં લૌકિક, વૈદિકકાર્ય આવી પડે ત્યારે તેનો બુદ્ધિથી ત્યાગ કરવો, એટલે કે તે સેવા પછીના સમયમાં કરવાનો નિશ્ચય કરવો. પુત્રવિવાહાદિ લૌકિકકાર્ય આવે અથવા કાંઈ વૈદિકકાર્ય આવી જાય તેવા સમયે બુદ્ધિ વાપરી તે સેવામાં પ્રતિબન્ધરૂપ ન થાય તેવી રીતે કરવાં અથવા સેવાનાં સમયમાંજ કરવા યોગ્ય આવશ્યક લૌકિક વૈદિકકાર્ય આવી પડે તો શરીરાદિથી તે કાર્ય કરવાં, પણ બુદ્ધિ ભગવત્સેવામાં રાખવી, તે કાર્યમાં રાખવી નહીં. ભગવત્કૃત પ્રતિબન્ધમાં જીવનો ઉપાય નથી, તેથી તેનો ત્યાગ થઇ શકતો નથી. તે વિશે આગળ કહીશું.

ત્રીજો વિઘ્નકર્તા ભોગ છે. તે પણ બે પ્રકારનો છે. તેમાં લૌકિક ભોગ–સુખ દુઃખનો સાક્ષાત્કાર–તે દેહઇન્દ્રિયનિષ્ઠ હોવાથી પ્રતિબંધક છે, અને સ્વભાવથી પ્રાપ્ત છે. લૌકિક ભોગમાં આસક્તિ હોય, જેવો કે અનિવેદિત પદાર્થોનો સ્વદેહપોષણાર્થે ઉપભોગ કરવો વિગેરે વિગેરે હોય ત્યાં સુધી સેવા એકાગ્રતાથી થઇ શકે નહીં. તેથી તે ત્યાગ કરવા યોગ્ય છે. અલૌકિક ભોગ તો સેવાના પ્રથમ ફલ–શ્રેષ્ઠ મનોરથ સિદ્ધિરૂપ–માનેલો છે, અને તે ગ્રહણ કરવા યોગ્ય છે. ભગવત્નિવેદિત પદાર્થનો દાસધર્મ સમજી ભોગ કરવો. પ્રભુનો કેવલ મનથી સંબંધ આત્માદ્વારા થાય છે. તે ત્યાગ કરવા યોગ્ય નથી. આ પ્રમાણે ઉદ્વેગ, લૌકિક ભોગ તથા સાધારણ પ્રતિબંધ એ ત્રણનો ત્યાગ કરવો, અને તે ત્રણના ઉત્પત્તિના કારણરૂપ જે કાંઇ હોય તેનો પણ ત્યાગ કરવો જોઇએ.

अकर्तव्यं भगवतः सर्वथा चेद् गतिर्न हि ।
यथा वा तत्त्वनिर्धारो विवेकः साधनं मतम् ॥ ३ ॥

अकर्तव्यम्, भगवतः, सर्वथा, चेत्, गतिः, न, हि ।
यथा, वा, तत्त्वनिर्धारः, विवेकः, साधनम्, मतम् ॥ ३ ॥

भगवतः, चेत्–ભગવાનને જો, **सर्वथा**–સર્વ પ્રકારથી, **अकर्तव्यः**–ફલનું દાન કરવાનું ન હોય તો, **हि**–નિશ્ચય, **गतिः, न**–ઉપાયજ નથી **यथा,** જેવી રીતે જે પ્રકારથી, **तत्त्वनिर्धारः**–શુદ્ધાદ્વૈતજ્ઞાનરૂપી તત્ત્વનો નિશ્ચય કરવો. **वा, विवेकः**–અથવા વિવેકને, **साधनम्, मतम्**–સાધન માનેલું છે.

ભગવાનને જો સર્વ પ્રકારથી ફલનું દાન કરવાનું ન હોય તો પછી કાંઇ ઉપાયજ નથી, ત્યારે તો જેવી રીતે જે પ્રકારથી શુદ્ધાદ્વૈતજ્ઞાનરૂપી તત્ત્વનો નિશ્ચય કરવો અથવા વિવેક રાખવો એજ સાધન માનેલું છે.

विवरणम्–भगवत्कृतश्चेत् प्रतिबन्धः तथा भगवान् फलं न दास्यतीति मन्तव्यम् । तदा अन्यसेवाऽपि व्यर्था । तदा आसुरोऽयं जीव इति निर्धारः । तदा ज्ञानमार्गेण स्थातव्यं शोकाभावायेति विवेकः ।

चेत्, प्रतिबन्धः–જો પ્રતિબન્ધ, **भगवत्कृतः**–ભગવદિચ્છાથી હોય, **तदा, भगवान्**–તો ભગવાન, **फलम्**–ફલને, **न, दास्यति**–આપશે નહીં, **इति, मन्तव्यम्**–એમ માનવું, **तदा,** ત્યારે, **अन्यसेवा, अपि**–અન્યસેવા પણ, **व्यर्था**–વ્યર્થ છે, **तदा, अयम्, जीवः**–ત્યારે આ જીવ, **आसुरः**–આસુર છે, **इति, निर्धारः**–એમ નિશ્ચય છે, **तदा**–તેવા પ્રસંગે, **शोकाभावाय**–શોકના અભાવસારૂ, **ज्ञानमार्गेण**–જ્ઞાનમાર્ગથી, **स्थातव्यम्**–સ્થિતિ કરવી, **इति, विवेकः**–એ વિવેક છે.

જો પ્રતિબન્ધ ભગવદિચ્છાથી હોય તો ભગવાન ફલને આપશે નહીં એમ માનવું. ત્યારે અન્ય સેવા પણ વ્યર્થ છે. ત્યારે આ જીવ આસુર છે એવો નિશ્ચય છે. તેવા પ્રસંગે શોકની નિવૃત્તિ સારૂ જ્ઞાનમાર્ગથી સ્થિતિ કરવી એ વિવેક છે.

જે જીવ ઉપર ભગવાનની વિશેષ કૃપા હોય તેને ભક્તોના દ્વેષાદિ કરવાથી જો ભગવાન સેવામાં પ્રતિબન્ધ કરે તો તે ભગવત્કૃત જાણવો. ભગવાન સર્વસામર્થ્ય-વાળા છે અને સ્વતંત્ર છે. તેમની ઇચ્છા જે જીવની પાસે સેવા કરવાની ન થાય તો પછી તેમાં સર્વ પ્રકારે ફલનો અભાવ જ છે એમ જાણવું. પછી મનમાં એવો વિચાર

આવે કે બીજાની સેવા કરવાથી બીજું ફલ મળશે, પણ જ્યાં ભગવત્કૃત પ્રતિબન્ધ હોય ત્યાં બીજાની સેવા પણ વ્યર્થજ છે, અને બીજા પણ ફલ આપી શકે નહીં. માટે આવો જીવ આસુરી જીવ છે એમ જાણવું. માટે પ્રતિબંધના સ્વરૂપને જાણનારા જે વૈષ્ણવ છે તેમણે દુઃસંગાદિમાં સાવધાન રહેવું, અને જે જીવને સેવામાં ભગવત્કૃત પ્રતિબન્ધ હોય તેને પછી પશ્ચાત્તાપ થઇ સેવા નહીં થવાને લીધે શોક થાય. તેને સારૂ તત્ત્વનિર્ધારના ઉપાયભૂત વિવેકરૂપ સાધન વડે જે પ્રકારે શોકનો અભાવ થાય તેવી રીતે જ્ઞાન રાખવું એજ સાધન છે. તેથી તેનો શોક નિવૃત્ત થશે. આસુરી જીવમાં પણ આવેશી અને સહજ એમ બે ભેદ છે. તેમાં આવેશીને જ્યાં સુધી આવેશ રહે ત્યાં સુધી ભક્તનો દ્વેષ કરે છે. આવેશ જતો રહે ત્યારે તેનો દ્વેષ પણ જતો રહે છે. તેવાઓ માટે જ્ઞાનમાર્ગ વડે સત્યલોકમાં સ્થિતિ છે અથવા અક્ષર બ્રહ્મની પ્રાપ્તિ થાય છે. જે સહજાસુર થઇ ગયો હોય અને સર્વદા ભક્ત ઉપર દ્વેષ રાખી દ્રોહ કર્યા કરે તેને તો જ્ઞાનમાર્ગની સ્થિતિમાં પણ તે માર્ગનું ફલ મળે નહીં પરંતુ શોકાભાવરૂપી ફલ મળે છે, એટલે, શરણે આવવાવાળો જીવ પણ સહજાસુર થઇ જાય તો પણ તેને શોકાભાવરૂપ ફલ તો થાયજ.

बाधकानां परित्यागो भोगेप्येकं तथाऽपरम् ।
निष्प्रत्यूहं महान् भोगः प्रथमे विशते सदा ॥ ५ ॥

बाधकानाम्, परित्यागः, भोगे, अपि, एकम्, तथा, अपरम् ।
निष्प्रत्यूहम्, महान्, भोगः, प्रथमे, विशते, सदा ॥ ४ ॥

बाधकानाम्–સેવામાં વિઘ્ન કરનારાનો, **परित्यागः**–પરિત્યાગ કરવો, **तथा**–તેવી રીતે, **भोगे, अपि, एकम्**–ભોગમાં પણ એકનો, **तथा, अपरम्**–તથા બીજો પ્રતિબન્ધ નામે બાધક છે તેનો ત્યાગ કરવો, **निष्प्रत्यूहम्**–વિઘ્ન વિનાનો જે, **महान्, भोगः**–મહા અલૌકિક ભોગ છે તેનો, **प्रथमे**–સેવાના પ્રથમ ફલમાં, **सदा**–નિરન્તર, **विशते**–સમાવેશ થાય છે.

સેવામાં વિઘ્ન કરનારાં સર્વ કારણોનો પરિત્યાગ કરવો યોગ્ય છે. તેવી રીતે લૌકિક અને અલૌકિક ભોગમાં પણ લૌકિક ભોગનો તથા બીજો લૌકિક પ્રતિબન્ધ છે તેનો પણ ત્યાગ કરવો. વિઘ્ન વિના તો જે મહા અલૌકિક ભોગ છે તે સેવામાં અન્તરાયરૂપ નથી. તેનો તો સેવાના પ્રથમ ફલમાં નિરન્તર સમાવેશ થાય છે.

ભોગમાં લૌકિક ભોગ બાધકરૂપ છે, તેમાં સદા વિઘ્નો આવ્યા કરે છે, કેમકે તે દેહપોષણબુદ્ધિથી કરેલો છે. અલૌકિક ભોગ ફલરૂપ છે, એટલે ભગવત્સ્વરૂપાનન્દના અનુભવરૂપ ભોગ કરવામાં આવે તેમાં કાલાદિનો અન્તરાય નથી, તેથી તે નિર્વિઘ્ને સિદ્ધ થાય છે. અલૌકિક ભોગ જીવથી સહન ન થઈ શકે તે સારૂ ભગવાન અલૌકિક સામર્થ્યનું દાન કરે છે. પ્રભુમાં પ્રેમ થયા પછી અપૂર્વ અનુરાગથી વિરહરૂપ દુઃખ થાય છે, તે સહન કરતાં પોતાના સેવ્ય સ્વરૂપમાં કે સ્વપ્નમાં સ્પર્શાદિથી ઉત્પન્ન થતું વિલક્ષણ સુખ થાય છે. તે સેવાના પ્રથમ ફલમાં પ્રવેશ કરે છે, માટે તે ત્યાગ કરવા યોગ્ય નથી.

सविघ्नोऽल्पो घातकः स्याद् बलादेतौ सदा मतौ ॥ ४½ ॥

सविघ्नः, अल्पः, घातकः, स्यात्, बलात्, एतौ, सदा, मतौ ॥४½॥

सविघ्नः–(લૌકિક ભોગ) વિઘ્નોવાળો, **अल्पः**–અલ્પ–ક્ષણિક છે, **घातकः**–(લોકકૃત પ્રતિબન્ધ) ઘાતક, **स्यात्**–થાય છે, **एतौ**–તે બન્નેને, **बलात्**–બલપૂર્વક ઘાતક, **सदा**–સદા, **मतौ**–માનેલા છે.

લૌકિક ભોગ વિઘ્નવાળો અને અલ્પ છે. લોકકૃત પ્રતિબન્ધ થાય છે. તેથી તે બન્નેને સદા બલપૂર્વક ઘાતક માનેલા છે. (એટલે તે સેવાફલમાં અન્તરાય કરનારા છે. તે પ્રબલ થાય તો અહંતામમતાત્મક સંસારમાં સ્થિતિ નક્કી થાય છે, માટે તે ત્યાગ કરવા યોગ્ય છે.)

विवरणम्–ननु साधारणो भोगः कथं त्यक्तव्य इत्याकांक्षाया–माह सविघ्नोऽल्पो घातकः स्यादिति । सविघ्नत्वादल्पत्वाद् भोगस्त्याज्यः, एतौ सदा प्रतिबन्धकौ ।

ननु–ખરેખર, **साधारणः भोगः**–સાધારણ ભોગ, **कथम्**, **त्यक्तव्यः**–કેમ ત્યાગ કરવો, **इति, आकांक्षायाम्**, **आह**–આવી શંકા થાય ત્યાં કહે છે, **सविघ्नः, अल्पः**–તે વિઘ્નવાળો અલ્પ, **घातकः**–ઘાતક, **स्यात्, इति**–છે, **सविघ्नत्वात्**–તેમાં વિઘ્નપણું હોવાથી, **अल्पत्वात्**–અલ્પપણું હોવાથી, **भोगः**–ભોગ, **त्याज्यः**–ત્યાગ કરવા યોગ્ય છે, **एतौ**–સાધારણ ભોગ તથા લોકકૃત પ્રતિબન્ધ, **सदा**–હમ્મેશાં, **प्रतिबन्धकौ**–પ્રતિબંધકરૂપ માનેલા છે.

ખરેખર સાધારણ ભોગ કેમ ત્યાગ કરવો આવી શંકા થાય ત્યાં કહે છે કે તે વિઘ્નવાળો, અલ્પ અને ઘાતક છે. તેમાં વિઘ્નપણું અને અલ્પપણું હોવાથી સાધારણ ભોગ તથા લોકકૃત પ્રતિબન્ધ હમ્મેશાં બાધકરૂપ માનેલા છે.

લૌકિક ભોગને કર્માદિનું વિઘ્ન છે અને તે સ્વરૂપથી, ફલથી અને સાધનથી અલ્પ છે અને વિનાશી છે, તેથી તેનો ત્યાગ કરવો. 'સાધારણ લોકકૃત પ્રતિબન્ધ પાપરૂપ છે. તે મહાદોષરૂપ હોવાથી સેવામાં સિદ્ધિ કરતા નથી, માટે તે ઘાતક છે, ક્ષણે ક્ષણે પ્રતિબન્ધક છે, માટે બુદ્ધિ વડે સર્વથા એ બન્નેનો ત્યાગ કરવો.

द्वितीये सर्वथा चिन्ता त्याज्या संसारनिश्चयात् ॥ ५ ॥
द्वितीये, सर्वथा, चिन्ता, त्याज्या, संसारनिश्चयात् ॥ ५ ॥

द्वितीये-બીજામાં-ભગવત્કૃત પ્રતિબન્ધમાં, **चिन्ता**-ચિન્તા, **सर्वथा, त्याज्या**-સર્વ પ્રકારે ત્યજી દેવી, **संसारनिश्चयात्**-સંસાર ફલ થવાનું છે તે નિશ્ચય છે તેથી.

બીજામાં, ભગવત્કૃત પ્રતિબંધમાં, ચિન્તા સર્વ પ્રકારે ત્યજી દેવી, કારણ કે તેથી સંસાર ફલ થવાનું છે તે નિશ્ચય છે.

विवरणम्-द्वितीयो भगवत्कृतप्रतिबन्धः । ज्ञानस्थित्यभावे चिन्ताऽभावार्थमाह द्वितीय इति ।

द्वितीयः-બીજો, **भगवत्कृतप्रतिबन्धः**-ભગવત્કૃત પ્રતિબન્ધ છે, **ज्ञान-स्थितिअभावे**-જ્ઞાનમાર્ગમાં સ્થિતિ ન થાય તો, **चिन्ताअभावार्थम् आह**-ચિન્તાના અભાવ માટે કહે છે, **द्वितीये, इति**-બીજામાં સંસારનો નિશ્ચય છે.

ભોગનો બીજો પ્રકાર ભગવત્કૃત પ્રતિબન્ધ છે. જ્ઞાનમાર્ગમાં પણ જો સ્થિતિ ન સંભવે તો તેને માટે ચિન્તા-શોક-ન થવા સારૂ સંસારનો નિશ્ચય કરી લેવો.

જેને ભગવત્કૃત પ્રતિબન્ધ છે તેણે જ્ઞાનમાર્ગમાં સ્થિતિ કરવી એવો ઉપદેશ શોક ન થવા સારૂ કર્યો. હવે જ્ઞાનમાર્ગમાં પણ સ્થિતિ ન સંભવે તો તેને માટે સેવાફલ નથી, તેમજ મુક્તિ પણ નથી; તેને તો પ્રવાહમાર્ગનો સંસારજ છે.

नन्वाद्येऽदातृता नास्ति ।
ननु, आद्ये, अदातृता, न, अस्ति ।

ननु-ખરેખર, **आद्ये**-પ્રથમ પ્રતિબંધ ઉદ્વેગમાં, **अदातृता**-(ભગવાનને) ફલ નહીં દેવાની ઇચ્છા, **न, अस्ति**-નથી.

ખરેખર પ્રથમ પ્રતિબન્ધ ઉદ્વેગમાં ભગવાનને ફલ નહીં દેવાની ઇચ્છા નથી, એટલે ભગવદ્‌ભાવનરૂપી ચિન્તાનો ત્યાગ ન કરવો, પણ સદા કરવી, કેમકે ઉદ્વેગ માનસિક છે અને માનસીસેવામાં વિસામગ્રીરૂપ છે, એટલે ફલમાં વિલંબ-રૂપ છે

विवरणम्-आद्यफलाभावे भगवतोऽदातृत्वं नास्ति । तदा सेवा नाधिदैविकीत्युक्तं भवति ।

आद्य-फल-अभावे-આદ્ય ફલના અભાવથી, **भगवतः**-ભગવાનનું, **अदा-तृत्वम्**-અદાતૃત્વ, **न-अस्ति**-નથી, **तदा, सेवा**-ત્યારે સેવા, **आधिदैविकी, न**-આધિદૈવિકી નથી, **इति उक्तम्, भवति**-એમ કહેવું થયું.

આદ્ય ફલના અભાવથી ભગવાનનું અદાતૃત્વ નથી, ત્યારે સેવા આધિ-દૈવિકી નથી એમ કહેવું થયું.

ઉદ્વેગમાં ભગવાન ફલનું દાન નથી કરતા એમ નથી, પણ ભગવાનનું દાતૃત્વ છે, પણ તે વિલંબથી થશે એવું સમજવું. આ પ્રતિબન્ધ નાશ કરવા સારૂ ભગવદ્‌ભાવરૂપી ચિન્તા સદા કરવી. મુખ્ય ફલ વિના અન્ય ફલ આપવામાં પ્રતિબંધક નથી, માટે ફલવિષયક ચિન્તાનો ત્યાગ કરવો નહીં.

तृतीये बाधकं गृहम् ॥ ५$\frac{1}{2}$ ॥

तृतीये-ત્રીજા પ્રતિબંધમાં, **गृहम्**-ઘર, **बाधकम्**-બાધકરૂપ છે.

ત્રીજા પ્રતિબન્ધ-લૌકિક ભોગ-માં ઘર બાધકરૂપ છે.

विवरणम्-भोगाभावस्तदैव सिध्यति यदा गृहपरित्यागः ।

भोगअभावः-ભોગનો અભાવ, **तदा, एव**-ત્યારેજ, **सिध्यति**-સિદ્ધ થાય, **यदा**-જ્યારે, **गृहपरित्यागः**-ઘરનો પરિત્યાગ થાય.

ભોગનો અભાવ ત્યારેજ સિદ્ધ થાય જ્યારે ઘરનો પરિત્યાગ થાય. ૫½

લૌકિક ભોગમાં મુખ્ય બાધકરૂપ ઘર છે. જ્યાં સુધી ગૃહસ્થિતિ છે ત્યાં સુધી ભોગનું અસ્તિત્વ છે. ઉદ્વેગ અને સાધારણ પ્રતિબન્ધમાં થોડીક ભકિત-વાળો પણ ભગવાનની સેવા કરે તો પણ ત્રીજું ફલ મળે છે, પરન્તુ તે ફલની પ્રાપ્તિમાં લૌકિક ભોગ પ્રતિબન્ધ કરે છે, માટે ભોગરૂપ પ્રતિબન્ધકનો ત્યાગ થઈજ ન શકે, તો ભોગનું મૂલ ગૃહનો ત્યાગ કરવો. અહીં શ્રીકૃષ્ણસેવાનુકૂળ ગૃહનો ત્યાગ કરવાનું કહેલું નથી. જેમનું ઘર સેવા માટે સાનુકૂળ છે તેમને તો ભોગ અલૌકિક છે, પણ જો ભાર્યાદિ પ્રતિકૂલ હોય અને તેમનું પોષણ કરવા સ્થિતિ કરતાં ભોગ આવી પડે તો તે ઘરના ત્યાગ વિના બીજો ઉપાય નથી. ભોગનું બાધકત્વ નિવૃત્ત કરવા ભગવત્સેવામાં સર્વ ઘરનો વિનિયોગ કરે તો પણ ભોગા-ભાવ થાય છે.

अवश्येयं सदा भाव्या सर्वमन्यन्‌ मनोभ्रमः ॥ ६ ॥

अवश्या, इयम्, सदा, भाव्या, सर्वम्, अन्यत्, मनोभ्रमः ॥६॥

अवश्या, इयम्-પોતાને અધીન નહીં એવી આ રીતિની, **सदा**-નિરતન્ર, **भाव्या**—ભાવના કરવી, **सर्वम्, अन्यत्**—બીજું સર્વ, **मनोभ्रमः**-મનનો ભ્રમ છે.

આ ફલત્રયી અને પ્રતિબન્ધત્રયી જે પોતાને વશ નથી તેની ભાવના કરવી. બીજું સર્વ મનનો ભ્રમ છે. ૬

ફલ સંપાદન કરવાનું અને પ્રતિબન્ધ નિવારણ કરવાનું ભગવદધીન છે. ભાવના કરવાનું પણ જીવનું સામર્થ્ય નથી, પરંતુ સેવામાં પ્રતિબન્ધ આવી પડે તો ભાવના દૈન્યસિધ્ધિ સારૂ કરવી. ભગવાન જ ફલનુ દાન કરશે અને એજ પ્રતિબન્ધ-કનું નિવારણ કરશે, મારાથી કંઇ થઇ શકે નહીં, આવા પ્રકારની ભાવનાથી દૈન્ય થાય અને ભગવાન તેથી સંતુષ્ટ થઈ ફલદાન અને પ્રતિબન્ધનિવારણ કરે.

तदीयैरपि तत्‌ कार्यं पुष्टौ नैव विलम्बयेत्‌ ॥ ६½ ॥

तदीयैः, अपि, तत्, कार्यम्, पुष्टौ, न, एव, विलम्बयेत् ॥६½ ॥

तदीयैः, अपि-તદીયોયે પણ, **तत्, कार्यम्**-તે કાર્ય કરવું, **पुष्टौ**-પુષ્ટિ માર્ગમાં, **विलम्बयेत्**-વિલંબ, **न, एव**-નહીંજ કરે.

તદીય જનોએ પણ તે કાર્ય કરવું. પુષ્ટિમાર્ગમાં (ભગવાન) કદી વિલમ્બ કરતા નથી. ૬½

આત્મસમર્પણથી તદીયત્વ પ્રાપ્ત થાય છે, માટે પુષ્ટિપુષ્ટિમાં તદીય જનોએ ફલપ્રતિબન્ધાદિની ભાવના કરવી. તેમને તો ભગવાન ફલ આપવામાં વિલમ્બ કરતા નથી. પુષ્ટિમર્યાદામાં ફલદાન કરે છે, પણ સાધન કરાવીને. હવે જે જીવોનો સાધનદ્વારા ભગવાન ઉધ્ધાર કરવા ઇચ્છે તેને પ્રતિબન્ધ આવી પડે છે, અને ફલદાનમાં વિલમ્બ થાય છે. તેથી તે વિલમ્બ ન થાય તે સારૂ ભાવના કરવાનું કહેલું છે.

गुणक्षोभेऽपि द्रष्टव्यमेतदेवेति मे मतिः ॥ ७ ॥

गुणक्षोभे, अपि, द्रष्टव्यम्, एतत्, एव, इति, मे, मतिः ॥ ७ ॥

गुणक्षोभे, अपि-ગુણક્ષોભમાં પણ, **द्रष्टव्यम्**-જોવું, **एतत्, एव**-એજ, **मे**-મારી શ્રીવલ્લભાચર્યજીની, **इति, मतिः**-એવી મતિ છે.

ગુણને લીધે ક્ષોભ થતાં પણ એજ (ભગવત્કૃતપ્રતિબન્ધ) વિચારવા યોગ્ય છે. એ પ્રમાણે શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યજીની એવી મતિ છે. ૭

ત્રણ ગુણોનો ક્ષોભ થાય ત્યારે મન વિક્ષિપ્ત થાય છે. મનનો વિક્ષેપ ફલમાં પ્રતિબન્ધક છે. ત્યારે એમ ધારવું કે ભગવાન ફલદાનમાં વિલમ્બ કરવાના છે. ગુણ-ક્ષોભની પરંપરા વિચારીએ તો અંતમાં ભગવાનની ઇચ્છા જ આવીને ઉભી રહેશે. માટે ભગવાન જ વિલમ્બ કરવાના છે એવી ભાવના કરીને જ સ્થિતિ કરવી. ભગવાન-ની શરણભાવના કરવાથી પ્રભુ શીઘ્ર કૃપા કરે છે, અને ગુણક્ષોભ નિવૃત્ત કરે છે.

कुसृष्टिरत्र वा काचिदुत्पद्येत स वै भ्रमः ॥ ७½ ॥

कुसृष्टिः, अत्र, वा, काचित्, उत्पद्येत, सः, वै, भ्रमः ॥७६॥

अत्र–આ વિષયમાં, **वा**–વિકલ્પે, **कुसृष्टिः**–વિરુદ્ધ યુક્તિની સૃષ્ટિ, **उत्पद्येत**–ઉત્પન્ન થાય, **स वै**,–તે નિશ્ચય, **भ्रमः**–ભ્રમ છે.

આ વિષયમાં વિકલ્પે વિરુધ્ધ યુક્તિની સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન થાય તે નિશ્ચય ભ્રમ છે. ૭૬

પ્રતિબન્ધનિવારણમાં અને ગુણક્ષોભમાં ભાવના વિના અન્ય સાધન હશે એવા અવિશ્વાસરૂપ વિચારો કુસંગને લીધે મનમાં, અથવા બીજાં સાધનોમાં મન પ્રવૃત્ત થાય તો સુબુધ્ધિ વડે વિચારવું કે તે વિચારો ખોટા છે અને તે નિશ્ચય ભ્રમ છે. એમ મનનું સમાધાન કરી પાછું ભક્તિમાર્ગના રસ્તે ચાલવાનો પ્રયત્ન કરવો.

॥ इति श्रीमद्वल्लभाचार्यप्रकटितं सेवाफलं समाप्तम् ॥ १६ ॥

इति–આ પ્રમાણે, **श्रीमद्वल्लभाचार्यप्रकटितम्**–શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યજીએ પ્રકટ કરેલું, **सेवाफलम्**–સેવાફલ, **समाप्तम्**–પૂર્ણ થયું.

આ પ્રમાણે શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યજીએ પ્રકટ કરેલું સેવાફલ પૂર્ણ થયું. ૧૬

॥ श्रीकृष्णार्पणमस्तु ॥

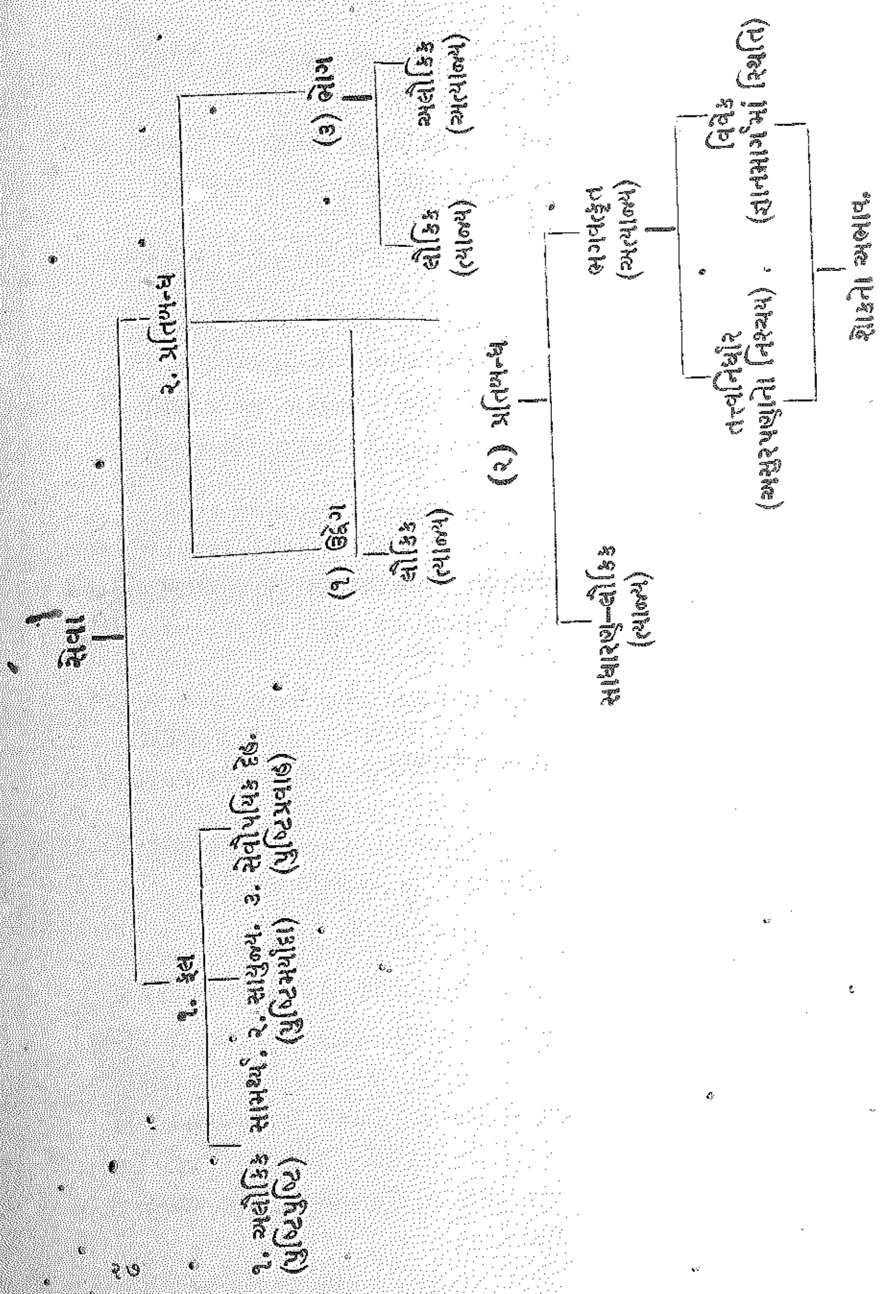

॥ श्रीकृष्णाय नमः ॥

પ્રકીર્ણ ઉપદેશ.

पंचश्लोकी

गृहं सर्वात्मना त्याज्यं तच्चेत्त्यक्तुं न शक्यते ।
कृष्णार्थं तत्प्रयुंजीत कृष्णोऽनर्थस्य मोचकः ॥ १ ॥
गृहम्, सर्वात्मना, त्याज्यम्, तत्, चेत्, त्यक्तुम्, न, शक्यते ।
कृष्णार्थम्, तत्, प्रयुंजीत, कृष्णः, अनर्थस्य, मोचकः ॥ १ ॥

सर्वात्मना–સર્વાત્મભાવ વડે, **गृहम्, याज्यम्**–ઘરનો ત્યાગ કરવો, **तत्, चेत्**-તે, જો, **त्यक्तुम्**–ત્યાગ કરવાનું, **न, शक्यते**–ન બની શકે તો, **कृष्णार्थम्**–શ્રીકૃષ્ણપ્રભુને, **तत्, प्रयुंजीत**–તેનો, ગૃહનો, વિનિયોગ કરવો, **कृष्णः**–(કેમકે) શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન **अनर्थस्य**–અનર્થના, **मोचकः**–છોડાવનારા છે.

સર્વાત્મભાવ વડે ગૃહનો ત્યાગ કરવો. તેમ ત્યાગ કરવાનું ન બની શકે તો તે ગૃહનો શ્રીકૃષ્ણ પ્રભુ માટે વિનિયોગ કરવો, કેમ કે શ્રીકૃષ્ણભગવાન અનર્થના છોડાવનારા છે. ૧

संगः सर्वात्मना त्याज्यः स चेत्त्यक्तुं न शक्यते ।
स सद्भिः सह कर्तव्यः सन्तः संगस्य भेषजम् ॥ २ ॥
संगः, सर्वात्मना, त्याज्यः, सः, चेत्, त्यक्तुम्, न, शक्यते ।
सः, सद्भिः, सह कर्तव्यः, सन्तः, संगस्य, भेषजम् ॥ २ ॥

संगः–સંગતિ, **सर्वात्मना**–સર્વાત્મભાવ વડે, **त्याज्यः**–ત્યાગ કરવો, **स, चेत्, त्यक्तुम्**–તે જો ત્યાગ કરવાનું, **न, शक्यते**–ન બની શકે તો, **सः**–તે સંગ, **सद्भिः, सह**–સારાંઓ, ભક્તો, સહ, **कर्तव्यः**–કરવો જોઇએ (કેમકે), **सन्तः**–સારા પુરુષો, ભક્તો, **संगस्य, भेषजम्**–સંગનું ઔષધ છે.

સંગતિનો સર્વાત્મભાવ વડે ત્યાગ કરવો. તે જો ત્યાગ કરવાનું ન બને તો તે સારાંઓ સાથે કરવો, કેમ કે સત્ પુરુષો સંગનું ઓસડ છે. ૨

अनुकूले कलत्रादौ विष्णोः कार्याणि कारयेत् ।
उदासीने स्वयं कुर्यात् प्रतिकूले गृहं त्यजेत् ॥ ३ ॥
अनुकूले, कलत्रादौ, विष्णोः, कार्याणि, कारयेत् ।
उदासीने, स्वयम्, कुर्यात्, प्रतिकूले, गृहम्, त्यजेत् ॥ ३ ॥

कलत्रादौ–સ્ત્રી પુત્રાદિ, **अनुकूले**–પ્રભુસેવામાં સહાયરૂપ હોય તો, **विष्णोः, कार्याणि**–પ્રભુસેવાનાં કામો, **कारयेत्**–તેમની પાસે કરાવવાં, **उदासीने**–ઉદાસીન હોય તો, **स्वयम्, कुर्यात्**–પોતે સેવાકાર્ય કરવાં, **प्रतिकूले**–સેવામાં પ્રતિબંધરૂપ હોય તો, **गृहम्, त्यजेत्**–ઘરનો ત્યાગ કરવો.

સ્ત્રીપુત્રાદિ પ્રભુસેવામાં સહાયરૂપ હોય તો સેવાનાં કામો તેમની પાસે કરાવવાં, જો તેઓ ઉદાસીન હોય તો પોતે સેવાનાં કાર્યો કરવાં, તેઓ સેવામાં પ્રતિબંધકરૂપ હોય તો ઘરનો ત્યાગ કરવો. ૩

तत्त्यागे दूषणं नास्ति यतः कृष्णबहिर्मुखाः ।
अनुकूलस्य संकल्पः प्रतिकूलविसर्जनम् ॥ ४ ॥
तत्त्यागे, दूषणम्, न, अस्ति, यतः, कृष्णबहिर्मुखाः ।
अनुकूलस्य, संकल्पः, प्रतिकूलविसर्जनम् ॥ ४ ॥

तत्त्यागे–તેનો ત્યાગ કરવામાં, **दूषणम्, न, अस्ति**–દૂષણ, દોષ, નથી **यतः**–કેમકે તેઓ, **कृष्णबहिर्मुखाः**–શ્રીકૃષ્ણથી બહિર્મુખ છે, **अनुकूलस्य, संकल्पः** અનુકૂળ હોય તો સાથે રાખી સેવાકાર્ય કરવાં, **प्रतिकूलविसर्जनम्**–પ્રતિકૂલ હોય તો તેમનો ત્યાગ કરવો.

તેનો ત્યાગ કરવામાં દોષ નથી, કેમકે તેઓ શ્રીકૃષ્ણથી બહિર્મુખ છે. જો તેઓ પ્રભુસેવાના કાર્યમાં અનુકૂલ હોય, સારી રીતે સાથ આપતાં હોય, તો તેમને સાથે રાખી સેવાકાર્ય કરવાં. જો તેઓ પ્રભુસેવાની વિરુદ્ધ હોય તો તેમનો ત્યાગ કરવો. ૪

करिष्यतीतिविश्वासो भर्तृत्वे वरणं यथा ।
आत्मनैवेद्यकार्पण्ये षड्विधा शरणागतिः ॥ ५ ॥

करिष्यति, इति, विश्वासः, भर्तृत्वे, वरणम्, यथा ।
अत्मनैवेद्यकार्पण्ये, षड्विधा, शरणागति ॥ ५ ॥

यथा–જેમ, भर्तृत्वे, वरणम्–સ્વામિને યોગ્ય લાગે તેમ, करिष्यति–કરશે (એવો), इतिविश्वासः– વિશ્વાસ, आत्मनैवेद्यकार्पण्ये–આત્મનિવેદન અને દીનતા એ પ્રમાણેની, षड्विधा–છ પ્રકારની, शरणागतिः–શરણાગતિ છે.

જેમ સ્વામિને યોગ્ય લાગે તેમ કરશે એવો દઢ વિશ્વાસ રાખવો, આત્મનિવેદન અને દીનતા એ પ્રમાણેની છ પ્રકારની શરણાગતિ છે. ૫

॥ इति श्रीमद्वल्लभाचार्यकृता पंचश्लोकी समाप्ता ॥

આ પ્રમાણે શ્રીમદ્‌વલ્લભાચાર્યજીએ કરેલી પંચશ્લોકી (ભગવદીયોના ભિન્ન ભિન્ન ધર્મસંબંધી) સમાપ્ત થઈ.

॥ श्रीकृष्णार्पणमस्तु ॥

शिक्षाश्लोक

यदा बहिर्मुखा यूयं भविष्यथ कथंचन ।
तदा कालप्रवाहस्था देहचित्तादयोऽप्युत ॥ १ ॥
सर्वथा भक्षयिष्यन्ति युष्मानिति मतिर्मम ॥ १½ ॥

यदा, बहिर्मुखाः, यूयम्, भविष्यथ, कथंचन ।
तदा, कालप्रवाहस्थाः, देहचित्तादयः, अपि, उत ॥ १ ॥
सर्वथा, भक्षयिष्यन्ति, युष्मान्, इति, मतिः, मम ॥ १½ ॥

यदा, यूयम्–જ્યારે તમે, कथंचन–કોઈપણ પ્રકારે, बहिर्मुखाः–બહિર્મુખ, પ્રભુથી વિમુખ, भविष्यथ–થશો, तदा–ત્યારે, कालप्रवाहस्थाः–કાલ અને પ્રવાહમાં રહેલા, देहचित्तादयः अपि–દેહચિત્ત વગેરે પણ, उत–ખરેખર, सर्वथा–સર્વ રીતે, युष्मान्–તમોને, भक्षयिष्यन्ति–ભક્ષણ કરશે, इति–એ પ્રમાણે, मम–મારી, मतिः–મતિ છે.

જ્યારે તમે કોઈપણ પ્રકારે બહિર્મુખ, પ્રભુથી વિમુખ, (પ્રભુ વિના અન્યનો આશ્રય કરવો, પ્રભુને અર્પણ કર્યા વિના લેવું, અસદાલાપ–જુઠું અથવા બીનઉપયોગી બોલવું, ચિત્તમાં લૌકિક ઇચ્છા પેદા કરે એવાનો સંગ કરવો, એ બહિર્મુખતાનાં કારણો છે, માટે તેનાથી સાવધાન રહેવું), થશો ત્યારે કાલ અને પ્રવાહમાં રહેલા દેહ, ચિત્ત વગેરે પણ ખરેખર સર્વ રીતે તમોને ભક્ષણ કરશે, એટલે તમને કોઈ પણ પ્રકારે પ્રવાહી કરી દેશે એમ મારી મતિ છે. ૧½

न लौकिकः प्रभुः कृष्णो मनुते नैव लौकिकम् ॥ २ ॥
भावस्तत्राप्यस्मदीयः सर्वस्वश्चैहिकश्च सः ॥ २½ ॥

न, लौकिकः, प्रभुः, कृष्णः, मनुते, न, एव, लौकिकम् ॥ २ ॥
भावः, तत्र, अपि, अस्मदीयः, सर्वस्वः, च, ऐहिकः, च, सः ॥ २½ ॥

प्रभुः कृष्णः–ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ, **न, लौकिकः**–લૌકિક નથી, સર્વથી પર છે. **लौकिकम्**,–પ્રાવાહિક જીવે કરેલી સેવા, **न एव मनुते**–નથીજ માનતા, **तत्र, अपि**–તેમાં પણ, **अस्मदीयः, भावः**–આપણો ભાવ (સાધન છે), **सर्वस्वः**–સર્વ **ऐहिकः, च**–આ લોકસંબંધી, **सः**–પ્રભુજ છે એવો હોવો જોઇએ.

ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ લૌકિક નથી, પણ સર્વથી પર છે, તે પ્રાવાહિક જીવે કરેલી સેવા નહિ અંગીકાર કરે. તેમાં પણ આપણો ભાવ આ લોકસંબંધી પ્રભુજ છે એવો હોવો જોઇએ. २½

परलोकश्च तेनायं सर्वभावेन सर्वथा ॥ ३ ॥

सेव्यः स एव गोपीशो विधास्यत्यखिलं हि नः ॥ ३½ ॥

परलोकः, च, तेन, अयम्, सर्वभावेन, सर्वथा ॥ ३ ॥

सेव्यः, सः, एव, गोपीशः, विधास्यति, अखिलम्, हि, नः ॥ ३½ ॥

परलोकः, च, अयम्–પરલોક અને આ લોક, **तेन**–તેમનાથી, પ્રભુથી, છે તેથી, **सर्वथा, सर्वभावेन**–સર્વ રીતે સર્વાત્મભાવ વડે, **सः एव**–તેજ **गोपीशः**–શ્રીગોપીજનવલ્લભ, **सेव्यः**–સેવન કરવા યોગ્ય છે તે, **नः**–આપણું, **अखिलम्, हि**–સર્વ શરણાદિ આશ્રય પર્યન્તનું ફલ, **विधास्यति**–સિદ્ધ કરશે.

પરલોક અને આ લોક તે પ્રભુથી છે તેથી સર્વ રીતે સર્વાત્મભાવ વડે તેજ શ્રીગોપીજનવલ્લભ સેવન કરવા યોગ્ય છે. તે આપણું સર્વ શરણાદિ આશ્રય પર્યન્તનું ફલ સિધ્ધ કરશે. ३½

मयि चेदस्ति विश्वासः श्रीगोपीजनवल्लभे ।
तदा कृतार्था यूयं हि शोचनीयं न कर्हिचित् ॥ १ ॥
मुक्तिर्हित्वान्यथारूपं स्वरूपेण व्यवस्थिति ः ॥ १½ ॥

मयि, चेत्, अस्ति, विश्वासः, श्रीगोपीजनवल्लभे ।
तदा, कृतार्थाः, यूयम्, हि, शोचनीयम्, न कर्हिचित् ॥ १ ॥

मुक्तिः, हित्वा, अन्यथारूपम्, स्वरूपेण, व्यवस्थितिः ॥ १½ ॥

चेत्–જો, **मयि, श्रीगोपीजनवल्लभे**–મારામાં, શ્રીગોપીજનવલ્લભમાં, **विश्वासः, अस्ति**–વિશ્વાસ છે, **तदा**–તો, **यूयम्, कृतार्थाः**–તમે કૃતાર્થ છો, **कर्हिचित्**–કોઇ પ્રકારનો, **शोचनीयम्, न**–શોક કરવાનું રહેશે નહિ, **अन्यथारूपम्**–અન્યથારૂપને ૨૮ તત્ત્વરૂપને, **हित्वा**–ત્યાગ કરીને, **स्वरूपेण**–પોતાના સ્વરૂપમાં નિર્વિષયરૂપે, **व्यवस्थितिः**–સ્થિતિ કરવી તે, **मुक्तिः**–મુક્તિ કહેવાય.

જો મારામાં, શ્રીગોપીજનવલ્લભમાં, વિશ્વાસ છે તો તમે કૃતાર્થજ છો. કોઇ પ્રકારનો શોક કરવાનું રહેશે નહિ. અન્યથારૂપને, ૨૮ તત્ત્વરૂપને, ત્યાગ કરીને પોતાના સ્વરૂપમાં નિર્વિષયરૂપે સ્થિતિ કરવી તેનું નામ મુક્તિ. ૧½

શ્રીમદાચાર્યચરણે કાશીમાં હનુમાન ઘાટ પર સંન્યસ્ત લઇ એક માસ અને આઠ દિવસ અનશનવ્રત લીધું અને તેમાં છેલ્લા આઠ દિવસ મૌન વ્રત ધારણ કર્યું. આ વાત જાણીને શ્રીગોપીનાથજી અને શ્રીગુસાંઇજી વૈષ્ણવો સહિત કાશી પધાર્યા. રથજાત્રાના દિવસે મધ્યાહ્નને આસુરવ્યામોહલીલા (તિરોભાવ) સમયે શ્રીગોપીનાથજી વગેરેએ વિનંતિ કરી કે અમારૂં શું કર્તવ્ય ? ત્યારે આપે ઉપદેશરૂપ પ્રથમના ૩½ શ્લોક લખી આપ્યા. પછી શ્રીપ્રભુએ પ્રકટ થઇ છેવટનો ૧½ શ્લોક કહેલો છે.

इतिश्रीवल्लभाचार्यविरचिताः शिक्षाश्लोकाः समाप्ताः ॥

આ પ્રમાણે શ્રીમદ્‌વલ્લભાચાર્યજીએ કરેલા શિક્ષાશ્લોકો પરિપૂર્ણ થયા.

॥ श्रीकृष्णार्पणमस्तु ॥

तत्त्वदीपनिबन्ध सर्वनिर्णयप्रकरण

कृष्णसेवापरं वीक्ष्य दंभादिरहितं नरम् ।
श्रीभागवततत्त्वज्ञं भजेज्जिज्ञासुरादरात् ॥ १ ॥
तदभावे स्वयं वापि मूर्तिं कृत्वा हरेः क्वचित् ।
परिचर्यां सदा कुर्यात् तद्रूपं तत्र च स्थितम् ॥ २ ॥

साकारव्यापकत्वाच्च मन्त्रस्यापि विधानतः ॥ २½ ॥

कृष्णसेवापरम्, वीक्ष्य, दंभादिरहितम्, नरम् ।
श्रीभागवततत्त्वज्ञम्, भजेत्, जिज्ञासुः, आदरात् ॥ १ ॥
तत्अभावे, स्वयम्, वा, अपि, मूर्तिं, कृत्वा, हरेः, क्वचित् ॥
परिचर्याम्, सदा, कुर्यात्, तत्, रूपम्, तत्र, च, स्थितम् ॥२॥

साकारव्यापकत्वात्, च, मन्त्रस्य, अपि, विधानतः ॥ २½ ॥

जिज्ञासुः-જ્ઞાનની ઇચ્છા વાળાએ, **कृष्णसेवापरम्**-શ્રીકૃષ્ણની સેવામાં લીન, **दंभादिरहितम्**-દંભ વગેરેથી રહિત, **श्रीभागवततत्त्वज्ञम्**-શ્રીમદ્‌ભાગવતના તત્ત્વજ્ઞાનને જાણનાર, **नरम्**-પુરુષનું-ગુરુનું, **आदरात्**-સન્માનપૂર્વક **भजेत्**-ભજન કરવું, **ततअभावे**-એવા ગુરુ ન મળે તો, તેના અભાવમાં, **स्वयं, वापि**-પોતે પણ, **क्वचित्**-ક્વચિત્, **हरेः, मूर्तिं**-શ્રીહરિની મૂર્તિ, **कृत्वा**-કરીને **सदा, परिचर्याम्**-સર્વદા, સેવા, **कुर्यात्**,-કરવી, કેમકે, **तत् रूपम्**-ભગવાનનું સ્વરૂપ, **तत्र, च, स्थितम्**-તે મૂર્તિમાં રહેલું છે, **साकारव्यापकत्वात् च**--ભગવાન સાકાર છે, વ્યાપક છે, (એવું ઉપાસનામાર્ગની રીતે વિચારીએ તો), **मन्त्रस्यापि, विधानतः**-મંત્રપૂર્વક પૂજામાં ભગવદાવેશ થાય છે.

જ્ઞાનની ઇચ્છાવાળાએ, શ્રીકૃષ્ણભગવાનની સેવામાં આતુર, દંભ વગેરેથી રહિત, શ્રીમદ્‌ભાગવતના તત્ત્વજ્ઞાનને જાણનાર ગુરુનું સન્માનપૂર્વક ભજન કરવું. એવા ગુરુ ના મળે તો પોતે પણ કવચિત્ શ્રીહરિની મૂર્તિ કરીને સર્વદા

સેવા કરવી. ભગવાનનું સ્વરૂપ તે મૂર્તિમાં રહેલું છે, કેમકે ભગવાન સાકાર, વ્યાપક છે અને ઉપાસનામાર્ગની રીતે વિચાર કરીએ તો મંત્રપૂર્વક પૂજામાં ભગવદાવેશ થાય છે. ૨½

આ જ આ માર્ગમાં ઉત્તમ પ્રકાર છે કે મૂર્તિને વિષે કરેલું સર્વ
ભગવાનને વિષે કરેલું થઇ જાય છે. મૂર્તિ, ભગવાન છે એ વાત ત્રણ પ્રકારે નિરૂપણ
કરે છે. ૧. વસ્તુનો વિચાર કરતાં સર્વ ભગવદ્રૂપ છે. વિશેષ આ છે કે ભક્તનો હું
ઉદ્ધાર કરીશ એમ ઇચ્છા થતાં મૃત્તિકા વગેરેમાંથી પોતે પ્રકટ થાય છે. ૨. ભક્તિ-
માર્ગને અનુસરીને કહે છે કે મૂર્તિમાં પ્રભુનું સ્વરૂપ છે જ. જ્યાં મૂર્તિનો હસ્ત ત્યાં
ભગવાનનો હસ્ત, તે તે મૂર્તિના અવયવો ત્યાં ભગવાનના અવયવો. એમ હોવાનું
કારણ એ કે બ્રહ્મ વ્યાપક અને સાકાર છે, માટે કડુ વગેરે સર્વ અલંકાર સાક્ષાત્
ભગવાનને ધર્યા બરાબર થઇ જાય છે. ૩. ઉપાસનામાર્ગની રીતે પણ મંત્ર વગેરેને
લીધે મૂર્તિને વિષેજ સાક્ષાત્ ભગવદ્‌ભજન થાય છે.

॥ શ્રીકૃષ્ણાર્પણમસ્તુ ॥

राजा कृष्णदेव प्रति उपदेश

दैवत्वेन गुरोरनुग्रहवशाज्जाता प्रपत्तिर्यदा
स्रक्पुण्ड्रादि विधारयेत् परजयन्त्येकादशीनां व्रतम् ।
धर्मं भावगतं चरेत् हरिकथामाचार्यभक्तार्चनं
पापं तद्विमुखाननर्पितभुजिं चान्याश्रयं वर्जयेत् ॥ १ ॥

दवत्वेन, गुरोः, अनुग्रहवशात्, जाता, प्रपत्तिः, यदा,
स्रक्पुण्ड्रादि, विधारयेत्, परजयन्ती एकादशीनाम्, व्रतम् ।
धर्मम्, भावगतम्, चरेत्, हरिकथाम्, आचार्यभक्तार्चनम्,
पापम्, तद्विमुखान्, अनर्पितभुजिम्, च, अन्याश्रयम् वर्जयेत् ॥ १ ॥

यदा-જ્યારે, **गुरोः, अनुग्रहवशात्**-ગુરુના અનુગ્રહને લીધે, **दैवत्वेन**-ભાગ્યવશાત્, દૈવેચ્છાથી, **प्रपत्तिः**-પ્રભુશરણ, **जाता**-પ્રાપ્ત થાય ત્યારે; **स्रक्पुण्ड्रादि**-માલા તિલક, **विधारयेत्**-ધારણ કરવાં, **परजयन्ती**-મોટી જયન્તિ, **एकादशीनाम्, व्रतम्**-એકાદશીઓનાં વ્રત કરવાં, **भावगतम्, धर्मम्**-શ્રદ્ધા, ભાવયુક્ત ધર્મ, (અથવા), **भागवतम् धर्मम्**-ભગવત્સમ્બંધિ ધર્મ, **चरेत्**-પાળવો, **हरिकथाम्**-ભાગવતાદિ ભગવત્ચરિત્ર, ભગવદ્દવાર્તા વગેરે કરવાં, **आचार्यभक्तार्चनम्**-આચાર્ય અને ભક્તાનાં પૂજન કરવાં, **तद्विमुखान्**-બહિર્મુખોનો, પ્રભુથી વિમુખ એવાઓનો, સંગ, **अनर्पितभुजिम्**-પ્રભુને અર્પણ કર્યા વિનાનું ભોજન લેવું તે, **च, अन्याश्रयम्**-અને પ્રભુ વિના બીજાનો આશ્રય કરવો તે, **पापम्**-પાપરૂપ છે માટે તેમનો **वर्जयेत्**-ત્યાગ કરવો.

જ્યારે ગુરુના અનુગ્રહને લીધે, ભાગ્યવશાત્ પ્રભુશરણ પ્રાપ્ત થાય ત્યારે માલા તિલક ધારણ કરવાં, મોટી જયન્તિ, એકાદશીઓનાં વ્રત કરવાં, શ્રદ્ધાભાવયુક્ત અથવા ભગવત્સંબંધિ ધર્મ પાળવો, આચાર્ય અને ભક્તનાં પૂજન કરવાં. પ્રભુથી વિમુખ એવાઓનો સંગ, પ્રભુને અર્પણ કર્યા વિનાનું ભોજન, પ્રભુ વિના બીજાનો આશ્રય એ પાપરૂપ છે, માટે તે સર્વનો ત્યાગ કરવો. ૧

आश्रित्याश्रमधर्ममत्र भवता स्थेयं प्रजा रक्षता
सेव्यः श्रीरमणः सदा हरिजनैः कार्याधिका संगतिः ।
आजीव्यं विदुषाम् विधाय जगतां योज्याश्च ते शिक्षणे
दीनानां दयया नयेन विनयैः कीर्तिर्विधेयाचला ॥ २ ॥

आश्रित्य, आश्रमधर्मम्, अत्र, भवता, स्थेयं, प्रजाः, रक्षता
सेव्यः, श्रीरमणः, सदा, हरिजनैः, कार्या, अधिका, संगतिः ।
आजीव्यम्, विदुषाम्, विधाय, जगताम्, योज्याः, च, ते, शिक्षणे
दीनानाम्, दयया, नयेन, विनयैः, कीर्तिः, विधेया, अचला ॥ २ ॥

अत्र भवता-આપે, **आश्रमधर्मम्**-વર્ણાશ્રમના ધર્મ, **आश्रित्य**-પાળીને, **प्रजा रक्षता**-પ્રજાનું રક્ષણ કરતા એવા, **स्थेयम्**-રહેવું, **सदा, श्रीरमणः**-નિરન્તર શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનનું, **सेव्यः**-સેવન કરવું, **हरिजनैः**-પ્રભુભક્તોની સાથે, **अधिका**-વધારે, **संगतिः, कार्या**-સંગતિ કરવી, **जगताम्**-જગતમાં, **विदुषाम्**-વિદ્વાનોને **आजीव्यम्**-જીવન પર્યન્ત, **विधाय, च**-રાખીને અને, **ते**-તેમને, **शिक्षणे**-ધર્મના બોધ આપવા સારુ, **योज्याः**-યોજવા જોઇએ, **दयया, दीनानाम्**-ગરીબો તરફ દયાભાવથી જોવું, **नयेन, विनयैः**-નીતિશાસ્ત્ર પ્રમાણે વિનયથી વર્તવું, તેમ કરી, **अचला, कीर्तिः**-અચલ કીર્તિ, **विधेया**-પ્રાપ્ત કરવી.

પ્રજાનું રક્ષણ કરતા એવા આપે વર્ણાશ્રમના ધર્મ પાળીને રહેવું, નિરન્તર શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનનું સેવન કરવું, પ્રભુભક્તોની સાથે વધારે સંગતિ કરવી, જગતમાં વિદ્વાનોને જીવનપર્યન્ત રાખીને અને તેમને ધર્મનો બોધ આપવા સારુ યોજવા જોઇએ, ગરીબો તરફ દયા ભાવથી જોવું, નીતિશાસ્ત્ર પ્રમાણે વિનયથી વર્તવું, તેમ કરી અચલ કીર્તિ પ્રાપ્ત કરવી. ૨

श्रीसर्वोत्तम स्तोत्र

ગ્રન્થપરિચય:–પરબ્રહ્મ શ્રીકૃષ્ણચંદ્રે દૈવી જીવોના ઉદ્ધાર સારૂ પોતાના માહાત્મ્યને વાણી વડે પ્રકટ કરવાની ઇચ્છા કરી, અને પોતાના મુખારવિન્દરૂપ શ્રીમદાચાર્યચરણોને: પ્રાદુર્ભાવ કર્યો. ભગવદાજ્ઞા પ્રમાણે શ્રીઆચાર્યજીએ ભૂતલ પર પધારી શુદ્ધાદ્વૈતમાર્ગ પ્રકટ કરી માર્ગના સિદ્ધાન્તરૂપ શ્રીસુબોધિનીજી આદિ અનેક ગ્રન્થો કર્યા છે. આ ગ્રન્થો નિજજનને શ્રીઆચાર્યજીના અનુગ્રહથીજ યથાર્થ રીતે સમજી શકાય તેવા છે એમ શ્રીમદ્ અગ્નિકુમાર–શ્રીવિઠ્ઠલેશ્વરજીને જણાયું ત્યારે તેઓશ્રીએ શ્રીવલ્લભપ્રભુના અનુગ્રહની પ્રાપ્તિ સારૂ શ્રીમદ્વલ્લભાધીશના મંત્રરૂપ અલૌકિક નામો જે નિત્ય છે તેવાં ૧૦૮ નામો સર્વોત્તમ સ્તોત્રમાં યોજેલાં છે. આ સ્તોત્રનો પાઠ કરવાથી શ્રીઆચાર્યજીની વાણી સુબોધ થઈ જાય છે, ભક્તિમાં આવતા પ્રતિબંધો નિવૃત્ત થાય છે, અને ફલરૂપશ્રીકૃષ્ણાધરામૃતના આસ્વાદની પ્રાપ્તિ થાય છે એમ શ્રીગુસાંઇજી આ ગ્રન્થમાં નિરૂપણ કરે છે.

દીનતા અને નિ:સાધનતા સાથે આ નામો જપવાં, ધ્યાન પણ આ નામોમાંજ રાખવું. પુષ્ટિ જીવને આજ મુખ્ય કર્તવ્ય છે એમ સમજી ભાવનાપૂર્વક નિત્ય નિરંતર નામસ્સરણ કરવું. પ્રથમ શ્રીમહાપ્રભુજીનું માહાત્મ્ય હૃદયમાં સ્થિર કરવું, પછી જપ કરવાથી જપનું ઉત્તમ ફલ મળે છે, જો કે ભાવ સમજ્યા વિના અસ્થિર ચિત્તે નામસ્મરણ કરવાથી જીવના દોષો નાશ પામે છે, તે જેમ ભટકતા ચિત્તથી ભોજન કરવામાં આવે અને તેનાથી પેટ ભરાય પણ ભોજનનો આસ્વાદ આવતો નથી તેના જેવું છે, માટે શ્રીકૃષ્ણરસની ઇચ્છાવાળાએ સ્થિર ચિત્તે ભાવપૂર્વક શ્રીસર્વોત્તમજીનો નિત્ય પાઠ કરવો.

प्राकृतधर्मानाश्रयमप्राकृतनिखिलधर्मरूपमिति ।
निगमप्रतिपाद्यं यत्तच्छुद्धं साकृति स्तौमि ॥ १ ॥

प्राकृतधर्मानाश्रयम्, अप्राकृतनिखिलधर्मरूपम्, इति ।
निगमप्रतिपाद्यम्, यत्, तत्, शुद्धम्, साकृति, स्तौमि ॥ १ ॥

प्राकृतधर्मानाश्रयम्–પ્રાકૃત ધર્મના, પ્રકૃતિજન્ય સત્વાદિ ધર્મના, આશ્રય વગરનું, **अप्राकृत**–અલૌકિક, પ્રકૃતિના સંબંધથી રહિત, **निखिल**–સઘળા, **धर्मरूपम्**, **इति**,–ધર્મરૂપ, એ પ્રકારે, **निगमप्रतिपाद्यम्**–વેદમાં પ્રતિપાદન કરેલું, **यत्**–જે છે, **तत्**–તે, **साकृति**–સાકાર, **शुद्धम्**–જ્ઞાનસ્વરૂપ પુરુષોતમસ્વરૂપની, **स्तौमि**–સ્તુતિ કરૂં છું.

લૌકિક કામ ક્રોધાદિ ધર્મના આશ્રય વગરનું, અલૌકિક, સર્વધર્મરૂપ, એ પ્રકારે વેદમાં પ્રતિપાદન કરેલું જે છે તે. આ પ્રકારવાળા પુરુષોત્તમસ્વરૂપની હું સ્તુતિ કરૂં છું. ૧

कलिकालतमश्छन्नदृष्टित्वाद्विदुषामपि ।
संप्रत्यविषयस्तस्य माहात्म्यं समभूद् भुवि ॥ २ ॥

कलिकालतमश्छन्नदृष्टित्वात्, विदुषाम्, अपि ।
संप्रति, अविषयः, तस्य, माहात्म्यम्, समभूत्, भुवि ॥ २ ॥

विदुषामपि–જ્ઞાતા પુરુષોની પણ, **कलिकालतमश्छन्नदृष्टित्वात्**–કલિકાલરૂપ અંધકારથી ઢંકાયલી દૃષ્ટિ હોવાથી, **तस्य**–તે રૂપનું, **माहात्म्यम्**–માહાત્મ્ય, **भुवि**–પૃથ્વીમાં, **संप्रति**–હાલમાં, **अविषयः**–ન જણાય તેવું, **समभूत्**–થયું છે.

જ્ઞાતા પુરુષો વિદ્વાનોની પણ કલિકાલરૂપ અંધકારથી ઢંકાયલી દૃષ્ટિ હોવાથી તે રૂપનું માહાત્મ્ય પૃથ્વીમાં હાલમાં ન જણાય તેવું થયું છે. ૨

दयया निजमाहात्म्यं करिष्यन्प्रकटं हरिः ।
वाण्या यदा तदा स्वास्यं प्रादुर्भूतं चकार हि ॥ ३ ॥

दयया, निजमाहात्म्यम्, करिष्यन्, प्रकटम्, हरिः ।
वाण्या, यदा, तदा, स्व-आस्यम्, प्रादुर्भूतम्, चकार, हि ॥ ३ ॥

यदा–જ્યારે, **दयया**–દયાવડે, **हरिः**–હરિ ભગવાન, **निजमाहात्म्यम्**–પોતાના માહાત્મ્યને, **वाण्या**–વાણી વડે, **प्रकटम्**–પ્રકટ, **करिष्यन्**–કરવાની ઇચ્છાવાળા થયા, **तदा**–ત્યારે, **स्व-आस्यम्**–પોતાના મુખારવિન્દને (હરિએ), **प्रादुर्भूतम्**–પ્રાદુર્ભાવ–પ્રકટ, **चकार, हि**–કર્યું નિશ્ચય.

જ્યારે દયા વડે હરિ ભગવાન પોતાના માહાત્મ્યને વાણી વડે પ્રકટ કરવાની ઇચ્છાવાળા થયા ત્યારે પોતાના મુખારવિન્દનો હરિએ પ્રાદુર્ભાવ કર્યો જ. ૩

तदुक्तमपि दुर्बोधं सुबोधं स्याद्यथा तथा ।
तन्नामाष्टोत्तरशतं प्रवक्ष्याम्यखिलाघहृत् ॥ ४ ॥

तदुक्तम्, अपि, दुर्बोधम्, सुबोधम्, स्यात्, यथा, तथा ।
तत्नाम अष्टोत्तर शतम्, प्रवक्ष्यामि, अखिल अघहृत् ॥ ४ ॥

अपि–પણ, **तदुक्तम्**–તે મુખે કહેલું **दुर्बोधम्**–ન સમજાય તેવું છે માટે, **यथा**–જેમ, **सुबोधम्**–સારી રીતે સમજાય તેવું, **स्यात्**–થાય, **तथा**–તેવી રીતે, **अखिलाघहृत्**–સર્વ પ્રતિબન્ધ, પાપ, દૂર કરે તેવાં, **तन्नामाष्टोत्तरशतम्**–તે શ્રીમહાપ્રભુજીનાં એકસો આઠ નામ, **प्रवक्ष्यामि**–કહીશ.

પણ તે મુખે કહેલું ન સમજાય તેવું છે, માટે જેમ સાદી રીતે સમજાય તેવું થાય તેવી રીતે સર્વ પ્રતિબંધ પાપને દૂર કરનારાં તે શ્રીમહાપ્રભુજીનાં એકસો આઠ નામ કહીશ. ૪

ऋषिरग्निकुमारस्तु नाम्नां छन्दो जगत्यसौ ।
श्रीकृष्णास्यं देवता च बीजं कारुणिकः प्रभुः ॥ ५ ॥

ऋषिः, अग्निकुमारः, तु, नाम्नाम्, छन्दः, जगति, असौ ।
श्रीकृष्णास्यम्, देवता, च, बीजम्, कारुणिकः, प्रभुः ॥ ५ ॥

नाम्नाम्–શ્રીમહાપ્રભુજીનાં નામોના, સર્વોત્તમ સ્તોત્રના, **ऋषिः तु**,–ઋષિ, દ્રષ્ટા, તો, **अग्निकुमारः**–શ્રીગુસાંઇજી છે, **च**–અને, **छन्दः**–**नाम्नाम्**–છંદ નામોનો, **जगति, असौ**–જગતમાં વ્યાપક અનુષ્ટુપ છે, **श्रीकृष्णास्यम्, देवता**–શ્રીકૃષ્ણમુખ શ્રીમહાપ્રભુજી દેવતા છે, **च**–અને. **बीजम्**–બીજ, મૂળવસ્તુ, **कारुणिकः प्रभुः**–દયાળુ પ્રભુ છે.

સર્વોત્તમસ્તોત્રના ઋષિ તો શ્રીગુસાંઇજી છે, અને નામોનો છંદ જગતમાં વ્યાપક અનુષ્ટુપ છંદ છે તે છે. શ્રીકૃષ્ણના મુખારવિન્દરૂપ શ્રીમહાપ્રભુજી દેવતા છે, અને બીજ, દયાળુ પ્રભુ છે. ૫

विनियोगो भक्तियोगप्रतिबंधविनाशने ।
कृष्णाधरामृतास्वादसिद्धिरत्र न संशयः ॥ ६ ॥

विनियोगः, भक्तियोगप्रतिबंधविनाशने ।
कृष्णाधरअमृतआस्वादसिद्धिः, अत्र, न, संशयः ॥ ६ ॥

विनयोगः–આ સ્તોત્રનો વિનિયોગ, પ્રયોજન, ઉપયોગ, **भक्तियोगप्रतिबंधविनाशने**–ભક્તિયોગમાં પ્રતિબંધ અદૃષ્ટ અથવા દૃષ્ટ નાશ કરવામાં, **कृष्णाधरामृतास्वाद–सिद्धिः**–સિદ્ધિ, ફલ, શ્રીકૃષ્ણના અધરામૃતનો આસ્વાદ છે, **अत्र,न, संशयः**–તેમાં સંશય નથી.

આ સ્તોત્રનો વિનિયોગ, પ્રયોજન, ભક્તિયોગમાં પ્રતિબંધ, દૃષ્ટ અથવા અદૃષ્ટ નાશ કરવામાં છે, સિદ્ધિ શ્રીકૃષ્ણના અધરામૃતનો આસ્વાદ છે, તેમાં સંશય નથી. ૬

आनन्दः परमानन्दः श्रीकृष्णास्यं कृपानिधिः ।
दैवोद्धारप्रयत्नात्मा स्मृतिमात्रार्तिनाशनः ॥ ७ ॥

आनन्दः, परमानन्दः, श्रीकृष्णास्यम्, कृपानिधिः ।
दैवोद्धारप्रयत्नामा, स्मृतिमात्रआर्तिनाशनः ॥ ७ ॥

आनन्दः–આનંદરૂપ, **परमानन्दः**–પુરુષોત્તમાનંદરૂપ–પરમાનન્દરૂપ, **श्रीकृष्णास्यम्**–શ્રીકૃષ્ણના મુખારવિન્દરૂપ. **कृपानिधिः**–કૃપાના સાગરરૂપ, **दैवोद्धारप्रयत्नात्मा**–પુષ્ટિમાર્ગીય જીવોના ઉધ્ધાર કરવામાં જેમનું અંતઃકરણ છે એવા, **स्मृतिमात्रार्तिनाशनः**–સ્મરણમાત્રથી ભક્તોની ચિન્તાનો નાશ કરનારા શ્રીમહાપ્રભુજી છે.

૧ આનન્દરૂપ. ૨ પરમાનન્દરૂપ. ૩ શ્રીકૃષ્ણના મુખારવિન્દરૂપ. ૪ કૃપાના સાગરરૂપ–અલૌકિક કૃપાવાળા. ૫ પુષ્ટિમાર્ગીય જીવોનો ઉધ્ધાર કરવામાં જેમનું અંતઃકરણ છે એવા. ૬ સ્મરણમાત્રથી ભક્તોની ચિન્તાનો નાશ કરનારા–શ્રીમહાપ્રભુજી છે. ૭

श्रीभागवतगूढार्थप्रकाशनपरायणः ।
साकारब्रह्मवादैकस्थापको वेदपारगः ॥ ८ ॥

श्रीभागवतगूढार्थप्रकाशनपरायणः ।
साकारब्रह्मवादैकस्थापकः, वेदपारगः ॥ ८ ॥

श्रीभागवतगूढार्थप्रकाशनपरायणः–શ્રીમદ્ભાગવતના ગૂઢ અર્થને પ્રકાશ કરવામાં પરાયણ–તત્પર, **साकारब्रह्मवादैकस्थापकः**–સાકાર બ્રહ્મવાદના અદ્વિતીય સ્થાપક, **वेदपारगः**–વેદનો પાર પામેલા.

૭ શ્રીમદ્ભાગવતના ગૂઢ અર્થને પ્રકાશ કરવામાં તત્પર. ૮ સાકાર બ્રહ્મ-વાદના અદ્વિતીય સ્થાપક. ૯ વેદનો પાર પામેલા. ૮

मायावादनिराकर्ता सर्ववादिनिरासकृत् ।
भक्तिमार्गाब्जमार्तण्डः स्त्रीशूद्राद्युद्धृतिक्षमः ॥ ९ ॥
मायावादनिराकर्ता, सर्ववादिनिरासकृत् ।
भक्तिमार्गाब्जमार्तण्डः, स्त्रीशूद्राद्युद्धृतिक्षमः ॥ ९ ॥

मायावादनिराकर्ता–માયાવાદનો નિરાસ કરનારા, **सर्ववादिनिरासकृत्**–સર્વવાદીઓનો નિરાસ કરનારા, **भक्तिमार्गाब्जमार्तण्डः**–ભકિતમાર્ગરૂપ કમલમાં સૂર્યરૂપ–ભકિતમાર્ગને પ્રવર્તાવવામાં સૂર્ય સરખા, **स्त्रीशूद्राद्युद्धृतिक्षमः**–સ્ત્રીઓ તથા શૂદ્રોનો ઉદ્ધાર કરવામાં સમર્થ એવા.

૧૦ માયાવાદનો નિરાસ કરનારા. ૧૧ સર્વવાદીઓનો નિરાસ કરનારા. ૧૨ ભક્તિમાર્ગને પ્રવર્તાવવામાં સૂર્ય સરખા. ૧૩ સ્ત્રીઓ તથા શૂદ્રોનો ઉદ્ધાર કરવામાં સમર્થ એવા ૯

अंगीकृत्यैव गोपीशवल्लभीकृतमानवः ।
अंगीकृतौ समर्यादो महाकारुणिको विभुः ॥ १० ॥
अंगीकृत्य, एव, गोपीशवल्लभीकृतमानवः ।
अंगीकृतौ, समर्यादः, महाकारुणिकः, विभुः ॥ १० ॥

अंगीकृत्यएव–અંગીકાર કરીનેજ, **गोपीशवल्लभीकृतमानवः**–શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્માં મનુષ્યોને વાત્સલ્ય–પ્રેમ કરી જનારા, **अंगीकृतौ**–અંગીકાર કરવામાં, **समर्यादः**–મર્યાદાવાળા **महाकारुणिकः**–અત્યન્ત કૃપાવાળા, **विभुः**–સર્વ કરવા સમર્થ.

૧૪ અંગીકાર કરીનેજ શ્રીકૃષ્ણમાં મનુષ્યોને પ્રેમ કરાવનારા. ૧૫ અંગીકાર કરવામાં મર્યાદાવાળા. ૧૬ અત્યન્ત કૃપાવાળા. ૧૭ સર્વ કરવા સમર્થ. ૧૪

अदेयदानदक्षश्च महोदारचरित्रवान् ।
प्राकृतानुकृतिव्याजमोहितासुरमानुषः ॥ ११ ॥
अदेयदानदक्षः, च, महोदारचरित्रवान् ।
प्राकृतानुकृतिव्याजमोहितासुरमानुषः ॥ ११ ॥

अदेयदानदक्षः, च–ભગવાન વિના અન્ય કોઈ જેનું દાન કરી શકે નહીં તેનું દાન કરવામાં સમર્થ, **महोदारचरित्रवान्**–અત્યન્ત ઉદાર ચરિત્રવાળા, **प्राकृतानुकृतिव्याजमोहितासुरमानुषः**–અને પ્રાકૃત મનુષ્યને અનુકરણ કરવાના મિષથી આસુરી જીવોને મોહ પમાડનારા.

૧૮ ભગવાન વિના અન્ય કોઈ જેનું દાન કરી શકે નહીં તેનું દાન કરવામાં સમર્થ. ૧૯ અત્યન્ત ઉદાર ચરિત્રવાળા. ૨૦ પ્રાકૃત મનુષ્યને અનુકરણ કરવાના બહાનાથી આસુરી જીવોને મોહ પમાડનારા.

वैश्वानरो वल्लभाख्यः सद्रूपो हितकृत्सताम् ।
जनशिक्षाकृते कृष्णभक्तिकृन्निखिलेष्टदः ॥ १२ ॥
वैश्वानरः, वल्लभाख्यः, सद्रूपः, हितकृत्, सताम् ।
जनशिक्षाकृते, कृष्णभक्तिकृन्निखिलेष्टदः ॥ १२ ॥

वैश्वानरः–અગ્નિરૂપ–પુરુષોત્તમના મુખરૂપ, **वल्लभाख्यः**–વલ્લભ જેમનું નામ છે એવા, **सद्रूपः**–સચ્ચિદાનંદરૂપ, **सताम्**, **हितकृत्**–ભકતોનું ભલું કરનારા, **जनशिक्षाकृते**–મનુષ્યોને શીખવવા સારૂ, **कृष्णभक्तिकृत्**–શ્રીકૃષ્ણની ભકિત કરનારા, **निखिलेष्टदः**–મનુષ્યોને ભગવાનના સ્વરૂપ સંબંધી જે કાંઇ ઇચ્છેલું છે તે સર્વ આપનારા.

૨૧ પુરુષોત્તમના મુખરૂપ–વૈશ્વાનર. ૨૨ વલ્લભ–પ્રિય-નામવાળા. ૨૩ સચ્ચિદાનંદરૂપ. ૨૪ ભકતોનું ભલું કરનારા. ૨૫ પોતાના ભકતોને શીખવવા સારૂ શ્રીકૃષ્ણની ભક્તિ કરનારા. ૨૬ મનુષ્યોને ભગવાનના સ્વરૂપ સંબંધી જે કાંઇ ઇચ્છેલું છે તે સર્વ આપનારા. ૧૨

सर्वलक्षणसंपन्नः श्रीकृष्णज्ञानदो गुरुः ।
स्वानन्दतुन्दिलः पद्मदलायतविलोचनः ॥ १३ ॥
सर्वलक्षणसंपन्नः, श्रीकृष्णज्ञानदः, गुरुः ।
स्वानन्दतुन्दिलः, पद्मदलायतविलोचनः ॥ १३ ॥

सर्वलक्षणसंपन्नः–સર્વ લક્ષણોથી યુક્ત, **श्रीकृष्णज्ञानदः**–શ્રીકૃષ્ણસંબંધી જ્ઞાન આપનારા, **गुरुः**–માર્ગનો ઉપદેશ કરનારા અને ફલનું દાન કરનારા ગુરુ, **स्वानन्दतुन्दिलः**–સ્વરૂપના આનન્દમાં મગ્ન, **पद्मदलायतविलोचनः**–કમલના દળ સરખાં વિશાળ નેત્રવાળા.

૨૭ સર્વ લક્ષણોથી યુક્ત. ૨૮ શ્રીકૃષ્ણ–રસાત્મક ભક્તો સહિત પ્રભુ, તેમનું જ્ઞાન આપનારા–પ્રભુને ઓળખાવનારા. ૨૯ માર્ગનો ઉપદેશ કરનારા અને ફલનું દાન કરનારા–ગુરુ. ૩૦ સ્વરૂપના આનન્દમાં મગ્ન રહેનારા. ૩૧ કમલના દળ સરખાં વિશાળ નેત્રવાળા. ૧૩

कृपादृग्वृष्टिसंहृष्टदासदासीप्रियः पतिः ।
रोषदृक्पातसंप्लुष्टभक्तद्विट् भक्तसेवितः ॥ १४ ॥
कृपादृग्वृष्टिसंहृष्टदासदासीप्रियः, पतिः ।
रोषदृक्पातसंप्लुष्टभक्तद्विट्, भक्तसेवितः ॥ १४ ॥

कृपादृग्वृष्टिसंहृष्टदासदासीप्रियः–પોતાની દયાવાળી દૃષ્ટિના વરસાવવાથી પ્રસન્ન થયેલા દાસદાસી–ભક્તજનોને વહાલા, **पतिः**–શરણે આવેલા જીવોનું કાલ વગેરેથી થતા ભયનું નિવારણ કરનાર હોવાથી પતિ–પાલક–રક્ષક, **रोषदृक्पातसंप्लुष्टभक्तद्विट्**–રોષવાળી દૃષ્ટિ નાખવાથી ભક્તોના દ્વેષીને નાશ કર્યાં છે જેમણે એવા, **भक्तसेवितः**–ભક્તોએ સેવેલા શ્રીમહાપ્રભુજી.

૩૨ જેમના કૃપાકટાક્ષોની વૃષ્ટિથી પ્રસન્ન થયેલા દાસદાસી ભક્તજનોને વહાલા. ૩૩ શરણે આવેલા જીવોના રક્ષક. ૩૪ રોષવાળી દૃષ્ટિથી ભક્તોના દ્વેષીઓના નાશ કરનારા. ૩૫ ભક્તોએ સેવેલા એવા શ્રીમહાપ્રભુજી છે. ૧૪

सुखसेव्यो दुराराध्यो दुर्लभाङ्घ्रिसरोरुहः ।
उग्रप्रतापो वाक्सीधुपूरिताशेषसेवकः ॥ १५ ॥

सुखसेव्यः, दुराराध्यः, दुर्लभाङ्घ्रिसरोरुहः ।
उग्रप्रतापः, वाक्सीधुपूरिताशेषसेवकः ॥ १५ ॥

सुखसेव्यः–સુખથી સેવા કરી શકાય તેવા, **दुराराध्यः**–દુઃખથી સંતોષ પમાડી શકાય તેવા, **दुर्लभाङ्घ्रिसरोरुहः**–શ્રીમદાચાર્યના ચરણકમલ કષ્ટથી, તે પ્રાપ્ત કરવાની આર્તિથી, પ્રાપ્ય છે એવા, **उग्रप्रतापः**–અતિશય પ્રતાપી, **वाक्सीधुपूरिताशेषसेवकः**–શ્રીમદ્ભાગવતનો અર્થ નિરૂપણ કરનારી વાણી રૂપી અમૃત–વચનામૃતથી બહારથી અને અંદરથી સર્વ સેવકોને સંતુષ્ટ કર્યાં છે એવા.

૩૬ સુખથી સેવા કરી શકાય તેવા. ૩૭ અલૌકિક દુઃખથી મેળવી શકાય તેવા. ૩૮ જેમના ચરણકમલ કષ્ટથી–તે પ્રાપ્ત કરવાની આર્તિથી પ્રાપ્ય છે તેવા–૩૯ અતિશય પ્રતાપી ૪૦ શ્રીમદ્ભાગવતનો અર્થ નિરૂપણ કરનારી વાણી રૂપી અમૃત–વચનામૃતથી પોતાના સેવકોના તાપ દૂર કરી સંતોષ પમાડ્યા છે એવા. ૧૫

श्रीभागवतपीयूषसमुद्रमथनक्षमः ।
तत्सारभूतरासस्त्रीभावपूरितविग्रहः ॥ १६ ॥
श्रीभागवतपीयूषसमुद्रमथनक्षमः ।
तत्सारभूतरासस्त्रीभावपूरितविग्रहः ॥ १६ ॥

श्रीभागवतपीयूषसमुद्रमथनक्षमः–શ્રીભાગવતરૂપી અમૃતના સાગરને મંથન કરવા–સાર કાઢવા સમર્થ, **तत्सारभूतरासस्त्रीभावपूरितविग्रहः**–તે જ ભાગવતના સારરૂપ રાસની સ્ત્રીઓનો જે ભાવ છે તેનાથી ભરાયલા અંદરના અને બહારના દેહ–સ્વરૂપવાળા.

૪૧ શ્રીભાગવતરૂપી અમૃતસાગરને મંથન કરવા, સાર કાઢવા, સમર્થ. ૪૨ તે જ ભાગવતના સારરૂપ રાસસ્ત્રીઓના ભાવથી અંદર અને બહારના સ્વરૂપવાળા. ૧૬

सान्निध्यमात्रदत्तश्रीकृष्णप्रेमा विमुक्तिदः ।
रासलीलैकतात्पर्यः कृपयैतत्कथाप्रदः ॥ १७ ॥

**सान्निध्यमात्रदत्तश्रीकृष्णप्रेमा, विमुक्तिदः ।
रासलीलैकतात्पर्यः, कृपया, एतत्कथाप्रदः ॥ १७ ॥**

सान्निध्यमात्रदत्तश्रीकृष्णप्रेमा–ભક્તોને પોતાના સાન્નિધ્યમાત્રથીજ શ્રીકૃષ્ણ પ્રતિ પ્રેમનું દાન કરનારા, **विमुक्तिदः**–ભગવાનના સંબંધરૂપ મુક્તિનું દાન કરનારા, **रासलीलैकतात्पर्यः**–રાસલીલા જ જેમનું કેવલ તાત્પર્ય–ફલ છે એવા, **कृपया, एतत् कथाप्रदः**–કૃપાથી રાસલીલા સંબંધી શ્રીકૃષ્ણકથાનું દાન કરનારા.

૪૩ ભક્તોને પોતાના સાન્નિધ્યથીજ શ્રીકૃષ્ણ પ્રતિ પ્રેમનું દાન કરનારા. ૪૪ ભગવાનના સંબંધરૂપ–મુક્તિનું દાન કરનારા. ૪૫ રાસલીલાજ જેમનું કેવલ તાત્પર્ય–ફલ છે. ૪૬ કૃપાથી રાસલીલાસંબંધી શ્રીકૃષ્ણકથાનું દાન કરનારા. ૧૭

**विरहानुभवैकार्थसर्वत्यागोपदेशकः ।
भक्त्याचारोपदेष्टा च कर्ममार्गप्रवर्तकः ॥ १८ ॥
विरहानुभवैकार्थसर्वत्यागोपदेशकः ।
भक्तिआचारउपदेष्टा, च, कर्ममार्गप्रवर्तकः ॥ १८ ॥**

विरहानुभवैकार्थसर्वत्यागोपदेशकः–વિરહનો અનુભવ એ કેવલ પ્રયોજન માટે સર્વ ત્યાગ કરવાનો ઉપદેશ આપનારા, **भक्तिआचारोपदेष्टा, च**–ભકિત અને આચારનો ઉપદેશ કરનારા અને, **कर्ममार्गप्रवर्तकः**–કર્મમાર્ગના–વર્ણાશ્રમના આચાર તથા ધર્મના પ્રવર્તાવનારા.

૪૭ વિરહના અનુભવનેજ માટે સર્વત્યાગનો ઉપદેશ કરનારા. ૪૮ ભક્તિ અને ભક્તિમાર્ગના આચારનો ઉપદેશ કરનારા. ૪૯ કર્મમાર્ગ–વર્ણાશ્રમના આચાર તથા ધર્મના પ્રવર્તાવનારા. ૧૮

**यागादौ भक्तिमार्गैकसाधनत्वोपदेशकः ।
पूर्णानंदः पूर्णकामो वाक्पतिर्विबुधेश्वरः ॥ १९ ॥
यागादौ, भक्तिमार्गैकसाधनत्वोपदेशकः ।
पूर्णानंदः, पूर्णकामः, वाक्पतिः, विबुधेश्वरः ॥ १९ ॥**

यागादौ, भक्तिमार्गैकसाधनत्वोपदेशकः–યાગાદિ કર્મોમાં ભક્તિમાર્ગ એજ એકના સાધનપણાનો ઉપદેશ કરનારા, **पूर्णानंदः**–પૂર્ણાનંદવાળા, **पूर्णकामः**–પૂર્ણ અલૌકિક કામવાળા, **वाक्पतिः**–વાણીના પતિ, **विबुधेश्वरः**–ભક્તિમાર્ગીય જ્ઞાનના ઇશ્વર.

૫૦ યાગાદિ કર્મોમા દેવતાઓની સ્વતંત્રતા વિના ભગવાનની વિભૂતિ તરીકે તેમના યાગાદિનો ઉપદેશ કરનારા. ૫૧ પૂર્ણ આનંદવાળા. ૫૨ પૂર્ણ અલૌકિક કામવાળા. ૫૩ વાણીના પતિ. ૫૪ ભક્તિમાર્ગીય જ્ઞાનના ઇશ્વર. ૧૯

**कृष्णनामसहस्रस्य वक्ता भक्तपरायणः ।
भक्त्याचारोपदेशार्थनानावाक्यनिरूपकः ॥ २० ॥
कृष्णनामसहस्रस्य, वक्ता, भक्तपरायणः ।
भक्तिआचार उपदेशार्थनानावाक्यनिरूपकः ॥ २० ॥**

कृष्णनामसहस्रस्य, वक्ता–શ્રીપુરુષોત્તમસહસ્રનામના કહેનારા, **भक्तपरायणः**–ભક્તોને શરણરૂપ, **भक्त्याचारोपदेशार्थनानावाक्यनिरूपकः**–ભકિત માર્ગનો જે આચાર–આચરણ તેના ઉપદેશ માટેનાં વાકયોનું નિરૂપણ કરનારા.

૫૫. ફલરૂપ શ્રીપુરુષોત્તમસહસ્રનામના પ્રકાશક. ૫૬ ભકતોને શરણરૂપ. ૫૭ ભક્તિમાર્ગના આચરણના ઉપદેશનાં વાકયોનું નિરૂપણ કરનારા. ૨૦

**स्वार्थोज्झिताखिलप्राणप्रियस्तादृशवेष्टितः ।
स्वदासार्थकृताशेषसाधनः सर्वशक्तिधृक् ॥ २१ ॥
स्वार्थोज्झिताखिलप्राणप्रियः, तादृशवेष्टितः ।
स्वदासार्थकृताशेषसाधनः, सर्वशक्तिधृक् ॥ २१ ॥**

स्वार्थोज्झिताखिलप्राणप्रियः–સેવા માટેજ જેઓએ સેવાવિરોધિ સર્વ ત્યજી સમગ્ર પ્રાણ પ્રભુમાં અર્પણ કર્યા છે એવાઓને વહાલા, **तादृशवेष्टितः**–સેવામાટે સર્વ ત્યજેલું છે તેવા ભક્તોથી વીંટાયેલા, **स्वदासार्थ कृताशेषसाधनः**–પોતાના દાસ–ભક્તને માટેજ સર્વ સાધનો જેમણે કર્યાં છે એવા, **सर्वशक्तिधृक्**–સર્વશકિતઓને ધારણ કરનારા.

૫૮ સેવા માટેજ જેઓએ સેવાવિરોધી સર્વ ત્યજી સમગ્ર પ્રાણ પ્રભુમાં અર્પણ કર્યા છે એવાઓના વહાલા. ૫૯ તાદૃશભકતોથી વીંટાયેલા. ૬૦ પોતાના ભકતોને માટેજ સર્વસાધનો જેમણે કર્યાં છે એવા. ૬૧ સર્વશકિતઓને ધારણ કરનારા. ૨૧

भुवि भक्तिप्रचारैककृते स्वान्वयकृत्पिता ।
स्ववंशे स्थापिताशेषस्वमाहात्म्यः स्मयापहः ॥ २२ ॥

भुवि, भक्तिप्रचारैककृते, स्वान्वयकृत्, पिता ।
स्ववंशे, स्थापिताशेषस्वमाहात्म्यः,स्मयापहः ॥ २२ ॥

भुविभक्तिप्रचारैककृते–પૃથ્વીમાં ભક્તિના પ્રચારનેજ માટે, **स्वान्वयकृत्**–**स्व-अनु-अय**–પોતાના પછી શુભ વિધિ જેનાથી થાય તે, પોતાના વંશ કરનારા. **पिता**–પ્રેમલક્ષણા ભકિતમાર્ગના પિતા, **स्ववंशे स्थापिताशेषस्वमाहात्म्यः**–પોતાના વંશમાં પોતાનું સર્વ માહાત્મ્ય સ્થાપન કરેલું છે એવા, **स्मयापहः**–મોહ દૂર કરનારા.

૬૨ પૃથ્વીમાં ભકિતના પ્રચાર માટે પોતાનો વંશ કરનારા. ૬૩ પ્રેમલક્ષણા ભકિતના પિતા. ૬૪ પોતાના વંશમાં પોતાનું સર્વ માહાત્મ્ય સ્થાપન કરનારા. ૬૫ મોહ દૂર કરનારા. ૨૨

पतिव्रतापतिः पारलौकिकैहिकदानकृत् ।
निगूढहृदयोऽनन्यभक्तेषु ज्ञापिताशयः ॥ २३ ॥

पतिव्रतापतिः, पारलौकिकैहिकदानकृत् ।
निगूढहृदयः, अनन्यभक्तेषु, ज्ञापिताशयः ॥ २३ ॥

पतिव्रतापतिः–પતિના વ્રત–નિયમ જેવુંજ જેનુ વ્રત છે તેવાં આચાર્યશ્રીનાં પત્ની શ્રીમહાલક્ષ્મીના પતિ, પોષક, **पारलौकिकैहिकदानकृत्**–પોતાના ભકતોનું પરલોકનું અને આ લોકનું ફલનું દાન કરનારા, **निगूढहृदयः**–જેમનું હૃદય સારી રીતે ગૂઢ, ન જાણી શકાય તેવું છે તેવા, **अनन्यभक्तेषु ज्ञापिताशयः**–અનન્ય ભકતોને પોતાના આશય જણાવનારા.

૬૬ શ્રીમહાલક્ષ્મીના પતિ. ૬૭ પોતાના ભકતોને પરલોકનું અને આ લોકનું ફલનું દાન કરનારા. ૬૮ જેમનું હૃદય સારી રીતે ન જાણી શકાય તેવા. ૬૯ અનન્ય ભકતોને પોતાનો આશય જણાવનારા. ૨૩

उपासनादिमार्गातिमुग्धमोहनिवारकः ।
भक्तिमार्गे सर्वमार्गवैलक्षण्यानुभूतिकृत् ॥ २४ ॥
उपासनादिमार्गातिमुग्धमोहनिवारकः ।
भक्तिमार्गे, सर्वमार्गवैलक्षण्यानुभूतिकृत् ॥ २४ ॥

उपासनादिमार्गातिमुग्धमोहनिवारकः–પૂજામાર્ગ, જ્ઞાનમાર્ગ, યોગમાર્ગ વગેરે માર્ગોથી અતિશય લુબ્ધ થયેલાના મોહનું નિવારણ કરનારા, **भक्तिमार्गे सर्वमार्गवैलक्षण्यानुभूतिकृत्**–ભકિતમાર્ગમાં બીજા સર્વ માર્ગથી ભેદ છે તેનો અનુભવ થાય તેમ કરનારા.

૭૦ પૂજામાર્ગ વગેરે માર્ગોથી અતિશય લુબ્ધ પામેલાના મોહનું નિવારણ કરનારા. ૭૧. ભકિતમાર્ગમાં બીજા સર્વમાર્ગથી ભેદ–"ઉપાસના માર્ગમાં જે દેવતાની ઉપાસના કરવામાં આવે છે તે મંત્રને અધીન છે અને પુરુષોત્તમની વિભૂતિ છે, તેથી તે સાક્ષાત્ પુરુષોત્તમ નથી. ભકિતમાર્ગમાં જેમની સેવા કરવામાં આવે છે તે માત્ર ભકિતનેજ અધીન પુરુષોત્તમ છે." આ ભેદનો ઉપપત્તિસહિત અનુભવ જેવી રીતે થાય તેવી રીતે તે કરનારા. ૨૪

पृथक् शरणमार्गोपदेष्टा श्रीकृष्णहार्दवित् ।
प्रतिक्षणनिकुंजस्थलीलारससुपूरितः ॥ २५ ॥

पृथक् शरणमार्गोपदेष्टा, श्रीकृष्णहार्दवित् ।
प्रतिक्षणनिकुंजस्थलीलारससुपूरितः ॥ २५ ॥

पृथक्–ભિન્ન, ભકિતમાર્ગથી ભિન્ન, સ્વતંત્ર ભકિત અથવા પુષ્ટિમાર્ગીય **शरणमार्गोपदेष्टा**–શરણમાર્ગનો ઉપદેશ કરનારા, **श्रीकृष्णहार्दवित्**–શ્રીકૃષ્ણના ફલાત્મકભાવને જાણનારા, **प्रतिक्षणनिकुंजस्थलीलारससुपूरितः**–ક્ષણે ક્ષણે નિકુંજમાં રહેલા ભગવાનની જે લીલા થાય તેમાં રહેલા રસ વડે બહારથી તેમજ અંદરથી ભરેલા એવા.

૭૨ સ્વતંત્ર ભક્તિ અથવા પુષ્ટિમાર્ગીય શરણમાર્ગનો ઉપદેશ કરનારા. ૭૩ શ્રીકૃષ્ણના હૃદયના ફલાત્મક ભાવને જાણનારા. ૭૪ ક્ષણે ક્ષણે નિકુંજમાં રહેલા ભગવાનની જે લીલા થાય તેમાં રહેલા રસવડે બહારથી તેમજ અંદરથી ભરેલા એવા. ૨૫

तत्कथाक्षिप्तचित्तस्तद्विस्मृतान्यो व्रजप्रियः ।
प्रियव्रजस्थितिः पुष्टिलीलाकर्ता रहःप्रियः ॥ २६ ॥
तत्कथाक्षिप्तचित्तः, तत्विस्मृतान्यः, व्रजप्रियः ।
प्रियव्रजस्थितिः, पुष्टिलीलाकर्ता, रहःप्रियः ॥ २६ ॥

तत्कथाक्षिप्तचित्तः–નિકુંજની લીલારસની કથામાં વ્યાકુલ ચિત્તવાળા, **तत्विस्मृतान्यः**–નિકુંજલીલાઓથી બીજા સર્વને વિસારી દેનારા, **व्रजप्रियः**–વ્રજ જેમને પ્રિય છે એવા, **प्रियव्रजस्थितिः**–વ્રજમાં રહેવું જેને પ્રિય છે તેવા, **पुष्टिलीलाकर्ता**–ભગવત્કૃપારૂપ લીલાઓના કર્તા, **रहःप्रियः**–એકાન્તજ જેમને પ્રિય છે એવા.

૭૫ નિકુંજની લીલારસની કથામાં વ્યાકુલ ચિત્તવાળા. ૭૬ નિકુંજલીલાઓથી બીજા સર્વને વિસારી દેનારા. ૭૭ વ્રજ જેમને પ્રિય છે એવા. ૭૮ વ્રજમાં રહેવું જેમને પ્રિય છે તેવા. ૭૯ ભગવત્કૃપારૂપ લીલાઓના કર્તા. ૮૦ એકાન્ત જ જેમને વહાલું છે એવા. ૨૬

भक्तेच्छापूरकः सर्वाज्ञातलीलोऽतिमोहनः ।
सर्वासक्तो भक्तमात्रासक्तः पतितपावनः ॥ २७ ॥
भक्तेच्छापूरकः, सर्वाज्ञातलीलः, अतिमोहनः ।
सर्वासक्तः, भक्तमात्रासक्तः, पतितपावनः ॥ २७ ॥

भक्तेच्छापूरकः–ભક્તોની ઇચ્છા તથા આર્તિને પૂર્ણ કરનારા, **सर्वाज्ञातलीलः**–સર્વથી જેની લીલાઓ સમજી ન શકાય તેવા, **अतिमोहनः**–ભક્તોને અતિ મુગ્ધ કરનારા, **सर्वअसक्तः**–સર્વ જીવમાં પુષ્ટિમાર્ગીય ભક્ત વિના બીજાની ઉપેક્ષા કરનારા, **भक्तमात्रआसक्तः**–ભક્તોમાંજ કૃપાવાળા, **पतितपावनः**–ભક્તિમાર્ગથી વિરુદ્ધ આચરણ કરનારને પાવન કરનારા.

૮૧ ભક્તોની ઇચ્છા તથા આર્તિને પૂર્ણ કરનારા. ૮૨ સર્વથી જેમની લીલાઓ સમજી ન શકાય તેવા. ૮૩ ભક્તોને અતિમુગ્ધ કરનારા. ૮૪ સર્વજીવમાં આસક્તિ વિનાની. ૮૫ ભક્તોમાંજ કૃપાવાળા. ૮૬ ભક્તિમાર્ગથી વિરુધ્ધ આચરણ કરનારને પાવન કરનારા. ૨૭.

स्वयशोगानसंहृष्टहृदयाम्भोजविष्टरः ।
यशःपीयूषलहरीप्लावितान्यरसः परः ॥ २८ ॥
स्वयशोगानसंहृष्टहृदयाम्भोजविष्टरः ।
यशःपीयूषलहरीप्लावितान्यरसः परः ॥ २८ ॥

स्वयशोगानसंहृष्टहृदयाम्भोजविष्टरः–પોતાનો યશ ગાવાથી પ્રસન્ન થઇને ભક્તોના હૃદયમાં હર્ષ થાય છે તેવા ભક્તોના હૃદયકમલમાં પ્રવેશ કરનારા, **यशःपीयूषलहरीप्लावितान्यरसः**—ભક્તોના અન્ય સર્વ રસો પોતાના યશરૂપી અમૃતલહરીમાં ડુબાડેલા છે એવા, **परः**–સર્વ કરતાં શ્રેષ્ઠ.

૮૭ ભક્તોના હૃદયકમલમાં પ્રવેશ કરનારા. ૮૮ ભક્તોના ભક્તિરસ વિનાના બીજા સર્વ રસો પોતાના યશરૂપી અમૃતલહરીમાં ડુબાડેલા છે એવા ૮૯ સર્વ કરતાં શ્રેષ્ઠ. ૨૮

लीलामृतरसार्द्रार्द्रीकृताखिलशरीरभृत् ।
गोवर्धनस्थित्युत्साहः तल्लीलाप्रेमपूरितः ॥ २९ ॥
लीलामृतरसार्द्रार्द्रीकृताखिलशरीरभृत् ।
गोवर्धनस्थित्युत्साहः, तत्लीलाप्रेमपूरितः ॥ २९ ॥

लीलामृतरसार्द्रार्द्रीकृताखिलशरीरभृत्–લીલારૂપી અમૃતના રસિક ભાવ વડે પુષ્ટિમાર્ગીય દેહધારીઓને રસવાળા કરનારા, **गोवर्धनस्थित्युत्साहः**–શ્રીગોવર્ધનમાં નિવાસ કરવામાં ઉત્સાહવાળા, **तत्लीलाप्रेमपूरितः**–ગિરિરાજ સંબંધી કરેલી લીલાઓના પ્રેમથી ભરેલા.

૯૦ લીલારૂપી અમૃતના રસિક ભાવવડે પુષ્ટિમાર્ગીય જીવોને રસવાળા કરનારા. ૯૧ ગોવર્ધનમાં રહેવાનોજ ઉત્સાહ કરનારા. ૯૨ ગિરિરાજ સંબંધી કરેલી લીલાઓના પ્રેમથી ભરેલા. ૨૯

यज्ञभोक्ता यज्ञकर्ता चतुर्वर्गविशारदः ।
सत्यप्रतिज्ञस्त्रिगुणातीतो नयविशारदः ॥ ३० ॥

यज्ञभोक्ता, यज्ञकर्ता, चतुर्वर्गविशारदः ।
सत्यप्रतिज्ञः, त्रिगुणातीतः, नयविशारदः ॥ ३० ॥

यज्ञभोक्ता-આચાર્યજી પ્રભુના મુખારવિન્દરૂપ હોવાથી ગોવર્ધનયજ્ઞનું ભોજન કરનારા, **यज्ञकर्ता**-પોતેજ મુખારવિન્દ વડે આજ્ઞા કરાવીને યજ્ઞ કરાવ્યો માટે યજ્ઞના કર્તા, **चतुर्वर्गविशारदः**-ચાર પુરુષાર્થને ભક્તિની દૃષ્ટિએ દર્શાવવામાં કુશળ, **सत्यप्रतिज्ञः**-સાચી પ્રતિજ્ઞાવાળા, **त्रिगुणातीतः**-ત્રણ ગુણો-સત્ત્વ રજતમ-થી પર, **नयविशारदः**-પોતાના સિદ્ધાન્તો જણાવવાની નીતિમાં નિપુણ.

૯૩ ગોવર્ધનયજ્ઞનું ભોજન કરનારા. ૯૪ ચાર પુરુષાર્થ પ્રાપ્ત કરાવવામાં કુશલ. ૯૫ યજ્ઞના કર્તા. ૯૬ સાચી પ્રતિજ્ઞાવાળા. ૯૭ ત્રણ ગુણોથી પર. ૯૮ નીતિમાં નિપુણ. ૩૦

स्वकीर्तिवर्धनस्तत्त्वसूत्रभाष्यप्रदर्शकः ।
मायावादाख्यतूलाग्निर्ब्रह्मवादनिरूपकः ॥ ३१ ॥

स्वकीर्तिवर्धनः, तत्त्वसूत्रभाष्यप्रदर्शकः ।
मायावादाख्यतूलाग्निः, ब्रह्मवादनिरूपकः ॥ ३१ ॥

स्वकीर्तिवर्धनः-પોતાના માર્ગના ગ્રન્થો લખી પોતાનો યશ વધારનારા, **तत्त्वसूत्रभाष्यनिरूपकः**-તત્ત્વજ્ઞાનવાળા બ્રહ્મસૂત્રો પર ઉત્તમ રીતે અર્થ દર્શાવનાર, શાસ્ત્રના પ્રકાશક, **मायावादाख्यतूलाग्निः**-માયાવાદરૂપી રૂમાં અગ્નિ સમાન, **ब्रह्मवादनिरूपकः**-બ્રહ્મવાદના પ્રતિપાદન કરનારા.

૯૯ પોતાના માર્ગના ગ્રન્થો લખી પોતાનો યશ વધારનારા. ૧૦૦ બ્રહ્મ-સૂત્રોના ભાષ્યકાર. ૧૦૧ માયાવાદરૂપી રૂમાં અગ્નિ સમાન. ૧૦૨ બ્રહ્મવાદના પ્રતિ-પાદન કરનારા.

अप्राकृताखिलाकल्पभूषितः सहजस्मितः ।
त्रिलोकीभूषणं भूमिभाग्यं सहजसुन्दरः ॥ ३२ ॥

अप्राकृताखिलाकल्पभूषितः, सहजस्मितः ।
त्रिलोकीभूषणम्, भूमिभाग्यम्, सहजसुन्दरः ॥ ३२ ॥

अप्राकृताखिलाकल्पभूषितः-વ્યાસસૂત્રોનો ચોથો અધ્યાય ફલાધ્યાય છે, તેમાં ફલરૂપ ભગવદ્ભાવ હોવાથી લીલારસને નિરૂપણ કરવાથી અલૌકિક અખિલ સર્વ લીલારસના ભાવો શોભારૂપ હોઈ આ ભૂષણરૂપ છે, તેનાથી શોભાયમાન, **सहजस्मितः**-લીલારસના નિરૂપણના સ્મરણથી ઉત્પન્ન થતા સ્મિત વાળા **त्रिलोकीभूषणम्**-ત્રણ ગુણ વાળા સેવકોના ભૂષણરૂપ, **भूमिभाग्यम्**-ભૂમિના ભાગ્યરૂપ, **सहजसुन्दरः**-સ્વાભાવિક રીતેજ સુન્દર.

૧૦૩ વ્યાસસૂત્રના ફલાધ્યાયના ભગવદ્ભાવ લીલારસને નિરૂપણ કરવાથી શોભારૂપ હોઈ આભૂષણ રૂપ છે, તેનાથી વિભૂષિત. ૧૦૪ સ્વાભાવિક હાસ્યવાળા. ૧૦૫ ત્રણ ગુણના સેવકોના ભૂષણરૂપ. ૧૦૬ ભૂમિના ભાગ્યરૂપ. ૧૦૭ સ્વાભાવિક રીતે સ્વરૂપથી સુન્દર.

अशेषभक्तसंप्रार्थ्यचरणाब्जरजोधनः ॥ ३२½ ॥

अशेषभक्तसंप्रार्थ्यचरणाब्जरजोधनः ॥ ३२½ ॥

अशेषभक्तसंप्रार्थ्यचरणाब्जरजोधनः-જેમના ચરણકમલની રજરૂપી ધનની સર્વ ભકતો પ્રેમપૂર્વક પ્રાર્થના કરે છે તેવા.

૧૦૮ આચાર્યશ્રીના ચરણ કમલની રજરૂપી ધનની સર્વ ભકતો પ્રેમપૂર્વક પ્રાર્થના કરે છે એવા શ્રીમહાપ્રભુજી છે.

इत्यानंदनिधेः प्रोक्तं नाम्नामष्टोत्तरं शतम् ॥ ३३ ॥

इति, आनन्दनिधेः, प्रोक्तम्, नाम्नाम्, अष्टोत्तरम्, शतम् ॥३३॥

इति-આ પ્રમાણે, **आनन्दनिधेः**-આનન્દસાગર શ્રીમહાપ્રભુજીનાં, **अष्टोत्तरम्**, **शतम्**-એક સો આઠ, **नाम्नाम्**-નામોનું, **प्रोक्तम्**-અનુભવ પ્રમાણે પ્રકાશન કર્યું.

આ પ્રમાણે આનન્દસાગર શ્રીમહાપ્રભુજીનાં ૧૦૮ નામો કહ્યાં છે, તે ગુણોની સિદ્ધતાવાળાં જ કહ્યાં છે. ૩૩

श्रद्धाविशुद्धबुद्धिर्यः पठत्यनुदिनं जनः ।
स तदेकमनाः सिद्धिमुक्तां प्राप्नोत्यसंशयः ॥ ३४ ॥

श्रद्धाविशुद्धबुद्धिः, यः, पठति, अनुदिनम्, जनः ।
सः, तदेकमनाः, सिद्धिम्, उक्ताम्, प्राप्नोति, असंशयः ॥३४॥

श्रद्धाविशुद्धबुद्धिः–શ્રદ્ધાપૂર્વક વિશુદ્ધબુદ્ધિવાળો, यः, जनः–જે મનુષ્ય अनुदिनम्-નિત્ય, पठति–(મન રાખીને) આ સ્તોત્રનો પાઠ કરે, सः–તે, तदेकमनाः–શ્રીઆચાર્યજીમાંજ મનવાળો થઇ, उक्ताम्–આગળ કહેલી, सिद्धिम्-કૃષ્ણાધરામૃતાસ્વાદ, प्राप्नोति–પામે છે--તેમાં, असंशयः–કાંઈ સંશય નથી.

શ્રદ્ધાપૂર્વક વિશુદ્ધબુદ્ધિ વાળો જે મનુષ્ય નિત્ય મન રાખીને આ સ્તોત્રનો પાઠ કરે તે આચાર્યજીમાંજ મનવાળો થઇને આગળ કહેલી કૃષ્ણાધરામૃતાસ્વાદની સિદ્ધિ પામે છે, તેમાં કાંઈ સંશય નથી. ૩૪.

तदप्राप्तौ वृथा मोक्षस्तदाप्तौ तद्गतार्थता ।
अतः सर्वोत्तमं स्तोत्रं जप्यं कृष्णरसार्थिभिः ॥ ३५ ॥

तत्‌अप्राप्तौ, वृथा, मोक्षः, तत्‌आप्तौ, तद्‌गतार्थता ।
अतः, सर्वोत्तमम्, स्तोत्रम्, जप्यम्, कृष्णरसार्थिभिः ॥ ३५ ॥

तत् अप्राप्तौ–તે અધરામૃતની સિદ્ધિ,—ન મળે તો, मोक्षः–મુક્તિ (પણ), वृथा–વ્યર્થ છે, तत् आप्तौ–તે અધરામૃતની સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય તો, तद्गतार्थता–તે (સાયુજ્યાદિ મુક્તિનું) નિરર્થકપણું છે, अतः, सर्वोत्तमम्, स्तोत्रम्–આથી સર્વથી ઉત્તમ એવું આ સ્તોત્ર, कृष्णरसार्थिभिः–શ્રીકૃષ્ણના રસની ઇચ્છાવાળા પુરુષોએ, जप्यम्–જપ કરવા યોગ્ય છે.

તે અધરામૃતની સિદ્ધિ ન મળે તો મુક્તિ પણ વ્યર્થ છે, તે અધરામૃતની સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય તો તે મુક્તિનું નિરર્થકપણું છે. આથી સર્વોત્તમ સ્તોત્ર શ્રીકૃષ્ણના રસની ઇચ્છાવાળા પુરુષોએ જપ કરવા યોગ્ય છે. ૩૫

इति श्रीमदग्निकुमारप्रोक्तं सर्वोत्तमस्तोत्रं सम्पूर्णम् ।
इति, श्रीमद्‌अग्निकुमारप्रोक्तम्, सर्वोत्तमस्तोत्रम्, सम्पूर्णम् ॥

इति–આ પ્રમાણે, श्रीमदग्निकुमारप्रोक्तम्–શ્રીમદ્ અગ્નિકુમાર શ્રીવિઠ્ઠલેશ્વરે સ્વાનુભવે કહેલું सर्वोत्तमस्तोत्रम्-શ્રીસર્વોત્તમજીનું સ્તોત્ર, सम्पूर्णम्– સમ્પૂર્ણ થયું.

આ પ્રમાણે શ્રીમદ્ અગ્નિકુમાર શ્રીવિઠ્ઠલેશ્વરે સ્વાનુભવે કહેલું શ્રીસર્વોત્તમજીનું સ્તોત્ર સંપૂર્ણ થયું.

॥ श्रीकृष्णार्पणमस्तु ॥

॥ श्रीवल्लभाष्टकम् ॥

ગ્રન્થપરિચય—શ્રીમદ્ ગુસાંઇજી–શ્રીવિઠ્ઠલનાથજીએ સર્વોત્તમ સ્તોત્રમાં શ્રીમદાચાર્યચરણનાં જેવાં ૧૦૮ પવિત્ર નામો કહેલાં છે તેવુંજ આપશ્રીનું સ્વરૂપ પણ મહાન્ અલૌકિક છે, તેનું વર્ણન આ ગ્રન્થમાં તેઓશ્રીએ કરેલું છે. આપશ્રીના શ્રીઅંગો રાસાદિ લીલાઓના અમૃતસાગરથી ભરેલાં છે, અને પ્રભુલીલાઓ પ્રકટ કરવાની પોતાને પ્રભુની આજ્ઞા થવાથી પોતે સન્મનુષ્યાકૃતિ ધારણ કરી ભૂતલ પર પધારેલા છે. ભક્તિમાર્ગીય પ્રેમ પૂર્ણપુરુષોત્તમની પ્રાપ્તિના સાધનરૂપ છે, તે નિસ્સાધન જીવોને બતાવેલું છે પોતે વાણીના અધિષ્ઠાતા હોવાથી શ્રુતિના ખરા અર્થ—ભાવને જાણવા સમર્થ છે અને તે ભાવોને પ્રકટ કરી શ્રીકૃષ્ણસેવા નામના પુષ્ટિમાર્ગનું પ્રાકટ્ય કરેલું છે. આચાર્યજીદ્વારા શરણ આવેલા જીવોનું સમર્પણ પ્રભુ હસતા મુખે અંગીકાર કરે છે. આપશ્રી સ્વભાવે અતિ તેજસ્વી છતાં પ્રભુવિરહથી પીડાતા ભક્તોને આપનાં વચન અમૃત સમાન છે. તામસી—આસુરી જનોને તાપરૂપ છે. ભક્તોના લૌકિક તાપની નિવૃત્તિ કરવાના સ્વભાવવાળા છે, પોતે આનન્દરૂપ છે અને પોતાનામાંથી આનન્દાત્મક સેવાસાગર પ્રકટ થયો છે. આપનાં એક વખતનાં દર્શન પછી ભક્તને પ્રભુદર્શન માટે તાલાવેલી થાય છે અને ભક્તહૃદયમાં વિપ્રયોગાગ્નિ પ્રકટે છે. લૌકિક અગ્નિ જેમ ઘરનો અંધકાર દૂર કરે છે તેમ આપ અલૌકિક અગ્નિરૂપ જીવના અજ્ઞાનાદિ—કામક્રોધાદિનો નાશ કરે છે. આચાર્યચરણ વિપ્રયોગાત્મક આનન્દનું દાન કરનારા છે, તેથી આપમાં પૂર્ણ પુરુષોત્તમપણું છે, જેથી સર્વ દૈવીજનો આપશ્રીને શ્રીગોકુલેશની જેમ ભજે છે. આ પ્રમાણેનું શ્રીમદાચાર્યજીના સ્વરૂપનું નિરૂપણ કરી ગ્રન્થ પૂર્ણ કરેલો છે.

श्रीमद्‌वृन्दावनेन्दुप्रकटितरसिकानन्दसन्दोहरूप—
स्फूर्जद्रासादिलीलामृतजलधिभराक्रान्तसर्वोऽपि शश्वत् ।
तस्यैवात्मानुभावप्रकटनहृदयस्याज्ञया प्रादुरासीद्
भूमौ यः सन्मनुष्याकृतिरतिकरुणस्तं प्रपद्ये हुताशम् ॥१॥

श्रीमद्‌वृन्दावनेन्दुप्रकटितरसिकआनन्दसन्दोहरूपस्फूर्जत्—
रासादिलीलाअमृतजलधिभरआक्रान्तसर्वः, अपि, शश्वत् ।

**तस्य, एव, आत्मानुभावप्रकटनहृदयस्य, आज्ञया, प्रादुः आसीत्,
भूमौ, यः, सन्मनुष्याकृतिः, अतिकरुणः, तम्, प्रपद्ये, हुताशम् ॥१॥**

श्रीमद्वृन्दावनइन्दुप्रकटितरसिकआनन्दसन्दोहरूपस्फूर्जत्-શોભાવાળા વૃન્દાવનના ચંદ્ર શ્રીકૃષ્ણ વડે પ્રકટ કરાયલા રસિક ભકતો વિષે આનન્દના તાત્પર્યરૂપ વિસ્તાર પામતી, **रासादिलीलाअमृतजलधिभरआक्रान्तसर्वः, शश्वत्, अपि**-રાસ વગેરે લીલાઓના અમૃત સાગરના સમૂહથી વ્યાપ્ત, નિરન્તર, શ્રી અંગો હોવા છતાં પણ, **तस्य, एव**-તેમનીજ, **आत्मानुभावप्रकटनहृदयस्यः**-પોતાની શક્તિ પ્રકટ કરવાની ઇચ્છાવાળા શ્રીકૃષ્ણની, **आज्ञया, यः**-આજ્ઞાથી, જે, **भूमौ, प्रादुः-आसीत्**-પૃથ્વી પર પ્રકટ થયા તે, **सन्मनुष्याकृतिः**-સુંદર મનુષ્ય આકૃતિવાળા, **अतिकरुणः**-અતિ દયાળુ છે, **तम्, हुताशम्**-તે અગ્નિ સ્વરૂપને-શ્રીમહાપ્રભુજીને, **प्रपद्ये**-હું શરણે જાઉ છું.

શોભાવાળા વૃન્દાવનના ચંદ્ર શ્રીકૃષ્ણચંદ્ર વડે પ્રકટ કરાયલા, રસિક ભકતો વિષે આનન્દના તાત્પર્યરૂપ, વિસ્તાર પામતી રાસાદિ લીલાઓના અમૃત સાગરથી વ્યાપ્ત નિરન્તર શ્રીઅંગો હોવા છતાં, તેમનીજ પોતાની લીલાઓ શક્તિ પ્રકટ કરવાની ઇચ્છાવાળા શ્રીકૃષ્ણની આજ્ઞાથી જે પૃથ્વી પર પ્રકટ થયા તે સુન્દર મનુષ્ય આકૃતિવાળા અતિ દયાળુ છે, તે અગ્નિ સ્વરૂપ-શ્રીમહાપ્રભુજીને હું શરણે જાઉ છું. ૧

રાસાદિલીલાઓના શ્રવણમાં મરણાદિ દોષો નિવૃત્ત કરવાની શકિત છે, તેનાથી રસભાવમાં નિમગ્ન થવાય છે. આવી પ્રભુની લીલાઓનો અનુભવ શ્રીમહાપ્રભુજીને હોવાથી તે પ્રકટ કરવાની તેમને આજ્ઞા થતાં પોતે મનુષ્યાકૃતિ ધારણ કરી પધાર્યા અને ભગવાનની લીલાઓ પ્રકટ કરી નિઃસાધન જીવોને શરણે લીધા છે.

**नाविर्भूयाद् भवाँश्चेदधिधरणितलं भूतनाथोदितास-
न्मार्गध्वान्तान्धतुल्या निगमपथगतौ देवसर्गेपि जाताः ।
घोषाधीशं तदेमे कथमपि मनुजाः प्राप्नुयुर्नैव दैवी
सृष्टिर्व्यर्था च भूयान्निजफलरहिता देव वैश्वानरैषा ॥ २ ॥**

**न, आविर्भूयात्, भवान्, चेत्, अधिधरणितलम्, भूतनाथउदित—
असन्मार्गध्वान्तअन्धतुल्याः, निगमपथगतौ, देवसर्गे, अपि, जाताः ।**

**घोषाधीशम्, तदा, इमे, कथम्, अपि, मनुजाः, प्राप्नुयुः, न, एव,
दैवीसृष्टिः, व्यर्था, च, निजफलरहिता, देव, वैश्वानर, एषा ॥ २ ॥**

देव, वैश्वानर-હે દેવ, વૈશ્વાનર-શ્રીવલ્લભાચાર્યજી, **भवान्, चेत्**-જો, આપ, **अधिधरणितलम्**-પૃથ્વી ઉપર, **न आविर्भूयात्**-પ્રકટ ન થયા હોય તો, **देवसर्गे, अपि, जाताः**-દૈવી સૃષ્ટિમાં જન્મ છતાં, **निगमपथगतौ**-વેદમાર્ગ પ્રમાણે ચાલવામાં, **भूतनाथउदित**-ભૂતનાથથી ઉત્પન્ન થયેલ માર્ગ, **असन्मार्गध्वान्त**-પાખંડરૂપી અંધકારથી, **अन्धतुल्याः**-આંધળા જેવા બની જાત, **तदा, घोषाधीशम्**-ત્યારે વ્રજના પ્રભુ શ્રીનંદકુમારને, **इमे मनुजाः**-આ મનુષ્યો, **कथमपि**-કોઈ રીતે પણ, **प्राप्नुयुः, न, एव**-નજ મેળવી શકત, **च, एषा, दैवीसृष्टिः**-અને આ દૈવી સૃષ્ટિ, **निजफलरहिता**-ભગવલ્લીલાના ફલની પ્રાપ્તિ રહિત થઈ, **व्यर्था भूयात्**-નકામી થાત.

હે દેવ, વૈશ્વાનર-શ્રીવલ્લભાચાર્યજી ! જો આપ પૃથ્વી પર પ્રગટ ન થયા હોત તો દૈવી સૃષ્ટિમાં જન્મ લેવા છતાં વેદમાર્ગ પ્રમાણે ચાલવામાં ભૂતનાથથી ઉત્પન્ન થયેલા પાખંડ માર્ગરૂપી અંધકારથી આંધળા જેવા બની જાત, ત્યારે વ્રજના પ્રભુ શ્રીનંદકુમારને આ મનુષ્યો કોઈ રીતે પણ ન જ મેળવી શકત, અને આ દૈવી સૃષ્ટિ ભગવલ્લીલાના ફલની પ્રાપ્તિ રહિત થઇને નકામી થાત. ૨

વેદોનું જ્ઞાન સંપાદન કરનારા વેદવાકયોને પોતપોતાના મત પ્રમાણે કલ્પના કરી અર્થ કરી ફલ પણ અનેક પ્રકારનાં બતાવે છે. મોહક શાસ્ત્રો માયાવાદ, ન્યાય, મીમાંસાવાળા પોતાના મત પ્રમાણે સાધન અને ફલ નિરૂપણ કરે છે. તે પ્રભુ-ઇચ્છાથીજ આસુરી જીવોને મોહ પમાડવા સારૂ છે. અનેક શ્રુતિઓ જીવને પ્રભુની પ્રાપ્તિ એજ મુકિત બતાવે છે. માયાવાદી પ્રભુની પ્રાપ્તિ તે મોક્ષ નથી પણ કલ્પિત જીવના નાશને મુકિત કહે છે. આ પ્રમાણે આત્મનાશ તે મુકિત ન કહેવાય. ન્યાયવાળા સોળ પદાર્થના જ્ઞાનને મુકિતનું કારણ માને છે, અને સુખદુઃખનો અભાવ તેને મુકિત કહે છે, પણ વેદમાં મુકિતનું સ્વરૂપ આનન્દાત્મક છે, તેથી તેમનું કહેવું પણ અસત્ય છે. મીમાંસકો યજ્ઞયાગાદિ વડે મળતા સ્વર્ગ લોકના સુખને મુકિત કહે છે. આમ રીતે અસતશાસ્ત્રોમાં મુકિતમાર્ગીય જ્ઞાન ન હોવાથી તેને અનુસરનારા અંધ જેવા કહ્યા છે. મર્યાદામાર્ગનું ફલ મુકિત છે, પુષ્ટિમાર્ગનું ફલ પૂર્ણ પુરુષોત્તમના સ્વરૂપનો સંબંધ છે અને તેનું સાધન ભકિતમાર્ગીય પ્રેમ છે, અને તેવો સંબંધ કરાવી આપનાર શ્રીમહાપ્રભુજી જ છે.

नह्यन्यो वागधीशाच्छ्रुतिगणवचसां भावमाज्ञातुमीष्टे
यस्मात्साध्वी स्वभावं प्रकटयति वधूरग्रतः पत्युरेव ।
तस्माच्छ्रीवल्लभाख्य त्वदुदितवचनादन्यथा रूपयन्ति
भ्रांता ये ते निसर्गत्रिदशरिपुतया केवलान्धंतमोगाः ॥ ३ ॥

न, हि, अन्यः, वागाधीशात्, श्रुतिगणवचसाम्, भावम्, आज्ञातुम्, ईष्टे,
यस्मात्, साध्वी, स्वभावम्, प्रकटयति, वधूः, अग्रतः, पत्युः, एव ।
तस्मात्, श्रीवल्लभाख्य, त्वदुदितवचनात्, अन्यथा, रूपयन्ति,
भ्रान्ताः, ये, ते, निसर्गत्रिदशरिपुतया, केवलांधंतमोगाः ॥ ३ ॥

वागधीशात्–શ્રુતિઓના પતિ શ્રીમહાપ્રભુજી કરતાં, **न, हि अन्यः**–ભાગ્યેજ બીજો કોઇ, **श्रुतिगणवचसाम्**–શ્રુતિગણની વાણીના, **भावम्**–તાત્પર્ય–ભાવને, **आज्ञातुम्**–બરાબર જાણવાને, **ईष्टे**–સમર્થ છે, અર્થાત્ કોઇજ નથી, **यस्मात्**–કારણ કે, **साध्वी वधूः**–સાધ્વી સ્ત્રી, **पत्युः, एव**–પોતાના પતિજ, **अग्रतः**–પાસે, **स्वभावम्, प्रकटयति**–પોતાનું હૃદય પ્રકટ કરે છે, **तस्मात्**–તેથી **श्रीवल्लभाख्य**–પોતાનું નામ શ્રીવલ્લભ છે, **त्वदुदितवचनात्**–તેમનાં કહેલાં વચનામૃતોથી, **अन्यथा**–બીજું, ઉલટું, **ये, रूपयन्ति**–જેઓ બતાવે છે, **ते, भ्रान्ताः**–તેઓ ભ્રમિત થયેલા છે, **निसर्गत्रिदशरिपुतया**–સ્વાભાવિક રીતેજ દેવદુશ્મનાવટપણાને લીધે, **केवलांधम् तमोगाः**–કેવલ અંધ અંધકારમય નરકમાં પડે છે.

શ્રુતિઓના પતિ–શ્રીમહાપ્રભુજી કરતાં ભાગ્યેજ બીજો કોઇ શ્રુતિગણની વાણીના તાત્પર્યને, ભાવને, બરાબર જાણવાને સમર્થ છે, અર્થાત કોઇ જ નથી કારણ કે સાધ્વી સ્ત્રી પોતાના પતિ જ પાસે પોતાનું હૃદય પ્રકટ કરે છે, તેથી પોતાનું નામ શ્રી વલ્લભ છે. તેમનાં કહેલાં વચનામૃતોથી બીજુ જેઓ બતાવે છે તેઓ ભ્રમિત થયેલા છે. સ્વાભાવિક રીતેજ દેવદુશ્મનાવટપણાને લીધે કેવળ અંધ અંધકારમય નરકમાં પડે છે. ૩.

શ્રુતિઓ માત્ર એક પ્રભુ વિષે જ પોતાનું તાત્પર્ય બતાવે છે, માટે તે સતીઓ છે, જેથી તેમનું હૃદય–ભાવ શ્રીમહાપ્રભુજી વિના બીજો કોઇ જાણવા સમર્થ નથી.

વેદો પ્રભુના મુખની વાણી છે. વાણીના અધિષ્ઠાતા અલૌકિક અગ્નિ છે અને તે જ શ્રીમહાપ્રભુજી છે.

प्रादुर्भूतेन भूमौ व्रजपतिचरणांभोजसेवाख्यवर्त्म–
प्राकट्यं यत्कृतं ते तदुत निजकृते श्रीहुताशेति मन्ये ।
यस्मादस्मिन् स्थितो यत्किमपि कथमपि क्वाप्युपाहर्तुमिच्छ–
त्यद्धा तद्गोपिकेशः स्ववदनकमले चारुहासे करोति ॥ ४ ॥

प्रादुर्भूतेन, भूमौ, व्रजपतिचरणांभोजसेवाख्यवर्त्मप्राकट्यम्,
यत्, कृतम्, ते, तत्, उत, निजकृते, श्रीहुताश, इति, मन्ये ।
यस्मात्, अस्मिन्, स्थितः, यत्, किम्, अपि, कथम्, अपि,
क्व, अपि, उपाहर्तुम्, इच्छति, अद्धा, तत्, गोपिकेशः, स्ववदन–
कमले, चारुहासे, करोति ॥ ४ ॥

હે અલૌકિક અગ્નિસ્વરૂપ શ્રીમહાપ્રભુજી! પૃથ્વી પર પ્રકટ થઇને વ્રજપતિના ચરણકમલની સેવા નામના પુષ્ટિમાર્ગનું પ્રાકટ્ય જે આપથી કરાયું તે ખરેખર પોતાના અંગીકૃત ભક્તોને માટેજ છે એમ હું માનું છું. કારણ કે આ માર્ગમાં રહેલા જે, કંઇપણ, કોઇપણ રીતે, કોઇપણ જગાએ પ્રભુને સમર્પણ કરવાને, આરોગાવવાની ઇચ્છા રાખે છે તે સાક્ષાત્ ગોપીજનોના પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન પોતાના મુખકમલમાં હસતાં હસતાં–રુચિથી અંગીકાર કરે છે. ૪.

દુનિયામાં પૂજા વગેરેના માર્ગો છે, તેમાં વિભૂતિ સેવ્ય છે; તેમાં વિધિ, કાલ વગેરે નિયામક છે, નૈવેદ્ય વગેરે ગૌણ છે, જ્યારે સેવામાં નિયામક ભક્તિ એટલે પ્રભુના સુખનોજ વિચાર છે. સમયનો નિયમ નથી, સેવા ભક્તના મનોરથ પ્રમાણે થાય છે અને પ્રભુ પોતે સમર્પણ કરેલી વસ્તુનો સાક્ષાત્ અંગીકાર કરે છે, આવી રીતે પુષ્ટિ–માર્ગની ભક્તિનું સ્વરૂપ વિલક્ષણ છે.

श्रीहुताश !–હે અલૌકિક અગ્નિસ્વરૂપ, યજ્ઞભોક્તા હુતાશ–શ્રીમહાપ્રભુજી **भूमौ, प्रादुर्भूतेन**–પૃથ્વી પર પ્રકટ થઇને, **व्रजपतिचरणांभोजसेवाख्यवर्त्म**–વ્રજપતિના ચરણકમલની સેવા નામના પુષ્ટિમાર્ગનું, **प्राकट्यम्**–પ્રાકટ્ય, **यत्, कृतम्**–

જે આપથી કરાયું, तत्, उत–તે ખરેખર, निजकृते–પોતાના અંગીકૃત ભકતોને માટે જ છે, इति मन्ये–એમ હું માનું છું, यस्मात्–કારણ કે, अस्मिन्, स्थितः–આ માર્ગમાં રહેલા, यत्, किमपि–જે કાંઇ પણ, कथमपि, क्वअपि–કોઇ રીતે, કોઇ જગાએ, उपाहर्तुम्–સમર્પણ કરવાને, આરોગાવવા, इच्छति–ઇચ્છા કરે છે, तत्, अद्धा–તે, સાક્ષાત્, गोपिकेशः–ગોપીજનોના પ્રભુ, स्ववदनकमले–પોતાના મુખકમલમાં, चारुहासे, करोति–હસતાં હસતાં રુચિથી અંગીકાર કરે છે.

उष्णत्वैकस्वभावोप्यतिशिशिरवचःपुञ्जपीयूषवृष्टि—
रार्तेष्वत्युग्रमोहासुरनृषु युगपत्तापमप्यत्र कुर्वन् ।
स्वस्मिन् कृष्णास्यतां त्वं प्रकटयसि च नो भूतदेवत्वमेतद्
यस्मादानंददं श्रीव्रजजननिचये नाशकं चासुराग्नेः ॥ ५ ॥

उष्णत्वएकस्वभावः, अपि, अतिशिशिरवचः पुंजपीयूषवृष्टिः, आर्तेषु अतिउग्रमोहअसुरनृषु, युगपत्, तापम्, अपि, अत्र, कुर्वन् । स्वस्मिन्, कृष्णास्यताम्, त्वम्, प्रकटयसि, च, नो, भूतदेवत्वम्, एतत्, यस्मात्, आनंददम्, श्रीव्रजजननिचये, नाशकम्, च, आसुराग्नेः ॥ ५ ॥

उष्णत्वएकस्वभावः–આપ અગ્નિસ્વરૂપ હોવાથી આપનો સ્વભાવ અતિ તેજસ્વી अपि–છતાં, आर्तेषु–વિરહથી પીડાયેલા પર, अतिशिशिरवचः–અતિશીતલ पुंजपीयूषवृष्टिः–અમૃતની વૃષ્ટિ સમાન છે, अतिउग्रमोहअसुरनृषु–અતિતાપથી મોહ પામેલા અસુરીજનો પર, युगपत्–એકી સાથે, तापम्, अपि, अत्र–અહીં તાપ પણ, कुर्वन्–કરતાં, स्वस्मिन्–પોતાનામાં, कृष्णआस्यताम्–શ્રીકૃષ્ણના મુખારવિન્દપણું, અલૌકિક અગ્નિત્વ, त्वम्, प्रकटयसि–આપ પ્રકટ કરો છો, च, भूतदेवत्वम्, न–અને મહાદેવની જેમ પ્રાકૃત અગ્નિત્વ નથી તે બતાવો છો, यस्मात्, एतत्–કારણ કે આ–व्रजजननिचये–વ્રજ ભકતોના સમૂહને, आनन्ददम्–આનન્દપણું આપ છે, आसुराग्नेः–આસુરી અગ્નિનો, नाशकम्–નાશ કરનારા છે.

આપ અગ્નિસ્વરૂપ હોવાથી આપનો સ્વભાવ અતિ તેજસ્વી છતાં વિરહથી પીડાયેલા પર આપનાં અતિ શીતલ વચન અમૃતની વૃષ્ટિસમાન છે. અતિ તામસી મોહ પામેલા આસુરી જનો ઉપર એકી સાથે તાપ પણ કરતાં પોતાનામાં શ્રીકૃષ્ણનું

મુખારવિન્દપણું–અલૌકિક અગ્નિત્વ આપ પ્રકટ કરો છો, અને મહાદેવની જેમ પ્રાકૃત અગ્નિત્વ આપનામાં નથી તે બતાવો છો, કારણ કે આ વ્રજભકતોના સમૂહને આનન્દપણું આપે છે, આસુરી અગ્નિનો નાશ કરનાર છે. ૫

ભકતોના તાપની નિવૃત્તિ કરવી, આસુરી જીવોને તાપ ઉત્પન્ન કરવો અને તે નિવૃત્ત કરવો એ શ્રીમહાપ્રભુજીના સ્વભાવમાં વિશેષતા છે.

आम्नायोक्तं यदंभोभवनमनलतस्तच्च सत्यं विभो यत्
सर्गादौ भूतरूपादभवदनलतः पुष्करं भूतरूपम् ।
आनन्दैकस्वरूपात्त्वदधिभु यदभूत्कृष्णसेवारसाब्धि–
श्चानंदैकस्वरूपस्तदखिलमुचितं हेतुसाम्यं हि कार्ये ॥ ६ ॥

आम्नायउक्तम्, यत्, अंभोभवनम्, अनलतः, तत्, च, सत्यम्, विभो, यत्, सर्गआदौ, भूतरूपात्, अभवत्, अनलतः, पुष्करम्, भूतरूपम् । आनन्दएकस्वरूपात्, त्वत्, अधिभु, यत्, अभूत्, कृष्णसेवारसाब्धिः, च, आनन्दएकस्वरूपः, तत्, अखिलम्, उचितम्, हेतुसाम्यम्, हि, कार्ये ॥ ६ ॥

विभो–હે વિભુ !, आम्नाय उक्तम्–વેદમાં કહેલું, यत्, अनलतः–જે અગ્નિમાંથી अम्भोभवनम्–જલ ઉત્પન્ન થયું છે, तत्, सत्यम्–તે સાચું છે, सर्गादौ–સૃષ્ટિના આરંભમાં, भूतरूपात्–ભૂતરૂપ, अनलतः–અગ્નિમાંથી, पुष्करम्–જલ, भूतरूपम्–ભૂતરૂપ अभवत्–થયું–એવી રીતે, आनन्दएकस्वरूपात्, त्वत्–કેવલ એક આનંદરૂપ આપમાંથી अधिभु–આ પૃથ્વી પર, यत्–જે, आनन्द एक स्वरूपः–કેવળ આનંદરૂપ, कृष्णसेवारसाब्धिः–શ્રીકૃષ્ણસેવા રસનો સાગર, अभूत्, च,–પ્રકટ થયો, અને, तत्, अखिलम्–તે બધું, उचितम्, कार्ये-યોગ્ય જ છે કેમ કે કાર્યમાં, हेतुसाम्यम्, हि– કારણનું સમાનપણું નક્કીજ છે.

હે વિભો ! વેદમાં કહેલું જે અગ્નિમાંથી જલ ઉત્પન્ન થયું છે તે સાચું છે. સૃષ્ટિના આરંભમાં ભૂતરૂપ અગ્નિમાંથી આ પૃથ્વી પર જે કેવલ આનન્દરૂપ શ્રીકૃષ્ણ સેવારસનો સાગર પ્રકટ થયો અને તે બધું યોગ્યજ છે, કેમકે કાર્યમાં કારણનું સમાનપણું નક્કીજ છે. ૬

સેવારસસાગર આપમાંથી પ્રકટ થયો છે માટે પોતે પણ આનન્દરૂપ છે. શ્રુતિમાં આ આત્મામાંથી આકાશ થયું, આકાશમાંથી વાયુ, વાયુમાંથી અગ્નિ અને અગ્નિમાંથી જલ થયું એમ ભૌતિક અગ્નિમાંથી ભૌતિક જલની ઉત્પત્તિ કહી છે. સૃષ્ટિના આરંભમાં ભૌતિક પદાર્થોજ ઉત્પન્ન થયા હતા એટલે કાર્ય અને કારણ એકજાતીય હોય એવો નિયમ છે. નિયમાનુસાર સેવારસમાં પ્રકટ કરવાના કારણરૂપ શ્રીમહાપ્રભુજી આનંદમય છે તે ઉચિત છે. કાર્ય આનન્દસાગર હોય તો કારણ તેવુંજ હોય

स्वामिन् श्रीवल्लभाग्ने क्षणमपि भवतः सन्निधाने कृपातः
प्राणप्रेष्ठव्रजाधीश्वरवदनदिदृक्षार्तितापो जनेषु ।
यत्प्रादुर्भावमाप्नोत्युचिततरमिदं यत्तु पश्चादपीत्थं
दृष्टेप्यस्मिन्मुखेन्दौ प्रचुरतरमुदेत्येव तच्चित्रमेतत् ॥ ७ ॥

स्वामिन्, श्रीवल्लभाग्ने ! क्षणम्, अपि, भवतः, सन्निधाने, कृपातः
प्राणप्रेष्ठव्रजाधीश्वरवदनदिदृक्षाआर्तितापः, जनेषु ।
यत्, प्रादुर्भावम्, आप्नोति, उचिततरम्, इदम्, यत्, तु, पश्चात्
अपि, इत्थम्, दृष्टे, अपि, अस्मिन्, मुखेन्दौ, प्रचुरतरम्, उदेति,
एव, तत्, चित्रम्, एतत् ॥ ७ ॥

स्वामिन् श्रीवल्लभाग्ने–હે સ્વામિ અગ્નિસ્વરૂપ શ્રીવલ્લભ !, **क्षणम्, अपि**–એક ક્ષણ પણ, **भवतः, सन्निधाने**–આપની સમીપમાં રહેવાય તો, **कृपातः**–આપની કૃપાથી, **प्राणप्रेष्ठ व्रजाधीश्वर–वदनदिदृक्षा आर्तितापः**–પ્રાણપ્રિય વ્રજાધીશનું વદન નિરખવાની આર્તિનો તાપ **जनेषु**–ભગવદીયોમાં, **यत्, प्रादुर्भावम्, आप्नोति**–જે પ્રકટ થાય છે, **इदम्**–આ આર્તિના તાપ થવાનું, **उचिततरम्**–વધારે યોગ્યજ છે, **यत्, तु**–જે તાપ તો, **पश्चात्, अपि**–પાછળથી પણ, **इत्थम्**–એવી રીતે, **दृष्टे, अपि, अस्मिन्, मुखेन्दौ**–આ મુખચંદ્રને નિરખ્યા પછી, **अपि, प्रचुरतरम्**–પણ તેમનાં દર્શન માટે અતિશય તીવ્રતાથી, **उदेति, एव**–ઉદય પામે છેજ, **तत्, चित्रम्, एतत्**–તે આવું આશ્ચર્યજનક છે.

હે સ્વામિ અગ્નિસ્વરૂપ શ્રીવલ્લભ ! એક ક્ષણ પણ આપનો સંબંધ થાય તો આપની કૃપાથી પ્રાણપ્રિય શ્રીવ્રજાધીશનું વદન નિરખવાની આર્તિ–વિરહનો તાપ

ભગવદીયોમાં જે પ્રકટ થાય છે તે વધારે યોગ્યજ છે, જે તાપ તો પાછળથી પણ એવી રીતે આ મુખચંદ્રને નિરખ્યા પછી પણ તેમનાં દર્શન માટે અતિશય તીવ્રતાથી ઉદય પામે છે, તે આવું આશ્ચર્યજનક છે. ૭

અલૌકિક વિપ્રયોગાગ્નિ પ્રકટ થવામાં આપની કૃપાની જરૂર છે. આપનાં દર્શન એક વખત કર્યા પછી તે દર્શનના અનુભવથી પ્રભુનાં દર્શન માટેનો વિરહતાપ પ્રકટ થાય છે. જ્યારે દર્શન નથી થતાં ત્યારે વિરહતાપ તીવ્રતાથી ઉદય પામે છે. એક તરફથી આપ લૌકિક તાપનો નાશ કરે છે, બીજી તરફ અલૌકિક તાપ આનન્દાત્મક પ્રકટ કરે છે. શ્રીમહાપ્રભુજી યુગલસ્વરૂપના વિપ્રયોગમાંથી પ્રકટ થયેલા છે, એટલે પોતે દર્શનમાત્રમાં કૃપાથી વિપ્રયોગાત્મક આનન્દનું દાન કરી શકે છે.

अज्ञानाद्यंधकारप्रशमनपटुताख्यापनायत्रिलोक्या-
मग्नित्वं वर्णितं ते कविभिरपि सदा वस्तुतः कृष्ण एव ।
प्रादुर्भूतो भवानित्यनुभवनिगमाद्युक्तमानैरवेत्य
त्वां श्रीश्रीवल्लभेमे निखिलबुधजना गोकुलेशं भजन्ते ॥ ८ ॥

अज्ञानादिअंधकारप्रशमनपटुताख्यापनाय, त्रिलोक्याम्,
अग्नित्वम्, वर्णितम्, ते, कविभिः, अपि, सदा, वस्तुतः, कृष्णः, एव ।
प्रादुर्भूतः, भवान्, इति, अनुभवनिगमादिउक्तमानैः, अवेत्य,
त्वाम्, श्रीश्रीवल्लभ, इमे, निखिलबुधजनाः, गोकुलेशम्, भजन्ते ॥८॥

अज्ञानादिंअंधकारप्रशमनपटुताख्यापनाय–અજ્ઞાન વગેરે અંધકારને દૂર કરવાની ચતુરાઇની પ્રસિદ્ધ અર્થે, **त्रिलोक्याम्**–ત્રણ લોકમાં, **कविभिः, अपि**–કવિજનોએ પણ **सदा, वर्णितम्**–સદા વર્ણન કરેલું છે, **वस्तुतः**—તો પણ ખરેખર **भवान्**–આપ **कृष्ण एव**–આપ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનજ **प्रादुर्भूतः**–પ્રકટ થયા છો. **इति अनुभव निगमादिउक्तमानैः**–એ પ્રમાણે અનુભવ, વેદ વગેરેમાં કહેલાં વચનો વડે, **अवेत्य, त्वाम्**–જાણીને આપને, **श्री श्री वल्लभ** હે શ્રી વલ્લભ એમ કહીને, **इमे, निखिलबुधजनाः**–આ સર્વ દૈવીજનો, **गोकुलेशम्**–શ્રીગોકુલેશ તરીકે **भजन्ते**–ભજે છે.

અજ્ઞાન વગેરે અંધકારને દૂર કરવાની ચતુરાઇની પ્રસિદ્ધિ અર્થે ત્રણ લોકમાં કવિજનોએ પણ આપનું અગ્નિપણું સદા વર્ણન કરેલું છે, તો પણ ખરેખર

આપ શ્રીકૃષ્ણ પ્રકટ થયા છો એ પ્રમાણે અનુભવ વેદ વગેરેમાં કહેલાં વચનો વડે જાણીને આપને હે શ્રીશ્રીવલ્લભ એમ કહીને આ શરણાગત દૈવીજનો શ્રીગોકુલેશ તરીકે ભજે છે.

જેમ લૌકિક અગ્નિ ઘરના અંધકારને દૂર કરે તેમ અલૌકિક અગ્નિરૂપ શ્રી મહાપ્રભુજી અજ્ઞાન આદિ કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ, મદ, મત્સર વગેરેનો નાશ કરે છે. આચાર્યજીના સ્વરૂપનો અનુભવ કરનારા ભક્તજનોનાં અંતઃકરણ પણ આપશ્રીના પુરુષોત્તમપણાનું સત્યત્વ કહે છે. આચાર્યજી પરમાનન્દનું દાન કરનારા છે, તેથી આપશ્રીમાં પૂર્ણ પુરુષોત્તમપણું સિદ્ધ થાય છે.

॥ इति विठ्ठलेश्वरविरचितं श्रीवल्लभाष्टकं सम्पूर्णम् ॥

આ પ્રમાણે શ્રીમદ્ વિઠ્ઠલેશ્વરનું કરેલું શ્રીવલ્લભાષ્ટક અનુવાદ સાથે પરિપૂર્ણ થયું.

॥ શ્રીકૃષ્ણાર્પણમસ્તુ ॥

श्रीसप्तश्लोकी ।

ગ્રન્થપરિચય—શ્રીમદ્ગોસ્વામિ શ્રીવિઠ્ઠલનાથજી શ્રીગુંસાઇજીએ શ્રીમદાચાર્યચરણ શ્રીમહાપ્રભુજીનાં ૧૦૮ પવિત્ર નામો શ્રીસર્વોત્તમ સ્તોત્રમાં કહેલાં છે. આપશ્રીનાં જેવાં નામો છે તેવું સ્વરૂપ છે, જેથી તેનું નિરૂપણ શ્રીવલ્લભાષ્ટકમાં કરેલું છે. હવે આપના ગુણો પણ આપના નામ અને સ્વરૂપ જેવા છે જેથી તે ગુણોનું દિગ્દર્શન આ ગ્રન્થમાં કરાવે છે.

જેવા શ્રીકૃષ્ણ છ ધર્મવિશિષ્ટ ધર્મી છે તેવા જ શ્રીમદાચાર્યજી છે. આપ ધર્મથી અને સ્વરૂપથી ફલ આપનારા છે, તેથી આપના ઐશ્વર્યાદિ છ ધર્મો અને ધર્મવિશિષ્ટ સાતમું સ્વરૂપરૂપ સાત શ્લોકોથી વર્ણવેલું છે. પ્રથમ શ્લોકથી આપશ્રીનું છ ધર્મો સહિત ધર્મિનું સ્વરૂપ સમજાવેલું છે. આચાર્યજી મૃત્યુને દૂર કરનારા છે, દેહાદિને ભૂલાવનારા છે, પરમાનન્દનો અનુભવ કરાવનારા છે, અને સુધારસની મૂર્તિ છે, તે ધર્મિરૂપે કહેવાય છે. તે પછી તેમના છ ધર્મો--ઐશ્વર્ય, વીર્ય, યશ, શ્રી, જ્ઞાન અને વૈરાગ્ય ગુણોનું અનુક્રમે વર્ણન કરેલું છે. છેવટમાં આચાર્યચરણનું શરણ પ્રાપ્ત થવાની પ્રાર્થના કરી ગ્રન્થ પૂરો કર્યો છે.

स्फुरत्कृष्णप्रेमामृतरसभरेणातिभरिता
विहारान्कुर्वाणा व्रजपतिविहाराब्धिषु सदा ।
प्रिया गोपीभर्तुः स्फुरतु सततं वल्लभ इति
प्रथावत्यस्माकं हृदि सुभगमूर्तिः सकरुणा ॥ १ ॥

स्फुरत्कृष्णप्रेमामृतरसभरेण, अतिभरिता,
विहारान्, कुर्वाणा, व्रजपतिविहाराब्धिषु, सदा ।
प्रिया, गोपीभर्तुः, स्फुरतु, सततम्, वल्लभ, इति,
प्रथावती, अस्माकम्, हृदि, सुभगमूर्तिः, सकरुणा ॥ १ ॥

स्फुरत्कृष्णप्रेमामृत--रसभरेणअतिभरिता–દિવ્યતાથી સ્ફુરી રહેલી શ્રી કૃષ્ણના પ્રેમરૂપ અમૃતરસ વડે સંપૂર્ણ ભરેલી, व्रजपतिविहाराब्धिषु, सदा–

શ્રીકૃષ્ણચંદ્રના (શ્રીગોપીજનો સાથેના) વિહારસાગરમાં નિરન્તર, **विहाराब्धि-र्वाणा**-વિહાર કરતી, **गोपीभर्तुः**-શ્રીકૃષ્ણને, **प्रिया**-પ્રિય, **वल्लभइति प्रथावती**-શ્રીવલ્લભ એ નામથી પ્રસિદ્ધ થયેલી, **सकरुणा**-મહા દયાળુ, **सुभगमूर्तिः**-સુન્દર મૂર્તિ સ્વરૂપ, **अस्माकम्**, **हृदि**-અમારા હૃદયમાં **सततम्**, **स्फुरतु**-નિત્ય સ્ફુરાયમાન રહો.

દિવ્યતાથી સ્ફુરી રહેલી શ્રીકૃષ્ણના પ્રેમરૂપ અમૃતરસ વડે સંપૂર્ણ ભરેલી વ્રજપતિ-શ્રીકૃષ્ણચંદ્રના શ્રીગોપીજનો સાથેના વિહારસાગરમાં નિરન્તર વિહાર કરતી ગોપીજનના પતિ શ્રીકૃષ્ણને પ્રિય-શ્રીવલ્લભ એ નામથી પ્રસિદ્ધ થયેલી મહા કૃપાળુ સુન્દર અલૌકિક ધર્મો વાળી દિવ્ય મૂર્તિ અમારા હૃદયમાં નિત્ય સ્ફુરાયમાન રહો. ૧

જેવા શ્રીકૃષ્ણ છ ધર્મવિશિષ્ટ ધર્મી છે તેવાજ શ્રીમદાચાર્યજી છે. આપ ધર્મથી અને સ્વરૂપથી ફલ આપનારા છે તેથી આપના ઐશ્વર્યાદિ છ ધર્મથી અને ધર્મવિશિષ્ટ સ્વસ્વરૂપનું સાત શ્લોકથી શ્રીમદ્‌ગુસાંઈજીએ વર્ણન કરેલું છે. પ્રથમ શ્લોકમાં આપશ્રીનું છ ધર્મો સહિત ધર્મિનું સ્વરૂપ સમજાવેલું છે. પોતે મૃત્યુને દૂર કરનારા છે, દેહાદિને ભૂલાવનારા છે, અને પરમાનન્દનો અનુભવ કરાવનારા છે. આપ સુધારસની મૂર્તિસ્વરૂપ છે, તે ધર્મિરૂપે કહેવાય છે.

श्रीभागवतप्रतिपदमणिवरभावांशुभूषिता मूर्तिः ।
श्रीवल्लभाभिधानस्तनोतु निजदासस्य सौभाग्यम् ॥ २ ॥

श्रीभागवतप्रतिपदमणिवरभावअंशुभूषिता, मूर्तिः ।
श्रीवल्लभाभिधानः, तनोतु, निजदासस्य, सौभाग्यम् ॥ २ ॥

श्रीभागवतप्रतिपदमणिवरभावअंशुभूषिता मूर्तिः-શ્રીમદ્ ભાગવતના દરેક પદરૂપી અલૌકિક મણિના ભાવરૂપી કિરણોથી સુશોભિત બનેલ મૂર્તિ, પ્રકટ સ્વરૂપ, **श्रीवल्लभाभिधानः**-શ્રીવલ્લભ એવા નામથી બોલાય છે તે, **निज-दासस्य**-પોતાના દાસના, **सौभाग्यम्**-સૌભાગ્યને, **तनोतु**-ઉત્તરોત્તર વધારો.

શ્રીમદ્‌ભાગવતના દરેક પદરૂપી અલૌકિક મણિના ભાવરૂપી કિરણોથી સુશોભિત બનેલ પ્રકટ સ્વરૂપ શ્રીવલ્લભ એવા નામથી બોલાય છે. એવા શ્રીમદ્ વલ્લભાચાર્યચરણ પોતાના દાસના સૌભાગ્યને ઉત્તરોત્તર વધારો. ૨

પ્રથમધર્મ ઐશ્વર્યનું સ્વરૂપ-શ્રીમદ્‌ભાગવત ભગવાનની લીલાઓનું પ્રતિપાદન કરનાર છે. તેનાં પદો ઉત્તમ મણિરૂપ છે. તે ભક્તરૂપી સુવર્ણથી જડાયલા છે. તેના આભૂષણથી ભક્તોના ભાવરૂપી કિરણો પ્રકાશે છે. પ્રભુ ભૂષણપ્રિય છે. તે ભક્તના ભાવરૂપ કિરણોને ધારણ કરી પ્રસન્ન થાય છે અને પ્રભુને ભક્તવશ્ય બનાવે છે. આચાર્યજી સંસારતાપથી પીડિત જીવના સંસારને દૂર કરી ભગવાનના દર્શનનો તાપ ભક્તના હૃદયમાં પ્રકટ કરે છે અને ભગવત્સાક્ષાત્કાર કરાવી તે તાપનું નિવારણ કરાવી શકે છે. સ્વલીલામાં સ્થિતિવાળા ભક્તો દાસભાવની પ્રાર્થના કરે છે. આવા ભાવની ઉત્પત્તિ અને વૃદ્ધિ સાધનસાધ્ય નથી, પણ કૃપાસાધ્ય છે જેથી આચાર્યચરણ ભક્તોના મસ્તક પર સદા બિરાજો એવો ભાવ કહેવાનું તાત્પર્ય છે.

मायावादतमो निरस्य मधुभित्सेवाख्यवर्त्माद्भुतं
श्रीमद्गोकुलनाथसंगमसुधासंप्रापकं तत्क्षणात् ।
दुष्प्रापं प्रकटं चकार करुणारागातिसंमोहनः
स श्रीवल्लभभानुरुल्लसति यः, श्रीवल्लवीशांतरः ॥ ३ ॥

मायावादतमः, निरस्य, मधुभित्सेवाख्यवर्त्म, अद्भुतम्,
श्रीमद्गोकुलनाथसंगमसुधासंप्रापकम्, तत्क्षणात् ।
दुष्प्रापम्, प्रकटम्, चकार, करुणारागातिसंमोहनः,
सः, श्रीवल्लभभानुः, उल्लसति, यः, श्रीवल्लवीशांतरः ॥ ३ ॥

मायावादतमः-માયાવાદરૂપી અંધકારને, **निरस्य**-હઠાવીને શ્રુતિના મળરૂપ, **मधुभित्सेवाख्य-वर्त्म अद्भुतम्**-મધુરાક્ષસનો નાશ કરનારા પ્રભુની સેવાનો દિવ્ય માર્ગ જે, **श्रीमद्गोकुलनाथ-सगमसुधासंप्रापकम्**-શ્રીગોકુલનાથના સંગમરૂપી અમૃતની પ્રાપ્તિ કરાવનાર, **दुष्प्रापम्**-દુઃખથી પણ ન મળે તેવો, **तत्क्षणात्**-તેજ ક્ષણે,ક્ષણવારમાં, **प्रकटम्**, **चकार**-પ્રકટ કર્યો એવા, **करुणारागातिसंमोहनः**-દૈવી જીવો પર કૃપાવાળા અને ભગવાનના રાગમાં મુગ્ધ થયેલા, **सः**-તે, **श्रीवल्लभभानुः**-શ્રીવલ્લભાચાર્યરૂપી અલૌકિક સૂર્ય, **यः**-જે, **श्रीवल्लवीशांतरः**-શ્રીગોપીજનના પતિ શ્રીકૃષ્ણનું સ્વરૂપ જેના અંતરમાં છે એવા, **उल्लसति**-ઉલ્લાસ સાથે ઉદય પામે છે.

માયાવાદરૂપી અંધકારને હઠાવીને શ્રુતિના મળરૂપ મધુ રાક્ષસનો નાશ કરનાર પ્રભુની સેવાનો દિવ્યમાર્ગ જે શ્રીગોકુળનાથના સંગમરૂપી અમૃતની પ્રાપ્તિ કરાવનાર,

દુઃખથી પણ ન મળે તેવો ક્ષણવારમાં પ્રકટ કર્યો. એવા દૈવી જીવો પર કૃપાવાળા અને ભગવાનના રાગમાં મુગ્ધ થયેલા શ્રીવલ્લભાચાર્યરૂપી અલૌકિક સૂર્ય, શ્રીગોપીજનના પતિ–શ્રીકૃષ્ણનું સ્વરૂપ જેના અંતરમાં છે એવા ઉલ્લાસપૂર્વક ઉદય પામે છે. ૩

બીજા ધર્મ વીર્યનું નિરૂપણ–ખરૂં સ્વરૂપ છુપાવી બીજું રૂપ બતાવવું તે માયા. તેનો વાદ તે માયાવાદ. તેનો અંધકાર જ્ઞાનને ઢાંકી દેનાર છે. તે ભગવત્શાસ્ત્રના પ્રકાશથી દૂર થાય છે તેથી શ્રીમદ્ ભાગવતનો ખરો અર્થ પ્રકટ કરી બ્રહ્મવાદ સ્થાપન કરીને તે અંધકારનો નાશ કર્યો છે. શ્રુતિના મળરૂપ મધુદૈત્યને મારી ભગવાનની સેવાનો માર્ગ પ્રકટ કર્યો, જેમાં ચાલનાર એની મેળે ભગવાનને પ્રાપ્ત થાય છે. સેવામાર્ગમાં ક્લેશ નથી પણ આનંદજ છે, જેમાં સાધનસ્વરૂપ અને ફલ સર્વથી શ્રેષ્ઠ છે. આ માર્ગ સ્વકૃતિસાધ્ય નથી પણ પ્રભુના અનુગ્રહથી સાધ્ય છે. આચાર્યચરણ દૈવી જીવ પર કૃપાળુ છે, ભગવદર્થ રાગવાળા છે, જેથી ભક્તો પણ તેવા રાગની પ્રાપ્તિ સારૂ પ્રાર્થના કરે છે.

क्कचित् पाण्डित्यं चेन्न निगमगतिः सापि यदि न
क्रिया सा सापि स्याद्यदि न हरिमार्गे परिचयः ।
यदि स्यात् सोपि श्रीव्रजपतिरतिर्नेति निखिलै–
र्गुणैरन्यः को वा विलसति विना वल्लभवरम् ॥ ४ ॥

क्कचित्, पाण्डित्यम्, चेत्, न, निगमगतिः, सा, अपि, यदि,
न, क्रिया, सा, सा, अपि, स्यात्, यदि, न, हरिमार्गे, परिचयः ।
यदि, स्यात्, सः, अपि, श्रीव्रजपतिरतिः, न, इति, निखिलैः,
गुणैः, अन्यः, कः, वा, विलसति, विना, वल्लभवरम् ॥ ४ ॥

क्वचित्–કદાપિ કોઇમાં, **पाण्डित्यम्**, **चेत्**–પાંડિત્ય હોય તો, **न**, **निगमगतिः**–વેદનું જ્ઞાન ન હોય, **सा**, **अपि**, **यदि**–તે બન્ને જાણકાર જો હોય તો, **न**, **क्रिया**, **सा**–તેનામાં વૈદિક ક્રિયા ન હોય, **सा**, **अपि**, **स्यात्** **यदि**–જો તે પણ હોય તો, **न**, **हरिमार्गे**–ભગવન્માર્ગનું, **परिचयः**–જ્ઞાન ન હોય, **यदि**, **स्यात्**, **सः**–જો તે પણ હોય તો, **श्रीव्रजपतिरतिः**–શ્રીપ્રભુમાં પ્રેમ, **न**, **इति**–હોતો નથી; આ પ્રમાણે, **अखिलैः**, **गुणैः**–સર્વ ગુણોથી યુક્ત, **वल्लभवरम्**, **विना**–શ્રીવલ્લભાચાર્યજી વિના, **अन्यः**, **कः**–બીજું કોણ, **विलसति**–પ્રકાશે છે.

કદાપિ કોઇમાં પાંડિત્ય હોય તો તેનામાં વેદનું જ્ઞાન ન હોય, તે બન્ને જાણનાર હોય તો તેનામાં વૈદિક ક્રિયા ન હોય, તે બધું કદાપિ કોઇમાં હોય તો તે કર્મજડ થઇને તેને ભગવન્માર્ગનું જ્ઞાન ન હોય, કદાપિ વેદશાસ્ત્ર જાણીને ક્રિયા કરતો ભગવન્માર્ગના પરિચયવાળો મળી શકે તો તેનામાં શ્રીપ્રભુમાં પ્રેમ હોતો નથી. એટલે બધા ગુણોયુક્ત તો શ્રીવલ્લભવર વિના બીજું કોણ મળી શકે છે. ? ૪

ત્રીજા ધર્મ યશનું નિરૂપણ–વેદશાસ્ત્રને સારી રીતે જાણી તે પ્રમાણે યજ્ઞાદિ કરી ભગવન્માર્ગને સમજી વ્રજપતિ શ્રીકૃષ્ણમાં પ્રેમ કરી બીજાને આ માર્ગે ચલાવનાર તો ભૂતલપર એકલા શ્રીવલ્લભાચાર્યચરણજ છે. આપ આવા ગુણોથી શોભે છે એટલે દોષરહિત અને ગુણોથી પૂર્ણ છે. જેમ આપશ્રીનું સ્વરૂપ નિત્ય છે તેમ ગુણો પણ આપનામાં નિત્ય છે. ગુણો આચાર્યજીના સ્વરૂપને ત્યજી બીજે કાંઇ જઇ શકતા નથી.

मायावादिकरीन्द्रदर्पदलनेनास्येन्दुराजोद्गतः
श्रीमद्भागवताख्यदुर्लभसुधावर्षेण वेदोक्तिभिः ।
राधावल्लभसेवया तदुचितप्रेम्णोपदेशैरपि
श्रीमद्वल्लभनामधेयसदृशो भावी न भूतोऽस्त्यपि ॥ ५ ॥

मायावादिकरीन्द्रदर्पदलनेन, आस्येन्दुराजोद्गतः,
श्रीमद्भागवताख्यदुर्लभसुधावर्षेण, वेदोक्तिभिः । राधावल्लभसेवया,
ततउचित प्रेम्णा उपदेशैः, अपि, श्रीमद्वल्लभनामधेयसदृशः,
भावी, न, भूतः, अस्ति, अपि ॥ ५ ॥

मायावादिकरीन्द्रदर्पदलनेन–માયાવાદિરૂપ ગજરાજના કુંભસ્થલને ભેદીને, અભિમાન ઉતારીને, **आस्येन्दुराजोद्गतः**–ભગવન્મુખારવિન્દરૂપી ઇન્દુરાજ પ્રકટ થઇ, **श्रीमद्भागवताख्यदुर्लभसुधावर्षेण वेदोक्तिभिः**–વેદને અનુકૂળ એવી ભાગવતરૂપી દુર્લભસુધા શ્રીસુબોધિનીજીને વર્ષાવી, **राधावल्लभसेवया**–શ્રીરાધાવલ્લભ શ્રી કૃષ્ણની સેવા કરી, **तत्** **उचित**, તે સેવાને યોગ્ય, **प्रेम्णा** **उपदेशैः**–પ્રેમ વડે ઉપદેશો કરી, **श्रीमद्वल्लभनामधेयसदृशः**–શ્રીમદ્ વલ્લભાચાર્યજીના નામને ધારણ કરનાર, **भावी**, **न**, **भूतः**, **अस्ति**, **अपि**–કોઇ થશે નહીં, થયો નથી અને છે પણ નહીં.

માયાવાદિરૂપ ગજરાજના કુંભસ્થલને ભેદીને, અભિમાન ઉતારીને, ભગવન્મુખારવિન્દરૂપ ઈન્દુરાજ પ્રકટ થઈ વેદને અનુકૂલ એવી શ્રીમદ્‌ભાગવતરૂપી દુર્લભ સુધા શ્રીસુબોધિનીજીને વર્ષાવી શ્રીરાધાવલ્લભ શ્રીકૃષ્ણની સેવા કરી, તેને યોગ્ય પ્રેમ વડે ઉપદેશો કરી, શ્રીમદ્ વલ્લભાચાર્યજીના નામને ધારણ કરનાર શ્રીમહાપ્રભુજી સમાન ભવિષ્યમાં કોઈ થશે નહીં, પૂર્વે કોઈ થયું નથી, અને વર્તમાનમાં કોઈ છે પણ નહીં. ૫

ચોથા ધર્મ શ્રીગુણનું નિરૂપણ–માયાવાદિને ભક્તિમાર્ગનો વિરોધ કરવાનો ગર્વ છે, તેથી આપશ્રીએ તેનું ખંડન કરી સન્માર્ગનું સ્થાપન કર્યું. ભાગવતનું નિરૂપણ વેદનાં વાકયોથી કરેલું છે, અને તેમાં વેદનો વિરોધ નથી. વેદ ભગવદ્‌–વાણી છે, તે જ ભગવાનનું શ્રીમુખ આચાર્યજી છે, તેથી તેમનાં વચનો વેદરૂપ છે, અને તે ફલને સિદ્ધ કરનાર, નિત્ય અને અલૌકિક છે. તેઓ ઉપદેશરૂપી પરમ ફલનું દાન કરે છે. જીવતા સુધી સેવા કરવાનો ઉપદેશ કરે છે તેનું કારણ બીજા દુઃસંગમાં ન પડવા અને કર્તવ્યપરાયણતા રહેવા સારૂ છે. પોતે સેવા, પ્રેમ અને ઉપદેશ એમ ત્રણ પ્રકારથી શોભાયમાન છે, તેથી આપનું નામ શ્રીવલ્લભાચાર્યજી છે.

यदङ्घ्रिनखमण्डलप्रसृतवारिपीयूषयुग्–
वराङ्गहृदयैः कलिस्तृणमिवेह तुच्छीकृतः ।
व्रजाधिपतिरिन्दिराप्रभृतिमृग्यपादाम्बुजः
क्षणेन परितोषितस्तदनुगत्वमेवास्तु मे ॥ ६ ॥

यत् अङ्घ्रिनखमण्डल प्रसृतवारिपीयूषयुग् वराङ्गहृदयैः, कलिः, तृणम्,
इव, इह, तुच्छीकृतः। व्रजाधिपतिः, इन्दिराप्रभृति मृग्यपादाम्बुजः,
क्षणेन, परितोषितः, तत्अनुगत्वम् , एव, अस्तु, मे ॥ ६ ॥

यत्अङ्घ्रिनखमंडल––प्रसृतवारिपीयूषयुग्–वरांगहृद्यैः–જેના ચરણનખમંડલમાંથી નિકળેલ જલરૂપી અમૃતથી ભીંજાયલા સુન્દર કોમલ હૃદયોવાળા ભકતોવડે. **कलिः तृणम्, इव**–કલિકાલને તણખલા જેવો, **इह**–ભકિતમાર્ગમાં **तुच्छीकृतः**–તુચ્છ ગણી કાઢયો છે, **इन्दिराप्रभृतिमृग्यपादांबुजः**–લક્ષ્મીથી માંડી સર્વ જેના ચરણની શોધમાં છે એવા, **व्रजाधिपतिः**–શ્રી વ્રજના અધિપતિ શ્રીકૃષ્ણને,

क्षणेन, परितोषितः–ક્ષણ વારમાં ભક્તિવડે સર્વરીતે પ્રસન્ન કર્યા છે, **तत्अनुगत्वम् एव**–તેમનું દાસત્વ, અનુસરવાપણુંજ, **मे अस्तु**,–મને પ્રાપ્ત થાઓ.

જેના ચરણનખમંડલમાંથી નિકળેલ જલરૂપી અમૃતથી ભીંજાયલા કોમલ હૃદયોવાળા ભકતોવડે ભકિતમાર્ગમાં કલિકાલને તણખલા જેવો તુચ્છ ગણી કાઢયો છે, લક્ષ્મીથી માંડી સર્વ જેના ચરણ કમલની શોધમાં છે એવા શ્રીવ્રજના અધિપતિ શ્રીકૃષ્ણને જેમણે ક્ષણવારમાં ભકિતવડે સર્વરીતે પ્રસન્ન કર્યા છે, એવા શ્રીમદ્‌વલ્લભાચાર્યજીનું દાસત્વ, આપને અનુસરવાપણું, મને પ્રાપ્ત થાઓ. ૬

પાંચમા ધર્મ જ્ઞાનનું નિરૂપણ–જ્ઞાન અક્ષરાત્મા છે. અક્ષર દુઃખ દૂર કરે છે, કાલનો સંબંધ મટાડે છે, અને ભકિત સિદ્ધ કરે છે. તે અક્ષર આપશ્રીના ચરણરૂપ પણ છે. તે ચરણજ મૃત્યુને હરનાર છે. હૃદયને તેનો સ્પર્શ થવાથી અંગો સાર્થક થાય છે. તેવા હૃદયવાળા ભકતો સાક્ષાત્પ્રભુના સંબંધમાં છે. તેને કલિ કાલ શું કરવાનો છે? જે મનુષ્યના હૃદયમાં આવા ભક્તો બિરાજે તે પણ કલિને ગણતા નથી, તેથી શ્રીગુસાંઇજી આપનું દાસત્વજ માગે છે.

अघौघतमसावृतं कलिभुजंगमासादितं
जगद्विषयसागरे पतितमस्वधर्मे रतम् ।
यदीक्षणसुधानिधिः समुदितोऽनुकम्पामृता–
दमृत्युमकरोत्क्षणादरणमस्तु मे तत्पदम् ॥ ७ ॥

अघओघतमसा, आवृतम् , कलिभुजंगमआसादितम् ,
जगद्विषयसागरे, पतितम् , अस्वधर्मे, रतम् ।
यत् ईक्षणसुधानिधिः, समुदितः, अनुकम्पामृतात्
अमृत्युम् , अकरोत् , क्षणात् , अरणम् , अस्तु, मे, तत्पदम् ॥ ७ ॥

अघओघतमसावृतम्–પાપના સમૂહરૂપ અંધકારથી છવાયલું, **कलिभुजंगम आसादितम्**–કલિરૂપી સર્પથી પકડાયલું, **जगद्विषयसागरे**–સંસારના વિષય સાગરમાં, **पतितम्**–પડેલું, **अस्वधर्मे रतम्**–પોતાનો ધર્મ ત્યજી અન્ય ધર્મમાં આસકિતવાળું (જગત્ જોઇને), **यत् ईक्षणसुधानिधिः समुदितः**–જેણે પોતાના, નેત્રરૂપ ચંદ્રને પ્રકટ કર્યો–જેના ઈક્ષણરૂપ ચંદ્ર સારી રીતે ઉદય પામ્યો, અને अनु-

कृपामृतात्–પોતાની કૃપારૂપ અમૃત વડે, **क्षणात्**–ક્ષણવારમાં, **अमृत्युम्; अकरोत्**–(જગતને) અમર કર્યું; **तत्पदम्**–તે શ્રીવલ્લભાચાર્યજીના ચરણ, **मे**–મારું, **शरणम्**–નિવાસસ્થાન, રક્ષણ, **अस्तु**–થાઓ, હો.

પાપના સમૂહરૂપ અંધકારથી છવાયલું, કલિરૂપી સર્પથી પકડાયેલું, સંસારના વિષય સાગરમાં પડેલું, પોતાનો ધર્મ ત્યજી અન્યધર્મમાં આસક્તિવાળું જગત જોઇને જેણે પોતાના નેત્રરૂપ ચંદ્રને પ્રકટ કર્યો અને પોતાની કૃપારૂપ અમૃત વડે ક્ષણવારમાં જગતને અમર કર્યું તે શ્રીવલ્લભાચાર્યજીના ચરણ મારું નિવાસસ્થાન, રક્ષણ, હો. ૭

છઠ્ઠા ધર્મ વૈરાગ્યનું નિરૂપણ–પાપો કાયિક, વાચિક, માનસિક; અથવા આધિભૌતિક, આધ્યાત્મિક, અને આધિદૈવિક એમ ત્રણ ત્રણ પ્રકારનાં હોય છે. તે પાપનો સમૂહ તે જ અંધકારરૂપ કામ, ક્રોધ, મોહ આદિથી જગત્ ભરેલું છે. કલિકાલ અથવા અસત્ મનુષ્ય મહા સર્પ જેવા છે અને સર્વના પ્રાણ લેનાર છે. તેનાથી તે પકડાયલું છે, તેથી તેને સન્માર્ગમાં વિશ્વાસ નથી. લોકો વિષયસાગરમાં ડુબેલા છે અને ભગવન્માર્ગવિમુખ છે. તેથી તેના પર શ્રીમહાપ્રભુજીની કૃપા થાય તો મૃત્યુને દૂર કરી પ્રભુની લીલાસૃષ્ટિમાં લઇ નિત્યતા સંપાદન કરી આપે છે. શરણાગતિ જેનું બળ છે એવા ભકતોએ ફલમાં સંદેહ રાખવો નહીં અને આપશ્રીના ચરણમાં રહેવું.

॥ इति श्रीमद्गोस्वामिविठ्ठलेश्वरविरचिता श्रीसप्तश्लोकी सम्पूर्णा ॥

આ પ્રમાણે શ્રીમદ્ ગોસ્વામિ વિઠ્ઠલેશ્વર શ્રીગુસાંઇજીએ કરેલી શ્રીસપ્તશ્લોકી પરિપૂર્ણ થઇ.

॥ त्रिविधलीलानामावली ॥

१ ॥ अथ बाललीलानामानि ॥

ગ્રંથપરિચય—બ્રહ્મવાદના સિદ્ધાન્ત પ્રમાણે બ્રહ્મ તેમજ તેના સર્વ ધર્મો, ધર્મ અને ધર્મી, બ્રહ્મરૂપજ હોવાથી જેમ સત્ય છે, નિત્ય પણ છે, તેવીજ રીતે પર-બ્રહ્મ શ્રીકૃષ્ણે રમણાર્થે પ્રકટ કરેલી સર્વ લીલાઓ સત્ય હોવાથી સનાતન, નિત્ય, છે. લીલાસ્થાનો પણ આનંદમય અને નિત્ય છે. જેમ આત્માના આધારરૂપ શરીરનો નાશ થતાં આત્માનો નાશ થતો નથી તેમ પૃથ્વી નાશ થતાં પ્રભુની લીલા-સ્થાનોનો નાશ નથી, તે તો સર્વવ્યાપક નિત્યજ છે. ભક્તહૃદયને પ્રભુના અનુગ્રહથી તેનાં દર્શન થાય છે.

પ્રભુનાં લીલાસૂચક ગુણકર્માનુસાર નામો પણ નિત્ય છે. આવિર્ભાવ તિરોભાવ ન્યાયથી સર્વનામરૂપાત્મક પ્રપંચમાત્ર નિરંતર સત્ય છે, અને પ્રભુઇચ્છાથી પ્રકટ દેખાય છે, અને પોતે તિરોધાન કરે ત્યારે ગુપ્ત થઇ જાય છે. એટલે જ્યાં જગતનો કોઇ પણ પદાર્થ અનિત્ય નથી, તો પછી પૂર્ણાનંદ શ્રીકૃષ્ણ, તેમની લીલાઓ, તેમનાં લીલાત્મક નામો અને લીલાસ્થાનોની અનિત્યતા હોઇ શકેજ નહીં.

પ્રભુની દશવિધ લીલાઓમાં મુખ્ય નિરોધલીલા છે. તેમાં પ્રભુની બાળલીલા, પ્રૌઢલીલા અને રાજલીલાનાં દર્શન છે. તે લીલાત્મક નામોને શ્રીમદાચાર્યચરણોએ આ ગ્રંથમાં યોજેલાં છે. ત્રિવિધલીલાનામાવલીની રચના ગદ્યમાં છે. પ્રત્યેક નામને અન્તે નમન છે. પ્રભુને સર્વથા નમનજ કરી શકાય છે, એ વિના જીવોથી અન્ય કાંઇ બની શકતું નથી. આ ગ્રન્થનો પાઠ કરવાથી શ્રીમદ્ ભાગવતના દશમસ્કંધ નિરોધ પ્રકરણના ફલરૂપ–રસઘન શ્રીકૃષ્ણમાં પ્રેમ, આસક્તિ અને વ્યસન ક્રમે ક્રમે થશે, અને પ્રભુ સ્વરૂપાનંદનું દાન કરશે, માટે ત્રણ પ્રકારનાં નામોનો જપ, ભક્તિ પ્રાપ્ત કરવાની ઉત્કંઠા રાખનારે અવસ્ય નિરંતર કરવો એમ આપશ્રીએ ઉપદેશ આપી ગ્રન્થ પૂર્ણ કરેલો છે.

नामावलीं प्रवक्ष्यामि केशवस्यातिवल्लभाम् ।
यस्याः संकीर्तनाद्विष्णुरात्मानं संप्रयच्छति ॥ १ ॥

नामावलीम्, प्रवक्ष्यामि, केशवस्य, अति, वल्लभाम् ।
यस्याः, संकीर्तनात्, विष्णुः, आत्मानम्, संप्रयच्छति ॥ १ ॥

केशवस्य–કેશવ ભગવાનને. **अति, वल्लभाम्**–પરમપ્રિય, **नामावलीम्**–નામાવલી, **यस्याः**–જેના, **संकीर्तनात्**–સુંદર કીર્તનથી, **विष्णुः**–સર્વવ્યાપક પ્રભુ, **आत्मानम्**–સ્વરૂપાનંદ, **संप्रयच्छति**–આપે છે તે, **प्रवक्ष्यामि**–સારી રીતે કહું છું.

કેશવ ભગવાનને પરમપ્રિય નામાવલી–બાલલીલાનાં નામો જેનું સુંદર કીર્તન કરવાથી સર્વવ્યાપક પ્રભુ સ્વરૂપાનંદનું દાન કરે છે તે હું સારી રીતે કહું છું. ૧.

ભગવાનના બાલલીલાત્મક નામોનું ભાવપૂર્વક કીર્તન કરવાથી ભક્તોને અક્ષરબ્રહ્મથી પર પુરુષોત્તમ પોતાના આત્માનો–સ્વરૂપનો–આનંદ આપે છે. ભક્તો પોતાનો આત્મા પ્રભુને નિવેદન કરે છે, એટલે પ્રભુ પણ પોતાના આત્માનું ભક્તને દાન કરે છે.

श्रीकृष्णाय नमः ॥ १ ॥ શ્રીકૃષ્ણને નમન હો. ૧. **नराकृतये नमः** ॥ २ ॥ ભક્તસ્વરૂપ નરાકૃતિને નમન. ૨. **परब्रह्मणे नमः** ॥ ३ ॥ અક્ષરથી પર શ્રીપુરુષોત્તમને નમન. ૩. **यदुकुलचूडामणये नमः** ॥४॥ યદુકુલના મુકુટમણિને નમન. ૪. **वसुदेवनन्दनाय नमः** ॥ ५ ॥ વસુદેવનંદનને નમન. ૫. **भूमिक्लेशभारहाराय नमः** ॥ ६ ॥ ભૂમિના ક્લેશરૂપ ભારને હરનારા શ્રી હરિને નમન. ૬. **पुण्यश्रवणकीर्तनाय नमः** ॥७॥ ભાગ્યરૂપ જેમનું શ્રવણ કીર્તન છે એવા શ્રીકૃષ્ણને નમન. ૭. **कलिमलसंहतिकलनयशःपुञ्जाय नमः** ॥ ८ ॥ કલિરૂપ કંસના દુષ્ટ સ્વભાવને હણનારો જેમનો યશ સમૂહ છે એવા શ્રી કૃષ્ણને નમન. ૮. **भक्तिमार्गप्रवर्तकाय नमः** ॥ ९ ॥ ભક્તિમાર્ગ પ્રવર્તાવનારા શ્રીકૃષ્ણને નમન. ૯. **भक्तजनकल्पवृक्षाय नमः** ॥ १० ॥ ભક્તજનોના કલ્પવૃક્ષરૂપ પ્રભુને નમન. ૧૦. **देवकीनंदनाय नमः** ॥ ११ ॥ શ્રી દેવકીનંદનને નમન. ૧૧. **वसुदेवदेवकीपुण्यपुंजफलाय नमः** ॥ १२ ॥ શ્રી વસુદેવ અને દેવકીજીના ભાગ્યસમૂહના ફલરૂપ વાસુદેવને નમન. ૧૨. **देवकीमनःप्रमोदकाय नमः** ॥ १३ ॥ શ્રી દેવકીજીના મનને પ્રમોદ કરનારા શ્રી કૃષ્ણને નમન. ૧૩. **ब्रह्मादिवाक्परिपालकाय नमः** ॥ १४ ॥ બ્રહ્માદિ ભક્તોની વાણીના પાલન કરનારા કૃષ્ણને નમન. ૧૪. **शेषादिभक्तसेवितचरणाय नमः** ॥ १५ ॥ શેષાદિ ભક્તો વડે જેમનાં ચરણ સેવાય છે એવા કૃષ્ણને નમન. ૧૫. **कालिन्दीवेगहर्त्रे नमः** ॥ १६ ॥ કાલિન્દીના વેગને હરનારા

બાલકૃષ્ણને નમન. ૧૬. **योगमायाधिपतये नमः** ॥ १७ ॥ યોગમાયાના અધિપતિને નમન. ૧૭. **गोकुलपतये नमः** ॥ १८ ॥ ગોકુલપતિને નમન. ૧૮. **गोपीजनवल्लभाय नमः** ॥ १९ ॥ શ્રીગોપીજનવલ્લભને નમન. ૧૯. **गोकुलोत्सवाय नमः** ॥ २० ॥ ગોકુલના ઉત્સવરૂપ શ્રીગોકુલેશ્વરને નમન. ૨૦. **अखिलाशापूरकाय नमः** ॥ २१ ॥ સર્વની આશાઓ પૂર્ણ કરનારા નંદનંદનને નમન. ૨૧. **यशोदायाः स्तनंधयाय नमः** ॥ २२ ॥ યશોદાજીના સ્તનોનું પાન કરનાર યશોદાપુત્રને નમન. ૨૨. **नन्दमनोमोहकाय नमः** ॥ २३ ॥ નંદરાયજીના મનને આનંદ આપનારા નંદનંદનને નમન. ૨૩. **पूतनान्तकाय नमः** ॥ २४ ॥ અવિદ્યારૂપ પૂતનાનો નાશ કરનારા શ્રીકૃષ્ણને નમન ૨૪. **सुकृतज्ञाय नमः** ॥ २५ ॥ સુંદર કર્તવ્યને જાણનારા શ્રીકૃષ્ણને નમન. ૨૫.

पूतनामोक्षदात्रे नमः ॥२६॥ પૂતનાને મોક્ષનું દાન કરનારા બાલકૃષ્ણને નમન. ૨૬. **भक्तमनोरोधकाय नमः** ॥ २७ ॥ ભક્તોના મનનો નિરોધ કરનારા કૃષ્ણને નમન. ૨૭. **गोकुलाभयदानचरित्राय नमः** ॥ २८ ॥ ગોકુલને અભયદાન કરનારૂં જેમનું ચરિત્ર છે એવા કૃષ્ણને નમન. ૨૮. **भक्तप्रपंचविस्मारकाय नमः** ॥ २९ ॥ ભક્તોના પ્રપંચનું વિસ્મરણ કરાવનારા પ્રભુને નમન. ૨૯. **शकटभेदनबालचरित्राय नमः** ॥ ३० ॥ ગાડાને ભાંગનારૂપ બાલચરિત્ર કરનારા બાલકૃષ્ણને નમન. ૩૦. **तृणावर्तविमर्दकाय नमः** ॥ ४१ ॥ તૃણાવર્ત દૈત્યને મારનારા શ્રીકૃષ્ણને નમન ૩૧. **भक्तिस्वासक्तिजनकाय नमः** ॥ ३२ ॥ ભક્તિવડે પોતાનામાં આસક્તિ ઉત્પન્ન કરનારા કૃષ્ણને નમન. ૩૨. **यशोदामोहनाशकाय नमः** ॥ ३३ ॥ યશોદાજીના મોહને નાશ કરનારા યશોદાનંદનને નમન. ૩૩. **रामानुजाय नमः** ॥ ३४ ॥ બલરામના નાના ભાઇને નમન. ૩૪. **कृष्णाय नमः** ॥ ३५ ॥ શ્રીકૃષ્ણચંદ્રને નમન. ૩૫. **वासुदेवाय नमः** ॥ ३६ ॥ શ્રીવાસુદેવને નમન. ૩૬. **अनंतगुणगंभीराय नमः** ॥ ३७ ॥ અનંત ગુણોથી ન જાણી શકાય તેવા પ્રભુને નમન. ૩૭. **अद्भुतकर्मणे नमः** ॥ ३८ ॥ અદ્ભુત કર્મોવાળા કૃષ્ણને નમન. ૩૮. **गोकुलचिन्तामणये नमः** ॥ ३९ ॥ ગોકુલમાં ચિન્તામણિરૂપ ગોકુલેશને નમન. ૩૯. **गोपगोकुलनन्दनाय नमः** ॥ ४० ॥ ગોપીજનો અને ગોકુલને આનન્દ આપનારા ગોકુલેન્દુને નમન. ૪૦. **भक्तसर्वदुःखनिवारकाय नमः** ॥ ४१ ॥ ભક્તોના સર્વ દુઃખને નિવારણ કરનારા શ્રીકૃષ્ણને નમન. ૪૧. **महानुभावाय नमः** ॥ ४२ ॥ મહાનુભાવ પ્રભુને નમન. ૪૨. **अचिन्त्यगुणकर्मणे नमः** ॥ ४३ ॥ ચિન્તન કરી શકાય નહીં તેવા ગુણો અને કર્મો જેમનાં છે એવા શ્રીહરિને નમન. ૪૩. **नारायणाय नमः** ॥ ४४ ॥ શ્રીનારાયણને નમન. ૪૪.

વ્રજના આંગણામાં રમણ
व्रजांगणरिंगणजानुचरणारविन्दाय नमः ॥ ૪૫ ॥ વ્રજના આંગણામાં રમણ
કરનારા એવા જાનુ અને ચરણારવિન્દ જેમનાં છે એવા વ્રજેશ્વરસૂનુને નમન. ૪૫.
व्रजपंकलेपनाय नमः ॥ ૪૬ ॥ વ્રજના કાદવનું લેપન જેમના અંગમાં છે એવા
વ્રજવલ્લભને નમન. ૪૬. **भक्तपरीक्षापरिपालकाय नमः** ॥ ૪૭ ॥ ભક્તોની પરીક્ષાનું
પરિપાલન કરનારા પ્રભુને નમન. ૪૭. **व्रजहीरमणये नमः** ॥ ૪૮ ॥ વ્રજના હીરામ-
ણિરૂપ શ્રીકૃષ્ણને નમન. ૪૮. **गोकुलधूर्तचरित्राय नमः** ॥ ૪૯ ॥ ગોકુલમાં ધૂર્તના
જેવું જેમનું ચરિત્ર છે એવા કૃષ્ણને નમન. ૪૯. **भक्तवशीकरणचरित्राय नमः**
॥ ૫૦ ॥ ભક્તોને વશ કરે તેવું ચરિત્ર કરનારા વ્રજકુમારને નમન. ૫૦.

नवनीतलवाहाराय नमः ॥ ૫૧ ॥ નવનીતના લેશને ભક્ષણ કરનારા નવનીત-
પ્રિયને નમન. ૫૧. **दधिदुग्धप्रियाय नमः** ॥ ૫૨ ॥ દહીં અને દૂધ જેમને પ્રિય છે
એવા નવનીતપ્રિયને નમન. ૫૨. **क्षीरकणावलीढमुखारविन्दाय नमः** ॥ ૫૩ ॥
દૂધનાં બિંદુઓ લાગેલા મુખવાળા બાલકૃષ્ણને નમન. ૫૩. **मृत्स्नाभक्षणभीत-
यशोदाताडनसंत्रासनयनारविन्दाय नमः** ॥ ૫૪ ॥ માટીના ખાવાથી ભયભીત
થયેલાં અને યશોદાના મારથી ત્રાસી ગયેલાં જેમનાં નયનકમલ છે એવા શ્રીકૃષ્ણને
નમન. ૫૪. **सर्वविमोहकाय नमः** ॥ ૫૫ ॥ સર્વને વિશેષ મોહ કરનારા બાલકૃષ્ણને
નમન. ૫૫. **माहात्म्यप्रदर्शकाय नमः** ॥ ૫૬ ॥ માહાત્મ્યને દર્શાવનારા કૃષ્ણને નમન.
૫૬. **परब्रह्मत्वबोधकाय नमः** ॥ ૫૭ ॥ પરબ્રહ્મપણાનો બોધ કરનારા ભગવાનને
નમન. ૫૭. **सर्वजनीनमाहात्म्याय नमः** ॥ ૫૮ ॥ સર્વજનોથી જેમનું માહાત્મ્ય ગાન
કરવામાં આવે છે એવા કૃષ્ણને નમન. ૫૮. **दधिमाण्डभेत्रे नमः** ॥ ૫૯ ॥ દહિંની
ગોળીને ભાંગનારા બાલકૃષ્ણને નમન. ૫૯. **चौर्यविशंकितेक्षणाय नमः** ॥ ૬૦ ॥
ચોરીથી શંકાયુક્ત જેમનું નેત્ર છે એવા નવનીતપ્રિયને નમન. ૬૦. **भक्ताधीनाय
नमः** ॥ ૬૧ ॥ ભક્તાધીન ભગવાનને નમન. ૬૧. **दामोदराय नमः** ॥ ૬૨ ॥
દોરડું જેમના ઉદરે બાંધેલુ છે એવા દામોદર ભગવાનને નમન. ૬૨. **यमलार्जुनभंजनाय
नमः** ॥ ૬૩ ॥ યમલાર્જુન વૃક્ષોને ભાંગનારા બાલકૃષ્ણને નમન. ૬૩. **भक्तवाक्य-
परिपूरकाय नमः** ॥ ૬૪ ॥ ભક્તના વાક્યને પરિપૂર્ણ કરનારા નંદકુમારને નમન.
૬૪. **भक्तिदात्रे नमः** ॥ ૫૫ ॥ ભક્તિનું દાન કરનારા પ્રભુને નમન. ૬૫.
सर्वाय नमः
सर्वेश्वराय नमः ॥ ૬૬ ॥ સર્વના ઈશ્વર–પરમેશ્વરને નમન. ૬૬.
॥ ૬૭ ॥ સર્વસ્વરૂપ પૂર્ણપુરુષોત્તમને નમન. ૬૭. **नन्दविमोचितबन्धनाय नमः**
॥ ૬૮ ॥ નન્દરાયે જેમનું બંધન છોડી નાખ્યું છે એવા કૃષ્ણને નમન. ૬૮.
उपनन्दप्रियाय नमः ॥ ૬૯ ॥ ઉપનન્દ–નંદરાયજીને પ્રિય નંદનંદનને નમન. ૬૯.

मातुरुत्संगगताय नमः ॥ ૭૦ ॥ માતાના ઉત્સંગ–ખોળામાં રહેલા યશોદોત્સંગલા-
લિતને નમન. ૭૦. **वृन्दावनक्रीडारताय नमः** ॥ ૭૧ ॥ વૃન્દાવનની ક્રીડા, રમત, માં
આનંદ મેળવનારા વૃન્દાવનવિહારીને નમન. ૭૧. **वत्सव्राटचराय नमः** ॥ ૭૨ ॥
વત્સોને વાટમાં ચરાવનારા કૃષ્ણને નમન. ૭૨. **वत्सासुरहन्त्रे नमः** ॥ ૭૩ ॥
વત્સાસુરનો વધ કરનારા કૃષ્ણને નમન. ૭૩. **बकविदारणाय नमः** ॥ ૭૪ ॥
બકાસુરને વિદારનારા કૃષ્ણને નમન. ૭૪. **वृन्दावनचारिणे नमः** ॥ ૭૬ ॥ વૃન્દાવનમાં
વિચરનારા શ્રીકૃષ્ણને નમન. ૭૫.

धेनुकासुरखण्डनाय नमः ॥ ૭૬ ॥ ધેનુકાસુરનો વિનાશ કરનારા પ્રભુને
નમન. ૭૬. **उत्तालतालभेत्रे नमः** ॥ ૭૭ ॥ ઉંચા તાડના વૃક્ષોને ભાંગી નાખનારા
ભગવાનને નમન. ૭૭. **सर्वप्राणिसुखसंचारकर्त्रे नमः** ॥ ૭૮ ॥ સર્વ પ્રાણી માત્રને
સુખનો સંચાર કરનારા અસુરારિને નમન. ૭૮. **गोकुलसुखवासाय नमः** ॥ ૭૯ ॥
ગોકુળમાં સુખપૂર્વક વાસ કરનારા ગોકુલેશ્વરને નમન. ૭૯. **गोरजच्छुरितकुन्त-
लाय नमः** ॥ ૮૦ ॥ ગાયોના રજથી વ્યાપ્ત કેશધારી ગોપબાલને નમન. ૮૦.
वेणुनादविशारदाय नमः ॥ ૮૧ ॥ વેણુને વગાડવામાં પ્રવીણ પ્રભુને નમન. ૮૧.
वनकुसुमावलीरचिताकल्पाय नमः ॥ ૮૨ ॥ વનપુષ્પોની માલાઓથી નટના વેષને
ધરનારા પ્રભુને નમન. ૮૨. **अनुगगीयमानयशःपुञ्जाय नमः** ॥ ૮૩ ॥ અનુસરનારા
ભક્તો વડે જેમના યશનું ગાન કરાય છે એવા પ્રભુને નમન. ૮૩. **गोपीताप-
हारकाय नमः** ॥ ૮૪ ॥ ગોપીજનોના સંતાપને હરનારા ગોપીજનવલ્લભને નમન.
૮૪. **गोपीनयनारविन्दार्चिताय नमः** ॥ ૮૫ ॥ શ્રીગોપીજનના નયનારવિન્દથી
અર્ચન કરાતા નટવર પ્રભુને નમન. ૮૫. **लौकिकलीलाप्रदर्शकाय नमः**
॥ ૮૬ ॥ લૌકિકલીલા દર્શાવનારા શ્રીકૃષ્ણને નમન. ૮૬. **विषमूर्च्छित-
गोगोपालजीवनदृष्टये नमः** ॥ ૮૭ ॥ વિષથી મૂર્છિત ગાયો અને
ગોપાલકોના જીવનરૂપ દૃષ્ટિ જેમની છે એવા પ્રભુને નમન. ૮૭. **भक्तपरीक्षकाय
नमः** ॥ ૮૮ ॥ ભક્તોની પરીક્ષા કરનારા ભગવાનને નમન. ૮૮. **कालीयफणि-
माणिक्यरंजितश्रीपदाम्बुजाय नमः** ॥ ૮૯ ॥ કાલીયનાગની ફણાના માણિક્ય
મણિથી મનોરંજક જેમનાં ચરણારવિન્દ છે એવા નાગદમન પ્રભુને નમન. ૮૯.
नागपत्नीसमर्चिताय नमः ॥ ૯૦ ॥ નાગપત્નીઓ વડે સુંદર રીતે અર્ચન કરાતા
કૃષ્ણને નમન. ૯૦. **भक्ताश्रयजलस्थलविशोधकाय नमः** ॥ ૯૧ ॥ ભક્તોના
આશ્રયરૂપ જલ અને સ્થલને શુદ્ધ કરનાર શ્રીકૃષ્ણને નમન. ૯૧. **नानाविधक्रीडा-
रताय नमः** ॥ ૯૨ ॥ નાના પ્રકારની ક્રીડામાં અનુરક્ત બાલકૃષ્ણને નમન. ૯૨.
प्रलंबघातकाय नमः ॥ ૯૩ ॥ પ્રલંબને મારનારા બલભદ્રના સ્વરૂપમાં પધારનાર

પ્રભુને નમન. ૯૩. **दावाग्निपतितगोकुलरक्षकाय नमः** ॥ ९४ ॥ દાવાગ્નિમાં પડેલા ગોકુલનું રક્ષણ કરનારા ગોકુલપતિને નમન. ૯૪. **अग्निमुखाय नमः** ॥ ९५ ॥ દાવાગ્નિને મુખમાં સમાવનારા શ્રીકૃષ્ણને નમન. ૯૫. **सर्वर्तुक्रीडाविलासाय नमः** ॥ ९६ ॥ સર્વ ઋતુઓની ક્રીડાઓના વિલાસી શ્રીકૃષ્ણને નમન. ૯૬. **गोकुलचारुविचित्रचरित्राय नमः** ॥ ९७ ॥ ગોકુલમાં મનોહર વિસ્મયકારક જેમનું ચરિત્ર છે એવા ગોકુલેશને નમન. ૯૭. **गोपिकाधैर्यविमोचकवेणुनादाय नमः** ॥ ९८ ॥ ગોપિકાઓના ધૈર્યને મુકાવી દે તેવો વેણુનાદ કરનારા બંસીધર ભગવાનને નમન. ૯૮. **गोपिकानयनपानैकपात्राय नमः** ॥ ९९ ॥ ગોપિકાજનોના નયનોને પાન કરવાના એક પાત્રરૂપ શ્રીકૃષ્ણને નમન. ૯૯. **श्रुतिरूपगोपिकावर्णितनिखिलगुणाय नमः** ॥ १०० ॥ શ્રુતિરૂપ ગોપીજનોએ જેમના સર્વ ગુણો વર્ણન કર્યા છે એવા પ્રભુને નમન. ૧૦૦.

गोपकन्याव्रतफलाय नमः ॥ १०१ ॥ ગોપકન્યાઓના વ્રતના ફુલરૂપ ભગવાનને નમન. ૧૦૧. **जलक्रीडासमासक्तगोपीवस्त्रापहारकाय नमः** ॥ १०२ ॥ જલક્રીડામાં સારી રીતે આસકત ગોપીજનોનાં વસ્ત્રોને હરણ કરનારા શ્રીકૃષ્ણને નમન. ૧૦૨. **मुक्तोपसर्पकाय नमः** ॥ १०३ ॥ જેમની સમીપમાં લીધેલા મુકત થાય છે એવા કૃષ્ણને નમન. ૧૦૩. **वृन्दावनबोधकाय नमः** ॥ १०४ ॥ વૃન્દાવન સંબંધી બોધ કરનારા કૃષ્ણને નમન. ૧૦૪. **यज्ञभोक्त्रे नमः** ॥ १०५ ॥ યજ્ઞભોકતા ભગવાનને નમન. ૧૦૫. **यज्ञभागभुजे नमः** ॥ १०६ ॥ યજ્ઞભાગને અંગીકાર કરનારા ભગવાનને નમન. ૧૦૬. **धर्मरक्षकाय नमः** ॥ १०७ ॥ ધર્મરક્ષક પ્રભુને નમન. ૧૦૭. **यज्ञपत्नीप्रसादकाय नमः** ॥ १०८ ॥ યજ્ઞપત્નીઓને અનુગ્રહ કરનારા શ્રીકૃષ્ણને નમન. ૧૦૮. **सर्वाज्ञाननिवारकाय नमः** ॥ १०९ ॥ સર્વના અજ્ઞાનને નિવારણ કરનારા કૃષ્ણને નમન. ૧૦૯.

इति बालचरित्रस्य नाम्नामष्टोत्तरं शतम् ।
कृष्णभक्तिहृदानन्दि कीर्तनाद्भक्तिबोधकम् ॥ १ ॥
इति, बालचरित्रस्य, नाम्नाम्, अष्टोत्तरं, शतम् ।
कृष्णभक्तिहृदानन्दि, कीर्तनात्, भक्तिबोधकम् ॥ १ ॥

इति बालचरित्रस्य–આ પ્રમાણે બાલ ચરિત્રનાં, **नाम्नाम्, अष्टोत्तरं शतम्**–૧૦૮ નામો, **कृष्णभक्तिहृदानन्दि**–શ્રીકૃષ્ણની ભકિતથી હૃદયમાં આનંદ આપનારાં, **कीर्तनात्**–કીર્તન કરવાથી, **भक्तिबोधकम्**–ભકિતનો ઉપદેશ કરનારાં છે.

આ પ્રમાણે શ્રીકૃષ્ણનાં બાલચરિત્રનાં ૧૦૮ નામો કૃષ્ણભકિતથી હૃદયમાં આનન્દ આપનારાં અને કીર્તન કરવાથી ભકિતનો ઉપદેશ કરનારાં છે.

બાલલીલા નામાવલી સંપૂર્ણ.

२ ॥ अथ प्रौढलीलानामानि ॥

नामान्यथ प्रवक्ष्यामि यैः सन्तुष्यति केशवः ।
वक्ष्यामि भक्तहृदये परमानन्ददायकः ॥ १ ॥
नामानि, अथ, प्रवक्ष्यामि, यैः, सन्तुष्यति, केशवः ।
वक्ष्यामि, भक्तहृदये, परमानन्ददायकः ॥ १ ॥

अथ, नामानि–હવે પ્રૌઢલીલાનાં એવાં નામો, **प्रवक्ष्यामि**–કહું છું કે, **यैः**–જે નામો વડે, **भक्तहृदये**–ભકતજનના હૃદયમાં બહાર અને અંતરમાં બન્ને પ્રકારે, **परमानन्ददायकः**–પરમાનન્દનું દાન કરનારા, **केशवः**–કેશવ ભગવાન, **सन्तुष्यति**–પ્રસન્ન થાય, એવાં નામો, **वक्ष्यामि**–કહું છું-

હવે પ્રૌઢલીલાનાં એવાં નામો કહું છું કે જે નામો વડે ભકતજનના હૃદયમાં બહાર અને અંતરમાં બન્ને પ્રકારે પરમાનન્દનું દાન કરનારા કેશવ ભગવાન પ્રસન્ન થાય, તેવાં નામોને કહું છું. ૧

अद्भुतबालकाय नमः ॥ १ ॥ આશ્ચર્યકારક બાલકને નમન ૧. **अम्बुजेक्षणाय नमः** ॥ २ ॥ કમલસમાન નેત્રવાળા દેવકીનંદનને નમન. ૨. **चतुर्भुजात्तचक्रासिगदाशंखाद्युदायुधाय नमः** ॥ ३ ॥ ચાર ભુજાઓમાં ચક્ર, પદ્મ, ગદા, શંખ આયુધો ધારણ કરનારા ચતુર્ભુજ ભગવાનને નમન. ૩. **श्रीवत्सलक्ष्मणे नमः** ॥ ४ ॥ શ્રીવત્સના ચિહ્નવાળા પ્રભુને નમન. ૪. **कौस्तुभाभरणग्रीवाय नमः** ॥ ५ ॥ કૌસ્તુભમણિનું આભરણ જેમના કંઠમાં છે તેવા શ્રીકંઠપ્રભુને નમન. ૫. **पीताम्बरधारिणे नमः** ॥ ६ ॥ પીતામ્બરધારી પ્રભુને નમન. ૬. **नीलमेघश्यामाय नमः** ॥७॥ શ્યામ મેઘ જેવા શ્યામસુંદરને નમન. ૭. **नानाकल्पविराजिताय नमः** ॥ ८ ॥ નાના પ્રકારના આભૂષણોથી વિરાજમાન પ્રભુને નમન. ૮. **आत्मविस्मापकमानुषवेषसौन्दर्यनिधये नमः** ॥ ९ ॥ આત્માને આશ્ચર્ય પમાડે તેવા મનુષ્ય વેષના સૌન્દર્યના નિધિરૂપ પ્રભુને નમન. ૯. **रमालालितपादपद्माय नमः** ॥ १० ॥ રમાએ, લક્ષ્મીએ, જેમના ચરણકમલ લાલન કર્યાં છે એવા પ્રભુને નમન. ૧૦. **भक्तहितोपदेशकाय नमः** ॥ ११ ॥ ભકતોને હિતનો ઉપદેશ કરનારા શ્રીકૃષ્ણને નમન. ૧૧. **हविर्मन्त्रदेवतामूलबोधकाय नमः** ॥ १२ ॥ મંત્ર તથા દેવતાઓના મૂલનો બોધ કરનારા પ્રભુને નમન. ૧૨. **कृतवेषमोहितदेवपरीक्षकाय नमः** ॥ १३ ॥ રચેલા વેષથી

મોહિત થયેલા દેવની પરીક્ષા કરનાર કૃષ્ણને નમન. ૧૩. **एकदेशवृष्टिवायुदेवताक्षोभजनकाय नमः ॥ १४ ॥** એકદેશમાં વૃષ્ટિ અને વાયુથી ક્ષોભ ઉત્પન્ન કરનારા ભગવાનને નમન. ૧૪. **सर्वरूपाय नमः ॥ १५ ॥** સર્વરૂપ પ્રભુને નમન. ૧૫. **वेदमार्गरक्षकाय नमः ॥ १६ ॥** વેદમાર્ગનું રક્ષણ કરનારા શ્રીકૃષ્ણને નમન. ૧૬. **भक्तिमार्गप्रवर्तकाय नमः ॥ १७ ॥** ભક્તિમાર્ગ પ્રવર્તાવનારા ભગવાનને નમન. ૧૭. **गोवर्धनोद्धरणधीराय नमः ॥ १८ ॥** શ્રીગોવર્ધન ગિરિરાજને ધારણ કરવામાં ધીર શ્રીકૃષ્ણને નમન. ૧૮. **सर्वजनीनमाहात्म्यबोधकाय नमः ॥ १९ ॥** સાર્વજનિક માહાત્મ્યનો બોધ કરનારા શ્રીહરિને નમન. ૧૯. **भक्तविस्मापकाय नमः ॥ २० ॥** ભક્તને વિસ્મય કરનારા ગોવર્ધનધારીને નમન. ૨૦. **मोहनप्रबोधोभयरक्षकाद्भुतचरित्राय नमः ॥ २१ ॥** મોહ અને જ્ઞાનનું રક્ષણ કરે તેવા અદ્‌ભુત ચરિત્રવાળા ભગવાનને નમન. ૨૧. **लोकवेदोल्लंघनकरप्रपन्नभक्तसर्वदुःखनिवारकाय नमः ॥ २२ ॥** લોક અને વેદને ઉલ્લંઘન કરનારા શરણે આવેલા ભક્તના સર્વ દુઃખોને નિવારણ કરનારા પ્રભુને નમન. ૨૨. **इन्द्रसुरभीप्रसादकाय नमः ॥ २३ ॥** ઇન્દ્ર તથા કામધેનુ પર અનુગ્રહ કરનારા શ્રીહરિને નમન. ૨૩. **गोविन्दाय नमः ॥ २४ ॥** ગોકુલના ઇન્દ્રને નમન. ૨૪. **अत्यन्तभक्तनिरोधकाय नमः ॥ २५ ॥** ભક્તનો અત્યન્ત નિરોધ કરનારા શ્રીકૃષ્ણને નમન. ૨૫.

वरुणादिदेवप्रबोधकाय नमः ॥ २६ ॥ વરુણાદિક દેવોને ઉપદેશ કરનારા શ્રીકૃષ્ણને નમન. ૨૬. **व्यापिवैकुण्ठप्रदर्शकाय नमः ॥ २७ ॥** વ્યાપિ વૈકુંઠને સારી રીતે દર્શાવનારા શ્રીકૃષ્ણને નમન. ૨૭. **वैकुण्ठस्थित्यधिकभक्तगृहस्थितिबोधकाय नमः ॥ २८ ॥** ભક્તને વૈકુંઠમાં રહેવા કરતાં ઘરમાં રહેવું અધિક છે તેનો બોધ કરનારા શ્રીહરિને નમન. ૨૮. **मदनगोपालाय नमः ॥ २९ ॥** મદનમૂર્તિ ગોપાલને નમન. ૨૯. **अनादिब्रह्मचारिणे नमः ॥ ३० ॥** અનાદિ બ્રહ્મચારી કૃષ્ણને નમન. ૩૦. **कन्दर्पकोटिलावण्याय नमः ॥ ३१ ॥** કરોડ કામદેવ સમાન જેમનું સૌન્દર્ય છે એવા શ્રી કૃષ્ણને નમન. ૩૧. **सर्वोपनिषत्तात्पर्यगोचराय नमः ॥ ३२ ॥** સર્વ ઉપનિષદ્‌ના તાત્પર્યરૂપે દૃષ્ટિગોચર થતા શ્રી કૃષ્ણને નમન. ૩૨. **गोपिकारमणाय नमः ॥ ३३ ॥** ગોપિકાઓને રમાડનારા શ્રી કૃષ્ણને નમન. ૩૩. **सकलयोगाधिपतये नमः ॥ ३४ ॥** સર્વ યોગના અધિપતિ યોગેશ્વરને નમન. ૩૪. **अलौकिकपूर्णकामजनकाय नमः ॥ ३५ ॥** અલૌકિક પૂર્ણકામને ઉત્પન્ન કરનારા શ્રીકૃષ્ણને નમન. ૩૫. **आशापूरकसत्यात्मकामदीपकाय नमः ॥ ३६ ॥** આશાને પૂરનારા સત્ય આત્મરૂપ કામને ઉદ્દીપન કરનાર શ્રીકૃષ્ણચંદ્રને નમન. ૩૬. **शृंगारविभावादियुक्ताय**

नमः ॥ ३७ ॥ શૃંગાર રસના વિભાવાદિ ધર્મોયુક્ત શ્રીકૃષ્ણને નમન. ૩૭. **सत्यवाचे नमः ॥ ३८ ॥** જેમની વાણી સત્ય છે એવા પ્રભુને નમન. ૩૮. **कामोन्मत्तगोपाङ्गनामुक्तिदात्रे नमः ॥ ३९ ॥** કામમાં ઉન્મત્ત બનેલાં ગોપાંગનાઓને મુક્તિ આપનારા કૃષ્ણને નમન. ૩૯. **मुक्त्यधिकफलगोपीमनोमोहकाय नमः ॥ ४० ॥** મુક્તિથી અધિક ફલ સંબંધમાં ગોપીજનોનાં મનને મોહ કરનારા મદનમોહનને નમન. ૪૦. **लोकवेदपरित्यक्तगोपीसेवितचरणारविन्दाय नमः ॥ ४१ ॥** લોક અને વેદનો ત્યાગ કરનારા ગોપીજનોથી જેમનાં ચરણારવિંદ સેવાય છે એવા શ્રીકૃષ્ણને નમન. ૪૧. **भक्तप्रतिबन्धनिवारकाय नमः ॥ ४२ ॥** ભક્તોના પ્રતિબંધ નિવારનાર પ્રભુને નમન. ૪૨. **अलब्धरासगोपीसद्योमुक्तिप्रदाय नमः ॥ ४३ ॥** જેમને રાસ પ્રાપ્ત થયો નથી તેવાં ગોપીજનોને સદ્યોમુક્તિ આપનારા કૃષ્ણને નમન. ૪૩. **परीक्षितगोपवधूसेवितचरणाय नमः ॥ ४४ ॥** પરીક્ષા કરાયલાં ગોપાંગનાઓથી જેમનાં ચરણોનું સેવન થાય છે એવા શ્રીગોપીજનવલ્લભને નમન. ૪૪. **निजजनस्मयध्वंसनस्मिताय नमः ॥ ४५ ॥** નિજજનના ગર્વને ખંડન કરનારા મંદ સ્મિતવાળા મદનમોહન પ્રભુને નમન. ૪૫. **कायिकतिरोभावितगोपीपुञ्जाय नमः ॥ ४६ ॥** કાયાથી કરાયેલાં અન્તર્ધ્યાનવાળાં ગોપીજનો જેમણે એવા શ્રીકૃષ્ણને નમન. ૪૬. **राधासहचराय नमः ॥ ४७ ॥** રાધાજીના સહચરને નમન ૪૭. **विरहव्याकुलगोपाङ्गनान्वेषितमार्गाय नमः ॥ ४८ ॥** વિયોગથી ગભરાતાં ગોપાંગનાઓએ જેમના માર્ગની શોધ કરાય છે એવા કૃષ્ણને નમન. ૪૮. **ज्ञानतुल्यभक्तभ्रान्तिजनकाय नमः ॥ ४९ ॥** જ્ઞાનવડે સમાન ભક્તની ભ્રાન્તિને ઉત્પન્ન કરનારા પ્રભુને નમન. ૪૯. **निकटस्थितिबोधकाय नमः ॥ ५० ॥** સમીપમાં સારી સ્થિતિ છે એમ બોધ કરનારા કૃષ્ણને નમન. ૫૦.

गोपीवर्णितनिखिलगुणाय नमः ॥ ५१ ॥ ગોપીજનોએ જેમનાં સકલ ગુણો ગાયા છે એવા શ્રીગોપીજનવલ્લભને નમન. ૫૧. **भक्तशुद्धिविलम्बनाय नमः ॥ ५२ ॥** ભક્તોમાં શુદ્ધિનો વિલંબ કરનારા શ્રી હરિને નમન. ૫૨. **दीनकृपाप्रकटितरूपाय नमः ॥ ५३ ॥** દીન ઉપર કૃપાથી જેમણે સ્વરૂપ પ્રકટ કર્યું છે એવા શ્રીગોકુલચંદ્રને નમન. ૫૩. **सर्वमनोनयनाह्लादकाय नमः ॥ ५४ ॥** સર્વનાં મન અને નયનોને પ્રસન્ન કરનારા પ્રભુને નમન. ૫૪. **गोपिकावाक्यविचारकाय नमः ॥ ५५ ॥** શ્રીગોપિકાઓનાં વાકયોને વિચારનારા શ્રીકૃષ્ણને નમન. ૫૫. **सर्वधर्मनिर्धारकाय नमः ॥ ५६ ॥** સર્વ ધર્મને અત્યન્ત ધારણ કરનારા ભગવાનને નમન. ૫૬. **सर्वरसाभिज्ञाय नमः ॥ ५७ ॥** સર્વ રસમાં સર્વ રીતે જ્ઞાનવાળા પ્રભુને નમન. ૫૭. **रासमण्डलानेकरूपाय नमः ॥ ५८ ॥** રાસમંડલમાં અનેકરૂપધારી રાસવિહારીને

નમન. ૫૮. **उद्दीप्तकामरसपूरकाय नमः** ॥ ૫૯ ॥ ઉદ્દીપન પામેલા કામરસને પૂર્ણ કરનારા રસિકેશ્વરને નમન. ૫૯. **अतिक्रान्तमर्यादाय नमः** ॥ ૬૦ ॥ મર્યાદાને અતિક્રમણ કરનારા શ્રીહરિને નમન. ૬૦. **भक्तदैन्यनिवारकाय नमः** ॥ ૬૧ ॥ ભક્તના દૈન્યને નિવારણ કરનારા ગોપીપ્રિય પ્રભુને નમન. ૬૧. **यमुनाकीर्तिजनकाय नमः** ॥ ૬૨ ॥ શ્રીયમુનાજીની કીર્તિને ઉત્પન્ન કરનારા યમુનાવિહારીને નમન. ૬૨. **सुदर्शनमोचकाय नमः** ॥ ૬૩ ॥ સુદર્શન ભક્તને મુક્ત કરનારા મુકુન્દ ભગવાનને નમન. ૬૩. **बलदेवाभीष्टदात्रे नमः** ॥ ૬૪ ॥ શ્રીબલદેવજીને અત્યન્ત ઇષ્ટ વસ્તુનું દાન કરનારા બલદેવાનુજને નમન. ૬૪. **शंखचूडघातकाय नमः** ॥ ૬૫ ॥ શંખચૂડ દૈત્યનો ઘાત કરનારા પ્રભુને નમન. ૬૫. **गोपीक्लेशनाशकगुणार्णवाय नमः** ॥ ૬૬ ॥ શ્રીગોપીજનોના ક્લેશનો નાશ કરનારા ગુણના સાગરરૂપ કૃષ્ણને નમન. ૬૬. **स्वसमानगुणाय नमः** ૬૭ ॥ સ્વરૂપ સમાન ગુણવાન કૃષ્ણને નમન. ૬૭. **सर्ववशीकरणद्वादशविधचरित्राय नमः**॥ ૬૮ ॥ સર્વને વશ કરનારા બાર પ્રકારનાં ચરિત્ર જેમનાં છે એવા નંદનંદનને નમન. ૬૮. **वृषभासुरविध्वंसिने नमः** ॥ ૬૯ ॥ વૃષભાસુર દૈત્યનો વિનાશ કરનારા વાસુદેવને નમન. ૬૯. **नारदादिबोधिताक्लिष्टकर्मणे नमः** ॥ ૭૦ ॥ નારદજીએ જેમનાં સર્વ અક્લિષ્ટ કર્મનો આદિથી બોધ કર્યો છે એવા પ્રભુને નમન. ૭૦. **दुष्टदुर्बुद्धिनाशहेतवे नमः** ॥ ૭૧ ॥ દુષ્ટની દુર્બુદ્ધિને નાશ કરવાના કારણ રૂપ દેવકીનંદનને નમન. ૭૧. **शिष्टज्ञानदीपकाय नमः** ॥ ૭૨ ॥ શિષ્ટ જ્ઞાનના દીપકરૂપ પ્રભુને નમન. ૭૨. **केश्यादिमहादुष्टनिबर्हणाय नमः** ॥૭૩॥ કેશી વગેરે મહાદુષ્ટ દૈત્યોને નાશ કરનારા શ્રીકૃષ્ણને નમન. ૭૩. **नारदादिवन्दितचरणाय नमः** ॥ ૭૪ ॥ નારદજીએ પ્રથમ વંદન કરાયાં છે જેમનાં ચરણો એવા શ્રીયશોદાનંદનને નમન. ૭૪. **व्योमादिदुष्टपीडितगोपगोपीरक्षकाय नमः** ॥૭૫॥ વ્યોમાસુરે આદિમાં દોષયુકત કરી પીડેલા ગોપ ગોપીજનોનું રક્ષણ કરનારા શ્રીકૃષ્ણને નમન. ૭૫.

सद्भक्तिहेतवे नमः ॥ ૭૬ ॥ સદ્‌ભકિતના હેતુરૂપ પ્રભુને નમન. ૭૬. **अक्रूरादिभक्तमनोरथपूरकाय नमः** ॥ ૭૭ ॥ અક્રૂરઆદિ ભકતના મનોરથને પૂરનારા પ્રભુને નમન. ૭૭. **नन्दादिगोपमथुरागमनोत्सवहेतवे नमः** ॥ ૭૮ ॥ નંદાદિ ગોપોને મથુરા જવાના ઉત્સવના હેતુરૂપ નંદકિશોરને નમન. ૭૮. **भक्तदुःखमूलोच्छेदकाय नमः** ॥ ૭૯ ॥ ભકતોના દુઃખના મૂલરૂપ કંસનો ઉચ્છેદ કરનારા વસુદેવનંદનને નમન. ૭૯. **गोपिकामनःकार्पण्यहेतवे नमः** ॥ ૮૦ ॥ ગોપિકાઓનાં મનની દીનતાના સ્વભાવના કારણરૂપ કૃષ્ણને નમન. ૮૦. **गोपिकाविरहनाशकवाक्यपुञ्जाय नमः** ॥ ૮૧ ॥ ગોપિકાઓના વિરહને દૂર કરનારાં જેમનાં વાકયો છે એવા શ્રીમથુરેશજીને નમન. ૮૧. **भक्तसंशयच्छेदकाय नमः** ॥ ૮૨ ॥ ભકતના સંશયને છેદનાર પ્રભુને નમન. ૮૨. **व्यापिवैकुण्ठवासिने नमः** ॥ ૮૩ ॥ વ્યાપિ વૈકુંઠમાં વસનારા શેષનારાયણ વિષ્ણુંને નમન. ૮૩ **अक्रूरादिभक्तस्तुतानन्तगुणाय नमः** ॥ ૮૪ ॥ અક્રૂર વગેરે ભકતોએ જેમના અનંત ગુણોસ્તુતિ કર્યા છે એવા પ્રભુને નમન. ૮૪. **सत्यप्रतिज्ञाय नमः** ॥ ૮૬ ॥ સત્યપ્રતિજ્ઞાવાળા પ્રભુને નમન. ૮૫. **स्वगुणप्रतिबोधकाय नमः** ॥ ૮૬ ॥ પોતાના ગુણોનો પ્રતિબોધ કરનારા ભગવાનને નમન. ૮૬. **मथुरादर्शनोत्सुकाय नमः** ॥ ૮૭ ॥ મથુરાને જોવામાં ઉત્સુક ભગવાનને નમન. ૮૭. **स्वाधारवैकुण्ठस्थापकाय नमः** ॥ ૮૭ ॥ પોતાના આધારરૂપ વૈકુંઠને સ્થાપના કરનારા કૃષ્ણને નમન. ૮૮. **पौरपुरन्ध्रीपुण्यजनकाय नमः** ॥ ૮૯ ॥ પુરજનની પતિવ્રતા સ્ત્રીઓના ભાગ્યને ઉત્પન્ન કરનારા મથુરેશ્વરને નમન. ૮૯ **रजकादिदुष्टनाशकाय नमः** ॥ ૯૦ ॥ ધોબી આદિ દુષ્ટનો નાશ કરનારા શ્રીકૃષ્ણને નમન. ૯૦. **वस्त्राद्यनेककल्पभूषितरूपाय नमः** ॥ ૯૧ ॥ વસ્ત્ર વગેરે અનેક સાધનોથી સુશોભિત સ્વરૂપવાળા પ્રભુને નમન. ૯૧. **वायकसुदामभक्तालंकृताय नमः** ॥ ૯૨ ॥ વાયક દરજી અને સુદામા માલી ભકતોવડે અલંકૃત થયેલા કૃષ્ણને નમન. ૯૨. **अत्युदाराय नमः** ॥ ૯૩ ॥ અત્યંત ઉદાર એવા શ્રીહરિને નમન. ૯૩. **कुब्जालेपालंकृताय नमः** ॥ ૯૨ ॥ કુબ્જાના ચંદનથી અલંકૃત પ્રભુને નમન. ૯૪. **कुब्जाभक्तसहजदोषदूरीकरणाय नमः** ॥ ૯૫ ॥ વક્રતા વગેરે ભક્તના સહજ દોષ નિવારનારા પ્રભુને નમન. ૯૫. **स्वलीलौपयिकरूपाभिव्यंजकाय नमः** ॥ ૯૬ ॥ પોતાની લીલામાં ઉપયોગી રૂપને પ્રકાશ કરનારા કૃષ્ણને નમન. ૯૬. **मथुरामहोत्सवाय नमः** ॥ ૯૭ ॥ મથુરાના મહોત્સવરૂપ ભગવાનને નમન. ૯૭. **दैत्यधर्मनिवारकाय नमः** ॥ ૯૮ ॥ દૈત્યપણાના ધર્મનું નિવારણ કરનારા શ્રીકૃષ્ણને નમન. ૯૮. ધનુષના ભંગથી કાલનો બાધ કરનારા કૃષ્ણને નમન. ૯૯. **अतिसामर्थ्यबोधिताक्लिष्टकर्मचरित्राय नमः** ॥ ૧૦૦ ॥ અત્યન્ત સામર્થ્યમાં પણ સરલ કર્મબોધન કરેલું છે એવા ચરિત્રવાળા પ્રભુને નમન. ૧૦૦.

मृत्युधर्मबोधकाय नमः ॥ ૧૦૧ ॥ મૃત્યુધર્મનો બોધ કરનારા પ્રભુને નમન. ૧૦૧. **कुवलयापीडघातकाय नमः** ॥ ૧૦૨ ॥ કુવલયાપીડ હાથીને મારનારા શ્રીકૃષ્ણને નમન. ૧૦૨. **गजदन्तवरायुधाय नमः** ॥ ૧૦૩ ॥ હાથીના દંતનુ જ સુંદર આયુધ જેમને છે એવા કંસરિપુને નમન. ૧૦૩. **निखिलजनमनोनयनाह्लादकाय नमः** ॥ ૧૦૪ ॥ સર્વ મનુષ્યોનાં મન અને નયનોને આનંદદાતા આનંદકંદ કૃષ્ણને નમન. ૧૦૪. **सर्वरसाविर्भावकाय नमः** ॥ ૧૦૫ ॥ સર્વ રસના

આવિર્ભાવવાળા રસાત્મક પ્રભુને નમન. ૧૦૫. **निखिलकामिनीप्रेमत्वलोकिताय नमः** ॥ १०६ ॥ સકલ કામિનીઓથી પ્રેમપૂર્વક નિરખાતા ગોપીજનવલ્લભને નમન. ૧૦૬. **चाणूरादिमहामल्लदैत्यगर्वनिबर्हणाय नमः** ॥ १०७ ॥ ચાણુરઆદિ મહામલ્લરૂપ દૈત્યોના ગર્વને સંહાર કરનાર કૃષ્ણને નમન. ૧૦૭. **कंसघातकाय नमः** ॥ १०८ ॥ કંસનો ઘાત કરનારા કૃષ્ણને નમન. ૧૦૮. **वसुदेवदेवकीदुःखविदारकाय नमः** ॥ १०९ ॥ વસુદેવ અને દેવકીજીના દુઃખને વિદારણ કરનારા શ્રીહરિને નમન. ૧૦૯. **यदुकुलनलिनीविकासकाय नमः** ॥ ११० ॥ યદુકુલ એજ નલિનીને ખીલાવનારા યદુપતિને નમન. ૧૧૦. **कालदुःखनिवारकाय नमः** ॥ १११ ॥ કાલના દુઃખોનું નિવારણ કરનારા ભગવાનને નમન. ૧૧૧. **प्रदर्शितसदाचाराय नमः** ॥११२॥ સદાચારને ઉત્તમ પ્રકારે દર્શાવનારા પ્રભુને નમન. ૧૧૨. **सांदिपनीमृतापत्यदात्रे नमः** ॥ ११३ ॥ સાંદિપનીના મૃત બાલકને આપનારા કૃષ્ણને નમન. ૧૧૩. **नन्दादिज्ञानबोधकाय नमः** ॥११४॥ નંદાદિને જ્ઞાનનો બોધ કરનારા શ્રીકૃષ્ણને નમન. ૧૧૪. **यशोदास्नेहरक्षकाय नमः** ॥११५॥ યશોદાના સ્નેહનું રક્ષણ કરનારા કૃષ્ણને નમન. ૧૧૫. **गोपिकादिलौकिकभावदोषदूरीकरणाय नमः** ॥ ११६ ॥ ગોપિકાઓને પ્રથમ જે લૌકિક ભાવ હતો તેને દૂર કરનારા ગોપીજનપ્રિય પ્રભુને નમન. ૧૧૬. **उद्धवादिमध्यमभावबोधकाय नमः** ॥ ११७ ॥ ઉદ્ધવાદિના હીનભાવને જ્ઞાપન કરનારા કૃષ્ણને નમન. ૧૧૭. **स्वनिष्ठमनोदोषनाशकाय नमः** ॥ ११८ ॥ પોતાનામાં રહેલા મનના દોષને નાશ કરનારા શ્રીહરિને નમન. ૧૧૮. **कुब्जादिमनोरथपूरकाय नमः** ॥११९॥ કુબ્જાઆદિના મનોરથ પૂરનારા ભગવાનને નમન. ૧૧૯. **अक्रूरादिभक्तसन्मानहेतवे नमः** ॥१२०॥ અક્રૂરાદિ ભક્તોના સન્માનના કારણરૂપ કૃષ્ણને નમન. ૧૨૦. **भक्तहितचिन्तकाय नमः** ॥१२१॥ ભક્તોના હિતનું ચિંતન કરનારા પ્રભુને નમન. ૧૨૧. **पाण्डवस्थापकाय नमः** ॥१२२॥ પાંડવોને સ્થાપન કરનારા શ્રીકૃષ્ણને નમન. ૧૨૨. **कुन्तीप्रीतिहेतवे नमः** ॥१२३॥ કુન્તાજીની પ્રીતિના કારણરૂપ કૃષ્ણભગવાનને નમન. ૧૨૩. **प्रौढलीलावबोधकाय नमः** ॥ १२४ ॥ પ્રૌઢલીલાના જ્ઞાપન કરનારા ભગવાનને નમન. ૧૨૪. **भक्तपक्षबोधकाय नमः** ॥१२५॥ ભક્તના પક્ષને બોધન કરનારા શ્રી કૃષ્ણને નમન. ૧૨૫. **धृतराष्ट्रज्ञानबोधकाय नमः** ॥ १२६ ॥ ધૃતરાષ્ટ્રને જ્ઞાનનો બોધ કરનારા પ્રભુને નમન. ૧૨૬. **इच्छावादस्थापकाय नमः** ॥ १२७ ॥ ઇચ્છાવાદનું સ્થાપન કરનારા ભગવાનને નમન. ૧૨૭. **मायाप्रवर्तकाय नमः** ॥ १२८ ॥ માયાને પ્રવર્તાવનારા પ્રભુને નમન. ૧૨૮. **सर्वाभिवन्दितचरणारविन्दाय नमः** ॥ १२९ ॥ સર્વથી જેમના ચરણારવિન્દ વંદન કરાય છે એવા ભગવાનને નમન. ૧૨૯.

एवं श्रीकृष्णनामानि प्रौढलीलावबोधने ।
कीर्तितान्यतिपुण्यानि शतं विंशतिरष्ट च ॥ १ ॥

एवम्, श्रीकृष्णनामानि, प्रौढलीलावबोधने ।
कीर्तितानि, अति-पुण्यानि, शतम्, विंशतिः, अष्ट, च ॥

एवम्–આ પ્રમાણે, **प्रौढलीलावबोधने**–પ્રૌઢલીલાનું બોધન કરવામાં, **श्रीकृष्णनामानि**–શ્રી કૃષ્ણનાં નામો, **अतिपुण्यानि**–પરમ પવિત્ર, **शतं विंशतिरष्ट च**–એકસોઅઠ્ઠાવીસ નામો તે, **कीर्तितानि**–કીર્તન કર્યાં–કહ્યાં.

આ પમાણે પ્રૌઢલીલાનો ઉપદેશ કરનારાં શ્રીકૃષ્ણનાં પરમપવિત્ર એકસો-અઠ્ઠાવીસ નામો કહ્યાં. ૧.

પ્રૌઢલીલા નામાવલી સમ્પૂર્ણ.

३ ॥ अथ राजलीलानामानि ॥

अतः परं प्रवक्ष्यामि राजलीलामुपाश्रितः ।
कृतवान् यानि कर्माणि तानि नामानि मुक्तये ॥ १ ॥
अतः, परम्, प्रवक्ष्यामि, राजलीलाम्, उपाश्रितः ।
कृतवान्, यानि, कर्माणि, तानि, नामानि, मुक्तये ॥

अतः, परम्–હવે પછી, **राजलीलाम्**–રાજલીલાને, **उपाश्रितः**–આશ્રય કરીને. **यानि, कर्माणि**-જે જે કર્મો, **कृतवान्**–ભગવાન શ્રીકૃષ્ણે કર્યાં, **तानि**-તે કર્મોને પ્રકાશ કરનારાં **नामानि**–નામોને, **मुक्तये**-મુક્તિ પ્રાપ્ત કરવા માટે, **प्रवक्ष्यामि**–અધિકારીના ભેદથી કહું છું.

હવે પછી રાજલીલાને આશ્રય કરીને ભગવાન શ્રીકૃષ્ણે જે જે કર્મો કર્યાં તે તે કર્મોને પ્રકાશ કરનારાં નામોને મુક્તિ પ્રાપ્ત કરવા માટે અધિકારીના ભેદથી કહું છું. ૧.

क्षात्रधर्मप्रवर्तकाय नमः ॥ १ ॥ ક્ષત્રિય ધર્મ પ્રવર્તાવનારા પ્રભુને નમન. ૧. **दिव्ययुद्धविशारदाय नमः** ॥ २ ॥ દિવ્યયુદ્ધ કરવામાં ચતુર શ્રીકૃષ્ણને નમન. ૨. **जरासंधसमानीतसैन्यघातकाय नमः** ॥ ३ ॥ જરાસંધે આણેલાં સૈન્યોનો ઘાત કરનારા કૃષ્ણને નમન ૩. **द्वारकापुरनिर्माणहेतवे नमः** ॥ ४ ॥ દ્વારકાપુરના નિર્માણ કરવાના કારણરૂપ શ્રીકૃષ્ણને નમન. ૪. **भक्ताचिन्त्यसुखदात्रे नमः** ॥ ५ ॥ ભક્તોને અચિન્ત્ય સુખનું દાન કરનારા ભગવાનને નમન ૫. **यवनान्तकाय नमः** ॥ ६ ॥ કાલયવનનો અંત કરનારા કૃષ્ણને નમન. ૬. **मुचुकुन्दप्रसादकाय नमः** ॥ ७ ॥ મુચુકુન્દ રાજા પર અનુગ્રહ કરનારા શ્રીકૃષ્ણને નમન. ૭. **सर्वदेवतामनोरथपूरकाय नमः** ॥ ८ ॥ સર્વ દેવોના મનોરથને પૂર્ણ કરનારા શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનને નમન. ૮ **शिवब्राह्मणवाक्यपरिपालकाय नमः** ॥ ९ ॥ શિવ ને બ્રાહ્મણોના વાક્યોને પરિપાલન કરનારા પ્રભુને નમન. ॥૯॥ **दैत्यमोहनचरित्राय नमः** ॥ १० ॥ દૈત્યને મોહ ઉત્પન્ન કરાવે તેવા ચરિત્રવાળા ભગવાનને નમન. ૧૦. **रुक्मिणीमनोरथपूरकाय नमः** ॥११॥ રુકિમણીના મનોરથને પૂરનારા શ્રીકૃષ્ણને નમન. ૧૧. **रुक्मिणीगान्धर्वविवाहाय नमः** ॥ १२ ॥ રુકિમણીએ ગાંધર્વ વિવાહ કર્યો છે જેમનો એવા શ્રીકૃષ્ણને નમન. ૧૨. **रुक्मिणीप्राणपतये नमः** ॥१३॥ રુકિમણીના પ્રાણોના પતિ

કૃષ્ણને નમન. ૧૩. **रुक्मिप्रभृतिदुष्टमानसदुःखाय नमः** ॥१४॥ રુકિમ વગેરે દુષ્ટોના મનને દુઃખ આપનારા પ્રભુને નમન. ૧૪. **रुक्मिणीविवाहप्रदर्शितगृहस्थधर्माय नमः** ॥१५॥ રુકિમણીનો વિવાહ કરીને ગૃહસ્થ ધર્મ દર્શાવનારા રુકિમણીપતિને નમન. ૧૫. **त्रिविधविवाहकर्त्रे नमः** ॥ १६ ॥ ત્રણ પ્રકારે વિવાહ કરનારા રુકિમણી-વલ્લભને નમન. ૧૬. **कामजनकाय नमः** ॥ १७ ॥ કામને ઉત્પન્ન કરનારા કામ-પિતાને નમન. ૧૭. **शम्बरघातकप्रद्युम्नाय नमः** ॥ १८ ॥ શંબુરાસુરનો ઘાત કરનારા પ્રદ્યુમ્નને નમન. ૧૮. **जाम्बवतीप्राणपतये नमः** ॥ १९ ॥ જાંબવતીના પ્રાણોના પતિને નમન ૧૯. **लोकनिर्मितसर्वार्थज्ञापकाय नमः** ॥ २० ॥ લોકોએ નિર્માણ કરેલા સર્વ અર્થનું જ્ઞાપન કરનારા કૃષ્ણને નમન. ૨૦. **सत्यभामावल्लभाय नमः** ॥२१॥ સત્યભામાના વલ્લભ શ્રીદ્વારકાધીશ પ્રભુને નમન. ૨૧. **सत्राजितस्वर्ग-हेतवे नमः** ॥ २२ ॥ સત્રાજિતને સ્વર્ગના કારણરૂપ કૃષ્ણને નમન. ૨૨. **स्यमन्तक-मणिहर्त्रे नमः** ॥ २३ ॥ સ્યમન્તક મણિનું હરણ કરનારા શ્રીપ્રભુને નમન. ૨૩. **शुद्धकीर्तिस्थापकाय नमः** ॥ २४ ॥ શુદ્ધ કીર્તિનું સ્થાપન કરનારા પુણ્યશ્લોક પ્રભુને નમન ૨૪. **अक्रूरादिभक्तदोषनिवारकाय नमः** ॥२५॥ અક્રૂરાદિ ભક્તોના દોષને દૂર કરનારા વાસુદેવને નમન. ૨૫.

कालिन्दीपतये नमः ॥ २६ ॥ કાલિન્દીના પતિ કૃષ્ણને નમન. ૨૬. **पाण्डवराज्यस्थापकाय नमः** ॥ २७ ॥ પાંડવોના રાજ્યને સ્થાપન કરનારા અર્જુનસખાને નમન. ૨૭. **मित्रविंदापतये नमः** ॥ २८ ॥ મિત્રવિંદાના પતિને નમન. ૨૮. **सत्यापतये नमः** ॥ २९ ॥ સત્યાના પતિને નમન. ૨૯. **भद्रापतये नमः** ॥३०॥ ભદ્રાના પતિને નમન. ૩૦. **लक्ष्मणापतये नमः** ॥ ३१ ॥ લક્ષ્મણાના પતિને નમન. ૩૧. **रोहिणीपतये नमः** ॥ ३२ ॥ રોહિણીના પતિ કૃષ્ણચંદ્રને નમન. ૩૨. **षोडशसहस्रनायिकाधिपतये नमः** ॥ ३३ ॥ સોળ હજાર નાયિકાઓના અધિપતિ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનને નમન. ૩૩. **मुरारये नमः** ॥ ३४ ॥ મુર અસુરના શત્રુ મુરારિને નમન ૩૪. **नरकान्तकाय नमः** ॥ ३५ ॥ નરકાસુરના કાલરૂપ પ્રભુને નમન. ૩૫. **वसुधापूजितचरणाय नमः** ॥३६॥ પૃથ્વીએ જેમનાં ચરણો પૂજ્યાં છે એવા ભગવાનને નમન. ૩૬. **सर्वजनीनसुखहेतवे नमः** ॥३७॥ સર્વજનમાત્રને સુખના હેતુરૂપ શ્રીકૃષ્ણને નમન. ૩૭. **पारिजातापहरणाय नमः** ॥३८॥ પારિજાતનું અપહરણ કરનારા ઉપેન્દ્ર ભગવાનને નમન. ૩૮. **महेन्द्रादिदुष्टबुद्धिनिवारकाय नमः** ॥ ३९ ॥ મહેન્દ્ર વગેરેની દુષ્ટ બુદ્ધિનું નિવારણ કરનારા કૃષ્ણને નમન. ૩૯. **सर्वरत्नकोशादिपूरितगृहाय नमः** ॥ ४० ॥

સર્વ રત્નના કોશોથી ભરપૂર જેમનાં ગૃહો છે એવા પ્રભુને નમન. ૪૦. **रुक्मिण्यादिस्त्रीमनःपरीक्षकाय नमः** ॥ ૪૧ ॥ રુક્મિણી આદિ સ્ત્રીઓના મનની પરીક્ષા કરનારા ભગવાનને નમન. ૪૧. **लौकिकलीलावाक्यविशारदाय नमः** ॥ ૪૨ ॥ લૌકિક લીલાઓનાં વાક્યોમાં પરમ ચતુર કૃષ્ણને નમન. ૪૨. **श्रुत्यर्थप्रतिपादकदशदशपुत्राय नमः** ॥ ૪૩ ॥ શ્રુતિના અર્થને પ્રતિપાદન કરે તેમ દશ દશ પુત્રો જેમને છે એવા કૃષ્ણને નમન. ૪૩. **कलिधर्मप्रतिपादकवंशादिकर्त्रे नमः** ॥ ૪૪ ॥ કલિના ધર્મને પ્રતિપાદન કરે તેવા વંશાદિને કરનારા પ્રભુને નમન. ૪૪. **बाणासुरबलान्तकर्त्रे नमः** ॥ ૪૫ ॥ બાણાસુરના બલનો અંત કરનારા પ્રભુને નમન. ૪૫. **महादेवादिसम्मानहेतवे नमः** ॥ ૪૬ ॥ મહાદેવ આદિના સમ્માનના કારણરૂપ શ્રીકૃષ્ણને નમન. ૪૬. **ज्वरादिदोषनाशकाय नमः** ॥ ૪૭ ॥ જ્વર આદિના દોષોને નાશ કરનારા નારાયણને નમન. ૪૭. **प्रह्लादादिभक्तवंशरक्षकाय नमः** ॥ ૪૮ ॥ પ્રહ્લાદ આદિ ભક્તોના વંશનું રક્ષણ કરનારા નૃસિંહ પ્રભુને નમન. ૪૮. **दानादिधर्मबोधकाय नमः** ॥ ૪૯ ॥ દાનાદિ ધર્મના બોધ કરનારા ભગવાનને નમન. ૪૯. **नृगमोक्षहेतवे नमः** ॥ ૫૦ ॥ નૃગરાજાને મોક્ષના કારણરૂપ પ્રભુને નમન. ૫૦.

ब्रह्मण्याय नमः ॥ ૫૧ ॥ બ્રહ્મમાં નિષ્ઠાવાળા કૃષ્ણને નમન. ૫૧. **पुष्टिमार्गप्रवर्तकाय नमः** ॥ ૫૨ ॥ પુષ્ટિમાર્ગને પ્રવર્તાવનારા પ્રભુને નમન. ૫૨ **यमुनानिकर्षणहेतवे नमः** ॥ ૫૩ ॥ યમુનાના આકર્ષણ કરવાના કારણરૂપ કૃષ્ણને નમન. ૫૩. **स्पर्धादिदुष्टविमोचकाय नमः** ॥ ૫૪ ॥ સ્પર્ધા આદિથી દુષ્ટ થયેલાઓને સારી રીતે મુક્ત કરનારા મુકુંદને નમન. ૫૪. **पौण्ड्रककाशीराजहन्त्रे नमः** ॥૫૫॥ પૌંડ્રક, અને કાશીરાજને હણનારા શ્રીહરિને નમન. ૫૫. **देवतान्तरवरदृप्तगर्वनाशकाय नमः** ॥ ૫૬ ॥ અન્યદેવના વરદાનથી ગર્વિષ્ઠ થયેલાના ગર્વનો નાશ કરનારા કૃષ્ણને નમન. ૫૬. **काशीदाहकाय नमः** ॥ ૫૭ ॥ કાશીનગરને દાહ કરનારા પ્રભુને નમન. ૫૭. **दुष्टनिवासदोषनाशकाय नमः**॥૫૮॥ દુષ્ટના નિવાસદોષને નાશ કરનારા નારાયણને નમન. ૫૮. **मुक्तिहेतवे नमः** ॥ ૫૯ ॥ મુક્તિના કારણરૂપ મુકુન્દને નમન. ૫૯. **दुःसंगदृप्तद्विविदादिवधहेतवे नमः** ॥ ૬૦ ॥ દુષ્ટના સંગથી ગર્વિષ્ઠ થયેલા દ્વિવિદ આદિના વધના કારણરૂપ ભગવાનને નમન. ૬૦. **राज्यादिदृप्तकौरवगर्वनाशकाय नमः** ॥૬૧॥ રાજ્યાદિને લીધે ગર્વિષ્ઠ થયેલા કૌરવોના ગર્વને નાશ કરનારા શ્રીહરિને નમન. ૬૧. **मर्यादाभक्तिदृप्तभक्तमोहनाशकाय नमः** ॥ ૬૨ ॥ મર્યાદાભક્તિથી ગર્વિષ્ઠ બનેલા ભક્તના મોહને નાશ

કરનારા પ્રભુને નમન. ૬૨. **जीवाधिकारशास्त्रगर्वनाशकाय नमः** ॥ ૬૩ ॥ જીવના અધિકાર સંબંધી શાસ્ત્રના ગર્વના નાશ કરનારા પ્રભુને નમન. ૬૩. **सुधर्मालङ्कृतचरणाय नमः** ॥ ૬૪ ॥ સુધર્મા નામની સભામાં જેમનાં શોભાયમાન ચરણો છે એવા શ્રીકૃષ્ણને નમન. ૬૪. **भक्तापेक्षावभासहेतवे नमः** ॥ ૬૫ ॥ ભક્તોની અપેક્ષાને પ્રકાશ કરવાના કારણરૂપ કૃષ્ણને નમન. ૬૫. **उद्धवादिबुद्ध्यनुसारिणे नमः** ॥ ૬૬ ॥ ઉદ્ધવ આદિની બુદ્ધિને અનુસરનારા ભગવાનને નમન. ૬૬. **जीवधर्मावबोधकाय नमः** ॥ ૬૭ ॥ જીવધર્મનું બોધન કરનારા કૃષ્ણને નમન. ૬૭. **हीनधर्मावलम्बनजीवकार्यकर्त्रे नमः** ॥ ૬૮ ॥ હીનધર્મનું અવલંબન કરીને જીવોનું કાર્ય કરનારા ભગવાનને નમન. ૬૮. **भक्तज्ञानहेतवे नमः** ॥ ૬૯ ॥ ભક્તોના જ્ઞાનહેતુરૂપ કૃષ્ણને નમન. ૬૯. **पुष्टिनिमित्तज्ञापकाय नमः** ॥ ૭૦ ॥ પુષ્ટિ–અનુગ્રહના નિમિત્તનું જ્ઞાપન કરનારા શ્રીકૃષ્ણને નમન. ૭૦. **राजसूयादिप्रवर्तकाय नमः** ॥ ૭૧ ॥ રાજસૂય આદિને પ્રવર્તાવનારા પ્રભુને નમન. ૭૧. **शिशुपालादिभक्तवैकुण्ठप्राप्तिहेतवे नमः** ॥૭૨॥ શિશુપાલ આદિ ભક્તોને વૈકુંઠપ્રાપ્તિના કારણરૂપ કૃષ્ણને નમન. ૭૨. **दुर्योधनादिदुष्टमानभंगहेतवे नमः** ॥ ૭૩ ॥ દુર્યોધન આદિ દુષ્ટોના માનભંગ થવાના કારણરૂપ ભગવાનને નમન. ૭૩. **युधिष्ठिरादिभक्तगर्वनाशकाय नमः** ॥ ૭૪ ॥ યુધિષ્ઠિર આદિ ભક્તોના ગર્વનો નાશ કરનારા પ્રભુને નમન. ૭૪. **प्रद्युम्नादियादवगर्वप्रहारकाय नमः** ॥ ૭૫ ॥ પ્રદ્યુમ્ન આદિ યાદવોના ગર્વને નાશ કરનારા ભગવાનને નમન. ૭૫.

तपस्यादिदृप्तशाल्वादिघातकाय नमः ॥ ૭૬ ॥ તપશ્ચર્યા કરીને ગર્વિષ્ઠ બનેલા શાલ્વ વગેરેનો ઘાત કરનારા ભગવાનને નમન. ૭૬. **पुण्यादिहीनधर्मज्ञापनहेतवे नमः** ॥ ૭૭ ॥ પુણ્ય આદિથી હીન એવા ધર્મનું જ્ઞાપન કરવાના કારણરૂપ કૃષ્ણને નમન. ૭૭. **मुख्यसिद्धान्तप्रवर्तकाय नमः** ॥ ૭૮ ॥ મુખ્ય સિદ્ધાન્તને પ્રવર્તાવનારા પરમેશ્વરને નમન. ૭૮ **दन्तवक्त्रविदूरथादिमुक्तिहेतवे नमः** ॥ ૭૯ ॥ દંતવક્ત્ર, વિદૂરથ આદિની મુક્તિના કારણરૂપ શ્રીકૃષ્ણને નમન. ૭૯. **क्षत्रियधर्मनाट्योपसंहारकाय नमः** ॥ ૮૦ ॥ ક્ષત્રિયધર્મ સંબંધી નાટ્યનો ઉપસંહાર કરનારા શ્રીહરિને નમન. ૮૦. **न्यस्तशस्त्राय नमः** ॥ ૮૧ ॥ શસ્ત્રનો પરિત્યાગ કરનારા કૃષ્ણને નમન. ૮૧. **बलदेवतीर्थयात्राप्रवर्तकाय नमः** ॥ ૮૨ ॥ બલદેવજીને તીર્થયાત્રામાં પ્રવૃત્ત કરાવનારા શ્રીકૃષ્ણને નમન. ૮૨. **सूतघातकाय नमः** ॥ ૮૩ ॥ સૂતપુરાણીનો ઘાત કરનારા પ્રભુને નમન. ૮૩. **पार्थसारथये नमः** ॥ ૮૪ ॥ અર્જુનના સારથિ એવા શ્રીકૃષ્ણને

નમન. ૮૪. **अव्यक्तगीतामृतमहोदधिप्रवर्तकाय नमः** ॥ ૮૫ ॥ વ્યક્ત કરી ન શકાય તેવા ગીતામૃતના મહાસાગરને પ્રવર્તાવનારા કૃષ્ણને નમન. ૮૫. **कौरवबलान्तकर्त्रे नमः** ॥ ૮૬ ॥ કૌરવોના બલનો અન્ત કરનારા શ્રીકૃષ્ણને નમન. ૮૬. **इतरपक्षपातनाशकाय नमः** ॥ ૮૭ ॥બીજા પક્ષનો નાશ કરનારા શ્રીકૃષ્ણને નમન. ૮૭. **सुदामारंकभार्यार्थभूम्यानीतेन्द्रवैभवाय नमः** ॥ ૮૮ ॥ સુદામાની રંક ભાર્યા માટે ભૂમિમાં ઇન્દ્રના વૈભવને લાવનારા કૃષ્ણને નમન. ૮૮ **हेतुस्थापकाय नमः** ॥૮૯॥ પોતાના હેતુને સ્થાપન કરનારા પ્રભુને નમન. ૮૯. **देशकालादिधर्महेत्वनुसारिणे नमः** ॥ ૯૦ ॥ દેશકાલાદિ ધર્મના કારણને અનુસરનારા પ્રભુને નમન. ૯૦. **यात्रोत्सवप्रवर्तकाय नमः** ॥ ૯૧ ॥ યાત્રાના ઉત્સવને પ્રવર્તાવનાર ભગવાનને નમન. ૯૧. **अखिलनयनामृताब्धिपूरकाय नमः** ॥ ૯૨ ॥ સર્વનાં નેત્રોમાં અમૃતસાગરને પૂર્ણ કરનારા કૃષ્ણને નમન. ૯૨. **गोपिकादिसाक्षात्कारहेतवे नमः** ॥ ૯૩ ॥ ગોપિકાઓને સાક્ષાત્કારના કારણરૂપ શ્રીકૃષ્ણને નમન. ૯૩. **रुक्मिण्यादिभक्ति थापकाय नमः** ॥ ૯૪ ॥ રુક્મિણી આદિ પટરાણીઓમાં ભકિતનું સ્થાપન કરનારા પ્રભુને નમન. ૯૪. **सन्मार्गस्थापकाय नमः** ॥ ૯૫ ॥ સન્માર્ગનું સ્થાપન કરનારા શ્રીવાસુદેવને નમન. ૯૫. **वसिष्ठादिसेवितचरणाय नमः** ॥ ૯૬ ॥ વસિષ્ઠાદિથી જેમનાં ચરણોનું સેવન થાય છે એવા પ્રભુને નમન. ૯૬. **वसुदेवयज्ञमहोत्सवकर्त्रे नमः** ॥ ૯૭ ॥ વસુદેવના યજ્ઞમહોત્સવને કરનારા વાસુદેવને નમન. ૯૭. **वसुदेवज्ञानबोधकाय नमः** ॥ ૯૮ ॥ વસુદેવને જ્ઞાનનો બોધ કરનારા શ્રીકૃષ્ણને નમન. ૯૮. **देवकीमनःपीडापनोदकाय नमः** ॥ ૯૯ ॥ દેવકીજીના મનની પીડાને દૂર કરનારા દેવકીનંદનને નમન. ૯૯. **देवादिभक्तशापादिदोषनाशकाय नमः** ॥૧૦૦॥ દેવોમાં આદિ ભકત–બ્રહ્માની શાપાદિને નાશ કરનારા પ્રભુને નમન. ૧૦૦

देवकीमृतापत्यदात्रे नमः ॥૧૦૧॥ દેવકીજીને મરણ પામેલા બાલકોનું દાન કરનારા દેવકીનંદનને નમન. ૧૦૧. **देवकीस्तनन्धयाय नमः** ॥ ૧૦૨ ॥ શ્રીદેવકીજીનાં સ્તનપાન કરનારા કૃષ્ણને નમન. ૧૦૨. **भक्ताचिन्त्यसुखदात्रे नमः** ॥ ૧૦૩ ॥ ભકતને અચિન્ત્ય સુખનું દાન કરનારા કૃષ્ણને નમન. ૧૦૩ **सुभद्राविवाहहेतवे नमः** ॥ ૧૦૪ ॥ સુભદ્રાના વિવાહના હેતુરૂપ ભગવાનને નમન. ૧૦૪. **जनकादिज्ञानिमनोरथपूरकाय नमः** ॥ ૧૦૫ ॥ જનક આદિ જ્ઞાનીઓના મનોરથ પૂરનારા પ્રભુને નમન. **श्रुतदेवाद्युपासकसन्मार्गबोधकाय नमः** ॥ ૧૦૬ ॥ શ્રુતદેવ આદિ ઉપાસકોને સન્માર્ગનો બોધ કરનારા ભગવાનને નમન. ૧૦૬. **अखिलनिगमनिजजनसंस्तुताय नमः** ॥ ૧૦૭ ॥ સર્વ વેદ એજ નિજજનોથી

સ્તુતિ કરાતા પ્રભુને નમન. ૧૦૭. **सर्वागम्यस्वरूपाय नमः** ॥૧૦૮॥ સર્વને અગમ્ય જેમનું સ્વરૂપ છે એવા વિભુને નમન. ૧૦૮. **ऐश्वर्यादिषड्धर्मस्थापकाय नमः** ॥૧૦૯॥ ઐશ્વર્યાદિ ધર્મનું સ્થાપન કરનારા પ્રભુને નમન. ૧૦૯. **भक्तदुष्टवैभवनाशकाय नमः** ॥ ૧૧૦ ॥ ભકતના દુષ્ટ વૈભવનો નાશ કરનારા ભગવાનને નમન. ૧૧૦. **भक्तसंकटनिवारकाय नमः** ॥ ૧૧૧ ॥ ભક્તોના સંકટને નિવારણ કરનારા શ્રીવાસુદેવને નમન. ૧૧૧. **वृकादिदुष्टघातकाय नमः** ॥ ૧૧૨ ॥ વૃકાદિ દુષ્ટનો ઘાત કરનારા ભગવાનને નમન. ૧૧૨. **ब्रह्मशिवादिवंदितचरणाय नमः** ॥ ૧૧૩ ॥ બ્રહ્મા અને શંકર આદિ દેવો વડે જેમનાં ચરણોનું વંદન થાય છે તેવા પરમાત્મા શ્રીકૃષ્ણને નમન. ૧૧૩. **सर्वोत्कर्षबोधकाय नमः** ॥ ૧૧૪ ॥ સર્વથી પણ શ્રેષ્ઠપણાનો બોધ કરનારા શ્રીહરિને નમન ૧૧૪. **विप्रमृतापत्यदात्रे नमः** ॥ ૧૧૫ ॥ બ્રાહ્મણના મરેલા બાલકોને આપનારા શ્રીકૃષ્ણને નમન. ૧૧૫. **अर्जुनादिगर्वप्रहारकाय नमः** ॥ ૧૧૬ ॥ અર્જુન વગેરેના ગર્વને પ્રકર્ષ રીતે હરનારા ભગવાનને નમન. ૧૧૬. **द्वारिकानायकाय नमः** ॥ ૧૧૭ ॥ દ્વારિકાનાયક શ્રીદ્વારકાધીશને નમન. ૧૧૭. **नानाविलासविलसितसुखाब्धये नमः** ॥ ૧૧૮ ॥ વિવિધ પ્રકારના વિલાસોવડે શોભાયમાન સુખના સાગરરૂપ શ્રીકૃષ્ણને નમન. ૧૧૮ **निखिलनिजजनप्रपञ्चविस्मारकाय नमः** ॥ ૧૧૯ ॥ સર્વ નિજજનોના પ્રપંચને ભૂલાવી દેનારા ભગવાનને નમન. ૧૧૯.

इत्येवं राजलीलायां नाम्नामष्टादशं शतम् ।
निरोधलीलामाश्रित्य भक्त्यै भक्ते निरूपितम् ॥ १ ॥

इति, एवम्, राजलीलायाम्, नाम्नाम्, अष्टादशम्, शतम् ।
निरोधलीलाम्, आश्रित्य, भक्त्यै, भक्ते, निरूपितम् ॥ १ ॥

इति, एवम्–આ પ્રમાણે **राजलीलायाम्**–રાજલીલામાં, **नाम्नाम्, अष्टादशम्, शतम्**–એકસો આઠ નામો, **निरोधलीलाम्, आश्रित्य**–નિરોધ લીલાનો આશ્રય કરીને, **भक्ते, भक्त्यै**–ભકતમાં ભકિતનું સ્થાપન કરવા, **निरूपितम्**–નિરૂપણ કરવામાં આવ્યાં.

આ પ્રમાણે રાજલીલામાં એકસો આઠ નામો નિરોધલીલાનો આશ્રય કરીને ભગવદીય જનોમાં ભકિત પ્રાપ્ત થવા માટે નિરૂપણ કરવામાં આવ્યાં. ૧.

बाललीलानामपाठात् श्रीकृष्णे प्रेम जायते ।
आसक्तिः प्रौढलीलाया नामपाठाद् भविष्यति ॥ २ ॥

बाललीलानामपाठात्, श्रीकृष्णे, प्रेम, जायते ।
आसक्तिः, प्रौढलीलायाः, नामपाठाद्, भविष्यति ॥ २ ॥

बाललीलानामपाठात्–બાલલીલાનાં નામોનો પાઠ કરવાથી **श्रीकृष्णे, प्रेम**–શ્રીકૃષ્ણમાં પ્રેમ, **जायते**–ઉત્પન્ન થાય છે, **प्रौढलीलाया नामपाठात्**–પ્રૌઢ લીલાના નામોના પાઠ કરવાથી **आसक्तिः**–શ્રીકૃષ્ણને વિષે આસક્તિ, **भविष्यति**–થશે.

બાલલીલાનાં નામોનો પાઠ કરવાથી શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનમાં પ્રેમ ઉત્પન્ન થાય છે. પ્રૌઢલીલાનાં નામોનો પાઠ કરવાથી શ્રીકૃષ્ણને વિષે આસક્તિ થશે. ૨

व्यसनं कृष्णचरणे राजलीलाभिधानतः ।
तस्मान्नामत्रयं जाप्यं भक्तिप्राप्तीच्छुभिः सदा ॥ ३ ॥
व्यसनम्, कृष्णचरणे, राजलीलाभिधानतः ।
तस्मात्, नामत्रयम्, जाप्यम्, भक्तिप्राप्तीच्छुभिः, सदा ॥ ३ ॥

राजलीलाभिधानतः–રાજલીલાનાં નામોનો પાઠ કરવાથી, **कृष्णचरणे**–શ્રીકૃષ્ણચંદ્રના ચરણાવિન્દમાં, **व्यसनम्**–વ્યસન સિદ્ધ થશે, **तस्मात्**–તેથી, **भक्तिप्राप्तीच्छुभिः**–ભક્તિ પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છાવાળાએ, **नामत्रयम्**–ત્રણે પ્રકારનાં નામોનો, **जाप्यम्**, **सदा**–નિરન્તર જપ કરવો જોઇએ.

રાજલીલાનાં નામોનો પાઠ કરવાથી શ્રીકૃષ્ણના ચરણારવિંદમાં વ્યસન સિદ્ધ થશે. તેથી ભક્તિ પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છા રાખનારે ત્રણે પ્રકારનાં નામોનો જપ નિરન્તર કરવો જોઇએ. ૩.

પ્રભુનાં નામોનું રટણ કરનારને પ્રભુમાં ભક્તિ થાય છે ભક્તિનાં ત્રણ સ્વરૂપ છે; પ્રેમ, આસક્તિ અને વ્યસન. તેમાં બાલલીલાનાં નામોનો પાઠ કરવાથી પ્રભુમાં પ્રેમ પ્રકટ થાય છે, કારણ કે તે સમયના પ્રભુનાં ચરિત્રોજ સ્વાભાવિક રીતે પ્રભુમાં પ્રેમ પ્રકટાવે તેવાં છે. પ્રૌઢલીલાનાં ચરિત્રોમાં પરાક્રમ અને પ્રતાપ દર્શાવવામાં આવ્યો છે. તેથી તેવાં નામોનું સ્મરણ કરતાં સહજ રીતે આસક્તિ થાય છે મોહ પામી ભક્તો પ્રભુના સ્વરૂપમાં લીન થઇ જાય છે. અને રાજલીલાનાં ચરિત્રો સમ્માનનીય હોવાથી પ્રભુમાં વ્યસન–જેના વિના જરા પણ રહી ન શકાય તે–પ્રાપ્ત કરાવે છે. તેમના અંતઃકરણમાં આઠે પ્રહર પ્રભુના ચરણકમલનુ ચિંતન જ રહ્યા કરે છે. એટલા માટે સર્વજન મંત્રની જેમ આ નામોનો જપ કરે. ભગવત્પ્રેમ મેળવવાની ઉત્કંઠા રાખનારે તો અવશ્ય આ નામોનો જપ નિત્ય નિરંતર કરવો.

॥ इति श्रीमद्वल्लभाचार्यविरचितत्रिविधलीलानामावली सम्पूर्णा ॥

આ પ્રમાણે શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યજીએ પ્રકટ કરેલી ત્રિવિધલીલાનામાવલી સંપૂર્ણ થઇ. ॥ શ્રીકૃષ્ણાર્પણમસ્તુ ॥

શ્રીયમુનાજીની આરતી

૧ જય જય શ્રીયમુને !
મુરરિપુચરણકમલની ઉત્કટરેણુંભરી;
મા ! પુષ્કળ રેણુંભરી,
સકલ સિદ્ધ દેનારી (૨) વંદુ હર્ષધરી—જય જય૦ ૧
તટપર–નવવન–પ્રકટિત હર્ષસમાં કુસુમે,
મા ! સુરભિ સુવારિકણે
સુર અસુરોથી પૂજિત (૨) સ્મરપિતુકાંતિઘને,
વંદુ શ્રીયમુને— જય જય૦ ૨
૨ કલિન્દગિરિ શિરપડતાં વેગવતાં પૂરે,
મા ! વેગવતાં પૂરે,
ઉજ્જવલ કેવાં શોભો (૨) પ્રિયસ્મરણ મધુરે— જય જય૦ ૩
વિલાસગમને સુંદર પ્રકટ શૈલપરથી,
સુંદર પ્રકટ શૈલપરથી,
ઉન્નત અધિક જણાતાં (૨) શોભા અનુપમ શી !—જય જય૦ ૪
મંજુલ કલકલ ગાને મદભર મૃદુ ચાલે,
મા ! મદભર મૃદુ ચાલે,
વિધ વિધ ભાવ ભરેલાં,
ઉત્તમ ઝૂલે ચઢેલાં શોભો રસ બાલે— જય જય૦ ૫
મુકુન્દની સેવકપર રતિ વિકસાવંતાં,
મા ! રતિ વિકસાવંતાં,
કમલબન્ધુની કન્યા (૨) નિત્ય [illegible]યવંતાં— જય જય૦ ૬
૩ ભુવનો પાવન કરવા અવનીતલ ઉતર્યાં,
મા ! અવનીતલ ઉતર્યાં;
શુક મયૂર હંસોથી,
પ્રિયાસમા સુસ્વરથી સેવિત નિત્ય રહ્યાં— જય જય૦ ૭
તરંગ–ભુજ–કંકણનાં રેતીસમ મોતી,

શ્રીકૃષ્ણાશ્રય.

સર્વ માર્ગનો નષ્ટ થયેથી, કલિ ખલ ધર્મનો ધારી છે;
પાખંડથી ભરપૂર લોકમાં, કૃષ્ણ તેજ ગતિ મારી છે—૧

મ્લેચ્છાક્રાન્ત આ દેશ થયેથી, પાપપુંજ અતિ ભારી છે;
સાધુ પીડાથી વ્યગ્ર લોકમાં, કૃષ્ણ તેજ ગતિ મારી છે—૨

ગંગાદિક અતિ શ્રેષ્ઠ તીર્થમાં, મૂર્ખજનો અધિકારી છે;
આધિદૈવિક અંતર્ધ્યાનમાં, કૃષ્ણ તેજ ગતિ મારી છે—૩

પાપાનુવર્તનથી સજ્જન પણ, મૂઢ અને અહંકારી છે;
યત્નશીલ સહુ લાભ પૂજામાં, કૃષ્ણ તેજ ગતિ મારી છે—૪

યોગી થયા વ્રત ટેક વિનાના, મંત્રશક્તિ પણ હારી છે;
નાશ અર્થને ભાગ્ય તણો ત્યાં, કૃષ્ણ તેજ ગતિ મારી છે—૫

અનેકવાદથી ભ્રમિત કર્મમાં, વૃત્તિ જનોની ભારી છે;
યત્ન એક પાખંડતણો ત્યાં, કૃષ્ણ તેજ ગતિ મારી છે—૬

અજામિલાદિકની મલિનતા, જેણે કૃપાથી સંહારી છે;
મહાત્મ સર્વના પ્રકટ કરતા, કૃષ્ણ તેજ ગતિ મારી છે—૭

પ્રાકૃત સર્વે દેવમંડળી, ગણ્યો આનંદ દેનારી છે;
પૂર્ણાનન્દના દાતા પ્રભુ તેથી, કૃષ્ણ તેજ ગતિ મારી છે—૮

વિવેક ધૈર્યનો ધ્વંસ થયો છે, ભક્તિ પણ નહીં ધારી છે;
પાપાસક્ત અતિ દીન જનને, કૃષ્ણ તેજ ગતિ મારી છે—૯

સર્વ સામર્થ્ય સહિત દયાળુ, સર્વ અર્થ કરનારાને;
શરણાગતના ઉદ્ધાર કરતા, જણાવું છું પ્રભુ મારાને—૧૦

કૃષ્ણાશ્રય આ સ્તોત્ર તણો જે, પાઠ કરે પ્રભુ પાસે જાય;
શ્રીમદ્ વલ્લભ એમ કહે છે, કૃષ્ણ તણો તેને આશ્રય થાય—૧૧

ષોડશગ્રન્થના પાઠ જ કરતાં કૃષ્ણાશ્રયમાં મન લાગ્યું;
માધવ કહે છે તેજ દિવસથી, અન્યાશ્રયને મેં ત્યાગ્યું—૧૨

॥ त्वदीयोऽस्मि ! त्वदीयोऽस्मि ! त्वदीयोऽस्मि ! ॥

મહાનુભાવ શ્રીચતુર્ભુજદાસજી વિરચિત
શ્રીગોવર્ધનવાસીનું પદ

૧. બંક ૨. સપ્ત ૩. રસ ૪. દષ્ટ હે ૫. દર્શન ૬. મન અભિલાષ;
૭. પૂર્ણ ૮. લોક ૯. મન્મથ ૧૦ રહણ ૧૧. કુંજસદન નિજબાસ.

શ્યામચરણ ગિરિવરધરણ ગોપીજન ચિત્તચોર;
બ્રજરાજકુંવર જીયમેં બસો, સુન્દર નન્દકિશોર.

(રાગ–ગોડી)

શ્રીગોવર્ધનવાસી સાંવરે લાલ,
તુમ બિન રહ્યો ન જાય હો;
વ્રજરાજ લડંતે લાડિલે——ધ્રુવપદ.

(૧)

બંક ચિત્તે મુસિ કાયકે લાલ, સુંદર બદન દિખાય;
લોચન તલફે મીન જ્યોં લાલ, પલ દિન કલ્પ વિહાય હો.

(૨)

સપ્તક સ્વર બંધાન સોં લાલ, મોહન વેણુ બજાય;
સુરત સુહાઈ બાંધિકે નેક, મધુર મધુર સ્વર ગાય હો.

(૩)

રસિક રસીલી બોલની લાલ, ગિરિ ચઢ ગૈયાં બુલાય;
ગંગ બુલાઈ ધુમરી નેક, ઉંચી ટેર સુનાઈ હો.

(૪)

દૃષ્ટિ પરી જા દિવસ તેં લાલ, તબ તે રૂચે નહિ આન;
રજની નીંદ ન આવહીં મોહે, વિસર્યો ભોજનપાન હો.

(૫)

દર્શનકો નેનાં તપે લાલ, બચન સુનનકો કાન;
મિલવેકો હીયરો તપેં મેરે જીયકે જીવન પ્રાણ હો.

(૬)

મન અભિલાષા વ્હૈ રહી લાલ, લાગત નયન નિમેષ;
એક ટક દેખું આવતો પ્યારો, નાગર નટવર ભેષ હો.

(૭)

પૂરણ શશી મુખ દેખકેં લાલ, ચિત્ત ચોંટ્યો વાહી ડોર;
રૂપ સુધા રસ પાનકેં લાલ, સાદર ચન્દ્ર ચકોર હો.

(૮)

લોકલાજ કુલ વેદકી લાલ, છાંડયો સકલ વિવેક;
કમલ કલિ રવિ જ્યોં બઢે લાલ, ક્ષણુક્ષણુ પ્રીત વિશેષ હો.

(૯)

મન્મથ કોટિક વારને લાલ, દેખી ડગમગી ચાલ;
યુવતી જનમન ફૂંદના લાલ, અમ્બુજ નયન વિશાલ હો.

(૧૦)

યહ રઢ લાગી લાડિલે લાલ, જૈસે ચાતક મોર;
પ્રેમ નીર બર્ષાય કે લાલ, નવઘન નન્દકિશોર હો.

(૧૧)

કુન્જ ભવન ક્રીડા કરો લાલ, સુખનિધિ મદન ગોપાલ;
હમ શ્રી વૃન્દાવન માલતી, તુમ ભોગી ભ્રમર ભૂપાલ હો.

(૧૨)

યુગ યુગ અવિચલ રાખીયેં લાલ, યહ સુખ શૈલ નિવાસ,
શ્રીગોવર્ધનધર રૂપપેં બલ જાય ચતુર્ભુજદાસ હો.
શ્રીગોવર્ધનવાસી સાંવરે લાલ,
તુમ બિન રહ્યો ન જાય હો;
વ્રજરાજ લડંતે લાડિલે.

સાખી—

યહ મેરે અભિલાષ હૈ, પૂરો નન્દકુમાર
યહ છબિ પર કોટિક વારણે, તનમન પ્રાણ આધાર.

કહા કહું રસના એક હૈ, નહિ લક્ષ કરોડ;
કૈસે કરકે બરનવું, દાસ સદા કર જોડ.

પરિપૂર્ણ.

षोडश ग्रन्थ

मंगलाचरणम्

श्रीगोवर्धननाथपादयुगलं हैयङ्गवीनप्रियं
नित्यं श्रीमथुराधिपं सुखकरं श्रीविट्ठलेशं मुदा ।
श्रीमद्द्वारवतीशगोकुलपती श्रीगोकुलेन्दुं विभुं
श्रीमन्मन्मथमोहनं नटवरं श्रीबालकृष्णं भजे ॥ १ ॥

श्रीमद्वल्लभविट्ठलौ गिरिधरं गोविन्दरायाभिधं
श्रीमद्बालककृष्णगोकुलपती नाथं रघूणां तथा ।
एवं श्रीयदुनायकं किल घनश्यामं च तद्वंशजान्
कालिन्दीं स्वगुरून्गिरिं गुरुविभून्स्वीयप्रभूँश्च स्मरेत् ॥ २ ॥

चिन्तासन्तानहन्तारो यत्पादाम्बुजरेणवः ।
स्वीयानां तान्निजाचार्यान् प्रणमामि मुहुर्मुहुः ॥ ३ ॥

यदनुग्रहतो जन्तुः सर्वदुःखातिगो भवेत् ।
तमहं सर्वदा वन्दे श्रीमद्वल्लभनंदनम् ॥ ४ ॥

अज्ञानतिमिरान्धस्य ज्ञानाञ्जनशलाकया ।
चक्षुरुन्मीलितं येन तस्मै श्रीगुरवे नमः ॥ ५ ॥

नमामि हृदये शेषे लीलाक्षीराब्धिशायिनम् ।
लक्ष्मीसहस्रलीलाभिः सेव्यमानं कलानिधिम् ॥ ६ ॥

चतुर्भिश्च चतुर्भिश्च चतुर्भिश्च त्रिभिस्तथा ।
षड्भिर्विराजते योऽसौ पञ्चधा हृदये मम ॥ ७ ॥

स्वरूपध्यानम्

बर्हापीडं नटवरवपुः कर्णयोः कर्णिकारं
बिभ्रद्वासः कनकपिशं वैजयन्तीं च मालाम् ।

रन्ध्रान् वेणोरधरसुधया पूरयन् गोपवृन्दै–
वृन्दारण्यं स्वपदरमणं प्राविशद् गीतकीर्तिः ॥ ८ ॥

सौन्दर्यं निजहृद्गतं प्रकटितं स्त्रीगूढभावात्मकं
पुँरूपञ्च पुनस्तदन्तरगतं प्रावीविशत् स्वप्रिये ।
संश्लिष्टावुभयोर्बभौ रसमयः कृष्णो हि यत्साक्षिकं
रूपं तत्त्रितयात्मकं परमभिध्येयं सदा वल्लभम् ॥ ९ ॥

श्रीवल्लभप्रतिनिधिं तेजोराशिदयार्णवम् ।
गुणातीतं गुणनिधिं श्रीगोपीनाथमाश्रये ॥ १० ॥

सायं कुञ्जालयस्थासनमुपविलसत्स्वर्णपात्रं सुधौतं
राजद्यज्ञोपवीतं परितनुवसनं गौरमम्भोजवक्त्रम् ।
प्राणानायम्य नासापुटनिहितकरं कर्णराजद्द्विमुक्तं
वन्देऽर्धोन्मीलिताक्षं मृगमदतिलकं विठ्ठलेशं सुकेशम् ॥ ११ ॥

यमुनाष्टक

नमामि यमुनामहं सकलसिद्धिहेतुं मुदा
मुरारिपदपङ्कजस्फुरदमन्दरेणूत्कटाम् ।
तटस्थनवकाननप्रकटमोदपुष्पाम्बुना
सुरासुरसुपूजितस्मरपितुः श्रियं बिभ्रतीम् ॥ १ ॥

कलिन्दगिरिमस्तके पतदमन्दपूरोज्ज्वला
विलासगमनोल्लसत्प्रकटगण्डशैलोन्नता ।
सघोषगतिदन्तुरा समधिरूढदोलोत्तमा
मुकुन्दरतिवर्द्धिनी जयति पद्मबन्धोः सुता ॥ २ ॥

भुवं भुवनपावनीमधिगतामनेकस्वनैः
प्रियाभिरिव सेवितां शुकमयूरहंसादिभिः ।

तरङ्गभुजकंकणप्रकटमुक्तिकावालुका–
नितम्बतटसुन्दरीं नमत कृष्णतुर्यप्रियाम् ॥ ४ ॥

अनन्तगुणभूषिते शिवविरंचिदेवस्तुते
घनाघननिभे सदा ध्रुवपराशराभीष्टदे ।
विशुद्धमथुराते सकलगोपगोपीवृते
कृपाजलधिसंश्रिते मम मनः सुखं भावय ॥ ४ ॥

यया चरणपद्मजा मुररिपोः प्रियम्भावुका
समागमनतोऽभवत् सकलसिद्धिदा सेवताम् ।
तया सच्चगतामियात् कमलजा सपत्नीव यत्
हरिप्रियकलिन्दया मनसि मे सदा स्थीयताम् ॥ ५ ॥

नमोऽस्तु यमुने सदा तव चरित्रमत्यद्भुतं
न जातु यमयातना भवति ते पयःपानतः ।
यमोऽपि भगिनीसुतान् कथमु हन्ति दुष्टानपि
प्रियो भवति सेवनात् तव हरेर्यथा गोपिकाः ॥ ६ ॥

ममास्तु तव सन्निधौ तनुनवत्वमेतावता
न दुर्लभतमा रतिर्मुररिपौ मुकुन्दप्रिये ।
अतोऽस्तु तव लालना सुरधुनी परं सङ्गमात्
तवैव भुवि कीर्तिता न तु कदापि पुष्टिस्थितैः ॥ ७ ॥

स्तुतिं तव करोति कः कमलजासपत्नि प्रिये
हरेर्यदनुसेवया भवति सौख्यमामोक्षतः ।
इयं तव कथाधिका सकलगोपिकासङ्गम–
स्मरश्रमजलाणुभिः सकलगात्रजैः सङ्गमः ॥ ८ ॥

तवाष्टकमिदं मुदा पठति सूरसूते सदा
समस्तदुरितक्षयो भवति वै मुकुन्दे रतिः ।
तया सकलसिद्धयो मुररिपुश्च सन्तुष्यति
स्वभावविजयो भवेत् वदति वल्लभः श्रीहरेः ॥ ९ ॥

बालबोध

नत्वा हरिं सदानन्दं सर्वसिद्धान्तसंग्रहम् ।
बालप्रबोधनार्थाय वदामि सुविनिश्चितम् ॥ १ ॥

धर्मार्थकाममोक्षाख्याश्चत्वारोऽर्था मनीषिणाम् ।
जीवेश्वरविचारेण द्विधा ते हि विचारिताः ॥ २ ॥

अलौकिकास्तु वेदोक्ताः साध्यसाधनसंयुताः ।
लौकिका ऋषिभिः प्रोक्तास्तथैवेश्वरशिक्षया ॥ ३ ॥

लौकिकांस्तु प्रवक्ष्यामि वेदादाद्या यतः स्थिताः ।
धर्मशास्त्राणि नीतिश्च कामशास्त्राणि च क्रमात् ॥ ४ ॥

त्रिवर्गसाधकानीति न तन्निर्णय उच्यते ।
मोक्षे चत्वारि शास्त्राणि लौकिके परतः स्वतः ॥ ५ ॥

द्विधा द्वे द्वे स्वतस्तत्र साङ्ख्ययोगौ प्रकीर्तितौ ।
त्यागात्यागविभागेन साङ्ख्ये त्यागः प्रकीर्तितः ॥ ६ ॥

अहंताममतानाशे सर्वथा निरहंकृतौ ।
स्वरूपस्थो यदा जीवः कृतार्थः स निगद्यते ॥ ७ ॥

तदर्थं प्रक्रिया काचित् पुराणेऽपि निरूपिता ।
ऋषिभिर्बहुधा प्रोक्ता फलमेकमबाह्यतः ॥ ८ ॥

अत्यागे योगमार्गो हि त्यागोऽपि मनसैव हि ।
यमादयस्तु कर्तव्याः सिद्धे योगे कृतार्थता ॥ ९ ॥

पराश्रयेण मोक्षस्तु द्विधा सोऽपि निरूप्यते ।
ब्रह्मा ब्राह्मणतां यातस्तद्रूपेण सुसेव्यते ॥ १० ॥

ते सर्वार्था न चाद्येन शास्त्रं किञ्चिदुदीरितम् ।
अतः शिवश्च विष्णुश्च जगतो हितकारकौ ॥ ११ ॥

वस्तुनः स्थितिसंहारौ कार्यौ शास्त्रप्रवर्तकौ ।
ब्रह्मैव तादृशं यस्मात् सर्वात्मकतयोदितौ ॥ १२ ॥

निर्दोषपूर्णगुणता तत्तच्छास्त्रे तयोः कृता ।
भोगमोक्षफले दातुं शक्तौ द्वावपि यद्यपि ॥ १३ ॥

भोगः शिवेन मोक्षस्तु विष्णुनेतिविनिश्चयः ।
लोकेऽपि यत् प्रभुर्भुङ्क्ते तन्न यच्छति कर्हिचित् ॥ १४ ॥

अतिप्रियाय तदपि दीयते क्वचिदेव हि ।
नियतार्थप्रदानेन तदीयत्वं तदाश्रयः ॥ १५ ॥

प्रत्येकं साधनं चैतद् द्वितीयार्थे महान् श्रमः ।
जीवाः स्वभावतो दुष्टा दोषाभावाय सर्वदा ॥ १६ ॥

श्रवणादि ततः प्रेम्णा सर्वं कार्यं हि सिध्यति ।
मोक्षस्तु सुलभो विष्णोर्भोगश्च शिवतस्तथा ॥ १७ ॥

समर्पणेनात्मनो हि तदीयत्वं भवेद् ध्रुवम् ।
अतदीयतया चापि केवलश्चेत् समाश्रितः ॥ १८ ॥

तदाश्रयतदीयत्वबुद्ध्यै किञ्चित् समाचरेत् ।
स्वधर्ममनुतिष्ठन् वै भारद्वैगुण्यमन्यथा ॥ १९ ॥

इत्येवं कथितं सर्वं नैतज्ज्ञाने श्रमः पुनः ॥ १९$\frac{1}{2}$ ॥

सिद्धान्तमुक्तावली

नत्वा हरिं प्रवक्ष्यामि स्वसिद्धान्तविनिश्चयम् ।
कृष्णसेवा सदा कार्या मानसी सा परा मता ॥ १ ॥

चेतस्तत्प्रवणं सेवा तत्सिद्ध्यै तनुवित्तजा ।
ततः संसारदुःखस्य निवृत्तिर्ब्रह्मबोधनम् ॥ २ ॥

परं ब्रह्म तु कृष्णो हि सच्चिदानन्दकं बृहत् ।
द्विरूपं तद्धि सर्वं स्यादेकं तस्माद् विलक्षणम् ॥ ३ ॥

अपरं तत्र पूर्वस्मिन् वादिनो बहुधा जगुः ।
मायिकं सगुणं कार्यं स्वतन्त्रं चेति नैकधा ॥ ४ ॥

तदेवैतत्प्रकारेण भवतीति श्रुतेर्मतम् ।
द्विरूपं चापि गङ्गावज्ज्ञेयं सा जलरूपिणी ॥ ५ ॥

तत्रैव देवतामूर्तिर्भक्त्या या दृश्यते क्वचित् ।
गङ्गायां च विशेषेण प्रवाहाभेदबुद्धये ॥ ७ ॥

प्रत्यक्षा सा न सर्वेषां प्राकाम्यं स्यात् तया जले ।
विहिताच्च फलात् तद्धि प्रतीत्यापि विशिष्यते ॥ ८ ॥

यथा जलं तथा सर्वं यथा शक्ता तथा बृहत् ।
यथा देवी तथा कृष्णस्तत्राप्येतदिहोच्यते ॥ ९ ॥

जगत्तु त्रिविधं प्रोक्तं ब्रह्मविष्णुशिवास्ततः ।
देवतारूपवत्प्रोक्ता ब्रह्मणीत्थं हरिर्मतः ॥ १० ॥

कामचारस्तु लोकेऽस्मिन् ब्रह्मादिभ्यो न चान्यथा ।
परमानन्दरूपे तु कृष्णे स्वात्मनि निश्चयः ॥ ११ ॥

अतस्तु ब्रह्मवादेन कृष्णे बुद्धिर्विधीयताम् ।
आत्मनि ब्रह्मरूपे हि छिद्रा व्योम्नीव चेतनाः ॥ १२ ॥

उपाधिनाशे विज्ञाने ब्रह्मात्मत्वावबोधने ।
गङ्गातीरस्थितो यद्वद् देवतां तत्र पश्यति ॥ १३ ॥

तथा कृष्णं परं ब्रह्म स्वस्मिन् ज्ञानी प्रपश्यति ।
संसारी यस्तु भजते स दूरस्थो यथा तथा ॥ १४ ॥

अपेक्षितजलादीनामभावात्तत्र दुःखभाक् ।
तस्माच्छ्रीकृष्णमार्गस्थो विमुक्तः सर्वलोकतः ॥ १५ ॥

आत्मानन्दसमुद्रस्थं कृष्णमेव विचिन्तयेत् ।
लोकार्थी चेद्भजेत्कृष्णं क्लिष्टो भवति सर्वथा ॥ १६ ॥

क्लिष्टोपि चेद् भजेत् कृष्णं लोको नश्यति सर्वथा ।
ज्ञानाभावे पुष्टिमार्गी तिष्ठेत् पूजोत्सवादिषु ॥ १७ ॥

मर्यादास्थस्तु गङ्गायां श्रीभागवततत्परः ।
अनुग्रहः पुष्टिमार्गे नियामक इति स्थितिः ॥ १८ ॥

उभयोस्तु क्रमेणैव पूर्वोक्तैव फलिष्यति ।
ज्ञानाधिको भक्तिमार्ग एवं तस्मात् निरूपितः ॥ १९ ॥

भक्त्यभावे तु तीरस्थो यथा दुष्टैः स्वकर्मभिः ।
अन्यथाभावमापन्नस्तस्मात् स्थानाच्च नश्यति ॥ २० ॥

एवं स्वशास्त्रसर्वस्वं मया गुप्तं निरूपितम् ।
एतद् बुद्ध्वा विमुच्येत पुरुषः सर्वसंशयात् ॥ २१ ॥

पुष्टिप्रवाहमर्यादाभेद

पुष्टिप्रवाहमर्यादा विशेषेण पृथक् पृथक् ।
जीवदेहक्रियाभेदैः प्रवाहेण फलेन च ॥ १ ॥

वक्ष्यामि सर्वसंदेहा न भविष्यन्ति यच्छ्रुतेः ।
भक्तिमार्गस्य कथनात् पुष्टिरस्तीति निश्चयः ॥ २ ॥

द्वौ भूतसर्गावित्युक्तेः प्रवाहोऽपि व्यवस्थितः ।
वेदस्य विद्यमानत्वात् मर्यादापि व्यवस्थिता ॥ ३ ॥

कश्चिदेव हि भक्तो हि यो मद्भक्त इतीरणात् ।
सर्वत्रोत्कर्षकथनात् पुष्टिरस्तीतिनिश्चयः ॥ ४ ॥

न सर्वोतः प्रवाहाद्धि भिन्नो वेदाच्च भेदतः ।
यदा यस्येतिवचनान्नाहं वेदैरितीरणात् ॥ ५ ॥

मार्गैकत्वेपि चेदन्त्यौ तनू भक्त्यागमौ मतौ ।
न तद् युक्तं सूत्रतो हि भिन्नो युक्त्या हि वैदिकः ॥ ६ ॥

जीवदेहकृतीनाञ्च भिन्नत्वं नित्यता श्रुतेः ।
यथा तद्वत् पुष्टिमार्गे द्वयोरपि निषेधतः ॥ ७ ॥

प्रमाणभेदाद् भिन्नो हि पुष्टिमार्गो निरूपितः ।
सर्गभेदं प्रवक्ष्यामि स्वरूपाङ्गक्रियायुतम् ॥ ८ ॥

इच्छामात्रेण मनसा प्रवाहं सृष्टवान् हरिः ।
वचसा वेदमार्गं हि पुष्टिं कायेन निश्चयः ॥ ९ ॥

मूलेच्छातः फलं लोके वेदोक्तं वैदिकेऽपि च ।
कायेन तु फलं पुष्टौ भिन्नेच्छातोऽपि नैकधा ॥ १० ॥

तानहं द्विषतो वाक्याद् भिन्ना जीवाः प्रवाहिणः ।
अत एवेतरौ भिन्नौ सान्तौ मोक्षप्रवेशतः ॥ ११ ॥

तस्माज्जीवाः पुष्टिमार्गे भिन्ना एव न संशयः ।
भगवद्रूपसेवार्थं तत्सृष्टिर्नान्यथा भवेत् ॥ १२ ॥

स्वरूपेणावतारेण लिंगेन च गुणेन च ।
तारतम्यं न स्वरूपे देहे वा तत्क्रियासु वा ॥ १३ ॥

तथापि यावता कार्यं तावत् तस्य करोति हि ।
ते हि द्विधा शुद्धमिश्रभेदान् मिश्रास्त्रिधा पुनः ॥ १४ ॥

प्रवाहादिविभेदेन भगवत्कार्यसिद्धये ।
पुष्ट्या विमिश्राः सर्वज्ञाः प्रवाहेण क्रियारताः ॥ १५ ॥

मर्यादया गुणज्ञास्ते शुद्धाः प्रेम्णातिदुर्लभाः ।
एवं सर्गस्तु तेषां हि फलं त्वत्र निरूप्यते ॥ १६ ॥

भगवानेव हि फलं स यथाविर्भवेद् भुवि ।
गुणस्वरूपभेदेन तथा तेषां फलं भवेत् ॥ १७ ॥

आसक्तौ भगवानेव शापं दापयति क्वचित् ।
अहङ्कारेऽथवा लोके तन्मार्गस्थापनाय हि ॥ १८ ॥

न ते पाषण्डतां यान्ति न च रोगाद्युपद्रवाः ।
महानुभावाः प्रायेण शास्त्रं शुद्धत्वहेतवे ॥ १९ ॥

भगवत्तारतम्येन तारतम्यं भजन्ति हि ।
वैदिकत्वं लौकिकत्वं कापट्यात्तेषु नान्यथा ॥ २० ॥

वैष्णवत्वं हि सहजं ततोन्यत्र विपर्ययः ।
सम्बन्धिनस्तु ये जीवाः प्रवाहस्थास्तथापरे ॥ २१ ॥

चर्षणीशब्दवाच्यास्ते ते सर्वे सर्ववर्त्मसु ।
क्षणात् सर्वत्वमायान्ति रुचिस्तेषां न कुत्रचित् ॥ २२ ॥

तेषां क्रियानुसारेण सर्वत्र सकलं फलम् ।
प्रवाहस्थान् प्रवक्ष्यामि स्वरूपाङ्गक्रियायुतान् ॥ २३ ॥

जीवास्ते ह्यासुराः सर्वे प्रवृत्तिं चेति वर्णिताः ।
ते च द्विधा प्रकीर्त्यन्ते ह्यज्ञदुर्ज्ञविभेदतः ॥ २४ ॥

दुर्ज्ञास्ते भगवत्प्रोक्ता ह्यज्ञास्ताननु ये पुनः ।
प्रवाहेपि समागत्य पुष्टिस्थस्तैर्न युज्यते ॥ २५ ॥

सोपि तैस्तत्कुले जातः कर्मणा जायते यतः ॥ २५½ ॥

सिद्धान्तरहस्य

श्रावणस्यामले पक्ष एकादश्यां महानिशि ।
साक्षाद् भगवता प्रोक्तं तदक्षरश उच्यते ॥ १ ॥
ब्रह्मसम्बन्धकरणात् सर्वेषां देहजीवयोः ।
सर्वदोषनिवृत्तिर्हि दोषाः पञ्चविधाः स्मृताः ॥ २ ॥
सहजा देशकालोत्था लोकवेदनिरूपिताः ।
संयोगजाः स्पर्शजाश्च न मन्तव्याः कथञ्चन ॥ ३ ॥
अन्यथा सर्वदोषाणां न निवृत्तिः कथंचन ।
असमर्पितवस्तूनां तस्माद्वर्जनमाचरेत् ॥ ४ ॥
निवेदिभिः समर्प्यैव सर्वं कुर्यादिति स्थितिः ।
न मतं देवदेवस्य सामिभुक्तसमर्पणम् ॥ ५ ॥
तस्मादादौ सर्वकार्ये सर्ववस्तुसमर्पणम् ।
दत्तापहारवचनं तथा च सकलं हरेः ॥ ६ ॥
न ग्राह्यमिति वाक्यं हि भिन्नमार्गपरं मतम् ।
सेवकानां यथा लोके व्यवहारः प्रसिद्ध्यति ॥ ७ ॥
कार्यं तथा समर्प्यैव सर्वेषां ब्रह्मता ततः ।
गङ्गात्वं सर्वदोषाणां गुणदोषादिवर्णना ॥ ८ ॥
गङ्गात्वेन निरूप्या स्यात्तद्वदत्रापि चैव हि ।

नवरत्न

चिन्ता काऽपि न कार्या निवेदितात्मभिः कदापीति ।
भगवानपि पुष्टिस्थो न करिष्यति लौकिकीं च गतिम् ॥ १ ॥
निवेदनं तु स्मर्तव्यं सर्वथा तादृशैर्जनैः ।
सर्वेश्वरश्च सर्वात्मा निजेच्छातः करिष्यति ॥ २ ॥

सर्वेषां प्रभुसम्बन्धो न प्रत्येकमितिस्थितिः ।
अतोऽन्यैविनियोगेऽपि चिन्ता का स्वस्य सोऽपि चेत् ॥ ३ ॥
अज्ञानादथवा ज्ञानात् कृतमात्मनिवेदनम् ।
यैः कृष्णसात्कृतप्राणैस्तेषां का परिदेवना ॥ ४ ॥
तथा निवेदने चिन्ता त्याज्या श्रीपुरुषोत्तमे ।
विनियोगेऽपि सा त्याज्या समर्थो हि हरिः स्वतः ॥ ५ ॥
लोके स्वास्थ्यं तथा वेदे हरिस्तु न करिष्यति ।
पुष्टिमार्गस्थितो यस्मात् साक्षिणो भवताखिलाः ॥ ६ ॥
सेवाकृतिर्गुरोराज्ञा बाधनं वा हरीच्छया ।
अतः सेवापरं चित्तं विधाय स्थीयतां सुखम् ॥ ७ ॥
चित्तोद्वेगं विधायापि हरिर्यद्यत् करिष्यति ।
तथैव तस्य लीलेति मत्वा चिन्तां द्रुतं त्यजेत् ॥ ८ ॥
तस्मात् सर्वात्मना नित्यं "श्रीकृष्णः शरणं मम" ।
वदद्भिरेव सततं स्थेयमित्येव मे मतिः ॥ ९ ॥

अन्तःकरणप्रबोध

अन्तःकरण मद्वाक्यं सावधानतया शृणु ।
कृष्णात् परं नास्ति दैवं वस्तुतो दोषवर्जितम् ॥ १ ॥
चाण्डाली चेद् राजपत्नी जाता राज्ञा च मानिता ।
कदाचिदपमानेऽपि मूलतः का क्षतिर्भवेत् ॥ २ ॥
समर्पणादहं पूर्वमुत्तमः किं सदा स्थितः ।
का ममाधमता भाव्या पश्चात्तापो यतो भवेत् ॥ ३ ॥
सत्यसङ्कल्पतो विष्णुर्नान्यथा तु करिष्यति ।
आज्ञैव कार्या सततं स्वामिद्रोहोऽन्यथा भवेत् ॥ ४ ॥

सेवकस्य तु धर्मोऽयं स्वामी स्वस्य करिष्यति ।
आज्ञापूर्वं तु या जाता गङ्गासागरसङ्गमे ॥ ५ ॥

यापि पश्चान् मधुवने न कृतं तद् द्वयं मया ।
देहदेशपरित्यागस्तृतीयो लोकगोचरः ॥ ६ ॥

पश्चात्तापः कथं तत्र सेवकोऽहं न चान्यथा ।
लौकिकप्रभुवत् कृष्णो न द्रष्टव्यः कदाचन ॥ ७ ॥

सर्वं समर्पितं भक्त्या कृतार्थोसि सुखी भव ।
प्रौढाऽपि दुहिता यद्वत् स्नेहान्न प्रेष्यते वरे ॥ ८ ॥

तथा देहे न कर्तव्यं वरस्तुष्यति नान्यथा ।
लोकवच्चेत् स्थितिर्मे स्यात् किं स्यादिति विचारय ॥ ९ ॥

अशक्ये हरिरेवास्ति मोहं मा गाः कथञ्चन ।
इति श्रीकृष्णदासस्य वल्लभस्य हितं वचः ॥ १० ॥

चित्तं प्रति यदाकर्ण्य भक्तो निश्चिन्ततां व्रजेत् ॥ १०½ ॥

विवेकधैर्याश्रय

विवेकधैर्ये सततं रक्षणीये तथाश्रयः ।
विवेकस्तु हरिः सर्वं निजेच्छातः करिष्यति ॥ १ ॥

प्रार्थिते वा ततः किं स्यात् स्वाम्यभिप्रायसंशयात् ।
सर्वत्र तस्य सर्वं हि सर्वसामर्थ्यमेव च ॥ २ ॥

अभिमानश्च सन्त्याज्यः स्वाम्यधीनत्वभावनात् ।
विशेषतश्चेदाज्ञा स्यादन्तःकरणगोचरः ॥ ३ ॥

तदा विशेषगत्यादि भाव्यं भिन्नं तु दैहिकात् ।
आपद्गत्यादिकार्येषु हठस्त्याज्यश्च सर्वथा ॥ ४ ॥

अनाग्रहश्च सर्वत्र धर्माधर्माग्रदर्शनम् ।
विवेकोऽयं समाख्यातो धैर्यं तु विनिरूप्यते ॥ ५ ॥

त्रिदुःखसहनं धैर्यमामृतेः सर्वतः सदा ।
चक्रवद् देहवद् भाव्यं जडवत् गोपभार्यवत् ॥ ६ ॥

प्रतीकारो यदृच्छातः सिद्धश्चेन्नाग्रही भवेत् ।
भार्यादीनां तथान्येषामसतश्चाक्रमं सहेत् ॥ ७ ॥

स्वयमिन्द्रियकार्याणि कायवाङ्मनसा त्यजेत् ।
अशूरेणापि कर्तव्यं स्वस्यासामर्थ्यभावनात् ॥ ८ ॥

अशक्ये हरिरेवास्ति सर्वमाश्रयतो भवेत् ।
एतत् सहनमत्रोक्तमाश्रयोऽतो निरूप्यते ॥ ९ ॥

ऐहिके पारलोके च सर्वथा शरणं हरिः ।
दुःखहानौ तथा पापे भये कामाद्यपूरणे ॥ १० ॥

भक्तद्रोहे भक्त्यभावे भक्तैश्चातिक्रमे कृते ।
अशक्ये वा सुशक्ये वा सर्वथा शरणं हरिः ॥ ११ ॥

अहंकारकृते चैव पोष्यपोषणरक्षणे ।
पोष्यातिक्रमणे चैव तथान्तेवास्यतिक्रमे ॥ १२ ॥

अलौकिकमनःसिद्धौ सर्वार्थे शरणं हरिः ।
एवं चित्ते सदा भाव्यं वाचा च परिकीर्तयेत् ॥ १३ ॥

अन्यस्य भजनं तत्र स्वतो गमनमेव च ।
प्रार्थनाकार्यमात्रेऽपि ततोन्यत्र विवर्जयेत् ॥ १४ ॥

अविश्वासो न कर्तव्यः सर्वथा बाधकस्तु सः ।
ब्रह्मास्त्रचातकौ भाव्यौ प्राप्तं सेवेत निर्ममः ॥ १५ ॥

यथाकथञ्चित् कार्याणि कुर्यादुच्चावचान्यपि ।
किं वा प्रोक्तेन बहुना शरणं भावयेद्धरिम् ॥ १६ ॥
एवमाश्रयणं प्रोक्तं सर्वेषां सर्वदा हितम् ।
कलौ भक्त्यादिमार्गा हि दुःसाध्या इति मे मतिः ॥ १७ ॥

श्रीकृष्णाश्रय

सर्वमार्गेषु नष्टेषु कलौ च खलधर्मिणि ।
पाषण्डप्रचुरे लोके कृष्ण एव गतिर्मम ॥ १ ॥
म्लेच्छाक्रान्तेषु देशेषु पापैकनिलयेषु च ।
सत्पीडाव्यग्रलोकेषु कृष्ण एव गतिर्मम ॥ २ ॥
गङ्गादितीर्थवर्येषु दुष्टैरेवावृतेष्विव ।
तिरोहिताधिदेवेषु कृष्ण एव गतिर्मम ॥ ३ ॥
अहङ्कारविमूढेषु सत्सु पापानुवर्तिषु ।
लाभपूजार्थयत्नेषु कृष्ण एव गतिर्मम ॥ ४ ॥
अपरिज्ञाननष्टेषु मन्त्रेष्वव्रतयोगिषु ।
तिरोहितार्थदेवेषु कृष्ण एव गतिर्मम ॥ ५ ॥
नानावादविनष्टेषु सर्वकर्मव्रतादिषु ।
पाषण्डैकप्रयत्नेषु कृष्ण एवगतिर्मम ॥ ६ ॥
अजामिलादिदोषाणां नाशकोऽनुभवे स्थितः ।
ज्ञापिताखिलमाहात्म्यः कृष्ण एव गतिर्मम ॥ ७ ॥
प्राकृताः सकला देवा गणितानन्दकं बृहत् ।
पूर्णानन्दो हरिस्तस्मात् कृष्ण एव गतिर्मम ॥ ८ ॥
विवेकधैर्यभक्त्यादिरहितस्य विशेषतः ।
पापासक्तस्य दीनस्य कृष्ण एव गतिर्मम ॥ ९ ॥

सर्वसामर्थ्यसहितः सर्वत्रैवाखिलार्थकृत् ।
शरणस्थसमुद्धारं कृष्णं विज्ञापयाम्यहम् ॥ १० ॥
कृष्णाश्रयमिदं स्तोत्रं यः पठेत् कृष्णसन्निधौ ।
तस्याश्रयो भवेत् कृष्ण इति श्रीवल्लभोऽब्रवीत् ॥ ११ ॥

चतुःश्लोकी

सर्वदा सर्वभावेन भजनीयो व्रजाधिपः ।
स्वस्यायमेव धर्मो हि नान्यः क्वापि कदाचन ॥ १ ॥
एवं सदा स्म कर्तव्यं स्वयमेव करिष्यति ।
प्रभुः सर्वसमर्थो हि ततो निश्चिन्ततां व्रजेत् ॥ २ ॥
यदि श्रीगोकुलाधीशो धृतः सर्वात्मना हृदि ।
ततः किमपरं ब्रूहि लौकिकैर्वैदिकैरपि ॥ ३ ॥
अतः सर्वात्मना शश्वद् गोकुलेश्वरपादयोः ।
स्मरणं भजनं चापि न त्याज्यमिति मे मतिः ॥ ४ ॥

भक्तिवर्धिनी

यथा भक्तिः प्रवृद्धा स्यात् तथोपायो निरूप्यते ।
बीजभावे दृढे तु स्यात् त्यागाच्छ्रवणकीर्तनात् ॥ १ ॥
बीजदार्ढ्यप्रकारस्तु गृहे स्थित्वा स्वधर्मतः ।
अव्यावृत्तो भजेत् कृष्णं पूजया श्रवणादिभिः ॥ २ ॥
व्यावृत्तोऽपि हरौ चित्तं श्रवणादौ यतेत् सदा ।
ततः प्रेम तथासक्तिर्व्यसनं च यदा भवेत् ॥ ३ ॥
बीजं तदुच्यते शास्त्रे दृढं यन्नापि नश्यति ।
स्नेहाद् रागविनाशः स्यादासक्त्या स्याद् गृहारुचिः ॥ ४ ॥

गृहस्थानां बाधकत्वमनात्मत्वं च भासते ।
यदा स्याद् व्यसनं कृष्णे कृतार्थः स्यात् तदैव हि ॥ ५ ॥
तादृशस्यापि सततं गृहस्थानं विनाशकम् ।
त्यागं कृत्वा यतेद्यस्तु तदर्थार्थैकमानसः ॥ ६ ॥
लभते सुदृढां भक्तिं सर्वतोऽप्यधिकां पराम् ।
त्यागे बाधकभूयस्त्वं दुःसंसर्गात् तथान्नतः ॥ ७ ॥
अतः स्थेयं हरिस्थाने तदीयैः सह तत्परैः ।
अदूरे विप्रकर्षे वा यथा चित्तं न दुष्यति ॥ ८ ॥
सेवायां वा कथायां वा यस्यासक्तिर्दृढा भवेत् ।
यावज्जीवं तस्य नाशो न क्वापीति मतिर्मम ॥ ९ ॥
बाधसम्भावनायां तु नैकान्ते वास इष्यते ।
हरिस्तु सर्वतो रक्षां करिष्यति न संशयः ॥ १० ॥
इत्येवं भगवच्छास्त्रं गूढतत्त्वं निरूपितम् ।
य एतत् समधीयीत तस्यापि स्याद् दृढा रतिः ॥ ११ ॥

जलभेद

नमस्कृत्य हरिं वक्ष्ये तद्गुणानां विभेदकान् ।
भावान् विंशतिधा भिन्नान् सर्वसन्देहवारकान् ॥ १ ॥
गुणभेदास्तु तावन्तो यावन्तो हि जले मताः ।
गायकाः कूपसङ्काशा गन्धर्वा इति विश्रुताः ॥ २ ॥
कूपभेदास्तु यावन्तस्तावन्तस्तेऽपि सम्मताः ।
कुल्याः पौराणिकाः प्रोक्ताः पारम्पर्ययुता भुवि ॥ ३ ॥
क्षेत्रप्रविष्टास्ते चापि संसारोत्पत्तिहेतवः ।
वेश्यादिसहिता मत्ता गायका गर्तसंज्ञिताः ॥ ४ ॥

जलार्थमेव गर्तास्तु नीचा गानोपजीविनः ।
ह्रदास्तु पण्डिताः प्रोक्ता भगवच्छास्त्रतत्पराः ॥ ५ ॥
सन्देहवारकास्तत्र सूदा गम्भीरमानसाः ।
सरःकमलसम्पूर्णाः प्रेमयुक्तास्तथा बुधाः ॥ ६ ॥
अल्पश्रुताः प्रेमयुक्ता वेशन्ताः परिकीर्तिताः ।
कर्मशुद्धाः पल्वलानि तथाल्पश्रुतभक्तयः ॥ ७ ॥
योगध्यानादिसंयुक्ता गुणा वर्ष्याः प्रकीर्तिताः ।
तपोज्ञानादिभावेन स्वेदजास्तु प्रकीर्तिताः ॥ ८ ॥
अलौकिकेन ज्ञानेन ये तु प्रोक्ता हरेर्गुणाः ।
कादाचित्काः शब्दगम्याः पतच्छब्दाः प्रकीर्तिताः ॥ ९ ॥
देवाद्युपासनोद्भूताः पृष्वा भूमेरिवोद्गताः ।
साधनादिप्रकारेण नवधा भक्तिमार्गतः ॥ १० ॥
प्रेमपूर्त्या स्फुरद्धर्माः स्यन्दमानाः प्रकीर्तिताः ।
यादृशास्तादृशाः प्रोक्ता वृद्धिक्षयविवर्जिताः ॥ ११ ॥
स्थावरास्ते समाख्याता मर्यादैकप्रतिष्ठिताः ।
अनेकजन्मसंसिद्धा जन्मप्रभृति सर्वदा ॥ १२ ॥
सङ्गादिगुणदोषाभ्यां वृद्धिक्षययुता भुवि ।
निरन्तरोद्गमयुता नद्यस्ते परिकीर्तिताः ॥ १३ ॥
एतादृशाः स्वतन्त्राश्चेत् सिन्धवः परिकीर्तिताः ।

पूर्णा भगवदीया ये शेषव्यासाग्निमारुताः ॥ १४ ॥
जडनारदमैत्राद्यास्ते समुद्राः परिकीर्तिताः ।
लोकवेदगुणैर्मिश्रभावेनैके हरेर्गुणान् ॥ १५ ॥
वर्णयन्ति समुद्रास्ते क्षाराद्याः षट् प्रकीर्तिताः ।
गुणातीततया शुद्धान् सच्चिदानन्दरूपिणः ॥ १६ ॥
सर्वानेव गुणान् विष्णोर्वर्णयन्ति विचक्षणाः ।
तेऽमृतोदाः समाख्यातास्तद्वाक्पानं सुदुर्लभम् ॥ १७ ॥
तादृशानां क्वचिद् वाक्यं दूतानामिव वर्णितम् ।
अजामिलाकर्णनवद् बिन्दुपानं प्रकीर्तितम् ॥ १८ ॥

रागाज्ञानादिभावानां सर्वथा नाशनं यदा ।
तदा लेहनमित्युक्तं स्वानन्दोद्गमकारणम् ॥ १९ ॥

उद्धृतोदकवत् सर्वे पतितोदकवत् तथा ।
उक्तातिरिक्तवाक्यानि फलं चापि तथा ततः ॥ २० ॥

इति जीवेन्द्रियगता नानाभावं गता भुवि ।
रूपतः फलतश्चैव गुणा विष्णोर्निरूपिताः ॥ २१ ॥

पञ्चपद्य

श्रीकृष्णरसविक्षिप्तमानसारतिवर्जिताः ।
अनिर्वृता लोकवेदे ते मुख्याः श्रवणोत्सुकाः ॥ १ ॥

विक्लिन्नमनसो ये तु भगवत्स्मृतिविह्वलाः ।
अर्थैकनिष्ठास्ते चापि मध्यमाः श्रवणोत्सुकाः ॥ २ ॥

निःसन्दिग्धं कृष्णतत्त्वं सर्वभावेन ये विदुः ।
ते त्वावेशात् तु विकला निरोधाद्वा न चान्यथा ॥ ३ ॥

पूर्णभावेन पूर्णार्थाः कदाचिन्न तु सर्वदा ।
अन्यासक्तास्तु ये केचिदधमाः परिकीर्तिताः ॥ ४ ॥
अनन्यमनसो मर्त्या उत्तमाः श्रवणादिषु ।
देशकालद्रव्यकर्तृमन्त्रकर्मप्रकारतः ॥ ५ ॥

संन्यासनिर्णय

पश्चात्तापनिवृत्त्यर्थं परित्यागो विचार्यते ।
स मार्गद्वितये प्रोक्तो भक्तौ ज्ञाने विशेषतः ॥ १ ॥
कर्ममार्गे न कर्तव्यः सुतरां कलिकालतः ।
अत आदौ भक्तिमार्गे कर्तव्यत्वाद् विचारणा ॥ २ ॥
श्रवणादिप्रसिद्ध्यर्थं कर्तव्यश्चेत् स नेष्यते ।
सहायसंगसाध्यत्वात् साधनानां च रक्षणात् ॥ ३ ॥
अभिमानान्नियोगाच्च तद्धर्मैश्च विरोधतः ।
गृहादेर्बाधकत्वेन साधनार्थं तथा यदि ॥ ४ ॥
अग्रेऽपि तादृशैरेव संगो भवति नान्यथा ।
स्वयं च विषयाक्रान्तः पाषण्डी स्यात् तु कालतः ॥ ५ ॥
विषयाक्रान्तदेहानां नावेशः सर्वदा हरेः ।
अतोऽत्र साधने भक्तौ नैव त्यागः सुखावहः ॥ ६ ॥
विरहानुभवार्थं तु परित्यागः प्रशस्यते ।
स्वीयबन्धनिवृत्त्यर्थं वेषः सोऽत्र न चान्यथा ॥ ७ ॥
कौण्डिन्यो गोपिका प्रोक्ता गुरवः साधनं च तत् ।
भावो भावनया सिद्धः साधनं नान्यदिष्यते ॥ ८ ॥
विकलत्वं तथाऽस्वास्थ्यं प्रकृतिः प्राकृतं न हि ।
ज्ञानं गुणाश्च तस्यैवं वर्तमानस्य बाधकाः ॥ ९ ॥

सत्यलोके स्थितिर्ज्ञानात् संन्यासेन विशेषितात् ।
भावना साधनं यत्र फलं चापि तथा भवेत् ॥ १० ॥
तादृशाः सत्यलोकादौ तिष्ठन्त्येव न संशयः ।
बहिश्चेत्प्रकटः स्वात्मा वह्निवत् प्रविशेद्यदि ॥ ११ ॥
तदैव सकलो बन्धो नाशमेति न चान्यथा
गुणास्तु सङ्गराहित्याज्जीवनार्थं भवन्ति हि ॥ १२ ॥
भगवान् फलरूपत्वान्नात्र बाधक इष्यते ।
स्वास्थ्यवाक्यं न कर्तव्यं दयालुर्न विरुध्यते ॥ १३ ॥
दुर्लभोऽयं परित्यागः प्रेम्णा सिध्यति नान्यथा ।
ज्ञानमार्गे तु संन्यासो द्विविधोऽपि विचारितः ॥ १४ ॥
ज्ञानार्थमुत्तराङ्गं च सिद्धिर्जन्मशतैः परम् ।
ज्ञानं च साधनापेक्षं यज्ञादिश्रवणान् मतम् ॥ १५ ॥
अतः कलौ स संन्यासः पश्चात्तापाय नान्यथा ।
पाषण्डित्वं भवेच्चापि तस्माज्ज्ञाने न संन्यसेत् ॥ १६ ॥
सुतरां कलिदोषाणां प्रबलत्वादितिस्थितिः ।
भक्तिमार्गेऽपि चेद् दोषस्तदा किं कार्यमुच्यते ॥ १७ ॥
अत्रारम्भे न नाशः स्याद् दृष्टान्तस्याप्यभावतः ।
स्वास्थ्यहेतोः परित्यागाद् बाधः केनास्य सम्भवेत् ॥ १८ ॥
हरिरत्र न शक्नोति कर्तुं बाधां कुतोऽपरे ।
अन्यथा मातरो बालान् न स्तन्यैः पुपुषुः क्वचित् ॥ १९ ॥

ज्ञानिनामपि वाक्येन न भक्तं मोहयिष्यति ।
आत्मप्रदः प्रियश्चापि किमर्थं मोहयिष्यति ॥ २० ॥
तस्मादुक्तप्रकारेण परित्यागो विधीयताम् ।
अन्यथा भ्रश्यते स्वार्थादिति मे निश्चिता मतिः ॥ २१ ॥
इति कृष्णप्रसादेन वल्लभेन विनिश्चितम् ।
संन्यासवरणं भक्तावन्यथा पतितो भवेत् ॥ २२ ॥

निरोधलक्षणम्

यच्च दुःखं यशोदाया नन्दादीनां च गोकुले ।
गोपिकानां तु यद् दुःखं तद् दुःखं स्यान् मम क्वचित् ॥ १ ॥
गोकुले गोपिकानां तु सर्वेषां व्रजवासिनाम् ।
यत् सुखं समभूत् तन्मे भगवान् किं विधास्यति ॥ २ ॥
उद्धवागमने जात उत्सवः सुमहान् यथा ।
वृन्दावने गोकुले वा तथा मे मनसि क्वचित् ॥ ३ ॥
महतां कृपया यावद् भगवान् दययिष्यति ।
तावदानन्दसन्दोहः कीर्त्यमानः सुखाय हि ॥ ४ ॥
महतां कृपया यद्वत् कीर्तनं सुखदं सदा ।
न तथा लौकिकानां तु स्निग्धभोजनरूक्षवत् ॥ ५ ॥
गुणगाने सुखावाप्तिर्गोविन्दस्य प्रजायते ।
यथा तथा शुकादीनां नैवात्मनि कुतोऽन्यतः ॥ ६ ॥
क्लिश्यमानाञ्जनान् दृष्ट्वा कृपायुक्तो यदा भवेत् ।
तदा सर्वं सदानन्दं हृदिस्थं निर्गतं बहिः ॥ ७ ॥
सर्वानन्दमयस्यापि कृपानन्दः सुदुर्लभः ।
हृद्गतः स्वगुणाञ् श्रुत्वा पूर्णः प्लावयते जनान् ॥ ८ ॥
तस्मात् सर्वं परित्यज्य निरुद्धैः सर्वदा गुणाः ।
सदानन्दपरैर्गेयाः सच्चिदानन्दता ततः ॥ ९ ॥

अथ निरुद्धो रोधेन निरोधपदवीं गतः ।
निरुद्धानां तु रोधाय निरोधं वर्णयामि ते ॥ १० ॥
हरिणा ये विनिर्मुक्तास्ते मग्ना भवसागरे ।
ये निरुद्धास्त एवात्र मोदमायान्त्यहर्निशम् ॥ ११ ॥
संसारावेशदुष्टानामिन्द्रियाणां हिताय वै ।
कृष्णस्य सर्ववस्तूनि भूम्न ईशस्य योजयेत् ॥ १२ ॥
गुणेष्वाविष्टचित्तानां सर्वदा मुरवैरिणः ।
संसारविरहक्लेशौ न स्यातां हरिवत् सुखम् ॥ १३ ॥
तदा भवेद् दयालुत्वमन्यथा क्रूरता मता ।
बाधशङ्कापि नास्त्यत्र तदध्यासोपि सिद्धयति ॥ १४ ॥
भगवद्धर्मसामर्थ्याद् विरागो विषये स्थिरः ।
गुणैर्हरेः सुखस्पर्शान्न दुःखं भाति कर्हिचित् ॥ १५ ॥
एवं ज्ञात्वा ज्ञानमार्गादुत्कर्षो गुणवर्णने ।
अमत्सरैरलुब्धैश्च वर्णनीयाः सदा गुणाः ॥ १६ ॥
हरिमूर्तिः सदा ध्येया सङ्कल्पादपि तत्र हि ।
दर्शनं स्पर्शनं स्पष्टं तथा कृतिगती सदा ॥ १७ ॥
श्रवणं कीर्तनं स्पष्टं पुत्रे कृष्णप्रिये रतिः ।
पायोर्मलांशत्यागेन शेषभागं तनौ नयेत् ॥ १८ ॥
यस्य वा भगवत्कार्यं यदा स्पष्टं न दृश्यते ।
तदा विनिग्रहस्तस्य कर्तव्य इति निश्चयः ॥ १९ ॥
नातः परतरो मन्त्रो नातः परतरः स्तवः ।
नातः परतरा विद्या तीर्थं नातः परात् परम् ॥ २० ॥

सेवाफल.

यादृशी सेवना प्रोक्ता तत्सिद्धौ फलमुच्यते ।
अलौकिकस्य दाने हि चाद्यः सिध्येन् मनोरथः ॥ १ ।

फलं वा ह्यधिकारो वा न कालोऽत्र नियामकः ।
उद्वेगः प्रतिबन्धो वा भोगो वा स्यात्तु बाधकम् ॥ २ ॥
अकर्तव्यं भगवतः सर्वथा चेद् गतिर्न हि ।
यथा वा तत्त्वनिर्धारो विवेकः साधनं मतम् ॥ २ ॥
बाधकानां परित्यागो भोगेप्येकं तथाऽपरम् ।
निष्प्रत्यूहं महान् भोगः प्रथमे विशते सदा ॥ ४ ॥
सविघ्नोऽल्पो घातकः स्याद् बलादेतौ सदा मतौ ।
द्वितीये सर्वथा चिन्ता त्याज्या संसारनिश्चयात् ॥ ५ ॥
नन्वाद्ये दातृता नास्ति तृतीये बाधकं गृहम् ।
अवश्येयं सदा भाव्या सर्वमन्यन् मनोभ्रमः ॥ ६ ॥
तदीयैरपि तत् कार्यं पुष्टौ नैव विलम्बयेत् ।
गुणक्षोभेऽपि द्रष्टव्यमेतदेवेति मे मतिः ॥ ७ ॥
कुसृष्टिरत्र वा काचिदुत्पद्येत स वै भ्रमः ॥ ७½ ॥

विवरणम्–सेवायां फलत्रयम् । अलौकिकसामर्थ्यम्,
सायुज्यम्, सेवोपयोगी देहो वा वैकुण्ठादिषु ।
सेवायां प्रतिबन्धकत्रयमुद्वेगः प्रतिबन्धो वा भोगो वा ।
त्रयाणां साधनपरित्यागः कर्तव्यः ।
भोगो द्विविधो लौकिकोऽलौकिकश्च ।
तत्र लौकिकस्त्याज्य एव ।
प्रतिबन्धोऽपि द्विविधः साधारणो भगवत्कृतश्च ।
तत्राद्यो बुद्धया त्याज्यः ।
अलौकिकभोगस्तु फलानां मध्ये प्रथमे प्रविशति ।

…वत्कृतश्चेत् प्र[illegible]बन्धः तदा भगवान् फलं न
द…यतीति मन्त…यम् । तदा अन्यसेवापि व्यर्था ।
तदा आ[illegible] जीव इति निर्धारः ।
तदा ज्ञानमा[illegible] स्यात्[illegible] भावायेति विवेकः ।
[illegible]नु [illegible]धारणो भोगः कथं त्यक्तव्य
इत्याका[illegible]क्षायामाह सविघ्नोल्पो बाधकः स्यादिति ।
सविघ्नत्वादल्पत्वाद् भोगस्त्याज्यः । एतौ सदा प्रतिबन्धकौ ।
द्वितीयो भगवत्कृतप्रतिबन्धः ।
[illegible]नस्थित्यभावे चिन्ताऽभावार्थमाह द्वितीय इति ।
आधि[illegible]भावे भगवतोऽदातृत्वं नास्ति ।
तदा सेवा[illegible]धिदैविकीत्युक्तं भवति ।
भोगाभावस्तदैव सिद्ध्यति यदा गृहपरित्यागः ॥

शिक्षाश्लोक.

यदा बहिर्मुखा यूयं भविष्यथ कथंचन ।
तदा काल[illegible]वाहस्था देहचित्तादयोऽप्युत ॥ १ ॥
सर्वथा भ[illegible]यिष्यन्ति युष्मानिति मतिर्मम ।
न लौकिकः प्रभुः कृष्णो मनुते नव लौकिकम् ॥ २ ॥
भाव[illegible]त्राप्यस्मदीयः सर्वस्वश्चैहिकश्च सः ।
परलोकश्च तेनायं सर्वभावेन सर्वथा ॥ ३ ॥
सेव्यः स एव गोपीशः विधास्यत्यखिलं हि नः ॥ ३½ ॥
[illegible]यि चेदस्ति विश्वासः श्रीगोपीजनवल्लभे ।
[illegible] कृतार्था यूयं हि शोचनीयं न कर्हिचित् ॥ १ ॥
मु[illegible]क्तिर्हित्वान्यथारूपं स्वरूपेण व्यवस्थितिः ॥ १½ ॥

— समाप्त —

શ્રીમદ્ભાગવતની અ[illegible]

(લેખક—હીરાલાલ મોહનલાલ [illegible]

શ્રીભગવાનનાં ત્રણ સ્વરૂપો (૧) નામાત્મક, (૨) [illegible]ત્મક અને (૩) રસાત્મક.

સ્વરૂપાત્મક એટલે અવતારો, ર[illegible]ાત્મક એટલે રસરૂપ અને [illegible]ામાત્મક એટલે શબ્દબ્રહ્મરૂપ.

પૂર્ણ પુરુષોત્તમ શ્રીનાથજી એ શબ્દબ્રહ્મનું સ્વરૂપ છે અને શ્રીમદ્ભાગવત એ શબ્દબ્રહ્મરૂપ હોવાથી શ્રીનાથજીનું સ્વરૂપ તેમાં પ્રતિપાદિત અર્થનું સ્મરણ કરાવે છે. શ્રીમદ્ ભાગવત એ પ્રભુ વિષે સ્નેહસંબંધી વિદ્યા [illegible] અ[illegible] [illegible] શ્રીમદાચાર્યજીએ સાત રીતે જૂદા જૂદા અર્થો કરેલા છે. તેમ[illegible] શ્રીમદ્ ભાગ[illegible]ત એ વેદતુલ્ય માન્ય છે. એવા પરમ વંદનીય શ્રીમદ્ ભાગ[illegible]ની આર્તિ (પરમ ભગવદીય ગોરધન[illegible]સભાઈ એન્જીનીયરની કૃતિ) ભગવત્કૃપાથી મળી જવાથી તેનાથી ગ્રંથની પરિ[illegible]તા કરીએ.

શ્રીમદ્ભાગવતની આર્તિ

જયદેવ ! જયદેવ !
જયદેવ ! જયદેવ ! જય ભગવદ્રૂપા !
પ્રિય જય ભગવદ્રૂપા !
તમ પરિશીલનથી જન (૨) હરિમાં તદ્રૂપા—જયદેવ૦
ધર્મધરાને પ્રથમે કલિયુગ બહુ દમતો
પ્રિય કલિયુગ બહુ દમતો
[illegible]રીક્ષિત કરતા (૨) તવ ચરણે નમતો—જયદેવ૦ ૨
પણ કલિ તણા પ્રભાવે, મતિ વિપરીત થઈ
નૃપમતિ વિપરીત થઈ
તમ શ્રવણે દિન સાતે (૨) નૃપની મુક્તિ થઈ—જયદેવ૦ ૩
શુકદેવજીએ બીજે કીર્તન જ્ઞાન તણું
પ્રિય કીર્તન જ્ઞાન તણું

...ું (૨) જનહિતકાર ઘણું—જયદેવ૦ ૪
भावत्कृतश्चेत् प्रवि... મૈત્રેય જ્ઞાનસુધા પીતા
...यतीति मन्त... પ્રિય જ્ઞાનસુધા પીતા
યમુને आ... (૨) કપિલમુનિગીતા—જયદેવ૦ ૫
દક્ષયજ્ઞનો ... ચોથે ધ્રુવભકિત
...ચોથે ધ્રુવભક્તિ
...રંજને કરો (૨) પૃથુ કેરી શકિત—જયદેવ૦ ૬
પંચમે ભરતાખ્યાન કથા પ્રિયવ્રતની
પ્રિય કથા પ્રિયવ્રતની
...લ નભતલ વર્ણન (૨) ખ્યાતિ નરક તણી—જયદેવ૦ ૭
અજામેલ ઉદ્ધાર નારાયણકવચે
પ્રિય નારાયણકવચે
છઠ્ઠે ...જય ત્યાં (૨) વૃત્રાસુર ન બચે—જયદેવ૦ ૮
બચાવવા પ્રહ્લાદ નૃસિંહ પ્રભુ પ્રકટયા
પ્રિય નૃસિંહ પ્રભુ પ્રકટયા
વર્ણાશ્રમના ધર્મો (૨) સપ્તમમાંહિ રહ્યા—જયદે...
અષ્ટમે ગજેન્દ્રમોક્ષ, રત્નાકરમંથન
यदा... પ્રિય રત્નાકરમંથન
तदा काले... લીલા (૨) બલિરાજા બંધન—જયદેવ૦ ૧૦
सर्वथा म... સૂર્ય ચંદ્ર વંશોનાં વર્ણન નવમામાં
પ્રિય વર્ણન નવમામાં
न लौकि... ...મી કંઈ નૃપનાં (૨) ચરિત્ર ગુણધામા—જયદેવ૦ ૧૧
माव... પૂર્ણકલાએ પ્રકટયા પુરુષોત્તમ પોતે
रत्ले... પ્રિય પુરુષોત્તમ પોતે
કૃષ્ણચંદ્રની લીલા (૨) ઝળકે રસ જ્યોતે—જયદેવ૦ ૧...
દુષ્ટ દમન ભક્તોનું રક્ષણ દશમામાં
પ્રિય રક્ષણ દશમામાં
...ધામેતી વૈભવથી (૨) રીઝવતા રામા—જયદેવ૦ ૧૩
એકાદશમે ઉદ્ધવ પરમ કૃપા પામ્યા
પ્રિય પરમ કૃપા પામ્યા
શ્રીહરિની વાણીથી (૨) તાપો સહુ વામ્યા—જયદેવ૦ ૧૪

દ્વાદશમાં કલિ વર્ણન વિગતે વિસ...
પ્રિય વિગતે વિસ...
...૫
પરીક્ષિતની મુક્તિ (૨) જ્ઞાન પરમ પ...
શ્રીમદ્ ભાગવતામૃત પીશે ને પા...
જે ... ને પાશે
કૃષ્ણકૃપા પામીને (૨) ... થાશે—જયદેવ૦ ...

સંતોતણું પ્રિ... હરિનું કથામૃત
પિબંત જે શ્રવણ... ...ભરી
પવિત્ર તે વિષયવિદૂષિતાંતર
કરે, લભે હરિપદપંકજાશ્રય

સમાપ્ત

શુદ્ધિપત્ર

પાન	પંક્તિ	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
[illegible]	૧૦	[illegible]	यद
૫	૨	સળી વડે પછી ઉમેરો.	अज्ञानतिमिरांधस्य -
૬	૨		અજ્ઞાનરૂપ અંધકારથી
			અંધ બનેલાનાં-
૬	૨૦	रमण	रमणं
[illegible]	૩	વનમાલા પછી ઉમેરો.	वासः कनककपिशं-
			શ્રીઅંગપર સોનેરી
			પીતાંબર
[illegible]	૨	સૌન્દર્ય પછી ઉમેરો.	स्वप्रिये
[illegible]	૩	ભગવાનો	ભગવાના
૮	૨૫	तेजोराशि	तेजोराशि
[illegible]	૨૬	गोपीकानाथ	गोपीनाथ
[illegible]	૧૭	સમાન પછી વધારો.	વદનવાળા
[illegible]	૬	पानतः પછી વધારો.	यमः
[illegible]	૧૧	અન્યોદ્દારા	અન્યદ્વારા
[illegible]	૨૩	द्वितीयाथ	द्वितीयार्थे
[illegible]	૧	मूति	मूर्ति
[illegible]	૬	देव	दैव
૯	૨૪	सत्यसंकल्पः	सत्यसंकल्पतः
૧૧૦	૧૪	इन्द्रियाणि	इन्द्रियकार्याणि
[illegible]	[illegible]	થવામાં પછી વધારે	भक्तद्रोहे- [illegible]
[illegible]	૫	प्रोक्त	प्रोक्तं
[illegible]	૨૦	उज्यते	उच्यते
૧૪૦	૧૬	જૂદા જૂદા પછી વધારો.	ભાવાન
૧૪૭	૬	તાવ	તાપ
૧૪૯	૫	तादृशा	तादृशाः

૧૫૫	૨	सर्वानन्दो	[illegible]
[illegible]	૩	विपयाक्रान्त	[illegible]
[illegible]	૧૬	निवृत्यर्थं	[illegible]
૧૬૭	૧૬	सिद्धिम्	[illegible]
૧૬૭	૨૬	श्रुवा	श्रुत्वा
૧૮૭	૧૬	अमत्स	अमत[illegible]
૧૯૨	૧૭	याज्यम्	त्या[illegible]
૨૧૦	૮	सहष्ट	सहृष्ट
૨૨૬	૧૫	विरहानुभवैका	विरहानुभवैकार्थ
૨૨૮	૧૨	वाकपतिः	वाक्पतिः
૨૨૮	૨૪	मुग्धमौह	मुग्धमोह
૨૩૧	૪	सर्वमाग	सर्वम[illegible]
૨૩૧	૭	आविमूयात	[illegible]र्भूयात्
૨૩૮	૨૫	च પછી વધારો.	भूयात्
૨૩૯	૨	वामाधीशात	वाक्-अधीशात्
૨૪૦	૫	सगनसुधा	संगमसुधा
૨૪૯	૨૧	૯૮ પછી વધારો.	धनुर्भग[illegible]
૨૬[illegible]	૨૧		नम[illegible]
			यमु[illegible]
૨૭૦	૧૮	यमुनानिकर्षण	भक्ति[illegible]
૨૭૨	૧૩	भक्तियापकाय	पत्यदात्र[illegible]
૨૭૨	૨૨	पत्यदात्र	वंदित गव[illegible]
૨૭૩	૭-૧૨	वदित, गव	लीलायाः
૨૭૪	૪	लीलाया	सिद्धि
૨૭૫	૫	सिद्ध	રહેશ સમ, સંગમથી,
[illegible]	૧૨-૭	રસેસશમ, સંગથી,	[illegible]! સેવન સુ[illegible]પે;
[illegible]	૧૩	સુખ આપે પછી નવી લાઇન વધારો.	
૨૭૯	૧૧-૧૨	મુસિકાયે, મેષ	મુસિકાયકે મેષ.
૨૮૦	૪-૬	ક્ષણક્ષણ, દ્વંદના	ક્ષણક્ષણ [illegible]
[illegible]	૧૪	हेंतु	हेतुं
[illegible]	૨-૨૩	४, मिदं	३, मिदं

	३०१		कार्य	कार्य
	(२)	७४	मूति, लोके	मूर्ति, लोके
...वत्कृत	२८७	१५	विशेषण, निश्रमः	विशेषेण, निश्चयः
	२८८	[illegible]	वाकयाद्	वाक्याद्
	[illegible]	२	पक्ष...	पक्षे
	२९२	७	कृतार्था...	कृतार्थोसि
	२९३	-३	दहिकात्, सर्वत्र	दैहिकात्, सर्वत्र
	२९३	२०	...र्तयेत	कीर्तयेत
	२९५	१६	च	च्
	२९८	२१	सव	सर्व
		५	निणय	निर्णय
	[illegible]	-९	दयालुर्न, दुर्लभो	दयालुर्नं, दुर्लभो-

નોટ—છાપતા કાનો માત્રા વિગેરે જે ટાઇપો અક્ષરમાંથી નીકળી ગયા હોય, અથવા ભાંગી જવાથી અક્ષર બરાબર વંચાતા ન હોય તે, તેમજ જે સુધારવી રહી ગઈ હોય તે, વાંચનારે કૃપા કરી સુધારી લેવી.

વર્ણાશ્રમના ૨૬
અષ્ટમે ૧૭
૬
...કાલે લીલા ૧૧
સૂર્ય